Ιανουάριος – Αύγουστος 1994

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου

συμμετέχουν:

Σάββας Αγουρίδης
Nikolai Balashov
Πέτρος Βασιλειάδης
M.-M^{a}Garijio-Guembe
Bob Goudzwaard
Rob van Drimmelen
Ulrich Duchrow
Νίκος Ζαχαρόπουλος
Κωνσταντίνος Ζορμπάς
Μιλτιάδης Κωνσταντίνου
Μάριος Μπέγζος
Παγκ. Συμβούλιο Εκκλησιών
Ελένη Παυλίδου
Σταμάτης Σακελλίων
Γεώργιος Τσαντανάς

παρατηρητής 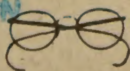

διπλό τεύχος 7-8

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

Τετραμηνιαία έκδοση του «Θεολογικού Συνδέσμου»
Εκδίδεται από τη Συντονιστική Επιτροπή του «Θεολογικού Συνδέσμου»
Υπεύθυνος έκδοσης: Ο πρόεδρος *Νίκος Ζαχαρόπουλος*, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Παν/μίου Θεσ/νίκης
Υπεύθυνοι τεύχους: *Μιλτ. Κωνσταντίνου, Ιωάννης Πέτρου* και *Γιώργος Τσανανάς*
Υπεύθυνος εικονογράφησης: *Γιώργος Τσανανάς*

Ετήσια συνδρομή: εσωτερικού	Δρχ.	3.000
εξωτερικού	$	45
Τιμή διπλού τεύχους	Δρχ.	2.000

Οι συνδρομές αποστέλλονται με επιταγή στον κ. Μιλτιάδη Κωνσταντίνου
στη διεύθυνση: Τ.Θ. 1659 540 06 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ -17

ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

- Κείμενα. Να είναι από κάθε άποψη επεξεργασμένα και έτοιμα για το τυπογραφείο, κατά προτίμηση δακτυλογραφημένα· αν χειρόγραφα, τότε ευανάγνωστα.
- Υποσημειώσεις στο τέλος του κειμένου σε συνεχή αρίθμηση.
- Ο τίτλος του άρθρου και το όνομα του συγγραφέα να γράφονται όπως καθιερώθηκε στο περιοδικό.
- Ειδικότητα των συνεργατών, επάγγελμά τους, τίτλοι, χώρος εργασίας, διεύθυνση και τηλέφωνο να επισυνάπτονται σε ξεχωριστό σημείωμα.
- Μονοτονικό. Εξαίρεση αποτελούν οι παραθέσεις από κείμενα της αρχαίας και της χριστιανικής γραμματείας.
- Χειρόγραφα δεν επιστρέφονται.
- *Οι συγγραφείς έχουν ακέραιη την ευθύνη για τις απόψεις τους.*
- Η συντακτική επιτροπή έχει την ευθύνη για τη δημοσίευση των άρθρων· για οποιαδήποτε τεχνικά ζητήματα επικοινωνεί με τους συγγραφείς.
- Ο κάθε συγγραφέας δικαιούται είκοσι (20) ανάτυπα.

Εικόνα εξωφύλλου: *«Σιταροχώραφο με κοράκια»* του Βαν Γκογκ (Ιούλιος 1890)
Τα σκίτσα του Iwan Steiger (με αριθμό σελίδας σε παρένθεση) έχουν ληφθεί από το βιβλίο του: «*Sieht die Bibel*», Stuttgart 1989 (Verlag Katholisches Bibelwerk)

Σημείωση: Εκτάκτως το διπλό αυτό τεύχος τυπώθηκε με καθυστέρηση το β΄ 15ήμερο του Μαρτίου 1995. Αιτία: η σοβαρότητα του θέματος και οι συνακόλουθες μ' αυτό δυσκολίες· (βλ. εξήγηση στη σελ. 10)

Εκδόσεις «Παρατηρητής»

Αλ. Σταύρου 15, τηλ. 927685, 938427, fax 935922, telex 410749, Θεσσαλονίκη Τ.Κ. 546 44
Κεντρική Διάθεση Αθήνα: «Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, 3608527
Θεσσαλονίκη: «Παρατηρητής», Γρηγορίου Ε΄ 30, τηλ. 310506

ISSN 1105-6975

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

ΕΤΟΣ Γ΄ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1994 ΤΕΥΧΟΣ 7-8

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Επανόρθωση. Από απροσεξία στον πίνακα περιεχομένων του προηγούμενου τεύχους (*αριθ. 6, Σεπτ.-Δεκ. 1993*) δεν περιλήφθηκε ένα άρθρο, όπως και το όνομα του συγγραφέα από το εξώφυλλο. Από τον αξιότιμο συγγραφέα ζητούμε συγνώμη, το παραθέτουμε εδώ:

π. Θεόδωρος Κοντίδης, Η *Θεολογία της Καθολικής Εκκλησίας στους νεότερους χρόνους*, σελ. 43-54

+ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ
Ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως,
Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης

Παντὶ τῷ πληρώματι τῆς Ἐκκλησίας
Χάριν, Εἰρήνην καὶ Ἔλεος παρὰ τοῦ ἐν Βηθλεὲμ
Τεχθέντος Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ

Ἀδελφοὶ συλλειτουργοὶ καὶ τέκνα εὐσεβῆ καὶ φιλόθεα τῆς Ἐκκλησίας!

«Τοῦτό ἐστιν ἡμῖν ἡ πανήγυρις, τοῦτο ἑορτάζομεν σήμερον· ἐπιδημίαν Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους». Ἑορτάζομεν τὸ ἄρρητον μυστήριον τῆς θείας εὐδοκίας καὶ τῆς συγκαταβάσεως, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς εἰρήνης, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἐλπίδος. Πανηγυρίζομεν διὰ τὸ θαῦμα τῆς κοινωνίας τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, τῆς ἑνώσεως τοῦ ἀκτίστου καὶ τοῦ κτιστοῦ. Ἑορτάζομεν εὐφραινόμενοι, διότι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ πραγματοποιεῖ τὴν φιλεύσπλαχνον αὐτοῦ παρέμβασιν καὶ ἀναλαμβάνει τὴν πτωχείαν τῆς ζωῆς ἡμῶν, προκειμένου νὰ τὴν ἐμπλουτίσει μὲ τὰ δωρήματα τῆς ἰδικῆς Του θείας ζωῆς.

«Ὁ ὢν γίνεται,
καὶ ὁ ἄκτιστος κτίζεται
καὶ ὁ ἀχώρητος χωρεῖται...
Καὶ ὁ πλουτίζων πτωχεύει,
πτωχεύει γὰρ τὴν ἐμὴν σάρκα,
ἵν' ἐγὼ πλουτήσω τὴν αὐτοῦ Θεότητα·
καὶ ὁ πλήρης κενοῦται·
κενοῦται γὰρ τῆς ἑαυτοῦ δόξης ἐπὶ μακρόν,
ἵν' ἐγὼ τῆς ἐκείνου μεταλάβω πληρώσεως».

(Ἅγιος Γρηγόριος Θεολόγος)

Τὸ «ξένον» καὶ «παράδοξον» μυστήριον τῆς σαρκώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ εὑρίσκεται, ἀσφαλῶς, ἐκτὸς τῶν μέτρων καὶ τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης συλλήψεως. Εἶναι μυστήριον ἀνεννόητον, τὸ ὁποῖον «διαφεύγει νοῦ τάχος καὶ ὕψος». Ἐνῶ ὅμως «οὐ φέρει τὸ μυστήριον ἔρευναν», ἡ Ἁγιωτάτη ἡμῶν Ἐκκλησία βιώνει θεοπρεπῶς τὸ γεγονὸς τῆς θείας Γεννήσεως, ἀκαταπαύστως «ὁμολογοῦσα τὴν χάριν, κηρύττουσα τὸν ἔλεον, οὐ κρύπτουσα τὴν εὐεργεσίαν». Ἐδῶ πράγματι εὑρίσκεται τὸ μεγαλεῖον τῆς Ὀρθοδόξου ἡμῶν ζωῆς, ἡ ὁποία ἠμπορεῖ

νὰ ζωογονῇ τὴν οἱανδήποτε ἱστορικὴν στιγμὴν καὶ νὰ τὴν ὑψώνῃ εἰς εὐκαιρίαν θείας μεθέξεως.

Τοιουτοτρόπως, τὸ ἱστορικὸν γεγονὸς τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ δὲν ἀποτελεῖ μίαν ἀνενεργὸν καὶ ξένην πρὸς τὸ παρὸν ἱστορίαν, ἀλλὰ πραγματικότητα καὶ δυνατότητα ζωῆς καὶ κοινωνίας, ἡ ὁποία εἶναι ἐφικτὴ εἰς ὅλην τὴν ἱστορικὴν διαδρομήν. Ἡ Ἐκκλησία ἑορτάζουσα τὴν, «ἐν ἡμέραις Ἡρῴδου τοῦ βασιλέως» (Ματθ. 2,1), Γέννησιν τοῦ Σωτῆρος καλεῖ τοὺς πιστούς της νὰ γίνουν καὶ σήμερον αὐτόπται μάρτυρες καὶ κοινωνοί, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν ὑπάρξει, τοῦ μυστηρίου τῆς θείας οἰκονομίας. «Δεῦτε ἴδωμεν πιστοί, ποῦ ἐγεννήθη ὁ Χριστός· ἀκολουθήσωμεν λοιπὸν ἔνθα ὁδεύει ὁ ἀστήρ...». Πράγματι διὰ τοὺς πιστεύοντας «σήμερον γεννᾶται ἐκ Παρθένου ὁ δρακὶ τὴν πᾶσαν ἔχων κτίσιν». Τὸ ἱστορικὸν δηλαδὴ γεγονὸς τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ δὲν ἐξαφανίζεται εἰς τὸ ἀπομεμακρυσμένον καὶ ἀνεπανάληπτον παρελθόν, ἀλλὰ διαφυλάσσεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὡς πάντοτε παροῦσα χάρις καὶ ἀναβιοῦται εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ πιστοῦ, καθιστάμενον ζωτικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον σφραγίζει καὶ μορφώνει τὴν ὅλην αὐτοῦ ζωήν.

Ἐντὸς τοῦ θεολογικοῦ τούτου πλαισίου ἠμποροῦμεν νὰ κατανοήσωμεν τόσον τὴν σημασίαν τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ὅσον καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιφυλάσσεται, ἐκ μέρους τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ, ἡ δυνατότης νὰ γίνῃ Θεοφόρος καὶ νὰ αἰσθανθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ θεῖα «σκιρτήματα, βρεφοπρεπῆ». Ἡ ὑψίστη τιμὴ καὶ ἡ ὑψίστη χάρις, ἡ ὁποία ἔχει δοθῇ εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἶναι ἀκριβῶς ὅτι ἔχει οὗτος τὸ προνόμιον νὰ ἀνανεώνῃ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τὸ ὑπερφυὲς μυστήριον τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως, νὰ προσφέρῃ δηλαδὴ τὴν φθαρτὴν αὐτοῦ φύσιν διὰ νὰ γίνῃ αὕτη φάτνη, χωρίον καὶ χώρα τοῦ ἀχωρήτου.

Ἐνῷ ὅμως εἰς τοιοῦτον ὕψος ἀναβιβάζει τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον ἡ εὐαγγελικὴ ἀλήθεια, ὁ σύγχρονος τρόπος καὶ ὁ ρυθμὸς τῆς ζωῆς οὐχὶ σπανίως παραλύουν τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων. Αἱ συμβατικαὶ καὶ διασπαστικαὶ μέριμναι τοῦ κόσμου δὲν ἀφήνουν εἰς τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον πολλὰ περιθώρια διὰ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτόν του. Ἤ, μᾶλλον, ἡ σύγχρονος ζωή, ἀγνοοῦσα ἐν πολλοῖς τὸν Θεόν, ἀγνοεῖ, κατὰ συνέπειαν, καὶ τὸν ἄνθρωπον. Τελικῶς ὁ μακρὰν τοῦ Χριστοῦ ἄνθρωπος, παρὰ τὰ ἐπιτεύγματα καὶ τὴν πρόοδόν του, εἶναι πτωχὸς εἰς τὰ πλούτη του, ἄσοφος εἰς τὴν σοφίαν του, ἀδύναμος εἰς τὴν δύναμίν του, μικρὸς καὶ ἀσήμαντος εἰς τὴν δόξαν καὶ εἰς τὰ μεγαλεῖα του.

Τὴν πνευματικὴν ἀδυναμίαν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνδόμυχον ἐπιθυμίαν αὐτοῦ νὰ δώσῃ νόημα εἰς τὴν ζωήν του, ἐκμεταλλευόμενοι αὐτόκλητοι σωτῆρες, «ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι», προωθοῦν τοὺς ἰδίους αὐτῶν ἀνθρωπισμούς, ἐπαγγελλόμενοι εἰς τὸν κεκοπιακότα σύγχρονον ἄνθρωπον

μίαν νέαν ἐποχήν, ἕνα νέον, ἄνευ Χριστοῦ, παράδεισον. Κατ' οὐσίαν οἱ καινότροποι οὗτοι ἀνθρωπισμοὶ συνθέτουν θλιβερὰν εἰκόνα ὑπαρξιακῆς συγχύσεως, ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ καὶ θανάτου, ἕνα φαῦλον κύκλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου διασπᾶται καὶ ἡ αἴσθησις καὶ ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ κόσμος τῶν ναρκωτικῶν, τὰ παντὸς εἴδους παραθρησκευτικὰ καὶ παγανιστικὰ κινήματα, ἡ ὠργανωμένη ἀμφισβήτησις τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδος, ἡ ἀναρχία, ἡ βία καὶ ἡ τρομοκρατία, ἡ δαιμονολατρία καὶ ἡ σαρκολατρία, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς εὐσεβείας θρησκευτικὴ αὐθάδεια, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται ὡς ἀνυπακοὴ εἰς τοὺς θείους τῆς Ἐκκλησίας θεσμούς, εἶναι φαινόμενα τῶν καιρῶν, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον ἐπηρεάζουν τὴν σύγχρονον ζωὴν καὶ δημιουργοῦν εἰς τὸν ἄνθρωπον φοβίαν καὶ ἀγωνίαν, συνθήκας ὑπάρξεως, τὰς ὁποίας προσδιορίζει ἡ ἔλλειψις ἐλπίδος, ὁ πόνος καὶ ἡ θλίψις.

Ἡ Ἁγιωτάτη ἡμῶν Ἐκκλησία δὲν παρακολουθεῖ ὡς θεατὴς τὰ δρώμενα εἰς τὴν σύγχρονον σκηνήν, οὔτε ἀποστρέφεται τὸν ταλαίπωρον ἄνθρωπον τοῦ τέλους τῆς δευτέρας μ.Χ. χιλιετίας. Ἡ ἀνύστακτος μέριμνα αὐτῆς εἶναι νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἐλπίδα τῆς ζωῆς, τὴν ἄφθαρτον αἰσιοδοξίαν τοῦ Εὐαγγελίου, τὴν παντοδύναμον αἴσθησιν τῆς θείας ἀγάπης καὶ παρουσίας. Ἀδιάκοπος φροντὶς αὐτῆς εἶναι νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν «κοπιῶντα καὶ πεφορτισμένον» ἄνθρωπον τὸν Θεάνθρωπον Χριστόν, «τὸ φῶς τὸ τῆς γνώσεως», «τὸν Ἥλιον τῆς δικαιοσύνης».

Φίλοι Ποιμένες καὶ Συμποιμένες, τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά!

Εἶναι προφανὲς ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν ἡμῶν, περισσότερον ἴσως πάσης ἄλλης ἱστορικῆς περιόδου, ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ζωήν του. Ὁ ἄνθρωπος ἠμπορεῖ νὰ λυτρωθῇ ἐκ τῶν δεινῶν, τὰ ὁποῖα συνθλίβουν τὸ εἶναι του, μόνον ἐὰν θελήσῃ νὰ ἐπικεντρώσῃ εἰς τὸν Θεάνθρωπον Κύριον τῆς ζωῆς τὴν διεσπασμένην ὕπαρξίν του.

Ὁ ἐνανθρωπήσας Θεὸς κατέλιπεν εἰς ἡμᾶς θησαυρὸν ἀδαπάνητον εἰς τοὺς αἰῶνας τοὺς λόγους καὶ τὸν νόμον τῆς θείας Ἀποκαλύψεως ἔν τε τῇ Παλαιᾷ καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Κορύφωσιν εἰς τὴν καθόλου θείαν Ἀποκάλυψιν ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, τὸ Βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, τὸ συγγραφὲν ἐν τῇ νήσῳ Πάτμῳ πρὸ 1900 ἀκριβῶς ἐτῶν. Κηρύσσοντες ὅθεν τὸ ἐπὶ θύραις νέον ἔτος 1995 ὡς *Ἔτος Ἀποκαλύψεως*, καλοῦμεν πάντας τοὺς τιμῶντας τόν τε ἀποκαλυπτόμενον Θεὸν καὶ τὰς ἀποκαλυφθείσας ἀληθείας Του, ἀλλὰ καὶ τὰ σκεύη ἐκλογῆς δι' ὧν οὗτος ἐλάλησεν ἡμῖν «πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως», ὅπως συνεορτάσωμεν κατὰ δύναμιν ἕκαστος τὴν μεγάλην καὶ σεπτὴν ταύτην ἱερὰν ἐπέτειον τῆς καθόλου ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ κοινωνία μετὰ τοῦ σαρκὶ φανέντος φιλευσπλάγχνου Κυρίου, τοῦ ἀληθι-

νοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀληθινοῦ ἀνθρώπου, ἠμπορεῖ νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν ἄνομον αὐτονομίαν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, νὰ ἐλευθερώσῃ αὐτὸν ἀπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ κακοῦ καὶ νὰ δώσῃ νέαν προοπτικὴν καὶ νέον περιεχόμενον εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὰ ἔργα του. Οἱ εἰς Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα πιστεύοντες, δὲν ἀναμένομεν μίαν «νέαν ἐποχήν», οὔτε ταρασσόμεθα ἀπὸ τὴν θρυλουμένην «νέαν τάξιν πραγμάτων», διότι καλῶς ἐπιστάμεθα ὅτι ὁ ἐξ ἀπείρου ἀγάπης σαρκωθεὶς Χριστὸς εἶναι ὁ μόνος γεννήτωρ τῆς νέας ἀνθρωπότητος. «Εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα... ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Β΄ Κορ. 5, 17-18).

Οὐδέν, ὅθεν, ἀπομένει εἰς πάντας ἡμᾶς τοὺς καταξιωθέντας τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως, παρὰ νὰ προσεγγίσωμεν τὸ «παράδοξον θαῦμα» τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, «τὸ πάντων θαυμάτων ὑπέρτερον», ἐν μετανοίᾳ, κατανύξει καὶ συντριβῇ καρδίας, ἑορτάζοντες οὕτω θεοπρεπῶς τὴν ἑορτὴν τῶν τοῦ Χριστοῦ γενεθλίων.

«Δέξαι τὴν κύησιν καὶ προσκίρτησον... Καὶ τὴν ἀπογραφὴν αἰδέσθητι, δι' ἣν εἰς οὐρανοὺς ἐγράφης· καὶ τὴν γέννησιν σεβάσθητι, δι' ἣν ἐλύθης τῶν δεσμῶν τῆς γεννήσεως· καὶ τὴν Βηθλεὲμ τίμησον τὴν μικράν, ἥ σε πρὸς παράδεισον ἐπανήγαγε· καὶ τὴν φάτνην προσκύνησον, δι' ἧς, ἄλογος ὤν, ἐτράφης ὑπὸ τοῦ Λόγου» (Ἅγιος Γρηγόριος Θεολόγος).

Δοξολογοῦντες, λοιπόν, ἂς βοήσωμεν εἰς τὸν σαρκὶ γεννηθέντα Κύριον ἡμῶν:

«Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ
καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη,
ἣν ἡμῖν ἐβράβευσεν
ἡ παρουσία σου,
Σωτὴρ ἡμῶν,
Δόξα Σοι!»

Χριστῷ τῷ ἐν Βηθλεὲμ τεχθέντι Κυρίῳ ἡμῶν, ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Χριστούγεννα 1994

Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαῖος,
διάπυρος πρὸς τὸν ἐνανθρωπήσαντα Σωτῆρα
εὐχέτης πάντων ὑμῶν

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

«Ἔξεστι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι ἢ οὔ; ... Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ»

Μτ 22, 17, 21

Παγκόσμια οικονομία: Λίγα λόγια για το αφιέρωμα

Κάθε εποχή χρωματίζει την κοινωνική πραγματικότητα με τα δικά της χαρακτηριστικά. Αντιμετωπίζει τα δικά της προβλήματα και δικαιολογεί τη διαμόρφωσή της με τη δική της κυρίαρχη ιδεολογική περιγραφή. Είναι δύσκολο να διαβλέψει κανείς τι ακριβώς βρίσκεται πίσω από την πρόσοψη της κοινωνίας, αν δεν αναζητήσει να εμβαθύνει σε αυτήν, να την αναλύσει. Η κοινωνία, βέβαια, επιμένει να φτιασιδώνεται και να παρουσιάζεται ως ιδανική, μέχρις ότου αρχίσει η συμβολική αποδόμησή της, που πραγματοποιείται μέσα από έντονη κρίση και οδηγεί σε αλλαγές. Μέσα όμως από τις αντιφάσεις αυτές διαμορφώνεται η ιστορία.

Η κοινωνία αλλάζει. Ο άνθρωπος αποκτά νέα κατανόηση της πραγματικότητας. Γι' αυτά δεν μπορεί να υπάρχει αμφιβολία. Παρόλα αυτά τα ίδια σχεδόν ως προς την ουσία τους προβλήματα επανέρχονται, εφόσον μέσα από τις νέες μορφές και τις διευρυμένες δυνατότητες εκδηλώνονται οι ίδιες εξουσιαστικές επιδιώξεις. Βέβαια, όταν τα προβλήματα οξύνονται έντονα και οι αντιφάσεις οδηγούνται στο έπακρο, γεννιούνται δυνάμεις για την υπέρβασή τους. Αυτοί όμως που τολμούν να θίξουν τα προβλήματα δέχονται τις επιθέσεις όσων βολεύονται από την κατάσταση. Τα προβλήματα της κοινωνίας, από τα οποία τα περισσότερα είτε είναι αποτελέσματα της οικονομικής πρακτικής είτε επηρεάζονται από αυτήν, είναι προβλήματα σχέσεων, τρόπου κατανόησης των σχέσεων και δομών που τις αντικειμενοποιούν και τις αναπαράγουν.

Οι άνθρωποι που υφίστανται εμπειρικά τα αρνητικά αποτελέσματα των κοινωνικών αντιφάσεων, ή στρέφουν την προσοχή και το ενδιαφέρον τους σε αυτούς που τα υφίστανται, κατανοούν πόσο ιδανική είναι η εποχή τους. Η εμπειρική αυτή κατανόηση του αντιφατικού οδηγεί στην αναζήτηση τρόπων μεταβολής της κοινωνίας. Όπως λέχθηκε παραπάνω, ό,τι προσφέρει άνεση και κοινωνική καταξίωση σε κάποιους, αποτελεί την αιτία της δυστυχίας για άλλους. Ήδη η εποχή μας βιώνει έντονα την όξυνση διαφόρων κοινωνικών και οικολογικών προβλημάτων, που συνδέονται άμεσα με την παρουσιαζόμενη ως ιδανική σύγχρονη οικονομική πρακτική.

Όταν πριν από αρκετό χρονικό διάστημα ο «Θεολογικός Σύνδεσμος» είχε αποφασίσει να αφιερώσει ένα διπλό τεύχος του περιοδικού «Καθ' οδόν» στο θέμα της *οικονομίας*, ανταποκρινόταν σε συγκεκριμένες προκλήσεις. Πρώτα,

στην όξυνση των προβλημάτων που πηγάζουν από τη σύγχρονη οικονομία και τις αντιφάσεις της μεταμοντέρνας κοινωνίας, όπως διεξοδικά αναλύονται οι διαστάσεις αυτές στα άρθρα του αφιερώματος, και δεύτερο σε μια στροφή που παρατηρείται τόσο στην Ορθόδοξη Εκκλησία και Θεολογία όσο και στον οικουμενικό χώρο.

Η στροφή και η ωρίμανση του ενδιαφέροντος αυτού εκφράστηκε επίσημα στο *μήνυμα* των Ορθοδόξων Προκαθημένων του 1992 (βλ. «Καθ' οδόν», τεύχος 2) και στην *ομιλία* του Οικουμενικού Πατριάρχη στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (βλ. «Καθ' οδόν», τεύχος 6). Στην ομιλία του αυτή ο Οικουμενικός Πατριάρχης, κ. Βαρθολομαίος ο Α΄, ακολούθησε μια σαφώς πατερική μεθοδολογία και αντί της γενικολογίας προτίμησε να επισημάνει συγκεκριμένα προβλήματα και από αυτά να ξεκινήσει.

Την ίδια περίοδο το Π.Σ.Ε. μετά από μια μακρά, επίπονη και συλλογική εργασία θεολόγων, κοινωνιολόγων, οικονομολόγων και οικολόγων και σε συνεργασία με τις Εκκλησίες συνέταξε το κείμενο προς μελέτη *Χριστιανική πίστη και παγκόσμια οικονομία*, που εκδίδεται ως παράρτημα του τεύχους αυτού.

Οι δυσκολίες που υπήρχαν, για να συγκεντρωθεί υλικό με σκοπό να αφιερωθεί διπλό τεύχος στο θέμα αυτό, μας ανάγκασαν να καθυστερήσουμε τόσο πολύ την έκδοσή του. ΄Οσα περιέχονται στο τεύχος αυτό αποτελούν απαρχή και προβληματισμούς για έναν καλόπιστο διάλογο και δεν εξαντλούν το θέμα.

Φυσιολογικό είναι να αναρωτηθεί κανείς πώς δικαιολογείται η θεολογία να ασχολείται με θέματα όπως της οικονομίας. Μια παγιωμένη στον ελλαδικό κυρίως χώρο πρακτική θέλει τη θεολογία να ασχολείται μόνο με στενά θρησκευτικές υποθέσεις και όχι με τη ζωή και τις σχέσεις των ανθρώπων. Γι' αυτό θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μια σύντομη εξήγηση για τη στροφή μας αυτή.

Πρώτα, η αδιαφορία για τέτοιου είδους θέματα, όπως της οικονομίας, ήταν μια βολική κατάσταση και αποτέλεσμα αρνητικής προσαρμογής της θεολογίας και της Εκκλησίας στις απαιτήσεις του μοντέρνου κόσμου. Το ενδιαφέρον τους στράφηκε είτε στις θρησκευτικές τελετές και τα στενά θρησκευτικά καθήκοντα, είτε στην ατομική τελείωση με τη στροφή στον εσωτερικό κόσμο, ή σε μια φαντασιακή αποχή από την κοινωνική πραγματικότητα, πράγμα που δεν ευνόησε την ενασχόληση με τα θέματα της κοινωνικής ζωής. Η θεολογία όμως και η Εκκλησία πάντοτε μιλούν για την αγάπη, την αδελφοσύνη, τη δικαιοσύνη, την ειρήνη και την κοινωνία μεταξύ των ανθρώπων. Γι' αυτό είναι απαραίτητο να αναζητηθούν οι επιπτώσεις τους στη ζωή και τις σχέσεις των ανθρώπων και οι τρόποι έκφρασής τους.

Δεύτερο, επειδή στην εποχή μας γίνεται πολύς λόγος για την παράδοση, πρέπει να θυμηθούμε ότι οι Πατέρες της Εκκλησίας αντιμετωπίζουν καθολικά

τη ζωή του ανθρώπου. Δε χωρίζουν ιερές και βέβηλες περιοχές, που τις απορρίπτουν ρητορικά και καταφάσκουν σε αυτές πρακτικά. Δε βλέπουν το κακό στα υλικά πράγματα, αφού όλα είναι «καλά λίαν», αλλά κατακρίνουν τις λανθασμένες χρήσεις των πραγμάτων και τις εξουσιαστικές σχέσεις. Οι χρήσεις όμως στηρίζονται στο πώς βλέπει κανείς τα πράγματα και πώς διαμορφώνει τις σχέσεις του. Φυσικά οι χρήσεις και οι σχέσεις αντικειμενοποιούνται μέσα στον πολιτισμό και στις δομές της κοινωνίας και αναπαράγονται. Μεταβάλλονται σε θέσει φυσιολογικές σχέσεις. Αν όμως τις κατανοήσει κανείς διαφορετικά και συνειδητοποιήσει την ευθύνη του για τη διαμόρφωσή τους, τότε μπορεί να τις αλλάξει. Γι' αυτό οι Πατέρες, από τη μια αναλύουν και κρίνουν την πραγματικότητα, τις αρνητικές καταστάσεις και τις εξουσιαστικές σχέσεις της και από την άλλη χρησιμοποιούν τις πνευματικές αρχές που πηγάζουν από την πίστη τους, για να τις ξεπεράσουν. Μια απλή απορριπτική ρητορική που δε συνδυάζεται με την αναζήτηση τρόπων αλλαγής, συμβάλλει στην καθιέρωση και αναπαραγωγή των αρνητικών καταστάσεων. Σε αυτή την τακτική τους κυρίαρχο κριτήριο είναι η διακονία του ανθρώπου και ιδιαίτερα του πάσχοντος ανθρώπου. Ποτέ δεν έχουν αυταπάτες ότι χωρίς προσπάθεια και αγώνα δεν πετυχαίνεται τίποτε.

Τρίτο, βασικές προοπτικές του μηνύματος του Ευαγγελίου, αλλά και του επίγειου έργου του Χριστού ήταν η αναβάθμιση του ανθρώπου, σε μια εποχή που είναι περιθωριοποιημένος, το ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον ποικιλοτρόπως πάσχοντα άνθρωπο, η αποκατάσταση των σχέσεων του Θεού με τους ανθρώπους και των ανθρώπων μεταξύ τους, και η δημιουργία ενός καινούριου κόσμου, κατά το πνεύμα της βασιλείας του Θεού, που είναι η τέλεια κοινωνία. Δεν μπορεί όμως να υπάρχει παρά ως συνέχεια της κοινωνίας που αποκαθιστούν οι άνθρωποι μεταξύ τους. Γι' αυτό και είναι έντονη η κοινωνική διάσταση, η προσπάθεια δημιουργίας κοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων και η συμμετοχή στον πόνο του άλλου. Τα ίδια επιδιώκουν και οι Πατέρες της Εκκλησίας με τη διδασκαλία, τη ζωή και το πρωτοποριακό έργο τους.

Τέταρτο, δεν πρέπει να βλέπουμε την ιστορία μονοσήμαντα. Μέσα από τις αντιφάσεις της εμφανίζονται θετικά και αρνητικά στοιχεία. Κανείς δεν μπορεί παρά να αξιοποιήσει τις θετικές προοπτικές τις, αλλά ταυτόχρονα και τις θετικές προοπτικές και δυνατότητες της επιστημονικής ανάλυσης· βασική αρχή που ακολούθησε ο Μ. Βασίλειος, αλλά και άλλοι Πατέρες, αξιοποιώντας την αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Ο μοντέρνος κόσμος συνέβαλε στη θεωρητική τουλάχιστον αναβάθμιση του ανθρώπου. Λέμε θεωρητική, γιατί ανατράπηκε στην πράξη. Οπωσδήποτε όμως η θεωρητική αυτή αναβάθμιση λειτούργησε ως πρόκληση για να επανέλθει με νέα προοπτική ό,τι αποτελεί την ουσία του Ευαγγελικού κηρύγματος για την ελευθερία του ανθρώπου, τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και τη θέση του ανθρώπου στην κοινωνία.

Πέμπτο, οι εξελίξεις υποσκέλισαν τον άνθρωπο στην πράξη. Αντί να αποτελεί το κριτήριο της κοινωνικής και οικονομικής πρακτικής, έγινε το μέσο για την εξυπηρέτηση των σκοπών της οικονομίας, που στράφηκε στην εξυπηρέτηση της δύναμης και των ατομιστικών επιδιώξεων: χαρακτηριστικό ιδιαίτερα εμφανές στην κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη οικονομία. Η μεταβολή αυτή επέφερε την αναγκαστική υποταγή του ανθρώπου στους σκοπούς των διαφόρων μορφών εξουσίας, όπως εκφράζονται είτε μέσα από την οικονομία είτε μέσα από την πολιτική. Καταλύθηκε ο ιεραρχικός κόσμος του παρελθόντος, για να αντικατασταθεί από έναν κόσμο δομημένο με βάση τον οικονομικό εξορθολογισμό, που στην πορεία διαμόρφωσής του εξοβέλισε τον άνθρωπο.

Έκτο, βασική θέση της Ορθοδοξίας είναι η προτεραιότητα του ανθρώπου, η ιδιαίτερη αξία και ελευθερία του. Αυτός είναι που διαμορφώνει τις σχέσεις του και φέρει την ευθύνη για αυτές, και όχι το αντίθετο. Δε συμβαίνει όμως αυτό στη σημερινή κοινωνία. Έτσι γεννιούνται τα ερωτήματα: Ποια στάση τηρούν οι Χριστιανοί μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα; Πώς ενεργούν και πώς κατανοούν την ευθύνη τους, αλλά και το προνόμιό τους να καθορίζουν τις σχέσεις τους και όχι να είναι καταναλωτές σχέσεων που προσδιορίζονται από άλλους σκοπούς;

Έβδομο, η πορεία του μοντέρνου κόσμου με βάση την αναπτυξιακή ιδεολογία, που πάντοτε κατανοούνταν ποσοτικά, χωρίς να ενδιαφέρεται για τις επιπτώσεις που έχει στην ίδια τη ζωή και την ελευθερία των ανθρώπων (στέρηση λ.χ. των αναγκαίων αποτελεί στέρηση της ελευθερίας), αλλά και για τις επιπτώσεις που έχει στο φυσικό περιβάλλον, δημιούργησε καινούρια ερωτήματα για την ποιότητα της ζωής. Ιδιαίτερα μάλιστα το πρόσφατο ενδιαφέρον των Εκκλησιών και της θεολογίας για το οικολογικό πρόβλημα έθεσε επί τάπητος το θέμα της επισήμανσης των βασικών σύγχρονων παραγόντων δημιουργίας του, που ανάγονται στην ίδια την οικονομική πρακτική. Αυτά όλα απαιτούν μια νέα πολυεπίπεδη και σφαιρική ανάλυση της πραγματικότητας και έναν επαναπροσδιορισμό των προτεραιοτήτων.

Η κοινωνική κατάσταση, βέβαια, δε διαμορφώνεται χωρίς τους ανθρώπους. Αυτό ακριβώς έφερε στο προσκήνιο το ουσιαστικό ερώτημα ποια είναι η ευθύνη των ανθρώπων και των Εκκλησιών για την κατάσταση αυτή. Έτσι προβλήθηκε η αναγκαιότητα να ασχοληθούμε με το πώς θα οικοδομηθεί μια δίκαιη, ειρηνική και βιώσιμη κοινωνία. Και οι τρεις στόχοι της θέσης αυτής συνδέονται άμεσα με τη σύγχρονη οικονομία.

Δεν είναι πλέον θέμα μόνο των ειδικών, που βλέπουν πολλές φορές περιορισμένοι μέσα από τις τεχνοκρατικές «αντικειμενοποιήσεις» τους και τις σκοπιμότητες που εξυπηρετούν αυτές, αλλά κάθε ανθρώπου καταρχήν, καθώς και

κάθε άλλου ειδικού που βλέπει την πραγματικότητα απελευθερωμένος από τις σκοπιμότητες της κυρίαρχης οικονομικής ιδεολογίας. Σε τελική ανάλυση το τεύχος αυτό είναι εκδήλωση της ευθύνης μας για τον κοινωνικό κόσμο που μας περιβάλλει. Έναν κόσμο που δημιουργούμε εμείς και όχι κάποια άλλα όντα.

Οι προβληματισμοί αυτοί δικαιολογούν την αναγκαιότητα και την απαίτηση να ασχοληθούν οι άνθρωποι της σύγχρονης εποχής με την οικονομία. Στόχος, να ελεγχθούν και απομυθοποιηθούν οι τεχνοκρατικές αντικειμενοποιήσεις και οι κυρίαρχες αρνητικές αξίες, να τεθούν άλλοι σκοποί και η οικονομία να μην είναι ο κυρίαρχος των ανθρώπων, αλλά το μέσο εξυπηρέτησης των αναγκών τους. Αναζητήσεις που μπορούν να οδηγήσουν σε εναλλακτικές μορφές οικονομικής πρακτικής.

* * *

Τα άρθρα που περιλαμβάνονται στο αφιέρωμα επισημαίνουν και αναλύουν ορισμένες πλευρές του θέματος. Έτσι ο Ν. Ζαχαρόπουλος επισημαίνει την αποτυχία των δύο συστημάτων και τονίζει την αναγκαιότητα αναζήτησης νέων προοπτικών. Ο Σ. Αγουρίδης αναλύει ορισμένες πτυχές της προφητικής πολιτικής θεολογίας. Ο Μ. Κωνσταντίνου δείχνει ότι η πίστη δεν αναφέρεται μόνο σε κάποιες πνευματικές αναζητήσεις του ανθρώπου, αλλά αφορά το σύνολο της ζωής του. Ο U. Duchrow με δεκατρείς θέσεις αναλύει βασικές απόψεις της βιβλικής θεολογίας σε σχέση με την οικονομία και τη δημοκρατική συγκρότηση της κοινωνίας, παρουσιάζει τα καίρια προβλήματα της σύγχρονης οικονομίας και προτείνει τρόπους για την έξοδο από αυτά. Ο R. van Drimmelen αναλύει συνοπτικά το κείμενο του Π.Σ.Ε. που εκδίδεται αυτούσιο στο Παράρτημα. Η Ε. Παυλίδου παρουσιάζει βασικές απόψεις επί των οικονομικών θεμάτων και των σχέσεων των ανθρώπων που περιέχονται στις εγκυκλίους του Πάπα. Ο Μ. Μπέγζος παρουσιάζει το νέο περιεχόμενο που δίνεται από την οικολογία στο θέμα της «ασκητικής» χρήσης του κόσμου σε αντικατάσταση της καταναλωτικής πρακτικής. Ο Σ. Σακελλίων αναλύει το περιεχόμενο της Λευκής βίβλου και παρουσιάζει τις αρνητικές προοπτικές της. Ο Κ. Ζορμπάς παρουσιάζει τις κοινωνικές παρεμβάσεις της Εκκλησίας, όπως προσδιορίζονται στα τελευταία κείμενα του Οικουμενικού Πατριάρχη. Ο B. Goudzwaard αναλύει με συγκεκριμένα στοιχεία τις τάσεις της σύγχρονης οικονομίας σε συνδυασμό με τις επιπτώσεις τους στον πολιτισμό και προβαίνει σε εναλλακτικές προτάσεις. Ο Ι. Πέτρου βλέπει την κατάσταση της σύγχρονης οικονομίας σε σχέση με την ανθρώπινη ελευθερία και αναζητεί να εκθέσει μια γενική προβληματική που είναι αναγκαία για την έξοδο από αυτήν. Στη στήλη του διαλόγου εκδίδεται μία επιστολή που πρόσφατα υπέγραψαν και έστειλαν στους υπουργούς Εθνικής Οικονομίας των χωρών-μελών της Ε.Ε. Γενικοί Γραμματείς Παγκόσμιων ή Ευρωπαϊκών Οργανισμών με στόχο να προκαλέσουν ένα διάλογο για τη μεταρρύθμιση των

θεσμών του Bretton Woods (ΔΝΤ, Παγκόσμια Τράπεζα), που στηρίζουν τη λειτουργία του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Τέλος, ο Γ. Τσανανάς στη στήλη για τα Παιδαγωγικά προτείνει τη μελετημένη εισαγωγή του θέματος της οικονομίας στο αναλυτικό πρόγραμμα των θρησκευτικών στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.

Οπωσδήποτε έχουμε συναίσθηση ότι δεν καλύψαμε πλήρως όλες τις πλευρές του θέματος, αφού δε θα μπορούσε τόσο εύκολα στο αφιέρωμα ενός περιοδικού να υπάρχει μια συστηματική και σφαιρική ανάλυση ενός τόσο πολύπλοκου θέματος, όπως είναι η σύγχρονη οικονομία. Σκοπός μας ήταν να προκαλέσουμε έναν καλόπιστο διάλογο εκθέτοντας τις απαρχές του θέματος. Ελπίζουμε ότι θα ακολουθήσουν και άλλες αναλύσεις, είτε γενικές είτε σε επιμέρους θέματα, που θα εμβαθύνουν την προβληματική μας γύρω από αυτό, αλλά και θα καλλιεργούν προτάσεις για τη διέξοδο από τα αδιέξοδα που δημιουργεί η σύγχρονη οικονομία. Απώτερος στόχος θα είναι η παρουσίαση προβληματισμών και προτάσεων για μια δίκαιη, συμμετοχική και βιώσιμη κοινωνία.

Στην αναζήτηση νέων δρόμων αντιμετώπισης του οικονομικού προβλήματος

Η συμβολή της Εκκλησίας

Νίκος Ζαχαρόπουλος

Ύστερα από την αποτυχία των διαφόρων οικονομικών συστημάτων, Ανατολής και Δύσης, για αντιμετώπιση των προβλημάτων επιβίωσης, βελτίωσης των όρων ζωής και δημιουργίας αποθεμάτων για τις απαραίτητες εκάστοτε διορθωτικές ενέργειες, αλλά και ύστερα από τις σύντονες προσπάθειες του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών να δοθεί προτεραιότητα από μέρους των Εκκλησιών στη μελέτη των ζωτικών οικονομικών προβλημάτων, είναι πραγματικά καιρός να εγκύψουμε κι εμείς σ' αυτά με την πρέπουσα σοβαρότητα.

Βεβαίως, οι θεολογικές δυνάμεις του κόσμου, και φυσικά οι Εκκλησίες του Χριστού, δεν έπαυσαν να ασχολούνται με τα προβλήματα αυτά και να αντιμετωπίζουν τις επιπτώσεις τους στην καθημερινή ζωή. Υπήρξαν εποχές και περιοχές, στις οποίες όχι απλώς μόνο θετικά και αποτελεσματικά αντιμετωπίσθηκε το ζήτημα αυτό με ορθές «φιλοσοφικές» τοποθετήσεις, αλλά δόθηκαν ακόμη κι οι απαραίτητες εκείνες πρακτικές λύσεις, χωρίς όμως αυτό να αποτελέσει και τον κανόνα. Έτσι, θα 'λεγε κανείς, πως οι Εκκλησίες του Χριστού έκαναν, βεβαίως, την προσπάθειά τους, χωρίς όμως να οδηγηθούν στις ρηξικέλευθες εκείνες και σταθερές, αποτελεσματικές σε διάρκεια λύσεις, οι οποίες ήταν άκρως αναγκαίες για τη σοβαρότητα του υπαρκτού αυτού προβλήματος στη ζωή. Αυτό, φυσικά, δικαιολογείται κατά ένα ποσοστό, εφόσον οι αιτίες και κυρίως οι αφορμές που το παράγουν δεν είναι πάντοτε οι αυτές. Παρόλα αυτά όμως δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η Εκκλησία του Χριστού λειτουργεί πάντοτε ως το αφυπνιστικό όργανο του κόσμου, που χρησιμοποιώντας τον προφητικό της λόγο, επιχειρεί να εξεγείρει τους πάντες εκ του ύπνου, ξυπνώντας συνειδήσεις και καθοδηγώντας τους ανθρώπους στα έργα του φωτός. Είναι χαρακτηριστική η προτροπή του Παύλου προς τους Ρωμαίους που τους ζητάει να συνειδητοποιήσουν ότι ήρθε ο «καιρός» και η «ώρα», μια και η νύχτα έχει πολύ προχωρήσει και έφθασε η περίοδος της ημέρας (Ρωμ. 13, 11-14). Σ' αυτήν την περίοδο κινείται η Εκκλησία κι αυτήν οφείλει να γεμίσει με το ζωογόνο έργο της, που στηρίζεται στα «όπλα του φωτός», τα οποία δίνουν τη δυνατότητα στους

ανθρώπους να συμπεριφέρονται με τον πρέποντα τρόπο και να περπατούν «ευσχημόνως».

Οι σημερινοί καιροί είναι απαιτητικοί σε αποφάσεις και ενέργειες, επειδή, ακριβώς, ο κίνδυνος καταστροφής των παραγωγικών φυσικών πηγών της ζωής είναι μεγάλος, ενώ η αύξηση του ανθρώπινου δυναμικού της γης γίνεται με ταχύτατους ρυθμούς, που παίρνουν μάλιστα ανεξέλεγκτες διαστάσεις. Οι αντιστάσεις επομένως των υγιών δυνάμεων του κόσμου μας οφείλουν το ταχύτερο να εμφανιστούν και συντελεστικά να λειτουργήσουν. Η Εκκλησία του Χριστού, ως το κύριο συνεκτικό του κόσμου όργανο, είναι εκείνη που επιδιώκει όχι μόνο την αναμόρφωση του ανθρώπου, αλλά και ολόκληρης της φύσης. Έτσι θα 'πρεπε στους δύστηνους σημερινούς καιρούς, που η ανθρώπινη δυστυχία περίσσευσε και η φύση «συστενάζει και συνωδίνει», η Εκκλησία να αναλάβει πρωτοβουλίες για αναστροφή του καταστροφικού ρεύματος, που συνεχώς παρασύρει την ανθρωπότητα. Οι παραδοσιακοί τρόποι, με τους οποίους αυτή αντιμετώπιζε μέχρι σήμερα το ζήτημα που μας απασχολεί, είναι σαφές πλέον ότι δεν ικανοποιούν και δεν οδηγούν στη δυνατότητα συμβολής της στην επίλυση των τεράστιων προβλημάτων, που συνεχώς επισωρεύονται, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη για αναζήτηση νέων σύγχρονων τρόπων. Η αντιμετώπιση του όλου ζητήματος με προτροπές μέσω του κηρυκτικού έργου, που συνήθως κατακλύζεται από εντυπωσιακά στην ακοή ρητορικά σχήματα, καθώς και με τη «φιλανθρωπία» δεν φέρουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα και δεν καταξιώνουν τελικώς το έργο της. Δεδομένου μάλιστα του γεγονότος ότι η Ευρώπη δε βρίσκεται απλώς στην πορεία της για μια οικονομική τουλάχιστο ένωση, αλλά στην ολοκλήρωση της πορείας αυτής, κάθε κοινωνικός οργανισμός, αλλά και οι Εκκλησίες οφείλουν να συμβάλουν στην ορθή αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού, για να μην επαναληφθούν τα φοβερά σφάλματα του παρελθόντος.

Οπωσδήποτε είναι ανάγκη, επομένως, να ρίξουμε ένα βλέμμα στο παρελθόν και να αποτυπώσουμε σε αδρότατες γραμμές τη σχετική ιστορία του ευρωπαϊκού χώρου.

Είναι γνωστό, βεβαίως, ότι η όλη υπόθεση πέρασε ορισμένα στάδια. Ο καθηγητής Ulrich Duchrow στη μελέτη του Europa im Weltsystem 1492-1992 (Bremen, 1992), παρουσιάζει τις βασικές περιόδους, στις οποίες μπορεί να διακρίνει κανείς την πορεία του οικονομικού προβλήματος στην Ευρώπη, δίνοντας σ' αυτές τις κατάλληλες ονομασίες. Έτσι μιλάει για την Ισπανική εποχή του 16ου αι., τον Μερκαντιλισμό (Εμποριοκρατία) που θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί ως καπιταλισμός του εμπορίου των ανταγωνιζόμενων εθνικών κρατών το 17ο και 18ο αι., το ελεύθερο εμπόριο του βιομηχανικού καπιταλισμού

κάτω από την αιγίδα της Αγγλίας, τον Φορντισμό, Κεϋνσιανισμό και Νεοφιλελευθερισμό της Αμερικής του 20. αι.

Στο αδρό αυτό διάγραμμα διαβλέπει κανείς μια μοναδική τελικά κατεύθυνση, εκείνη που οδηγεί στο σημερινό οικονομικό κατεστημένο, που αν μπορούσε ο πτωτικός άνθρωπος θα το είχε απαρχής εφαρμόσει. Είναι το σύστημα εκείνο της συγκέντρωσης του πλούτου σε μια προνομιούχα τάξη, που, συνεχώς, αυξάνει τα προνόμιά της σε βάρος των άλλων. Το αποτέλεσμα του συστήματος αυτού είναι να προχωρούμε στη δημιουργία μιας νέας πια τάξης, εκείνης των «νεόπτωχών», ενώ συγχρόνως μειώνονται οι φυσικοί πόροι επικίνδυνα. Από κάθε πλευρά ακούει κανείς διαμαρτυρίες, ενώ αγωνιώδεις παρακλητικές κραυγές υψώνονται για να ληφθούν τα αναγκαία μέτρα για διάσωση της οικονομίας, της ακεραιότητας της φύσης και της ανθρωπιάς. Δε φαίνεται όμως να αναζητούνται τα κύρια εκείνα μέτρα που μπορούν να οδηγήσουν στην αναμόρφωση των πραγμάτων. Βασική προϋπόθεσή τους αποτελεί πάντοτε η αναγνώριση των γνήσιων ανθρωπίνων αξιών, που έχουν ως απώτερο σκοπό τους την αναστήλωση της ανθρώπινης ύπαρξης μέσα στον κόσμο μας.

Είναι ανάγκη, κι αυτό πρέπει να επιδιώξουν οι Εκκλησίες του Χριστού, να στραφεί η προσοχή της ανθρωπότητας και πάλι στην Κοινότητα, κι ακόμη σ' εκείνη που αποτελεί το χριστιανικό πρότυπο, την κοινωνία των πιστών, την ευχαριστιακή κοινωνία, μια κοινωνία ενότητας με κεφαλή της το Χριστό, που δυνάμει τείνει να συμπεριλάβει τους πάντες και τα πάντα, ολόκληρη την κτίση.

Μέσα σ' αυτήν την κοινωνία είναι ανάγκη να αναπτυχθεί η ελευθερία, συσχετισμένη όμως πάντοτε με τη νοικοκυροσύνη (τάξη), η αλληλεγγύη και η δικαιοσύνη, αρχές που θα συντελέσουν στην καταλληλότερη αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων του κόσμου μας και θα βοηθήσουν, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη ασκητικής διάθεσης, στη διατήρηση ακέραιης της φύσης, που τόσο ταλαιπωρείται σήμερα εξαιτίας της ατομοκρατίας, της έλλειψης ευταξίας και γνήσιας ελευθερίας, σεβασμού του συνανθρώπου και της φύσης, της οποίας, ως σαρκοφάγα όρνεα, ανελέητα κατασπαράσσουμε τα σωθικά της.

Όλες οι παραπάνω σκέψεις είναι απαραίτητο λεπτομερέστερα να αναλυθούν, για να διαγραφούν οι ιδέες, οι τάσεις και οι πρακτικές, που πρέπει να εφαρμοστούν, και πρωτίστως να γίνει σαφές ότι ήρθε ο καιρός να αντιληφθούμε ότι όσο προχωρούμε προς την εδραίωση της ειρήνης, τόσο περισσότερο πρέπει σοβαρά να ενασχολούμαστε με τα οικονομικά προβλήματα του κόσμου μας στο πλαίσιο της δημιουργίας μιας γνήσιας παγκόσμιας Κοινότητας.

του Iwan Steiger (158)

«Καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν καινὴν καὶ πνεῦμα καινὸν δώσω ἐν ὑμῖν
καὶ ἀφελῶ τὴν καρδίαν τὴν λιθίνην ἐκ τῆς σαρκὸς ὑμῶν
καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν σαρκίνην»

Ιεζεκιήλ 36, 26

Βιβλικές ρίζες της σύγχρονης «Πολιτικής Θεολογίας»

Βιβλική μελέτη

Σάββας Αγουρίδης

Το άρθρο αυτό δεν καλύπτει τα θέματα του βιβλικού υποβάθρου της σύγχρονής μας «Πολιτικής Θεολογίας», της θεολογίας που επιδιώκει να επηρεάσει ακόμα και τον πολιτικό λόγο. Θα αναφερθούμε εδώ απλώς σε κάποια περιστατικά της δραστηριότητας της αρχαίας ισραηλιτικής προφητείας, που σχετίζονται με το υπό συζήτηση θέμα. Δεν χρειάζεται να εξηγήσουμε πλατύτερα τι είναι η «πολιτική θεολογία». Πρόκειται για τον τρόπο του θεολογείν, ο οποίος διαλαμβάνει και επεξεργάζεται όλα τα στοιχεία της ζωής του πιστού (θρησκευτικά, πνευματικά, οικονομικά, κοινωνικά κλπ.), με σκοπό τη σωτηρία και απελευθέρωση από ό,τι κακό υπάρχει σε όλα αυτά. Όπως καταλαβαίνει ο καθένας, υπάρχουν πολλές μέθοδοι αυτού του τύπου του θεολογείν· ο γνωστότερος από τους τύπους αυτούς είναι η γενικώς καλούμενη «Θεολογία της Απελευθέρωσης» σε ολόκληρο τον Τρίτο Κόσμο.

Όλοι γνωρίζουμε κάτι περί της Ισραηλιτικής Αμφικτυονίας των Φυλών στην πόλη Γαλαάδ, κατά την πρόταση του M. North, με κέντρο τη μωσαϊκή θρησκευτική παράδοση και την αρχή της δικαιοσύνης. Αλλά και ο προφήτης μπορεί να θεωρηθεί ως κατέχων λειτούργημα, που μέσα από αδιάσπαστη αλυσίδα κατάγεται από ένα αμφικτυονικό πλαίσιο είτε εκείνο του νομικού ή κατώτερου δικαστή ή δικηγόρου ή φρουρού...»[1]. Έτσι δεν ξενίζεται κανείς όχι μόνο από τη δραστηριότητα που αναπτύσσει ο προφήτης Σαμουήλ σχετικώς προς την εισαγωγή του θεσμού της βασιλείας στον Ισραήλ, αλλά και για το ρόλο προφητικών κύκλων στο Β. Βασίλειο να αναδειχθεί μετά το θάνατο του Ιεροβοάμ βασιλιάς μη προσκείμενος στην εκχαναανιζόμενη λαϊκή ιεροβοαμική θρησκεία.

Για την πλήρη εξολόθρευση του οίκου του Ιεροβοάμ ο Βασ. Βέλλας χαρακτηριστικά σημειώνει: «Εκ του χωρίου *Γ΄ Βασ* 16,2 φαίνεται ότι εις το έργον τούτο δεν ήσαν αμέτοχοι και οι προφήται, οίτινες, εκ της αναβιβάσεως εις τον βασιλικόν θρόνον εμπίστου εις αυτούς προσώπου, ήλπιζον να επιφέρωσι θρη-

1. W. McKane, *Prophesy and the Prophetic Literature*, στο «Tradition and Interpretation», edit. από G. Anderson, Clarendon Press, Oxford 1979, σελ. 166.

σκευτικήν τινα μεταβολήν. Αλλ' ως ο Σαμουήλ και ο Αχιά ούτω και ούτοι ηπατήθησαν...»[2]. Επιβλήθηκε τελικά η δυναστεία του Αμβρί, δεν ξέρουμε όμως από τις πηγές τίποτε περί αναμείξεως των προφητών. Σωστά όμως ο Βέλλας σημειώνει: «Απίθανος η ανάμειξις των προφητών δεν φαίνεται, καθ' όσον και εις προηγουμένας αναλόγους περιπτώσεις ενεργώς ανεμείχθησαν».

Στη συνέχεια δεν ακολουθεί επιστημονική μελέτη επί του πολύ ενδιαφέροντος αυτού θέματος της σχέσεως της προφητείας με την πολιτική, αλλά κάποια πολύ χαρακτηριστικά επεισόδια ή εκπλήσσουσες προφητικές απόψεις, που μπορούν να θεωρηθούν ως πηγές της πολιτικής θεολογίας είτε κατά το παρελθόν είτε κατά το παρόν.

1. Κατά τη σύνθεση των βιβλίων Γ΄ και Δ΄ Βασιλειών ο Δευτερονομιστής Ιουδαίος συγγραφέας ασχολείται με ξεχωριστό ενδιαφέρον για το Βασίλειο του Ιούδα. Ως προφητικού όμως τύπου διδάσκαλος είχε εντυπωσιαστεί και επηρεαστεί από τις ιστορίες των προφητών του Β. Βασιλείου Ηλία και Ελισσαίου σε σχέση με τους βασιλιάδες Αχαάβ και Ιωράμ και Ιού. Κάποιοι ερευνητές μάλιστα υποθέτουν πως ο Ιουδαίος συγγραφέας χρησιμοποιεί εδώ ένα προφητικής προέλευσης κείμενο *«Περί της Ανόδου και περί της Πτώσεως της θρησκείας του Αμβρί»* (Γ΄ Βασ 16 - Δ΄ Βασ 13).

Το πρώτο επεισόδιο αρχίζει με την εμφάνιση του Ηλία ως προφήτη, με το αμπέλι του Ναβουθαί, που ο Αχαάβ ήθελε να προσθέσει στα γειτνιάζοντα βασιλικά κτήματα. Πρόκειται για την εποχή δημιουργίας μεγάλης ιδιοκτησίας γης, και η διαπραττόμενη από τους ισχυρούς αδικία επί των αδυνάτων αποτελεί τον κύριο στόχο της πολεμικής των προφητών. Το επεισόδιο με το αμπέλι του Ναβουθαί αποτελεί την αιτία της εμφανίσεως του Ηλία ως προφήτη, κατά την κρατούσα άποψη των ερευνητών (κεφ. 17). Για τον προφήτη Ηλία έχουμε πέντε αυτοτελείς διηγήσεις, που σχετίζονται με πέντε διάφορα σημεία της ζωής του. Ο Βέλλας σημειώνει περί αυτών τα εξής: «Η αυτοτέλεια αύτη των διηγήσεων μαρτυρεί προδήλως ότι προέρχονται εκ της στοματικής παραδόσεως, ήτις αδυνατεί να σχηματίση μίαν ενιαίαν διήγησιν περί προσώπου τινος, αλλά κατατέμνει την όλην εικόνα εις τα επί μέρους, άτινα διαμορφούνται ανεξαρτήτως απ' αλλήλων... Επειδή δ' ακριβώς προέρχονται εκ του λαϊκού στόματος, διά τούτο στρέφονται όχι τόσον περί την διδασκαλίαν όσον περί τα θαύματα του προφήτου. Τα εξωτερικά φαινόμενα, τα θαύματα, προυξένησαν εις τον λαόν εντύπωσιν, ενώ την διδασκαλίαν του προφήτου δεν ήτο δυνατόν ο λαός να κατανοήση, διά τούτο και διέσωσε τα θαύματα κυρίως»[3]. Εμάς εδώ ενδιαφέρει κυρίως η διαπραχθείσα υπό του Αχαάβ και της Ιεζάβελ αδικία κατά του Ναβουθαί, η εξαγγελία της βαρύτατης δήθεν τιμωρίας και η εκτέλεσή της με την πολιτική

2. *Θρησκευτικαί Προσωπικότητες της Π.Δ.*, εν Αθήναις 1934, σελ. 58.
3. *Ό.π.*, σελ. 59-60.

εξέγερση του στρατηγού Γιεχού (Ιού, κατά τους Ο΄).

Ο Αχαάβ επίεζε τον Ναβουθαί να του πουλήσει τον αμπελώνα αντί αδράς αμοιβής. Η απάντηση του Ναβουθαί ήταν «Μὴ γένοιτό μοι περὶ Θεοῦ μου δοῦναι κληρονομίαν πατέρων μοι σοί»[4]. Καταστενοχωρήθηκε ο Αχαάβ, δεν έτρωγε ούτε κοιμόταν. Γι' αυτό ανέλαβε η γυναίκα του Ιεζάβελ να λύσει το θέμα. Οργάνωσε με το συμβούλιο των πρεσβυτέρων της πόλης ψευτοδίκη κατά του Ναβουθαί με ψευδομάρτυρες και την ψευδή κατηγορία ότι καταράστηκε το Θεό και το βασιλιά. Και λιθοβολήθηκε, κι έτσι ησύχασαν ο Αχαάβ και η Ιεζάβελ. Τότε όμως ο Γιαχβέ έστειλε τον Ηλιού τον Θεσβίτη προς το βασιλιά να του πει: «Τάδε λέγει Κύριος· ως συ εφόνευσας και εκληρονόμησας, διά τούτο τάδε λέγει Κύριος· εν παντί τόπω, ω έληξαν οι ύες και οι κύνες το αίμα Ναβουθαί, εκεί λείξουσιν οι κύνες το αίμα σου, και αι πόρναι λούσονται τω αίματί σου».

Βέβαια, δεν πρόκειται απλώς για ένα αμπέλι, αλλά για το πρόβλημα της συσσώρευσης της γης σε λίγα χέρια. Γι' αυτό η θεία καταδίκη συνεχίζεται με την εν τέλει καταστροφή όλου του βασιλικού οίκου του Αμβρί. Ούτε, βέβαια, η Ιεζάβελ μένει εκτός: «Καὶ τῇ Ἰεζάβελ ἐλάλησεν Κύριος λέγων· οἱ κῦνες καταφάγονται αὐτὴν ἐν τῷ προτειχίσματι (μέσα στα σύνορα) τῆς Ἰεζραέλ. Τὸν τεθνηκότα τοῦ Ἀχαὰβ ἐν τῇ πόλει (όποιον ανήκει στην Αχαάβ που θα πεθάνει μέσα στην πόλη) φάγονται οἱ κῦνες καὶ τὸν τεθνηκότα αὐτοῦ ἐν τῷ πεδίῳ (στην ύπαιθρο) φάγονται τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ».

Ο Αχαάβ δεν διέπραξε μόνο αδικίες κατά των αδυνάτων· είχε διακριθεί και για το θρησκευτικό του πρόγραμμα, που ήταν ένα κράμα του Γιαχβέ, Θεού της διαθήκης, με τους Βάαλ της Χαναάν και με τον Βάαλ Μερκάτ των Σιδωνίων, τον θεό της Ιεζάβελ. Αυτό το cock-tail Γιαχβέ-Βάαλ, δικαιοσύνης και αδικίας, είχε εξάψει εναντίον του το μένος των προφητών. Στο τέλος του κεφ. 21 σημειώνεται πως ο Αχαάβ κατάλαβε το λάθος του και μετάνιωσε, χωρίς όμως να αλλάξει του Γιαχβέ την απόφαση περί καταστροφής της δυναστείας: «Καὶ ἐγένετο ῥῆμα Κυρίου ἐν χειρὶ δούλου αὐτοῦ Ἡλιοῦ περὶ Ἀχαάβ, καὶ εἶπε Κύριος· εὕρηκας ὡς κατενύγη Ἀχαὰβ ἀπὸ προσώπου μου; Οὐκ ἐπάξω κακίαν ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἐπάξω τῶν κακῶν».

Δεν μας ενδιαφέρει σ' αυτό εδώ το άρθρο η λοιπή δραστηριότητα του Ηλία. Αυτό που απλά σημειώνουμε, πέραν των παρατηρήσεων του Βέλλα περί των θαυμάτων του προφήτη Ηλία, είναι τούτο: Η θεολογία του Χαναναίου και Σιδωνίου Βάαλ απέδιδε σ' αυτόν ως θεό της φύσεως, της βροχής, της βλάστησης, της γονιμοποίησης, τη συντήρηση των κατοίκων της χώρας· με τα θαύματά του ο Ηλίας (ο ουρανός δένεται ή λύνεται να μη βρέξει ή να βρέξει· ο προφήτης τρέφεται με το φαΐ που του στέλνει ο Γιαχβέ· πολλαπλασιάζει το αλεύρι και το λάδι της χήρας στα Σαρεπτά) θέλει να δείξει πως ο Γιαχβέ είναι ο Θεός που

4. Ο΄, κέφ. 20.

τρέφει και συντηρεί τον κόσμο. Αυτό που θα μας ενδιαφέρει σ' αυτό το πρώτο επεισόδιο είναι η πραγματοποίηση της τιμωρίας του Γιαχβέ επί του οίκου του Αμβρί. Πρόκειται για αριστουργηματική δευτερονομιακή αφήγηση.

Ο βασιλιάς της Συρίας Αδέρ συμμάχησε με κάποιους γείτονες, επιτέθηκε κατά του Ισραήλ και επί τρία χρόνια καλοκάθισε στη Γαλιλαία. Ο βασιλιάς του Ισραήλ καλεί σε βοήθεια το βασιλιά του Ιούδα να ανεβούν μαζί να ανακαταλάβουν τον Ρεμμάθ Γαλαάλ. Έκαναν τις απαραίτητες προετοιμασίες, επερώτησαν και τον Κύριον, δηλ. τους προφήτες, περί του πρακτέου, και όλοι αυτοί οι προφήτες (ως τετρακόσιοι άνδρες), όλοι αυτοί συνέστησαν τον πόλεμο. Ένας μάλιστα απ' αυτούς ο Σεδεκίας, υιός Χανανά, φόρεσε στο κεφάλι σιδηρά κέρατα, για να δείξει στους βασιλιάδες ότι «ἐν τούτοις κερατιεὶς τὴν Συρίαν ἕως συντελεσθῇ». Ενώ όμως όλα ήταν έτοιμα και ευνοϊκά, ο βασιλιάς θυμήθηκε ξαφνικά πως υπήρχε ένας προφήτης Μιχαίας, υιός του Ιεμβλάα, που προφήτευε όλα αρνητικά περί του βασιλιά· συζήτησε το θέμα με το βασιλιά του Ιούδα και αποφάσισε τελικά να επερωτήσει και αυτόν.

Ο Μιχαίας συνδεόταν με τους Ρεχαβίτες (προφητικού τύπου συνοδεία που ζούσε εκ πεποιθήσεως στην έρημο τη γνήσια θρησκεία του Γιαχβέ· μ' αυτήν συνδεόταν τόσο ο Ηλίας και ο Ελισσαίος, αργότερα δε ο Ιερεμίας). Στην αρχή ο Μιχαίας τού συνιστά να ανεβεί στη Ρεμμάθ Γαλαάδ και θα νικήσει, αλλά ο βασιλιάς δεν τον πιστεύει, κι όταν ο βασιλιάς επιμένει να μάθει την αλήθεια, ο Μιχαίας του εκμυστηρεύεται πως τον περιμένει ολοκληρωτική συμφορά. Επικαλείται ο βασιλιάς την αντίθετη γνωμάτευση των 400 προφητών, και τότε ο Μιχαίας αφηγείται τι ως προς αυτό έγινε στον ουρανό: «οὐχ οὕτως... οὐχ οὕτως· εἶδον Θεὸν Ἰσραὴλ καθήμενον ἐπὶ θρόνον αὐτοῦ, καὶ πᾶσα ἡ στρατιὰ τοῦ οὐρανοῦ εἱστήκει περὶ αὐτόν... Καὶ εἶπε Κύριος· τίς ἀπατήσει τὸν Ἀχαὰβ βασιλέα τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἀναβήσεται καὶ πεσεῖται ἐν Ρεμμὰθ Γαλαάδ; Καὶ εἶπεν οὗτος οὕτως καὶ οὗτος οὕτως. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν Κύριος· ἐν τίνι; Καὶ εἶπεν· ἐξελεύσομαι καὶ ἔσομαι πνεῦμα ψευδὲς εἰς τὸ στόμα πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν· ἀπατήσεις καὶ δυνήσῃ, ἔξελθε καὶ ποίησον οὕτως». Έτσι κι έγιναν τα πράγματα.

Ο βασιλιάς νόμισε πως ο Μιχαίας τον εμπαίζει· γι' αυτό διέταξε να τον φυλακίσουν και να του δίνουν άρτο και ύδωρ «θλίψεως» (πολύ λίγο), «ἕως τοῦ ἐπιστρέψαι με ἐν εἰρήνῃ»[5]. Σ' αυτό ο Μιχαίας απάντησε: «ἐὰν ἐπιστρέφων ἐπιστρέψεις ἐν εἰρήνῃ, οὐ λελάληκε Κύριος ἐν ἐμοί». Βέβαια, η μάχη αυτή χάθηκε και ο βασιλιάς του Ισραήλ σκοτώθηκε. «Καὶ ἔθαψαν τὸν βασιλέα ἐν Σαμαρείᾳ. Καὶ ἀπένιψαν τὸ ἅρμα τοῦ βασιλέως ἐπὶ τὴν κρήνην Σαμαρείας, καὶ ἐξέλειξαν οἱ ὕες καὶ οἱ κῦνες τὸ αἷμα, καὶ αἱ πόρναι ἐλούσαντο ἐν τῷ αἵματι, κατὰ τὸ ρῆμα Κυρίου, ὃ ἐλάλησε». Εδώ τελειώνει η τιμωρία του Αχαάβ

5. Στιχ. 27 *Γ' Βασ.* κεφ. 22.

που εξάγγειλε ο Γιαχβέ διά του Ηλία. Επί Ελισσαίου πραγματοποιείται το ξεκλήρισμα όχι μόνο της Ιεζάβελ αλλά και όλου του οίκου του Αμβρί[6].

Στο κεφάλαιο αυτό ο Ελισσαίος πραξικοπηματικά χρίει δι' απεσταλμένου βασιλέα, μάλιστα χρίει βασιλέα τον στρατηγό Ιού (Γιεχού) στη Ρεμμάθ Γαλαάδ, που αυτή τη φορά ήταν η εκλογή της προφητικής παράταξης. Κατ' αρχάς, για να ικανοποιήσει το κόμμα που τον εξέλεξε, δεν άφησε ιερέα του Βάαλ ζωντανό ούτε για δείγμα: «Καὶ ἠφάνισεν Ἰοῦ τὸν Βάαλ ἐξ Ἰσραήλ», δεν απομακρύνθηκε όμως ούτε αυτός από τις αμαρτίες του Ιεροβοάμ. «...οὐκ ἐφύλαξε πορεύεσθαι ἐν νόμῳ Κυρίου Θεοῦ Ἰσραὴλ ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ». Αυτά έγιναν, αφού ο Ιού είχε αφανίσει τους 70 γιους του Αχαάβ (κεφ. 10): «Καὶ ἐπάταξεν Ἰοῦ πάντας τοὺς καταλειφθέντας ἐν τῷ οἴκῳ Ἀχαὰβ ἐν Ἰεζραὲλ καὶ πάντας τοὺς ἁδροὺς αὐτοῦ καὶ τοὺς γνωστοὺς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἱερεῖς αὐτοῦ, ὥστε μὴ καταλιπεῖν αὐτοῦ κατάλειμμα» (στιχ. 11). Επρόκειτο σαφώς περί πραξικοπήματος πολιτικού, την ευθύνη του οποίου ανέλαβε η προφητική παράταξη. Η αντίθετη όμως ιστορική και πολιτική συγκυρία ήταν τέτοια που, ενώ οι προφητικές ενέργειες πετύχαιναν στην αλλαγή των κυβερνώντων, αποτύγχαναν πλήρως ως προς τον κύριο και βασικό στόχο, την αλλαγή της πνευματικότητας του λαού.

2. Ο προφήτης που καλούμε Δευτεροησαΐα είναι ο συγγραφέας των κεφ. 40-55 του προφητικού βιβλίου του Ησαΐα. Τα κεφ. αυτά γράφτηκαν από έναν προφήτη, ποιητή και λαμπρό πολιτικό στα 540-538 π.Χ. στη Βαβυλώνα, κατά τα χρόνια της αιχμαλωσίας του λαού στους βαβυλωνίους. Οι σχετικοί με την περίοδο αυτή προφητικοί χρησμοί και οι γεμάτες πνευματική έξαρση ομιλίες διαφοροποιούν τον προφήτη αυτόν εντελώς από τον πολύ γνωστό μας ιεροσολυμίτη προφήτη Ησαΐα που έδρασε προ της αιχμαλωσίας, στο βασίλειο του Ιούδα, κατά το δεύτερο μισό του 8ου αι. π.Χ.[7]. Πρόκειται για μεγάλο θεολόγο της Π.Δ., τον πρώτο εκφραστή όχι μόνο της πρακτικής αλλά και της θεωρητικής μονοθεΐας στον Ισραήλ. Ο λαός Ισραήλ βρέθηκε ξένος μέσα στα πλαίσια μιας κρατικής ειδωλολατρίας, κι αυτός ήταν ο λόγος, αυτή ήταν η ανάγκη, που οδήγησε τον προφήτη να επεξεργαστεί και θεωρητικά τη θεότητα του Γιαχβέ ως παγκόσμιου Θεού, να αναγνωρίσει δε όλους τους άλλους θεούς ως ανύπαρκτους, ως μηδέν. Ακολουθεί μικρό δείγμα της θεολογικής και ποιητικής του μαεστρίας στο θέμα αυτό:

Τίς ἐμέτρησε τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ
καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ
καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί; (μέτρο)

6. Κεφ. 9 της *Δ΄ Βασιλειών*.
7. Για τον Δευτεροησαΐα βλ. Βασ. Βέλλα, *ό.π.*, σελ. 119 εξ· Σ. Αγουρίδη, *Οικουμενικά χαρακτηριστικά στην προφητεία του Δευτεροησαΐα*, Δ.Β.Μ., Ιούνιος 1994, έκδ. Άρτος Ζωής, σελ. 7-23.

Ποιὸς ζύγισε τὰ ὄρη μὲ σταθμὰ
καὶ τοὺς λόφους μὲ ζυγαριά;
Ποιὸς κατηύθυνε τὸν νοῦν τοῦ Κυρίου
καὶ τίς αὐτοῦ σύμβουλος ἐγένετο;
Ποιὸν συμβουλεύθηκε γιὰ νὰ φωτιστεῖ
καὶ ποιὸς τοῦ ἔδειξε τὸν δρόμο γιὰ νὰ καταλάβει;
Ἰδού, τὰ ἔθνη εἶναι σὰν σταγόνα ἀπὸ ἕναν κάδο,
ὑπολογίζονται ὡς κόκκος πάνω στὴ ζυγαριά.
Ἰδού, ἀνυψώνει τὰ νησιὰ σὰν κάτι ἀσήμαντο στὸ βάρος.

....

Πάντα τὰ ἔθνη ὡς οὐδέν εἰσι,
ἐνώπιόν του λογίζονται ὡς τίποτε.

....

Νῦν οὖν τίνι με ὡμοιώσατε,
ὥστε νὰ εἶμαι ἴσος μὲ αὐτόν; εἶπεν ὁ Ἅγιος.
Ἀναβλέψατε εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν
καὶ ἴδετε, τίς κατέδειξε (ἐποίησε) ταῦτα πάντα;
Αὐτὸς ποὺ ἐκφέρει τὴ στρατειά τους μὲ τὸν ἀριθμό τους,
προκαλεῖ τὰ πάντα μὲ τὸ ὄνομά τους[8].

Δεν είναι όμως η θεωρητική έξαρση της μονοθεΐας που ενδιαφέρει την πολιτική θεολογία στον Δευτεροησαΐα· είναι κάποια συμπεράσματα που εξάγει από αυτήν: *Ένας Θεός –άρα μία ανθρωπότητα*. Ο Δευτεροησαΐας διακρίνει μέσα στην ιστορία τα βήματα του Γιαχβέ κατά τη δημιουργία μιας νέας και πολύ μεγάλης αυτοκρατορίας, αυτής των Περσών, χαιρετάει το βασιλέα Κύρο ως Μεσσία αυτού του νέου κόσμου, και στο λαό του Ισραήλ επιφυλάσσει το τιμητικό λειτούργημα του ιεραποστόλου του ενός αληθινού Θεού. Πρόκειται για μια θεώρηση της πραγματικότητας εξωφρενική! Γιατί ο Κύρος είναι ένας αλλοεθνής και αλλόθρησκος. Με ποια παραδοσιακή εθνική ή θρησκευτική λογική ήταν δυνατόν αυτός ο αλλόθρησκος να θεωρηθεί ως Μεσσίας; Ένας άνθρωπος που δεν είχε καμιά γνώση περί του Γιαχβέ, περί του αληθινού Θεού;

Εδώ ο οικουμενισμός του προφήτη ξεπερνάει κάθε νοητό όριο. Σε κάθε εθνικιστή αντιρρησία προβάλλει αμέσως το απόλυτο των επιλογών του Γιαχβέ μέσα στην ιστορία. Έπειτα, ας αφήσουμε κατά μέρος ότι ως Μεσσίας δεν προβάλλεται κάποιος εβραίος από το γένος του Δαβίδ· ο λαός Ισραήλ, προσβλέποντας στον Κύρο ως ελευθερωτή από τους Βαβυλώνιους, ελπίζει στην αποκα-

8. 40, 112-15·17· 25 εξ.

τάσταση ενός δικού του εθνικού κράτους για την πραγματοποίηση και εκπλήρωση του δικού του ιδανικού και των πατέρων του. Δεν καταλαβαίνει ποια έννοια έχουν οι λόγοι του προφήτη περί ιεραποστολής του στον κόσμο, ο οποίος έτσι θα γνωρίσει τον αληθινό Θεό. Αλλά κι αυτό, το ότι ο λαός δεν έχει ιδέα περί της υψηλής πνευματικής αποστολής, που ο Θεός του αναθέτει, δεν προβληματίζει τον Δευτεροησαΐα· αφού αυτό είναι το σχέδιο του Γιαχβέ στην ιστορία, έτσι θα γίνει, και δεν έχει σημασία ποιος αυτή την ώρα καταλαβαίνει και ποιος όχι.

Όλα αυτά προφανώς δείχνουν μια πολιτική θεολογία που δεν αγκαλιάζει απλώς την τύχη του μικρού κράτους όπως του Ισραήλ και του Ιούδα, κατά πώς συνέβαινε με τους προαιχμαλωσιακούς προφήτες, αλλά την οικουμένη, μια πελώρια αυτοκρατορία από πολλά έθνη, γλώσσες και θρησκείες.

Ο Θεός είναι απόλυτος Κύριος στην ιστορία, δηλ. κάνει ό,τι θέλει:

Μήπως ἀντιμάχεται κανεὶς τὸ Δημιουργό του;
Τὸ πήλινο σκεῦος τὸν κατασκευαστή του;
Μήπως λέει ὁ πηλὸς στὸν κεραμέα του,
«Τί φτιάχνεις, καὶ γιατί τὸ ἔργο σου δὲν ἔχει λαβίδα;»
Μήπως λέει στὸν πατέρα του, «Τί γεννᾶς ἐκεί;»
καὶ στὴ μητέρα του «Γιατί οἱ ὠδῖνες τῆς γέννας;»
Οὕτω λέγει Κύριος ὁ ἅγιος τοῦ Ἰσραήλ, ὁ ποιήσας αὐτόν·
«Μὲ ἐρωτᾶς γιὰ τὰ ἐπερχόμενα, περὶ τῶν υἱῶν μου,
δηλαδὴ περὶ τοῦ ἔργου τῶν χειρῶν μου μοῦ δίνεις ἐντολές;
Ἐγὼ ἐποίησα τὴν γῆν καὶ δημιούργησα τὸν ἄνθρωπο ἐπ' αὐτῆς.
Ἐγὼ ἔδωκα ἐντολές σὲ ὅλα τὰ ἄστρα.
Ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν (τον Κύρο) *μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα,*
καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοί αὐτοῦ εἶναι εὐθεῖαι.
Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου
καὶ τοὺς αἰχμαλώτους τοῦ λαοῦ μου ἐπιστρέψει.
Οὐ μετὰ λύτρων οὐδέ μετὰ δώρων, λέγει Κύριος Σαβαώθ[9].

Αυτός ο προφήτης και ο Θεός του στέλλουν περίπατο όλους τους εθνικισμούς και όλα τα παραδοσιακά εθνικοθρησκευτικά ταμπού. Πλησίασε όσο κανένας άλλος, πριν ή μετά από αυτόν, στο οικουμενικό πνεύμα του Ιησού. Η παράγραφος περί του οικουμενισμού του Ησαΐα θα κλείσει με ένα κείμενο περί του Δούλου, γιατί ακόμα και σήμερα σε κάμποσους φαίνεται απίστευτο:

9. 45, 9-13.

«Οὕτως λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τῷ χριστῷ μου Κύρῳ,
οὗ ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς ἐπακοῦσαι ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη,
καὶ ἰσχὺν βασιλέων διαρρήξω,
ἀνοίξω ἔμπροσθεν αὐτοῦ θύρας,
καὶ πόλεις οὐ συγκλεισθήσονται.
Ἐγὼ ἔμπροσθέν σου πορεύσομαι καὶ ὄρη ὁμαλιῶ,
θύρας χαλκᾶς συντρίψω καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συγκλάσω
καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινούς,
ἀποκρύφους ἀοράτους ἀνοίξω σοι,
ἵνα γνῷς ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς
ὁ καλῶν τὸ ὄνομά σου, Θεὸς Ἰσραήλ.
Ἕνεκεν Ἰακὼβ τοῦ παιδός μου
καὶ Ἰσραὴλ τοῦ ἐκλεκτοῦ μου
ἐγὼ καλέσω σε τῷ ὀνόματί σου
καὶ προσδέξομαί σε, σὺ δὲ οὐκ ἔγνως με.
Ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός
καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν ἐμοῦ Θεός...
ἵνα γνῶσιν οἱ ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ οἱ ἀπὸ δυσμῶν
ὅτι οὐκ ἔστιν πλὴν ἐμοῦ...
ἐγὼ ὁ κατασκευάσας φῶς καὶ ποιήσας σκότος,
ὁ ποιῶν εἰρήνην καὶ κτίζων κακά·
ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα.
Εὐφρανθήτω ὁ οὐρανὸς ἄνωθεν,
καὶ αἱ νεφέλαι ῥανάτωσαν δικαιοσύνην·
ἀνατειλάτω ἡ γῆ ἔλεος
καὶ δικαιοσύνην ἀνατειλάτω ἅμα·
ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ κτίσας σε»[10].

3. Το τρίτο βιβλικό παράδειγμα που θα παρατεθεί εδώ, σαν πηγή για τη σύγχρονη πολιτική θεολογία, είναι από το ευρύτερα γνωστό κείμενο του Ιωνά. Ο Γιαχβέ διατάσσει τον Ιωνά να μεταβεί στη Νινευή και να προφητέψει εκεί την τιμωρία που θα στείλει ο Θεός για τις αμαρτίες τους· έτσι θα δοθεί η ευκαιρία στους Νινευΐτες να μετανοήσουν και να γλιτώσουν την τιμωρία. Ο Ιωνάς όμως είναι ένας στενοκέφαλος εβραίος εθνικιστής, που έχει υποστεί πολλά από τους Χαλδαίους, πιστεύει πως ο Ισραήλ είναι η μόνη αγάπη και φροντίδα του Γιαχβέ· γι' αυτό αποφασίζει να μην πάει στην πρωτεύουσα των Χαλδαίων Νινευή να κηρύξει μετάνοια, ώστε έτσι αμετανόητοι σίγουρα να υποστούν την ερχόμενη τιμωρία του Θεού.

10. 45, 1-8.

Αντί να πάει στη Νινευή, σύμφωνα με την εντολή του Γιαχβέ, αυτός κατεβαίνει στο λιμάνι της Ιόππης να πάρει το πλοίο για την Κύπρο. Τότε όμως ο Γιαχβέ έστειλε μεγάλη θύελλα στη θάλασσα, το πλοίο και οι επιβάτες διέτρεξαν τον έσχατο κίνδυνο. Όλοι προσεύχονταν στους θεούς των για να σωθούν· μόνο ο Ιωνάς κοιμόταν. Τον πλησίασε ο πλοίαρχος και του είπε: «Τί σὺ ρέγχεις; Ἀνάστα καὶ ἐπικαλοῦ τὸν Θεόν σου, ὅπως διασώσῃ ὁ Θεὸς ἡμᾶς καὶ οὐ μὴ ἀπολώμεθα». Τελικά, πιστεύοντας πως κάποιος από τους επιβάτες είχε επισύρει την οργή κάποιου θεού, έβαλαν κλήρο για να φανεί ποιος είναι αυτός, και ο κλήρος έπεσε στον Ιωνά. Ο ίδιος κάνει τότε γνωστή την περίπτωσή του και ζητάει να τον ρίξουν στη θάλασσα. Το πλοίο και οι επιβαίνοντες σώζονται, τον δε Ιωνά μυθικό θαλάσσιο κήτος (όπως κάποτε τον Περσέα από την Ιόππη) ρουφάει, κρατάει μέσα του σαν σε φυλακή 3 ημέρες και 3 νύχτες, και τον εκβράζει στην ξηρά.

Τότε ο Ιωνάς πηγαίνει στη Νινευή, κηρύττει περί της επερχόμενης καταστροφής, και εδώ γίνεται ένα ακόμα μεγαλύτερο θαύμα: Αντίθετα προς την αμετανοησία των Ιουδαίων στους λόγους και τις προτροπές πολλών προφητών, οι Νινευΐτες, μετά το κήρυγμα του Ιωνά, μετανοούν, μαζί με τον βασιλιά και τους ευγενείς της πόλεως, και ο Γιαχβέ δεν μπορεί να εκτελέσει την απειλή του, συγκινημένος από τη μετάνοιά τους. Αυτό εξόργισε τον Ιωνά πολύ: «*Καὶ ἐλυπήθη Ἰωνᾶς λύπην μεγάλην καὶ συνεχύθη* (θύμωσε) *καὶ προσηύξατο πρὸς Κύριον καὶ εἶπεν· Ὦ Κύριε, οὐχ οὗτοι οἱ λόγοι μου ἔτι ὄντός μου ἐν τῇ γῇ μου; Διὰ τοῦτο προέφθασα τοῦ φυγεῖν εἰς Θαρσίς, διότι ἔγνων ὅτι σὺ ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος καὶ μετανοῶν ἐπὶ ταῖς κακίαις. Καὶ νῦν, δέσποτα Κύριε, λάβε τὴν ψυχήν μου ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι καλὸν τὸ ἀποθανεῖν με μᾶλλον, ἢ ζῆν με. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Ἰωνᾶν· εἰ σφόδρα λελύπησαι σύ;* (=θυμώνοντας κάνεις το σωστό;). *Καὶ ἐξῆλθεν Ἰωνᾶς ἐκ τῆς πόλεως καὶ ἐκάθισεν ἀπέναντι τῆς πόλεως καὶ ἐποίησεν ἑαυτῷ ἐκεῖ σκηνὴν καὶ ἐκάθητο ὑποκάτω αὐτῆς, ἕως οὗ ἐπίδῃ τί ἔσται τῇ πόλει*». Δεν υπάρχει ίσως άλλο κείμενο στην Π.Δ. που να δείχνει τόσο έντονα την εθνικοθρησκευτική αποκλειστικότητα έναντι της οικουμενικότητας του αληθινού Θεού!

Ο Γιαχβέ κάνει ευκολότερη τη διαβίωση του Ιωνά φτιάχνοντας με μια κολοκυθιά σκέπαστρο πάνω από την κεφαλή του, «τοῦ σκιάζειν αὐτῷ ἀπὸ τῶν κακῶν αὐτοῦ. Καὶ ἐχάρη Ἰωνᾶς ἐπὶ τῇ κολοκύνθῃ χαρὰν μεγάλην». Είναι αξεπέραστο το χιούμορ του βιβλικού συγγραφέα από την αρχή της θαυμάσιας ιστορίας του μέχρι τέλος! Γιατί την επομένη στέλνει ο Γιαχβέ έναν άνεμο και ξηραίνει την κολοκυθιά, κι ο Ιωνάς νιώθει αφόρητα: «Καλόν τὸ ἀποθανεῖν με ἢ ζῆν». Και η όλη ιστορία λήγει με την θεία απάντηση στη λύπη του Ιωνά για την καταστροφή της κολοκυθιάς: «*Εἰ σφόδρα λελύπησαι ἐπὶ τῇ κολοκύνθῃ; Καὶ εἶπε· σφόδρα λελύπημαι ἐγὼ ἕως θανάτου. Καὶ εἶπε Κύριος· σὺ ἐφείσω ὑπὲρ τῆς κολοκύνθης, ὑπὲρ ἧς οὐκ ἐκακοπάθησας ἐπ' αὐτήν, οὐδὲ ἐξέθρεψας αὐτήν, ἣ ἐγενήθη ὑπὸ νύκτα καὶ ὑπὸ νύκτα ἀπώλετο. Ἐγὼ δὲ οὐ φείσομαι ὑπὲρ Νινευῆ*

τῆς πόλεως τῆς μεγάλης, ἐν ᾗ κατοικοῦσι πλείους ἢ δώδεκα μυριάδες ἀνθρώπων, οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν δεξιὰν αὐτῶν ἢ ἀριστερὰν αὐτῶν (παιδιά δηλ. που δεν μπορούν να ξεχωρίσουν το δεξί από το αριστερό τους χέρι) *καὶ κτήνη πολλά;*»

Το βιβλίο του Ιωνά δεν είναι προφητικό· πρόκειται για κάποιο επεισόδιο της ζωής του προφήτη Ιωνά, που έζησε επί Ιεροβοάμ II (784-744) π.Χ.) στο Βόρ. Βασίλειο του Ισραήλ. Γράφτηκε γύρω στο 300-250 π.Χ. από κάποιον εμπνευσμένο οικουμενιστή θεολόγο, που ήθελε να πολεμήσει σκοτεινές αποκλειστικές εθνικοθρησκευτικές αντιλήψεις των ομοεθνών του, διακηρύσσοντας, όπως ο Δευτεροησαΐας, την οικουμενικότητα του Θεού, που σημαίνει πως νοιάζεται για όλους το ίδιο, και όχι μόνο ή κυρίως για μας.

Στα βιβλικά παραδείγματα πολιτικής θεολογίας που παρατέθηκαν εδώ μπορεί να δει κανείς πολύ καθαρά τη συμπλοκή των θρησκευτικών, πνευματικών και οικονομικο-κοινωνικών παραγόντων. Πρόκειται για μια ολιστική θεολογική σύλληψη. Φαίνεται πως στην εποχή τόσο του Σαμουήλ όσο κυρίως του Ηλία και του Ελισσαίου ο ζήλος των προφητών για τη «*δικαιοσύνη*» του Γιαχβέ οδήγησε μέχρι το πολιτικό πραξικόπημα τα προφητικά κόμματα μίας ορισμένης περιόδου. Η ίδια όμως ιστορική έκθεση περί αυτών τονίζει *πολύ δυνατά* πόσο μάταιη ήταν η διή της βίας προσπάθεια επιβολής του αγαθού και του δικαίου στην ανθρώπινη ζωή.

Γι' αυτό σύγχρονη πολιτική θεολογία δεν περιλαμβάνει καθ' ολοκληρίαν στην agenda της οποιαδήποτε πράξη βίας· έχει ως αρχή της την καταπολέμηση της βίας απ' όπου κι αν προέρχεται. Αυτές όμως οι ιστορίες περί ανόδου και καθόδου της δυναστείας του Omri με πρωταγωνιστές προφήτες, όπως ο Ηλίας και ο Ελισσαίος, δείχνουν την πάλη του εμπνευσμένου από το προφητικό πνεύμα βιβλικού ανθρώπου υπέρ της αλήθειας και της δικαιοσύνης, δείχνουν την ευθύνη της θρησκείας γι' αυτά τα δύο.

Οι περιπτώσεις του Δευτεροησαΐα και του Ιωνά είναι εκείνες που βλέπουν τη δράση του Θεού μέσα στην ιστορία όχι από κάποιο εθνικό ή θρησκευτικό κέντρο αλλά μέσα από ένα οικουμενικό μυστήριο ελέους και οικτιρμών για όλη την ανθρωπότητα, ένα μυστήριο στο οποίο ο Θεός καλεί όλους τους πιστούς του. Πρόκειται για εικονοκλάστες βιβλικούς συγγραφείς, που ο καθένας με τον τρόπο του αναιρεί τις προκαταλήψεις και την τύφλωσή μας μπροστά στις πραγματικότητες του κόσμου, ιδίως όταν την τύφλωσή μας θέλουμε να δικαιώσουμε θεολογικά.

Η Ορθοδοξία έχει μια ολιστική (holistic) περί του ανθρώπου (ως όντος πνευματικού, θρησκευτικού, οικονομικού, κοινωνικού) αντίληψη. Από τις ιστορικές της περιπέτειες μπορεί, επίσης, να πει πως δεν έχει πάντοτε το Θεό με το μέρος της. Επιβάλλεται να αναθεωρεί το βίο της, να ανασκοπεί τη βιοτή της και να αντλεί μοντέλα από τις πηγές της για νέες εξορμήσεις και νέες κατακτήσεις.

«΄Οχι μονάχα με ψωμί...»

Μιλτιάδης Κωνσταντίνου

Με τη φράση αυτή που προέρχεται από το Δευτ. η΄ 3 τιτλοφόρησε το 1974 η Βιβλική Εταιρεία μια μοντέρνα έκδοση της μετάφρασης σε νεοελληνική γλώσσα της Καινής Διαθήκης[1]. Αξιοπρόσεκτο σ' αυτήν την έκδοση δεν είναι μόνον το γεγονός ότι αναζητήθηκε ένα χωρίο της Παλαιάς Διαθήκης ως τίτλος για μια μετάφραση της Καινής, αλλά και η διαφαινόμενη πίσω από τη συγκεκριμένη επιλογή αντίληψη των εκδοτών για το ρόλο και το περιεχόμενο του βιβλικού κειμένου. Το κείμενο, λοιπόν, αυτό αποσκοπεί να καλύψει, σύμφωνα με τον τίτλο του, κάποιες ανάγκες των αναγνωστών του που είναι (ή θα έπρεπε να είναι) το ίδιο απαραίτητες όσο και το ψωμί, δεν έχουν όμως σχέση με την εξασφάλιση του ψωμιού, αλλά αναφέρονται σε άλλα θέματα, προφανώς πνευματικά[2]. Η αντίληψη αυτή για την Αγία Γραφή, και τη θρησκεία γενικότερα, είναι ασφαλώς η περισσότερο διαδεδομένη μεταξύ των ανθρώπων, η επιλογή όμως της συγκεκριμένης φράσης, ως της πιο αντιπροσωπευτικής για να συνοψίσει το περιεχόμενο της Βίβλου, θα πρέπει να θεωρηθεί μάλλον ανεπιτυχής. Η σημαντικότερη ένσταση, την οποία θα μπορούσε να προβάλει κανείς στην προκειμένη περίπτωση, προκύπτει από το βασικό κανόνα της ερμηνευτικής ότι η αποκοπή χωρίων από τη συνάφειά τους οδηγεί σε παρανοήσεις. Στόχος του άρθρου αυτού είναι να δείξει, με βάση την ερμηνευτική ανάλυση του Δευτ. η΄ 3, ότι η αντίληψη πως η χριστιανική πίστη ικανοποιεί κάποιες μεταφυσικές απλώς αναζητήσεις του ανθρώπου στερείται βιβλικής βάσης. Είναι όμως αναγκαίο εδώ να προηγηθούν κάποιες διευκρινίσεις.

΄Οταν επιχειρεί κανείς σήμερα να απαντήσει σε ζητήματα που τίθενται από τη σύγχρονη πραγματικότητα με βάση τη Βίβλο, είναι υποχρεωμένος να εξηγή-

1. Πρόκειται για τη μετάφραση που εκπονήθηκε από το Β. Βέλλα με τη συμμετοχή των Ε. Αντωνιάδη, Α. Αλιβιζάτου και Γ. Κονιδάρη. Η συγκεκριμένη έκδοση, προοριζόμενη προφανώς για νέους ανθρώπους, έχει ιδιαίτερα μοντέρνα εμφάνιση: μικρό σχήμα με μαύρο εξώφυλλο, στο οποίο, εκτός από τον τίτλο, παριστάνεται ένα χέρι να κρατάει ένα κομμάτι ψωμί, ενώ στις εσωτερικές σελίδες το κείμενο συνοδεύεται από πολλά σκίτσα.
2. Για την αποφυγή λανθασμένων εντυπώσεων πρέπει να διευκρινιστεί από την αρχή ότι όσα γράφονται εδώ δεν αποτελούν ετεροχρονισμένη κριτική σε μια πραγματικά αξιέπαινη για την εποχή της μεταφραστική προσπάθεια, αλλά απλώς ένα παράδειγμα για την ευρύτατη διάδοση της αντίληψης ότι ο Λόγος του Θεού αναφέρεται σε καθαρώς πνευματικά θέματα, που ελάχιστη μόνον ή καθόλου σχέση έχουν με προβλήματα της καθημερινής βιοπάλης.

σει προηγουμένως το λόγο για τον οποίο το κάνει αυτό. Όταν κάποιος ασχολείται με τη Βίβλο στο πλαίσιο των ακαδημαϊκών του δραστηριοτήτων, μέσα σε μια Θεολογική Σχολή, ένα τέτοιο ερώτημα δεν ανακύπτει σχεδόν ποτέ. Αλλά, αν θελήσει να απευθυνθεί στην κοινωνία, ιδιαίτερα σε μια κοινωνία σαν την ελληνική –όπου η ακαδημαϊκή θεολογία φαίνεται πως έχει από καιρό διαφοροποιηθεί από τα θρησκευτικά ενδιαφέροντα των διάφορων εκκλησιαστικών ή παρεκκλησιαστικών ομάδων και η κοινωνία ως σύνολο εμφανίζεται να ακολουθεί δικές της, διαφορετικές από εκείνες των παραπάνω, επιλογές και αναπτύσσει δικά της κριτήρια εκτίμησης και αξιολόγησης των πραγμάτων– τότε το ερώτημα αυτό προβάλλει επιτακτικό.

Βεβαίως, μια εύκολη απάντηση στο σχετικό ερώτημα θα μπορούσε να είναι ότι η Βίβλος συνιστά μία από τις βάσεις πάνω στις οποίες οικοδομήθηκε ο σύγχρονος δυτικός πολιτισμός. Όμως μια τέτοια απάντηση σε μια εποχή σαν τη σημερινή, όπου η ενασχόληση με την επιστήμη δε νομιμοποιείται από τις αξίες πάνω στις οποίες αυτή στηρίζεται, αλλά από τη χρηστικότητα των πορισμάτων της για τη λειτουργία του συστήματος, κάθε άλλο παρά ικανοποιητική θα μπορούσε να θεωρηθεί. Σ' έναν κόσμο, όπου η κοινωνία –με την κυριολεκτική σημασία του όρου– μεταξύ των ανθρώπων εμφανίζεται αδύνατη και η κυριαρχία της ατομοκρατίας σχεδόν απόλυτη, ο ερμηνευτής της Βίβλου μοιάζει να καλύπτει απλώς μια εσωτερική του ανάγκη, απευθυνόμενος όμως έτσι μόνο στον εαυτό του. Πρόκειται για μια απομόνωση την οποία βιώνει ο βιβλικός ερμηνευτής, όχι μόνο μέσα στην κοινωνία, αλλά και μέσα στην Εκκλησία και ακόμη και μέσα σε μια Θεολογική Σχολή, καθώς μόνος αυτός φαίνεται να μην έχει να προσφέρει σήμερα τίποτε που να είναι χρηστικό σ' ένα σύστημα, το οποίο αυτοαποκαλείται αυτάρεσκα «Ορθοδοξία» και εκπροσωπείται από διάφορους τηλεοπτικούς αστέρες, οι οποίοι, ανεξάρτητα από το πόσο πραγματικά ζουν την Ορθοδοξία, δείχνουν να ζουν πολύ καλά από αυτήν.

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του τύπου Ορθοδοξίας είναι η απόρριψη της βιβλικής κριτικής. Η ερμηνεία της Βίβλου, όπου αυτή δεν μπορεί να αποφευχθεί, γίνεται αποκλειστικά μέσα από συγκεκριμένα φίλτρα, ώστε το μήνυμά της, κολοβωμένο και αυστηρά λογοκριμένο, να καταντάει απλώς επιβεβαιωτικό των θέσεων που εκφράζει το σύστημα. Δε χρειάζονται ιδιαίτερες αναλύσεις για να αντιληφθεί κανείς ότι μιας τέτοιας μορφής Ορθοδοξία, με δεδομένη, μάλιστα, την κενότητα του σύγχρονου πολιτικού λόγου[3], κινδυνεύει να οδηγήσει σε ολοκληρωτισμό, καθώς επιχειρεί να επιβάλει ένα ενιαίο, τυποποιημένο πρότυπο συμπεριφοράς και θεώρησης των πραγμάτων. Απέναντι σ'

3. Δεν είναι καθόλου τυχαίο το ότι ορισμένα Μ.Μ.Ε. επιχείρησαν πρόσφατα να προβάλουν ακόμα και τον Μιλόσεβιτς σαν ένθερμο μαχητή και υπερασπιστή της Ορθοδοξίας.

αυτές, τις σοβαρότατες για την κοινωνία μας, απειλές, του ολοκληρωτισμού από τη μια μεριά και της ατομοκρατίας από την άλλη, η βιβλική κριτική προβάλλει σήμερα ως μια φωνή ελπίδας, ότι υπάρχει εναλλακτικός δρόμος, ότι υπάρχει διέξοδος από την απελπισία που γέννησε η κατάρρευση των ιδεολογιών της εποχής μας. ΄Ολο και περισσότεροι ερμηνευτές αναγνωρίζουν σήμερα την πολυφωνικότητα του βιβλικού λόγου[4]. Μια από τις βασικές αρχές της σύγχρονης ερμηνευτικής μπορεί να συνοψιστεί στη φράση: «*Η Γραφή μπορεί να είναι ο λόγος του Θεού, αλλά ο βιβλικός Θεός έχει πολλές φωνές και όλες μιλούν ταυτόχρονα: Ο Θεός μιλάει πολυφωνικά*»[5]. Αυτήν την πολυφωνικότητα του βιβλικού λόγου έχει να προσφέρει η σύγχρονη βιβλική κριτική στην κοινωνία ως παράδειγμα εναλλακτικού δρόμου ανάμεσα στον ολοκληρωτισμό και τον ατομισμό.

Μετά από αυτήν, την αναγκαία ίσως, παρένθεση, η ερμηνευτική ανάλυση του Δευτ. η΄ 3 που ακολουθεί δε φιλοδοξεί στο να αντιπαραθέσει μια «ορθή» ερμηνεία προς άλλες «λιγότερο ορθές» ή και «λανθασμένες», αλλά να διευρύνει τον ερμηνευτικό ορίζοντα με μια άλλη πρόταση.

Το όγδοο κεφάλαιο του Δευτερονομίου αποτελεί τμήμα της ευρύτερης ενότητας των κεφ. δ΄ 44-ια΄ 32, στην οποία περιλαμβάνονται υπό τη μορφή ενός λόγου του Μωυσή παραινετικοί λόγοι για την τήρηση της βασικής εντολής της αγάπης προς το Θεό. Μετά από μια σύντομη εισαγωγή (δ΄ 44-49) αρχίζει ο (δεύτερος) λόγος του Μωυσή (ε΄ 1-ια΄ 32), ο οποίος επέχει θέση εισαγωγής στο «Βιβλίο του Νόμου» (ιβ΄ 1-κστ΄ 15). Ο λόγος αυτός συνεχίζεται στο κστ΄ 16-κη΄ 68 και πιθανότατα αποτελούσε αρχικά ανεξάρτητο κείμενο πριν ενταχθεί στη σημερινή του συνάφεια. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο ο συγγραφέας αναφέρεται στις ευεργεσίες του Γιαχβέ προς το λαό του ως απόδειξη του ενδιαφέροντός του γι' αυτόν και ως κίνητρο για την τήρηση της βασικής εντολής. Τόσο το κεφ. η΄ όσο και ολόκληρη η ενότητα, στην οποία περιλαμβάνεται, ανήκουν στο φιλολογικό είδος της παραίνεσης. Η παραίνεση, σε αντίθεση με την εντολή, απευθύνεται στη βούληση του αποδέκτη της με σκοπό να τον παρακινήσει στην αποδοχή μιας υφιστάμενης κατάστασης. Μπορεί να έχει τη μορφή είτε (θετικά) μιας προτροπής είτε (αρνητικά) μιας προειδοποίησης, ενώ η εντολή μπορεί επίσης να έχει καταφατική ή αρνητική μορφή, αλλά αποσκοπεί στην εγκαθίδρυση μιας κατάστασης, προς την οποία η παραίνεση παρακινεί απλώς σε αποδοχή.

4. Πρβλ. ενδεικτικά: M. Coleridge, *Life in the Crypt or Why Bother with Biblical Studies?*, Biblical Interpretation II/2, 1994, σ. 139-151. S. J. Samartha, Religion, *Language and Reality*, Towards a Relational Hermenentics, Biblical Interpretation II/3, 1994, σ. 340-362.
5. M. Coleridge, *ό.π.*, σ. 148.

Η παραίνεση του κεφ. η΄ περιλαμβάνει 8 σημαντικές ενότητες[6], από τις οποίες οι 5 πρώτες αναφέρονται στην πριν από την είσοδο στη Χαναάν περίοδο και έχουν τη μορφή προτροπής (*μνησθήση*), ενώ οι άλλες 3 στη μετά την είσοδο και η προτροπή εναλλάσσεται με την προειδοποίηση (*πρόσεχε σεαυτῷ, μὴ ἐπιλάθῃ*). Η πρώτη σημαντική ενότητα (στχ. 1) αποτελεί μια προτροπή για τήρηση των εντολών του Θεού ως προϋπόθεση για την είσοδο στη Χαναάν, ενώ η δεύτερη (στχ. 2-4) προτρέπει τον Ισραήλ στην ανάμνηση των ευεργεσιών του Θεού κατά την πορεία στην έρημο. Η τρίτη ενότητα (στχ. 5-9) αναπτύσσει ουσιαστικά τις προτροπές των δύο πρώτων. Ο στχ. 10 (τέταρτη ενότητα) συνιστά το κέντρο της περικοπής και το πέρασμα από την πριν την είσοδο στη Χαναάν περίοδο στη μετά από αυτήν, παρακινώντας στην απόδοση ευχαριστίας στο Θεό για την απόλαυση των αγαθών της γης. Η πέμπτη ενότητα (στχ. 11-17) είναι μια προειδοποίηση, στην οποία διατυπώνονται αρνητικά όσα αναφέρθηκαν στις δύο πρώτες ενότητες: Να μη λησμονήσει ο Ισραήλ όσα έμαθε στην έρημο, ότι, δηλαδή, ο Γιαχβέ είναι αυτός που τον φροντίζει. Η έκτη ενότητα (στχ. 18) επαναλαμβάνει την παραπάνω υπόμνηση θετικά, ενώ οι δύο τελευταίες, έβδομη (στχ. 19) και όγδοη (στχ. 20), επαναλαμβάνουν αρνητικά την υπόμνηση που έγινε στην τέταρτη.

Έτσι όπως είναι διατυπωμένο το δεύτερο ημιστίχιο του στχ. 3: «*οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ* [*ῥήματι*][7] *τῷ ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος θεοῦ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος*» περιέχει ένα διπλό μήνυμα· ένα αρνητικό και ένα θετικό. Για τους περισσότερους αναγνώστες το βάρος πέφτει στο αρνητικό[8]: Ο άνθρωπος δε ζει μονάχα με ψωμί. Σ' αυτήν την περίπτωση το ψωμί (υλικό αγαθό) αντιπαρατίθεται προς το λόγο του Θεού (πνευματικό αγαθό), οπότε το μήνυμα του στίχου είναι ότι ο άνθρωπος δεν έχει μόνον υλικές ανάγκες, αλλά και πνευματικές. Η άποψη αυτή δεν είναι, βέβαια, λανθασμένη, αλλά η ανάγνωση του συγκεκριμένου στίχου μέσα στη συνάφειά του δίνει σ' αυτόν άλλο νόημα. Στο πρώτο ημιστίχιο του στχ. 3 δηλώνεται ότι ο Θεός, κατά την πορεία των Ισραηλιτών στην έρημο, τους έθρεψε με το μάννα, για να τους διδάξει αυτό που λέει το δεύτερο ημιστίχιο, ότι, δηλαδή, ο άνθρωπος δε ζει μονάχα με ψωμί. Έτσι προκύπτει ένα παράδοξο: Ο Θεός δίνει στους ανθρώπους τροφή για να τους διδάξει ότι δεν έχουν ανάγκη μόνον τροφής(;). Πρέπει, κατά συνέπεια, να αναζητηθεί μια διαφορετική σημασία του στίχου. Από τη συνάφειά του (ευεργεσίες του Θεού προς τους Ισραηλίτες στην έρημο) προκύπτει σαφώς ότι η φράση «*ἐπὶ παντὶ ῥήματι τῷ ἐκπορευμένῳ διὰ στόματος*

6. Πρβλ. για τα παρακάτω: R. H. O'Connell, *Deuteronomy VIII* 1-20: Asymmetrical Concentrity and the Rhetoric of Providence, VT 40, 1990, σ. 448-449.
7. Η λέξη δεν υπάρχει στο εβραϊκό κείμενο.
8. Πρβλ. G. E. Wright, The Book of Deuteronomy, *The Interpreter's Bible*, A Commentary in Twelve Volumes, Vol. 2, Nashville 1989, σ. 386-387.

θεοῦ» δεν παραπέμπει στην Τορά, το γραπτό λόγο του Θεού (όπως στα Δευτ. λ´ 15-16. λβ´ 47)[9], αλλά σε κάθε τι που προέρχεται από το Γιαχβέ[10]. Είναι ένας ρητορικός τρόπος για να διακηρυχτεί ότι ο άνθρωπος εξακολουθεί να ζει από τις ευεργεσίες του Θεού και όχι από τις δυνατότητες παραγωγικότητας που ο ίδιος έχει. Ο ρητορικός στόχος του Δευτ. η´ είναι να τονιστεί ότι ο Γιαχβέ πρέπει να αναγνωριστεί ως ο μοναδικός συντηρητής του Ισραήλ, ώστε να αποφευχθούν λανθασμένες εκτιμήσεις είτε κατά την είσοδο στη Χαναάν (στχ. 1-9) είτε μετά την απόλαυση των αγαθών της (στχ. 10-20). Αυτός είναι ο λόγος που δίνεται τέτοια έμφαση στο ότι, μετά την είσοδο στη χώρα, ο Ισραήλ δεν πρέπει να ξεχάσει ότι στις ευεργεσίες του Γιαχβέ και μόνον οφείλει την ύπαρξή του. Και όχι μόνον αυτό, αλλά τονίζεται επίσης ότι ο τρόπος με τον οποίο ο Γιαχβέ ευεργέτησε τον Ισραήλ στην έρημο υπερβαίνει κάθε προηγούμενη και παρούσα εμπειρία του και ικανότητά του (στχ. 3, 14-16). ´Ολα αυτά αποσκοπούν στο να υπαγορεύσουν στον Ισραήλ ένα πνεύμα ευγνωμοσύνης στο Γιαχβέ, ώστε να μη θεωρήσει την ευτυχία του ως δικό του επίτευγμα (στχ. 12-14, 17) και να συνεχίσει να αναγνωρίζει το Γιαχβέ ως ευεργέτη του ακόμη και στην εύφορη χώρα στην οποία εισέρχεται (στχ. 18).

Η άποψη ότι η φράση «*κάθε τι που προέρχεται από το στόμα του Θεού*» αναφέρεται στις ευεργεσίες του Γιαχβέ προς τον Ισραήλ ενισχύεται τόσο από το στχ. 14, όπου ο Γιαχβέ περιγράφεται ως αυτός ο οποίος εξήγαγε τον Ισραήλ από την Αίγυπτο, όσο και από το στχ. 15, όπου δηλώνεται ότι ο Γιαχβέ είναι αυτός ο οποίος έβγαλε νερό από την πέτρα. Και στις τρεις περιπτώσεις το εβραϊκό κείμενο χρησιμοποιεί το ίδιο ρήμα[11]. Αλλά και ο στχ. 4 επιβεβαιώνει ότι στο «*ἐπὶ παντὶ ῥήματι*» συμπεριλαμβάνονται όλες οι ευεργεσίες του Γιαχβέ.

Το Δευτ. η´ προβάλλει ένα ουσιαστικό κίνητρο για τη συνεχή τήρηση από την πλευρά του Ισραήλ της εντολής της αγάπης προς το Γιαχβέ: Την αναγνώριση ότι ο Γιαχβέ είναι εκείνος, ο οποίος συνεχώς παρέχει τα αγαθά της γης στο λαό του. Ολόκληρη η ενότητα δ´ 44-ια´ 32 διακηρύσσει ότι η γη Χαναάν είναι δώρο του Γιαχβέ, του Θεού ο οποίος συνεχώς ενδιαφέρεται για τη ζωή και την ευημερία του λαού του (Δευτ. ε´ 16, 29. στ´ 2, 3, 18. η´ 16. ι´13. ια´ 9, 12). Παρά το γεγονός ότι η απελευθέρωση των Ισραηλιτών από την Αίγυπτο και οι άλλες ενέργειες του Θεού κατά την πορεία στην έρημο συνιστούσαν ατράνταχτες αποδείξεις του ενδιαφέροντός του για το λαό του (πρβλ. Δευτ. ε´ 12. ζ´ 18-19. η´ 2-4, 5, 11-17. ι´ 20-ια´ 7), τα γεγονότα αυτά ανήκουν στο παρελθόν. Η χώρα

9. Διαφορετική άποψη: G. v. Rad, *Das 5. Buch Mose, Deuteronomium*, ATD 8, Göttingen 1983, σ. 51.
10. Πρβλ. J. T. Willis, *Man Does Not Live by Bread Alone*, Restoration Quarterly 16, 1973, σ. 141-149.
11. R. C. van Leeuwen, *What Comes out of God's Mouth*: Theological Wordplay in Deuteronomy 8, CBQ 47, 1985, σ. 57.

όμως, στην οποία οι Ισραηλίτες εισέρχονται, θα αποτελεί μια διαρκή υπόμνηση των ευεργεσιών του Γιαχβέ προς αυτούς.

Πέρα απ' αυτά όμως, το η΄ 3 περιέχει ένα μήνυμα και για το σύγχρονο άνθρωπο. Το ψωμί εδώ δεν αντιπαρατίθεται, όπως αναφέρθηκε, ως κάτι υλικό προς κάτι πνευματικό, αλλά προς *«οτιδήποτε προέρχεται από το στόμα του Θεού»*. Αλλά από το «στόμα του Θεού» εκφέρεται ο δημιουργικός λόγος του, στον οποίο οφείλει την ύπαρξή του ολόκληρος ο κόσμος. Η αντιπαράθεση, επομένως, γίνεται ανάμεσα σε κάτι μερικό προς κάτι συνολικότερο. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να ζήσει φροντίζοντας μόνο για την (ατομική) επιβίωσή του, αλλά είναι απαραίτητο να λαμβάνει στον αγώνα του αυτό υπόψη ολόκληρο τον κόσμο. Μετά την απογοήτευση που γέννησε στους ανθρώπους η αποτυχία και η ανατροπή των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, ο θρίαμβος της «ελεύθερης αγοράς» εμφανίζεται τόσο αδιαμφισβήτητος, ώστε να ανυψώνεται αυτή σε σχεδόν μεταφυσικό μέγεθος, καθώς προβάλλεται ως η πανάκεια για τη λύση όλων των προβλημάτων της ανθρωπότητας. Ο άνθρωπος στηρίζει πια αλλού τις ελπίδες του, εγκαταλείποντας, ως παρεξηγημένες, έννοιες όπως, κοινωνική δικαιοσύνη, δικαιώματα των φτωχών και των καταπιεσμένων, του ανθρώπου γενικά, αλλά και της φύσης της ίδιας. Το Δευτ. η΄ 3 αποκτά μέσα στο πλαίσιο αυτό ένα ιδιαίτερα επίκαιρο νόημα, καθώς έρχεται να υπενθυμίσει στους χριστιανούς ότι όλα τα παραπάνω «προέρχονται από το στόμα του Θεού».

του Iwan Steiger (147)

«Οι λόγοι μου δεν είναι σαν τη φωτιά που καίει και
σαν τη σφύρα που θρυμματίζει βράχους»;

Ιερεμίας 23,29

Οικονομία για τη ζωή και τον άνθρωπο

Αναβάπτιση στη Βιβλική δυναμική και πολιτικές παρεμβάσεις (13 θέσεις)*

Ulrich Duchrow

Μετάφραση: *Ιω. Πέτρου*

Η οικονομία και ιδιαίτερα η εγχρήματη οικονομία είναι για πολλούς ανθρώπους ένα εφτασφράγιστο βιβλίο. Εδώ φαίνεται ως ο άνθρωπος να είναι απλώς αφημένος στα χέρια του ονομαζόμενου ειδικού. Ταυτόχρονα, διαισθανόμαστε ότι η προσωπική και κοινωνική ζωή μας, αλλά και η επιβίωση του πλανήτη μας και των μελλοντικών γενεών επάνω σε αυτόν, προσδιορίζονται αποφασιστικά από τις παρούσες οικονομικές διαδικασίες. Διαισθανόμαστε ακόμα, ότι οι διαδικασίες αυτές στην εποχή μας πορεύονται με τρόπο επικίνδυνο για τη ζωή. Και οι δύο –η κατανόηση της αποφασιστικής σημασίας της οικονομίας και η ταυτόχρονα προβαλλόμενη ως αναπόδραστη εξάρτηση από ειδικούς– δημιουργούν ένα αίσθημα αδυναμίας.

Η εδώ παρουσιαζόμενη καμπάνια του «Kairos Europa - καθ' οδόν προς μια Ευρώπη με δικαιοσύνη» μπορεί να βοηθήσει να αρθεί η αδυναμία αυτή:

* Ο άνθρωπος μπορεί να κατανοήσει πώς η οικονομία πραγματοποιείται στην εποχή μας.
* Οι βιβλικές παραδόσεις προσφέρουν εξαιρετική βοήθεια για τον προσανατολισμό και τη διαμόρφωση κριτηρίων.
* Υπάρχουν εναλλακτικές επιλογές και στρατηγικές· για αυτές τις εναλλακτικές επιλογές πρέπει να αγωνιστούμε.

Η ιδιαίτερη συμβολή του Kairos Europa είναι η ακόλουθη: Μέχρι τώρα ενδιαφέρονταν άλλοι για το ερώτημα της διαφοράς Βορρά-Νότου, άλλοι για το πρόβλημα της κοινωνικής δικαιοσύνης μεταξύ μας, άλλοι πάλι για το περιβάλλον. Ο Kairos Europa θέτει το ερώτημα: Ποιοι αλληλένδετοι οικονομικοί και χρηματιστικοί μηχανισμοί βρίσκονται πίσω από αυτές τις διάφορες εμπειρικές περιοχές; Η βασική θέση του είναι: πτώχευση, υπερχρέωση και καταστροφή της

Διάλεξη που έγινε στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ. στις 8 Μαρτίου 1994 – Το «*Kairos Europa Για μια Ευρώπη με δικαιοσύνη*» είναι ένα δίκτυο ομάδων βάσης με θεολογικές και κοινωνικές ευαισθησίες και αναζητήσεις για εναλλακτικές προοπτικές.

φύσης σε Νότο, Ανατολή και Δύση οφείλονται στις ίδιες αιτίες: σε ένα οικονομικό και χρηματιστικό σύστημα, που είναι ευθυγραμμισμένο σύμφωνα με τις επιδιώξεις των κατόχων κεφαλαίου για πολλαπλασιασμό των χρημάτων τους. Οι πολιτικοί, στρατιωτικοί και ιδεολογικοί θεσμοί και μηχανισμοί όλο και περισσότερο τίθενται στην υπηρεσία αυτών που κερδίζουν σε αυτή την παγκόσμια μονόπολη. Η απάντηση πρέπει να είναι: δημιουργία συνδέσμων όλων αυτών που τους αφορά και των κοινωνικών κινήσεων σε όλα τα επίπεδα –κοινοτικό, εθνικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο. Χρειαζόμαστε μια κίνηση δικαιωμάτων του πολίτη στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας. Ένα ιδιαίτερο ερώτημα είναι, ποιο ρόλο παίζουν οι Εκκλησίες σε αυτή την κοινωνική συνάφεια.

Ι. Η κατάσταση και οι άδηλες αιτίες της: Πτώχευση και χρηματιστική κυριαρχία στην παγκόσμια αγορά

1η Θέση

Εξετάζοντας κανείς την εμφάνιση, τις δομές και την εξέλιξη της οικονομίας της αγοράς μπορεί να κάνει ορισμένες παρατηρήσεις: Η οικονομία υπό τον τύπο της αγοράς δεν έχει την ίδια απαρχή με τον άνθρωπο. Πολλές αρχαίες κοινωνίες εξυπηρετούνται τελείως χωρίς την ύπαρξη αγοράς. Όπου εμφανίζεται μια τοπική αγορά, υπόκειται στην οικονομία του οίκου, επομένως είναι ενσωματωμένη στις κοινωνικές σχέσεις. Όπου εμφανίζεται μια αγορά εξωτερικού εμπορίου, δεν εξαρτάται από αυτήν η φροντίδα για τις βασικές ανάγκες του πληθυσμού, αλλά αυτή σχετίζεται κυρίως με τα πολυτελή αγαθά της αριστοκρατίας και τη διεξαγωγή του πολέμου. Βρίσκεται λοιπόν έξω από τις κανονικές κοινωνικές σχέσεις. Η τοπική οικονομία μάλιστα προστατεύεται σαφώς μέχρι το Μεσαίωνα και ακόμα παραπέρα έναντι της αγοράς του εξωτερικού εμπορίου.

Ήδη ο Αριστοτέλης προειδοποίησε ότι η αντικατάσταση της οικονομίας του οίκου και των συνδεδεμένων με τις βασικές ανάγκες (τοπικών) αγορών ανταλλαγής με την οικονομία της χρηματικής αύξησης διασπά την κοινότητα. Ο βιομηχανικός καπιταλισμός προξενεί την αντιστροφή αυτής της φοράς με ανατρεπτικές κοινωνικές συνέπειες. Το οικονομικό κίνητρο της συντήρησης της ζωής αντικαθίσταται από το κίνητρο του κέρδους. Όλες οι αγοραπωλησίες εκφράζονται με τιμές σε χρήμα. Η εργατική δύναμη και οι πρώτες ύλες, δηλαδή άνθρωποι και φύση (αλλά επίσης και το χρήμα), γίνονται εμπόρευμα.

Αυτό παραπέμπει στο πιο βασικό πρόβλημα της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς: Είναι τα μέγιστα αφηρημένη, δεν ξεκινά από τη συγκεκριμένη ζωή, αλλά υπερκαλύπτει τη συγκεκριμένη ζωή με το σκληρό νόμο του μηχανισμού της χρηματιστικής αύξησης. Η εργασία μετριέται μόνο με χρηματική αξία, οι

εργαζόμενοι χωρίζονται από τα μέσα παραγωγής, και έτσι εξαρτώνται από τους «εργοδότες». Επίσης αυτοί χάνουν τη συνδιοίκηση στα προϊόντα της εργασίας τους, των οποίων τις τιμές μπορούν να χειραγωγούν οι κάτοχοι του κεφαλαίου μέσω της μονοπωλιακής ή ολιγοπωλιακής τακτικής. Το έδαφος, οι φυσικοί πόροι, η φύση έχουν ενδιαφέρον για την καπιταλιστική οικονομία της αγοράς μόνον ως προς τη χρηματική τους αξία –ή ακριβέστερα ως προς την ποσοτική ικανότητά τους να αυξήσουν το χρήμα–, και με τον τρόπο αυτό ακριβώς καταστρέφονται. Ήδη ο μερκαντιλισμός από το 16ο μέχρι το 18ο αιώνα επέφερε μια επαναξιολόγηση των αξιών εξαιτίας της θετικής τοποθέτησής του απέναντι στη χρηματική αύξηση αυτή καθεαυτήν και ανέπτυξε μια βαθιά αλλαγή του χρηματιστικού συστήματος, η οποία ήταν σε θέση να δυναμιτίσει την ανάπτυξη της οικονομίας για χάρη της οικονομικής μεγέθυνσης. Στο μερκαντιλισμό προετοιμάστηκαν επομένως σπουδαία στοιχεία για την «επανάσταση» του βιομηχανικού καπιταλισμού: ο John Locke νομιμοποίησε θεολογικά και φιλοσοφικά την αύξηση του χρήματος και της κατοχής, ο Law με ένα νέο σύστημα χάρτινου χρήματος πρόσφερε την οικονομική βάση για τη διεύρυνση της εγχρήματης οικονομίας. Η μεταβολή των εργαζόμενων ανθρώπων, του εδάφους και του ανταλλακτικού μέσου του χρήματος σε εμπόρευμα παραδίδει την κοινωνία στην αγορά και τη διασπά, καταστρέφει τη φύση και μεταβάλλει το χρήμα σε φετίχ, όπως επισήμανε ο Karl Marx.

Οι πολιτικές προϋποθέσεις μιας καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς χαρακτηρίζονται κυρίως από το ότι ο κύριος σκοπός της αστικής πολιτείας συνίσταται στο να διαφυλάξει την ιδιοκτησία ως «απεριόριστο δικαίωμα για χρήση και διάθεση των πραγμάτων» (κώδικας Ναπολέοντα, αρθ. 544). Ήδη από τους John Locke και Adam Smith γίνεται σαφές, ότι διαμέσου αυτού καθιερώνεται συνταγματικά μια βασική διαφοροποίηση εξουσίας μεταξύ των ανθρώπων: οι μεν με την ιδιοκτησία της εργατικής δύναμής τους έχουν τη δυνατότητα να φέρουν μόνον τους εαυτούς τους στην αγορά, ενώ οι δε διαθέτουν τα μέσα παραγωγής και δι' αυτών τα προϊόντα της (κοινής) οικονομικής δραστηριότητας. Παραπέρα μετακινείται μέσω της κεντρικής σημασίας του χρήματος η πολιτικο-οικονομική εξουσία από τους πολιτικούς στους οικονομικούς θεσμούς και δρώντες.

Ταυτόχρονα οδηγεί η *ιδεολογία του ανθρώπου της αγοράς* (homo oeconomicus) σε μια οικονομίστικη αντίληψη για τον άνθρωπο, ως του ανθρώπου της αγοράς που αυξάνει τα χρήματά του και την κατανάλωση:

* Ο άνθρωπος της αγοράς αγωνίζεται όχι για την ικανοποίηση των περιορισμένων βασικών αναγκών του που είναι απαραίτητες για να ζήσει, αλλά από το φόβο έναντι του θανάτου αγωνίζεται για την εκπλήρωση των απεριόριστων, τεχνητών επιθυμιών του και για όλο και περισσότερο χρήμα και εμπορεύματα· ως κάτοχος ατομικής ιδιοκτησίας είναι απεριόριστος καταναλωτής και αυτός που συγκεντρώνει συνεχώς κεφάλαιο.

* Ο άνθρωπος της αγοράς είναι όπως ο άνθρωπος της δύναμης· επιδιώκει εγωιστικά την αύξηση της ιδιοκτησίας του ακόμα και σε βάρος άλλων με το πρόσχημα ότι η αύξηση του πλούτου συμβάλλει στην αύξηση της συνολικής πολιτικής οικονομίας.
* Ως εργαζόμενο ον ο άνθρωπος της αγοράς είναι κάτοχος της εργατικής δύναμής του, η οποία έχει μια ύψιστη αξία, καθόσον επιτυγχάνει μια χρηματική τιμή στην αγορά.
* Ως επιχειρηματικό ον ο άνθρωπος της αγοράς είναι ένα ορθολογικό και πλήρες φαντασίας υπολογιστικό ον, που επιδιώκει το μέγιστο δυνατό κέρδος.
* Ως σκεπτόμενο ον ο άνθρωπος της αγοράς είναι μαθηματικός, που μαθαίνει να κατανοεί τη (φυσική και ανθρώπινη) πραγματικότητα σύμφωνα με τυποποιημένα μοντέλα και να την χειραγωγεί τεχνικά, και το ίδιο διδάσκει σε άλλους.
* Ως άνθρωπος της αγοράς ο άνθρωπος είναι ένα άτομο, που επιδιώκει να υπερβεί τους περιορισμούς του χρόνου, του χώρου και της κοινότητας με τη βοήθεια τεχνητών τεχνικών· αποκρύπτεται όμως ότι ταυτόχρονα καταστρέφει τον εαυτό του και τον κόσμο.

2η Θέση

Η αντίδραση των θυμάτων και των κοινωνιών ως συνόλου πραγματοποιήθηκε με διάφορους τρόπους και είχε διάφορες επιτυχίες (ή αποτυχίες). Η *αντίσταση σε περιοχές εκτός της Ευρώπης* μπορεί να επισημανθεί και στις τρεις φάσεις της ευρωπαϊκής παγκόσμιας κατάκτησης μέχρι τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο: την εποχή του καταληστευτικού και δολοφονικού ιμπεριαλισμού κατά το 16ο αιώνα, του λεπτού μερκαντιλιστικού τριγωνικού εμπορίου κατά τους αιώνες 17ο και 18ο και του φιλελεύθερου παγκόσμιου συστήματος υπό την αγγλική ηγεμονία μέχρι την ύστερη αποικιοκρατία κατά τον 19ο αιώνα. Το αποτέλεσμα ήταν η υπανάπτυξη και εξάρτηση των χωρών, που σήμερα ονομάζουμε «τρίτο κόσμο». Αυτό δεν σημαίνει ότι η ιστορία της αντίστασης ήταν χωρίς νόημα. Αυτή αποτελεί το δυναμικό, από το οποίο πρέπει και σήμερα να δημιουργήσουμε. Αλλά καμιά από τις αντιστρατηγικές των λαών εκτός Ευρώπης δεν μπόρεσε να σταματήσει πραγματικά ή να περιορίσει τη φονική δύναμη της ευρωπαϊκής και αργότερα της βορειοαμερικανικής κοινωνίας και αγοράς –εκτός από την Ιαπωνία, που αντέγραψε τη Δύση και τώρα εργάζεται και ενεργεί με τα ίδια μέσα.

Η αντίδραση εντός Ευρώπης σημαδεύτηκε κυρίως από τον αγώνα του εργατικού κινήματος για τα δικαιώματά του και τις κοινωνικοπολιτικές μεταρρυθμίσεις για την παρεμπόδιση του σοσιαλισμού. Για τον ακριβέστερο προσδιορισμό των δυνατοτήτων παρέμβασης έναντί του και εντός του καπιταλιστικού συνολικού συστήματος είναι χρήσιμο να διακριθούν τρεις διαστάσεις: η καπιταλιστική σχέση παραγωγής αυτή καθεαυτήν, ο εκάστοτε τρόπος συσσώρευσης του κεφαλαίου και οι τρόποι ρύθμισης της συσσώρευσης, στους οποίους συμπεριλαμβάνεται και η κρατικο-πολιτική ρύθμιση (J. Hirsch).

3η Θέση

Η παρούσα κατάσταση του επονομαζόμενου νεο-φιλελεύθερου καπιταλιστικού παγκόσμιου συστήματος έχει σφραγιστεί από τη *διεθνοποίηση και απορύθμιση των καπιταλιστικών αγορών* και των δρώντων σε αυτές. Παράλληλα πρέπει να επισημανθεί ότι το χρηματιστικό, το βιομηχανικό και το εμπορικό κεφάλαιο είναι καθ' ολοκληρίαν συμπλεκόμενα. Το χρηματιστικό κεφάλαιο έχει την ηγεμονία και ως εκ τούτου έχει κερδίσει έναν περιεκτικό χαρακτήρα. Μετά από το τέλος του ανταγωνισμού των συστημάτων και την εξασθένιση της αντιδύναμης των εργαζομένων, εξαιτίας των νέων τεχνολογιών που μειώνουν τις ανάγκες ως προς τις θέσεις εργασίας, μπορεί να επιβληθεί παγκόσμια η δύναμη του μετακινούμενου κεφαλαίου και να φέρει σε αντιπαράθεση τους (χωρικά περιορισμένους) ανθρώπους και τα κράτη.

Η περισσότερο ή λιγότερο ανεμπόδιστη αξιοποίηση του κεφαλαίου έχει αποφασιστικές συνέπειες για τις κοινωνίες στο Νότο, στην Ανατολή και το Βορρά, που είναι τόσο ισχυρότερες, όσο πιο αδύνατες είναι απέναντι σε αυτό. Έτσι αυξάνει η ψαλίδα ανάμεσα στην πτωχεία και τον πλούτο στο εσωτερικό των χωρών και μεταξύ τους. Τα βασικά στοιχεία είναι τα εξής: οι υπερχρεωμένες χώρες και οι άνεργοι είναι οι μεγάλοι χαμένοι· οι εργαζόμενοι παίρνουν μικρότερη αύξηση στους μισθούς τους, από ό,τι θα τους απέφερε η πραγματική ανάπτυξη της οικονομίας· τα κέρδη των επιχειρηματιών βρίσκονται σε αναλογική σχέση προς αυτήν, ενώ τα κέρδη των κατόχων της δύναμης του χρήματος (εξαιτίας του μηχανισμού ανατοκισμού των τόκων) είναι σαφώς πάνω από τη γραμμή της ανάπτυξης:

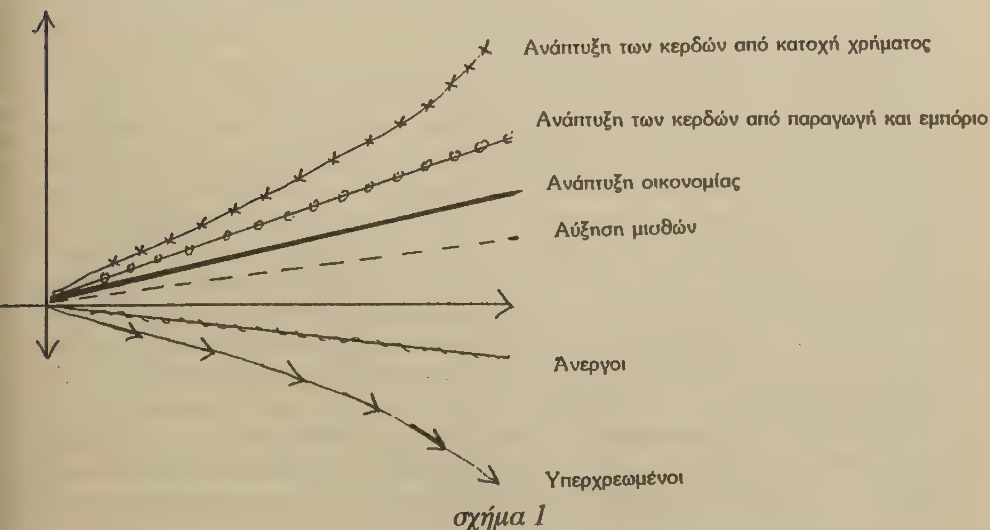

σχήμα 1

Έτσι διαπιστώνεται ότι από τη δεκαετία του '70 και '80 πραγματοποιείται μια ακραία αναδιανομή από κάτω προς τα επάνω, από το Νότο στο Βορρά και από την Ανατολή στη Δύση. Το αποτέλεσμα, σύμφωνα με έναν πίνακα του προγράμματος ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (U.N.D.P., Human Development Report 1992), έχει ως εξής:

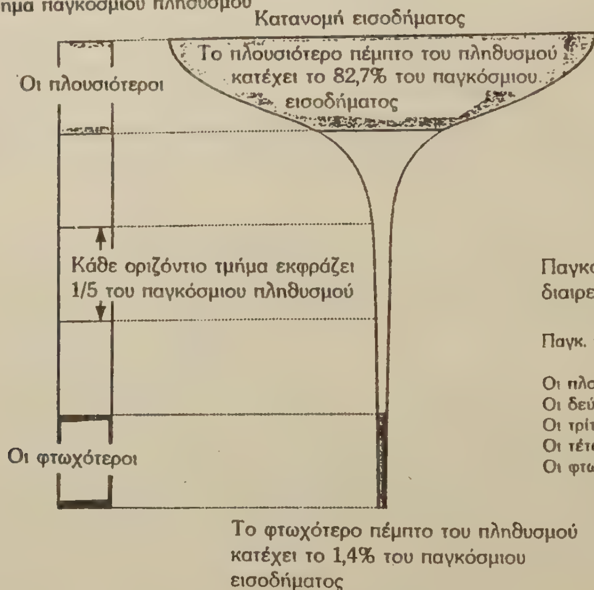

Παγκόσμια κατανομή εισοδήματος διαιρεμένη σε πέμπτα:

Παγκ. πληθυσμός	Παγκ. εισόδημα
Οι πλουσιότεροι	82,7%
Οι δεύτεροι	11,7%
Οι τρίτοι	2,3%
Οι τέταρτοι	1,9%
Οι φτωχότεροι	1,4%

σχήμα 2

Στο Νότο (και στην Ανατολή) η κορυφή του παγόβουνου είναι η *κρίση των χρεών*. Αυτή χρησιμοποιείται από τις βιομηχανικές χώρες, για να απομυζήσουν κάθε χρόνο μέσω των «προγραμμάτων δομικής προσαρμογής» (κοινωνική αποδόμηση κλπ.) 50 δισεκατομμύρια δολάρια με τη μεταφορά καθαρού κεφαλαίου από τις υπερχρεωμένες χώρες και για να μεταβάλουν τη δομή της οικονομίας τους καθ' ολοκληρίαν σύμφωνα με τα ενδιαφέροντα της παγκόσμιας αγοράς. *Στο Βορρά* γίνονται επίσης ολοένα και περισσότερες παρόμοιες δομικές προσαρμογές (κοινωνική αποδόμηση, ανεργία, διάσπαση των κοινωνιών), που για τους κατόχους οικονομικής δύναμης σημαίνουν υπερβολικές αυξήσεις κέρδους. Παράλληλα παίζουν κύριο ρόλο χρηματιστικές συναλλαγές υψηλής κερδοσκοπίας και μεγάλης διακινδύνευσης («καζινο-καπιταλισμός»). Εκτός αυτού, μέσω των δυνατοτήτων φυγής του κεφαλαίου στις διεθνείς αγορές, τα κράτη χάνουν γιγάντια ποσά σε φορολογικά έσοδα, πράγμα που συμβάλλει από τη δική του πλευρά στην υπερχρέωση των κρατών και την παραπέρα κοινωνική

αποδόμηση. Αυτό είναι ταυτόχρονα ένα σημάδι της αδυναμίας των κρατών απέναντι στο διεθνές κεφάλαιο. Ταυτόχρονα επιταχύνεται συνολικά η καταστροφή των φυσικών θεμελίων κάθε παρούσης και μελλοντικής ζωής μέσω της οικονομίας και χρηματιστικής αύξησης.

Παράλληλα προς αυτά η οικολογική κριτική της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς είναι όχι μόνο υποχρεωτική από λογική άποψη, αλλά εδώ η ίδια η φύση παρουσιάζει πρακτικά και καθημερινά τις αποδείξεις για το θανάσιμο χαρακτήρα αυτής της οικονομικής πρακτικής. ΄Οποιος δεν ακούει ή δεν θέλει να ακούσει την κραυγή των ανθρώπων που πεινούν και πεθαίνουν, θα δει να παρουσιάζεται μπροστά του ή στα παιδιά του ο θάνατος των φυσικών προϋποθέσεων της ζωής. Ομοίως εμφανίζεται εδώ, ακόμα σαφέστερα από ό,τι στο κοινωνικό πρόβλημα, η ανικανότητα του σημερινού κράτους να ελέγξει το μηχανισμό του χρήματος και τις ολικές συνέπειές του για τη φύση.

Μετά από αυτά βρισκόμαστε μπροστά στο ερώτημα, ποιοι διεθνείς ή ολικοί πολιτικοί θεσμοί διατίθενται, για να διαφυλάξουν τη ζωή του ανθρώπου και της φύσης απέναντι στους μηχανισμούς αύξησης του χρήματος.

4η Θέση

Οι *υφιστάμενοι διεθνείς πολιτικοί θεσμοί* ισχυροποιούν περισσότερο ή λιγότερο τους μηχανισμούς της ολικής κυριαρχίας του χρήματος, που ελέγχονται μάλιστα σχεδόν χωρίς εξαίρεση από τις πλούσιες βιομηχανικές χώρες. Η ενδοτική στάση ξεκίνησε στη Διάσκεψη του Bretton Woods το 1944. Εδώ ο ΄Αγγλος οικονομολόγος Keynes έκανε την πρόταση για μια παγκόσμια νομισματική και οικονομική τάξη, που στόχευε σε μια διεθνή ισόρροπη ανάπτυξη: μια παγκόσμια κεντρική τράπεζα, ένα «ουδέτερο» παγκόσμιο χρήμα (bancor), φορολογία στα εμπορικά περισσεύματα των ισχυρότερων οικονομικών δυνάμεων, που δεν μπορούσαν να εξισορροπηθούν με εισαγωγές και έναν αναπτυξιακό οργανισμό για τις ασθενέστερες χώρες. Αντί αυτών οι Η.Π.Α. με το «λευκό πρόγραμμά» τους εισήγαγαν μια νέα τάξη, που προσφέρει στους ισχυρότερους όλες τις ευκαιρίες, για να επιβάλουν στους ασθενέστερους μονομερώς τις επιδόσεις προσαρμογής. Πάντως στην αρχή υπήρξε κάποια ρύθμιση: Το δολάριο έγινε παγκόσμιο νόμισμα, αλλά συνδεδεμένο με την ισοτιμία του χρυσού και τις σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες.

Στο *Διεθνές Νομισματικό Ταμείο* (Δ.Ν.Τ.) όμως οι Η.Π.Α. εξασφάλισαν δικαίωμα βέτο, επειδή τα δικαιώματα ψήφου συνδέθηκαν με τις ποσοστώσεις καταβολής. Μέσω αυτού ελεγχόταν ο Οργανισμός αυτός εκ των προτέρων αποκλειστικά από τις πλουσιότερες χώρες. Στη θέση του *Οργανισμού* Ανάπτυξης έγινε μια Παγκόσμια *Τράπεζα*. Και εξισορροπητικοί φορείς δεν προβλέφθηκαν καθόλου. Το 1971/73 όμως παρέλυσαν και οι λίγες ρυθμιστικές δυνατότητες του συστήματος. Η νεοφιλελεύθερη φάση άρχισε. Από το 1979 τα επιτόκια μέσω μιας μονεταριστικής νομισματικής πολιτικής έφθασαν στα ύψη.

Με την επακολουθήσασα έκρηξη της κρίσης του χρέους το Δ.Ν.Τ. ανέλαβε το ρόλο του οικονομικού αστυνόμου των πλουσίων απέναντι στις υπερχρεωμένες χώρες.

Έναν κανονισμό του παγκόσμιου εμπορίου τον αχρήστευαν ομοίως οι Η.Π.Α. (με τη μη επικύρωση της Χάρτας της Αβάνας). Ως αντιστάθμισμα έγινε η G.A.T.T. (*Γενική συμφωνία για τους δασμούς και το εμπόριο*). Αν αποδοθεί συνοπτικά, σημαίνει ελεύθερο εμπόριο σύμφωνα με την παρούσα χρήση των αρχών της G.A.T.T.: ελευθερία για τους ισχυρούς να εισχωρούν στην πολιτική οικονομία των αδυνάτων –προστατευτισμός των ισχυρών απέναντι στα ανταγωνιστικά προϊόντα των αδυνάτων (το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα: η αγροτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας).

Όταν η διεθνοποίηση και η απορύθμιση εμφανίστηκαν στο προσκήνιο κατά τη δεκαετία του '70, συγκροτήθηκε η ομάδα *των επτά πλουσιότερων βιομηχανικών χωρών* (*Ομάδα των 7*) και διοργανώνεται από τότε η ετήσια «συνάντηση κορυφής της παγκόσμιας οικονομίας» –η κορυφή της δοκησισοφίας των πλουσίων, καθόσον αυτοί χωρίς να εκλεγούν αποφασίζουν για όλους τους άλλους. Από την άποψη της πολιτικής ρύθμισης της αγοράς στη νεοφιλελεύθερη μονεταριστική φάση της καπιταλιστικής παγκόσμιας οικονομίας εξάγεται συνοπτικά το εξής: Η κεϋνσιανή ρύθμιση της αγοράς ήταν δυνατή μόνον με παρεμβάσεις στα πλαίσια της εθνικά ρυθμιζόμενης πολιτικής οικονομίας και κάτω από την πίεση ενός εργατικού κινήματος που ενσάρκωνε πραγματική δύναμη στη διαδικασία συσσώρευσης. Μέσω της διεθνοποίησης των αγορών, κυρίως των χρηματιστικών αγορών, προσδιορίζεται αποφασιστικά από εξωτερικούς παράγοντες μεταξύ άλλων το ύψος των επιτοκίων και ευνοείται η αποφυγή φορολογίας και η χειραγώγηση των τιμών. Μέσω της αυτοματοποίησης της παραγωγής έχουν χάσει οι εργαζόμενοι δύναμη πίεσης. Και τα δύο αυτά μαζί οδηγούν στο ότι οι εθνικά οργανωμένες οικονομίες και ρυθμίσεις, καθώς και τα συνδικάτα, πέρασαν σε δευτερεύουσα θέση και αντικαταστάθηκαν από το πλαίσιο των προϋποθέσεων της παγκόσμιας αγοράς. Η καπιταλιστική οικονομία της αγοράς έγινε πραγματικά οικονομία της παγκόσμιας αγοράς.

Εδώ όμως η διεθνοποίηση του κεϋνσιανισμού (ομοίως με αναφορά στο ευρύτερο), απέτυχε ως μοντέλο ρύθμισης –αυτό ισχύει ακόμα και αν τελείως παραβλέψουμε ότι οικοδομήθηκε με βάση την κατά το δυνατό μέγιστη οικονομική ανάπτυξη και περιορίστηκε στους εργαζόμενους στα οικονομικά κέντρα. Ό,τι –ακόμα και κάτω από αυτούς τους περιορισμούς– θα έπρεπε σύμφωνα με το όραμα του Κέυνς να είχε γίνει πραγματικότητα μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο –δηλαδή μια αλληλέγγυα και με βάση την ισότητα οραματικά συλληφθείσα διεθνής οικονομική τάξη– κατέληξε σε μια άδικη δομή, που καταστρέφει κοινωνικά και οικολογικά την πλειονότητα του παγκόσμιου πληθυσμού και υποστηρίζεται από τους πολιτικούς θεσμούς των πλουσίων, της οποίας τα

δομικά υπόλοιπα πρέπει τώρα να διασφαλίζονται από τη μειοψηφία αυτών που κερδίζουν με αυξανόμενη χρήση βίας.

Με την εξάλειψη της αντιπαράθεσης Ανατολής-Δύσης γίνεται συνεχώς όλο και πιο φανερό, ότι τα στρατιωτικά συστήματα ασφαλείας της Δύσης είχαν στραφεί όλο και περισσότερο προς την κατεύθυνση του Νότου. Η *τακτική της διεξαγωγής πολέμων μεσαίας έντασης* που αναπτύχθηκε από το 1989, της οποίας το πρώτο χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν ο πόλεμος του Κόλπου, στοχεύει σαφώς εναντίον χωρών του Νότου, οι οποίες μέσω των φυσικών πόρων και της δυτικής πολεμικής τεχνολογίας (με την οποία προηγουμένως η Δύση μπόρεσε να έχει πολύ υψηλά κέρδη) θα μπορούσαν να ασκήσουν πίεση στην παγκόσμια οικονομία (όπως στην περίπτωση του Ιράκ με το πετρέλαιο). Η αναδιάταξη του γερμανικού στρατού άμυνας σε μια αντισυνταγματική δύναμη κρούσης (για την εξυπηρέτηση σαφώς οικονομικών συμφερόντων) και η ανάλογη εξέλιξη της Δυτικο-Ευρωπαϊκής Ένωσης (Δ.Ε.Ε.) και του Ν.Α.Τ.Ο. αποδεικνύουν αυτή την εξέλιξη. Ήδη προωθείται η διαμόρφωση νέων παραστάσεων του «εχθρού», όπως του «Ισλάμ», των «οικονομικών προσφύγων» κλπ. Η ιδεολογική διεξαγωγή πολέμων είχε σχηματοποιηθεί προηγουμένως με βάση *την τακτική της διεξαγωγής πολέμου χαμηλής έντασης*, σύμφωνα με την οποία κατά πρώτιστο λόγο επρόκειτο για τον παραπληροφοριακό επηρεασμό «της καρδιάς και του νου» του ανθρώπου μαζί με την οικονομική και πολιτική αποσταθεροποίηση χωρών του τρίτου κόσμου (τα δύο τρίτα του κόσμου), που αναζητούσαν ένα εναλλακτικό μοντέλο σε σχέση με το δυτικό οικονομικό και κοινωνικό μοντέλο (λ.χ. Κούβα, Νικαράγουα κλπ.).

Τέλος, η ιδεολογική ενσωμάτωση των ανθρώπων στο σύστημα της αγοράς πραγματοποιείται συνολικά μέσω των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, των Σχολείων, των Πανεπιστημίων και των Εκκλησιών. Παρόλα αυτά υπάρχει η ενεργητική αντίσταση μιας βιβλικά προσανατολισμένης απελευθερωτικής θεολογίας και Εκκλησίας, που οικοδομεί σε όλη τη γη τους πυρήνες της αντίστασης κατά του ολοκληρωτικού συστήματος της παγκόσμιας αγοράς.

ΙΙ. Ανάμνηση της Βιβλικής δυναμικής για το μέλλον της ζωής

5η Θέση

Η ηθική της οικονομίας βρίσκεται στην επικαιρότητα. Η άποψη αυτή δημιουργεί την εντύπωση ότι θα ήταν δυνατό η καπιταλιστική οικονομία της αγοράς μέσω της συμπεριφοράς ατόμων ή ομάδων να μετακινηθεί από την καμπύλη του θανάτου σε ωφέλιμες για τη ζωή κατευθύνσεις. Τα φαινόμενα όμως απατούν. Ο Max Weber απέδειξε σαφώς ότι ο απόλυτος χαρακτήρας του

ανταγωνισμού στην αγορά εργασίας, χρήματος και αγαθών αφανίζει κάθε δρων υποκείμενο, που δεν «υπηρετεί» τον «υλικό σκοπό» της ιδιάζουσας αυτής νομιμότητας. Η καπιταλιστική οικονομία δεν είναι «ηθική» ή «αντιηθική», αλλά «χωρίς ηθική», αποκλείει την ηθική κατ' αρχήν. Αυτή είναι δυνατό «μόνο ως θεσμός να συζητηθεί», δηλαδή μπορεί κανείς μόνον ως όλο να την αποδεχθεί ηθικά ή να την απορρίψει (1972[5], 708 εξ.). Φυσικά μπορεί κανείς επίσης στα πλαίσια της πολιτικής δύναμης (και αντιδύναμης) να αγωνισθεί για (σχετικούς) μηχανισμούς ρύθμισης. Οπωσδήποτε στην περίπτωση αυτή τίθεται σε συζήτηση το πολίτευμα της κοινωνίας συνολικά.

Επομένως, όταν εμείς με τη βοήθεια των βιβλικών παραδόσεων αναζητούμε προσανατολισμό, πρέπει να κατανοήσουμε τις κοινωνίες και τη βασική τους δομή, τότε και σήμερα, και να τις συσχετίσουμε. Αυτό είναι ένα βασικό ερώτημα περί του Θεού (Ton Veerkamp). Αυτό σημαίνει: Ποια εξουσία προσδιορίζει σε τελική ανάλυση το σύνολο μιας κοινωνίας ακόμη και σήμερα, και κατά πρώτιστο λόγο της κοσμικής κοινωνίας; Θέτοντας κανείς το ερώτημα των πολιτικο-οικονομικών συστημάτων οδηγείται επομένως στο θεολογικό ερώτημα ή εν πάση περιπτώσει στην Ηθική.

Η ιστορία της πίστης του Ισραήλ είναι γεμάτη από άμεσες αντιπαραθέσεις με την οικονομία, την πολιτική και την ιδεολογία των αρχαίων ανατολικών και κλασικών αυτοκρατοριών και βασιλείων. Αυτές μορφοποιήθηκαν πολιτικο-οικονομικά μέσω της δημιουργίας ταξικών διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό και μέσω κατακτητικής συμπεριφοράς προς τα έξω (αφαίρεση της υπεραξίας μέσω της εργασίας των σκλάβων, της συσσώρευσης γης και φόρων). Από άποψη ιδεολογίας νομιμοποιούν οι θεοί την ανώτερη εξουσία της κοινωνίας. Από την εποχή της Αιγύπτου μέχρι τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία διαμορφώνεται η ιστορία αυτή μέσα σε τέσσερις κοσμικοπολιτικές καταστάσεις μέχρι την πρώιμη χριστιανική εποχή. Αυτές προσφέρουν το κοινωνικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο ο Ισραήλ, ο Ιησούς και οι πρώτοι Χριστιανοί αναπτύσσουν τις παρεμβάσεις τους.

6η Θέση

* *Η εμφάνιση του Ισραήλ αποτελεί αναζήτηση μιας εναλλακτικής «αντιθετικής κοινωνίας»* έναντι και εν μέσω αυτοκρατοριών και βασιλείων που στηρίζονται στο σύστημα των φόρου υποτελών. Η πρώτη μορφή, με την οποία σχηματοποιείται ο λαός του απελευθερούντος Θεού Γιαχβέ, είναι η αλληλέγγυα κοινότητα των μικρών αγροτικών οικογενειών (ενώσεων), που γεννιέται από νομαδικές και περιθωριοποιημένες ομάδες. Η προστασία της οργανώνεται από χαρισματικούς ηγέτες («Κριτές»), τους οποίους προικίζει ο Γιαχβέ με το πνεύμα της σωτηρίας και της συμφιλίωσης. Η πολιτική της δομή είναι «ρυθμιζόμενη αναρχία», δεν οργανώνεται δηλαδή μέσω ενός εξουσιαστικού στρώματος.

* *Η δεύτερη κατάσταση* προκύπτει από το ότι το Ισραήλ επιδιώκει να εκφράσει τη θέλησή του όπως οι άλλοι λαοί και επίσης να έχει ένα βασιλιά. Αυτό συμβαίνει εναντίον της συμπαγούς αντίστασης των (μικρότερων) ελεύθερων αγροτών (πρβλ. *Α΄ Βασ.* 8, *Κριτές* 9). Ο βασιλιάς Σολομών είναι η ύψιστη έκφραση αυτής της προσαρμογής του Ισραήλ στους πέριξ λαούς. Ήδη ο υιός του Ιεροβοάμ χάνει τις βόρειες φυλές, οι οποίες δεν θέλουν να υποκύψουν στο αρχαίο ανατολικό σύστημα της φοροϋποτέλειας και έτσι σχηματίζουν ένα δικό τους βόρειο βασίλειο. Αλλά και αυτό επίσης επιστρέφει σύντομα στον ίδιο δρόμο. Στην κατάσταση αυτή παρουσιάζεται η «αντιθετική κοινωνία» του Γιαχβέ με την επιδίωξη μέσω της προφητείας και του δικαίου το λιγότερο να «εξημερώσει» το φοροϋποτελειακό σύστημα βασιλείας στον Ισραήλ και Ιούδα. Από τον Ηλία διά του Αμώς και Ωσηέ ως τον Ησαΐα και τον Ιερεμία η κύρια κατεύθυνση πίεσης της προφητικής κριτικής και του κηρύγματος μετανοίας στοχεύει κυρίως εναντίον των ακόλουθων δομικών αρνητικών καταστάσεων: Συσσώρευση μεγάλης γαιοκτησίας (*Γ΄ Βασ.* 21· *Αμώς* 8,4· *Ησ.* 5,8· *Μιχαίας* 2,9 εξ.)· εκμετάλλευση του δικαιώματος επί δανείου και ενεχύρου μέχρι την υποδούλωση λόγω χρέους και την αφαίρεση ζωής (*Αμώς* 5,11 και 8,6· *Ησ.* 3,14· *Μιχαίας* 2,2)· συσσώρευση θησαυρών και πολυτέλειας από τους πλουσίους (*Αμώς* 5,10 εξ.· *Ησ.* 5,20 εξ.)· διεύρυνση της εξουσίας της πολιτικής και στρατιωτικής «ελίτ» (*Ωσηέ* 9,15· 13,10)· ιδεολογική προσαρμογή της λατρείας και της πίστης στο άδικο σύστημα της εξουσίας μέσω αυλικών, ιερέων και προφητών (*Αμώς* 7,13· *Μιχαίας* 3,1-12)· ιμπεριαλιστική κατακτητική και πολεμική συμπεριφορά προς τα έξω (*Γ΄ Βασ.* 22).

Μόνο μια φορά κατορθώνουν οι προφητικές, αγροτικές και μεταρρυθμιστικές δυνάμεις να σημειώσουν μια μερική επιτυχία: η μεταρρύθμιση του Ιωσία, η επονομαζόμενη «δευτερονομιστική», στα τέλη του 7ου αιώνα. Με τη βοήθεια των αρχαίων ισραηλιτικών παραδόσεων του ελεύθερου (απελευθερωμένου) τοπικού λαού, ενεργοποιημένων μέσω των προφητών, ιδιαίτερα μέσω του Ωσηέ και του Ιερεμία, επιτυγχάνεται η βασική μεταρρύθμιση του συστήματος της βασιλείας (*Δευτ.* 5). Αυτό ενσωματώνεται πλήρως στο κοινωνικό σύστημα της αλληλεγγύης και της συμμετοχής και το αποστερεί από τα όργανά του της οικονομικής εκμετάλλευσης και της πολιτικής καταπίεσης. Αυτό εξημερώθηκε, χωρίς να αποδομηθεί ολοκληρωτικά. Θα μπορούσε όμως να απουσιάζει τελείως. Τότε θα είχε μεταμορφωθεί τελείως η κοινωνία –χωρίς κράτος, όπως πριν από το έτος 1000 π.Χ. Αυτό θα ήταν η νέα αρχή από το «υπόλοιπο», στην περίπτωση που θα πραγματοποιούνταν οι προφητείες, ότι το Νότιο Βασίλειο θα εξαφανιστεί. Αυτό συνέβη το 586 π.Χ. μέσω των Βαβυλωνίων.

* *Η τρίτη κατάσταση της «αντιθετικής κοινωνίας» του απελευθερούντος Θεού Γιαχβέ ανέπτυξε εναλλακτικές επιλογές μετά την καταστροφή της Βασιλείας και μια μετασχηματισμένη κοινωνία στο περιθώριο της περσικής αυτοκρατορίας, τη*

«δημοκρατία της Τορά». Είναι εντυπωσιακό να δει κανείς, με πόση θεολογική δύναμη τελείως διαφορετικές ομάδες-φορείς του κατεστραμμένου Νότιου Βασιλείου του Ιούδα, στον Ιούδα τον ίδιο, καθώς και στην αιγυπτιακή και βαβυλωνιακή αιχμαλωσία διορθώνουν τις συνέπειες της καταστροφής και προετοιμάζουν ή επιδιώκουν να πραγματοποιήσουν μια νέα αρχή: τμήματα του ίδιου του Δευτερονομίου (βλ. *Δευτ.* 14,28-15,17), οι δευτερονομιστές προφητικής και εθνικιστικής προέλευσης (δευτερονομιστική επεξεργασία του βιβλίου του Ιερεμία και το δευτερονομιστικό ιστορικό έργο), η προφητική ομάδα του Δευτεροησαΐα και η ιερατική ομάδα του Ιεζεκιήλ (*Ησ.* 40-55 και *Ιεζ.* 40-48).

Εκτός από τους εθνικιστές Δευτερονομιστές συμφωνούν όλοι αυτοί, παρά τις διαφορές τους, σε ένα βασικό σημείο: Ο Γιαχβέ αποδεικνύει τη μοναδικότητά του, καθότι, αφού διέσπασε την πολιτική εξουσία του βασιλιά και την ιδεολογική σύνδεση λατρείας και βασιλιά, που είχαν συντελέσει (ενιαία) στην οικονομική καταστροφή των ανθρώπων, την πολιτική καταπίεση και την ειδωλολατρία, δωρίζει μια νέα αρχή με ταυτόχρονη θεραπεία της λατρείας, της οικονομικής ισότητας και (εν μέρει) του πολιτικού αυτοκαθορισμού του λαού. Τι από αυτά θα μπορούσε ή όχι να έχει πραγματοποιηθεί στη μεταιχμαλωσιακή πραγματικότητα της Ιουδαίας, δεν γνωρίζουμε. Αλλά εκείνο που γνωρίζουμε είναι ότι στα έργα αυτά βρίσκεται ένα δυναμικό της πίστης για τον εξανθρωπισμό της κοινωνίας, το οποίο δεν μπορεί ποτέ να κενωθεί και για το οποίο ομοίως ο Δευτεροησαΐας πίστευε, ότι θα οδηγήσει τους λαούς γεμάτους ελπίδα στο Γιαχβέ, στο Θεό της απελευθέρωσης, ο οποίος ενδυναμώνει τους αδυνάτους.

Το παράδειγμα αυτό δείχνει, ότι είναι δυνατό στη μετασχηματισμένη κοινωνία με την καθοδήγηση του ίδιου του Γιαχβέ να προστεθούν κατόπιν στοιχεία αλληλεγγύης, όταν ακόμα τα κυριαρχικά πλαίσια τα ίδια έχουν φορούποτελειακό, επομένως ληστρικό χαρακτήρα, αλλά αφήνουν ένα περιθώριο όπως στην περίπτωση της αυτοκρατορίας των Περσών. Μπορεί κανείς το γεγονός αυτό να το εξηγήσει στην κατεύθυνση των αρχαίων ανατολικών βασιλικών χαριστικών πράξεων (αν και τέτοιες πράξεις από ολόκληρα ανώτερα στρώματα δεν είναι γνωστές), έτσι το εμφανιζόμενο στην Ιουδαία κωδικοποιημένο δίκαιο, η Τορά, εξέρχεται σαφώς μέσα από μια τέτοια μοναδικότητα και θέτει το ερώτημα του συστήματος.

Η Ιουδαία κατά την περίοδο της περσικής κυριαρχίας είναι μια μεταρρυθμισμένη κοινωνία με την καθοδήγηση του Θεού, που έχει ως φορείς τον αγροτικό λαό (λαϊκή σύναξη) που παράγει, και ορισμένα μέλη του συμβουλίου των γερόντων και του ιερατικού κολλεγίου. Η μεταρρυθμισμένη αυτή κοινωνία πραγματοποιείται στο περιθώριο της φορούποτελειακής αυτοκρατορίας των Περσών. Είναι μεταρρυθμισμένη, καθόσον δεν οργανώνεται η ίδια με βάση ένα φορούποτελειακό σύστημα είτε του βασιλιά είτε του ναού, αλλά συνδέεται με την αυτόνομη και ισότιμη κοινωνία της προκρατικής περιοχής. Επειδή όμως αυτή είναι μόνο ημιαυτόνομη, αφού υπόκειται στο φορούποτελειακό σύστημα

της αυτοκρατορίας των Περσών, πρέπει να εγκαταστήσει επίσης στοιχεία της «εξημέρωσης» απέναντι στους μηχανισμούς του βασιλικού συστήματος, όπως δείχνει το παράδειγμα του Νεεμία. Αυτή είναι μια ημιαυτόνομη «αντιθετική κοινωνία». ΄Οταν όμως τα πολιτικο-οικονομικά και ιερατικά ανώτερα στρώματά της απέβαλαν την αλληλεγγύη, συνέβαλαν μεταγενέστερα στην παρακμή της «Δημοκρατίας της Τορά».

* *Η τέταρτη κατάσταση: Αντίσταση εναντίον των ολοκληρωτικών ελληνιστικορωμαϊκών αυτοκρατοριών και εναλλακτικές επιλογές μικρής κλίμακας στην Αποκαλυπτική.* Ο ολοκληρωτισμός των ελληνιστικών αυτοκρατοριών βρίσκεται στο αποκορύφωμά του το 168/7 π.Χ. με την απαγόρευση της λατρείας του Γιαχβέ και την τοποθέτηση του αγάλματος του Δία στο Ναό της Ιερουσαλήμ από τον Αντίοχο. Στην κατάσταση αυτή η φιλολογία της αντίστασης, οι «Αποκαλύψεις», βρίσκει την πρώτη της αποκορύφωση. Με αυτές και με κεκρυμμένο τρόπο (για να παραπλανηθούν οι αρχές) ενθαρρύνονται οι διωκόμενοι να μη βλέπουν την προς το παρόν εμφανιζόμενη απόλυτη εξουσία του Imperium, αλλά τον αυτοκαταστροφικό του χαρακτήρα και την τελική νίκη του Θεού (από τον οποίο θα αποκαλυφθεί σε όλους ό,τι τώρα βλέπουν μόνον οι πιστοί στην αντίσταση).

Για παράδειγμα το *Δανιήλ* 3 περιγράφει τον απόλυτο χαρακτήρα της πολιτικοοικονομικής εξουσίας υπό τη μορφή ενός αγάλματος από χρυσό, στο οποίο όλοι οι κατακτημένοι λαοί πρέπει να προσεύχονται. Μόνον τρεις Ιουδαίοι άνδρες αρνούνται. Το *Δανιήλ* 2 και 7 δείχνει την προφητευόμενη κατάρρευση των αυτοκρατοριών που περιγράφονται ως αρπακτικά ζώα και τη βασιλεία του Θεού ως έλευση μιας βασιλείας με ανθρώπινο πρόσωπο. Αυτό σημαίνει, ότι η βασιλεία του Θεού, η οποία θα υπερβεί τις δολοφονικές αυτοκρατορίες, είναι μια βασιλεία που διοικείται και μορφοποιείται από ανθρώπους με ελευθερία και αλληλεγγύη για χάρη των ανθρώπων. Γι' αυτό θα ονομασθεί αιώνια, αιώνια ζωή[1]. Πώς επομένως αντιδρά ο Ισραήλ απέναντι σε μια οικονομικο-πολιτικο-ιδεολογική ολοκληρωτική αυτοκρατορία; Διάφορες ομάδες αντιδρούν διαφορετικά.

Ας παραμερίσουμε την προσαρμοσμένη ιερατική αριστοκρατία (αργότερα Σαδδουκαίοι) και την ελίτ της μεγάλης γαιοκτησίας και του χρήματος, οι οποίοι απλώς συμμορφώθηκαν με τον Ελληνισμό. Από τους πιστούς αντιδρούν οι Μακκαβαίοι με επανάσταση, προσαρμόζονται όμως κατόπιν στην κανονικότητα του συστήματος εξουσίας και γίνονται οι ίδιοι απόλυτοι ιερείς και βασιλείς. Στην αντίσταση των πιστών της Τορά παραμένουν δύο ομάδες: οι Φαρισαίοι ως μερικοί αρνητές, που θέλουν να παραμείνουν στην πολιτική επικαιρότητα, και οι Χασσιδίμ, που πηγαίνουν στην έρημο, ως καθ' ολοκληρίαν αρνητές και ως εκείνοι που επιχειρούν να πραγματοποιήσουν την ανθρώπινη κοινωνία ως εναλλακτική έκφραση μικρής κλίμακας και πρόγευση της βασιλείας του Θεού

1. Αυτό σημαίνει: μπορεί να υπάρχει συνεχώς, όπως και η αγάπη, επειδή δεν αυτοκαταστρέφεται, όπως εκείνος που χρησιμοποιεί βία.

(οι μεταγενέστεροι Εσσαίοι). Τέλος, οι μεσσιανικές περιθωριακές ομάδες, που αναμένουν με μια έντονη ευσέβεια πτωχείας την έλευση της βασιλείας του Θεού. ΄Αρνηση και εναλλακτικές μορφές μικρή κλίμακας με την ελπίδα στη βασιλεία του Θεού: αυτές είναι οι παρεμβάσεις των πιστών του Γιαχβέ, που συναντά ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ.

Η κίνηση του ιστορικού Ιησού και οι πρωτοχριστιανικές μεσσιανικές κοινότητες και ομάδες αυτοκατανοούνται ως άλας, φως, ζύμη της βασιλείας του Θεού στον Ισραήλ και μεταξύ των λαών. Τα κείμενα από την κίνηση του ιστορικού Ιησού και τις πρωτοχριστιανικές κοινότητες δείχνουν μια σαφή συνέχεια με τον Ισραήλ: Πρόκειται για μια αντιθετική κοινωνία του Θεού μεταξύ των λαών, που πρέπει να τους προσελκύσει και να τους περιλάβει στη δικαιοσύνη της αμοιβαίας αλληλεγγύης. Στο ίδιο το ολοκληρωτικό περιβάλλον προκύπτει επομένως παράλληλα προς την άρνησή του η δυνατότητα να βιώσουν εναλλακτικές μορφές σε μικρή κλίμακα και να τις συνδέσουν μεταξύ τους. Μετά την αποποίηση του Ιησού από τμήματα του λαού του και το θάνατό του από τους Ρωμαίους, διευρύνεται η απαρχή αυτή σε μια «ιεραποστολική κίνηση» με την έννοια, ότι εμφανίζονται ελκυστικές μεσσιανικές κοινότητες.

Είναι ενδιαφέρον σε αυτή τη συνάφεια ποια λέξη επιλέγει ο Παύλος για τη νέα κοινωνία του Μεσσία Ιησού μεταξύ των λαών: *Εκκλησία*. Είναι η ίδια λέξη, που επιλέγει η ελληνική μετάφραση των Ο΄ για να αποδώσει τη «συνάθροιση του λαού» των ελεύθερων εκπροσώπων των ισότιμων οικογενειών πριν και μετά τη βασιλεία (εβρ. Καχάλ Γιαχβέ). Με τον τρόπο αυτό εμπεδώνεται παραπέρα ακόμα η ιουδαϊκή παρέμβαση, καθόσον οι νέες κοινότητες περιλαμβάνουν ισότιμα στην αμοιβαία αλληλεγγύη όλους τους λαούς, τους σκλάβους και τις γυναίκες. Το *Γαλ.* 3,28 λέγει: «*Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος ἢ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*». Αυτό είναι η Εκκλησία: ελεύθεροι από εξουσία, ισότιμη και γι' αυτό προσελκύουσα «ιεραποστολική» αντιθετική κοινωνία μεταξύ των λαών, λαός του Θεού της απελευθέρωσης και της αλληλεγγύης, που μαρτυρεί γι' αυτόν. Αυτή η Εκκλησία του Μεσσία Ιησού προσκαρτεράει για να ακούσει τη διδασκαλία (κήρυγμα), για την κοινωνία, για την κλάση του άρτου (διακονία) και την προσευχή: *Πρ.* 2,42. Παράλληλα η Ευχαριστία είναι συνδεδεμένη με μια πραγματική διανομή του άρτου και της κατοχής αγαθών (*Πρ.* 2,43-46· 4,32-35). Ακριβώς με το ότι στην κοινότητά τους δεν υπάρχει κανένας πτωχός, παρέχουν αυτοί δυναμική μαρτυρία της Ανάστασης του Ιησού, του Θεού της ζωής εναντίον των δυνάμεων του θανάτου (*Αποκ.*).

7η Θέση

Από αυτά απορρέουν πέντε βιβλικοί κανόνες ανάμνησης για τον προσανατολισμό μας σήμερα.

(1) Η αποφασιστική αφετηρία είναι ο τόπος, από τον οποίο ξεκινώντας ερωτούμε, όταν εγκύπτουμε στα βιβλικά κείμενα χάρη του παρόντος και του μέλλοντός μας. Ο Θεός αποκαλύπτεται όχι σε ένα ουδέτερο τόπο (λ.χ. στο κεφάλι ενός διανοούμενου, τότε επονομαζόμενου «σοφού»), ούτε επίσης στη βασιλική αυλή ή στο Ναό του Φαραώ, αλλά μεταξύ των υποδούλων (*Έξοδ.* 3), στην αλληλεγγύη με τους πτωχούς μικροαγρότες (*Αμώς*), στο πλευρό αυτών που είναι ταπεινωμένοι και δυστυχισμένοι (*Λευϊτ.* 25), σε αυτούς των οποίων δεν καλύπτονται οι βασικές ανάγκες (*Ματθ.* 25,31 εξ.). Αυτό είναι το «κόκκινο νήμα» της Βίβλου, δηλαδή η έκφραση με διάφορους τρόπους και σε διάφορες καταστάσεις της ίδιας δυναμικής, που πηγάζει από τη δικαιοσύνη του Θεού, η ανόρθωση των αδυνάτων και η «κρίση» των ισχυρών (Προσευχή Παναγίας: «*Μεγαλύνει ή ψυχή μου...*», *Λκ.* 1,46 εξ.).

(2) Υπάρχουν στο λαό του Θεού παραδόσεις ατομικής ευσέβειας. Αλλά το μοναδικό κέντρο βάρους της πίστης στο Θεό βρίσκεται στην εν κοινωνία ευχαριστία του Θεού και στις συλλογικές προσπάθειες, μέσω της ανάπτυξης κοινωνικών δομών και μιας αντίστοιχης πράξης να δοθεί η μαρτυρία της παρουσίας και ενέργειας του Θεού που απελευθερώνει και θεμελιώνει την αλληλεγγύη. *Το πρωταρχικό υποκείμενο της ανάμνησης των βιβλικών παραδόσεων είναι επομένως πάντοτε μια κοινότητα, που αναλαμβάνει να μεταφέρει στη σημερινή πραγματικότητα την πνοή της απελευθέρωσης και της αλληλεγγύης της Βίβλου.*

Μόνο σε αυτή τη συνάφεια μπορεί σήμερα να προφυλαχθεί η προσωπική μελέτη της Βίβλου από τον κίνδυνο να εκπέσει σε ένα είδος αστικού ατομισμού, που χρησιμοποιείται από τις κυρίαρχες ομάδες συμφερόντων του καπιταλιστικού συστήματος και μεταβάλλεται σε όπιο του λαού. Η ατομιστική κατανόηση της Βίβλου μεταβάλλει το μήνυμά της σε απλή ιδεολογία και το αποσυνδέει από την πραγματική του συνάφεια, που είναι η κοινότητα.

(3) *Δεν υπάρχει καμιά πραγματική ανάμνηση του Θεού της Βίβλου, ο οποίος απελευθερώνει και θεμελιώνει την αλληλεγγύη, χωρίς σύγκρουση με τα οικονομικά, πολιτικά και ιδεολογικά συστήματα και τις δομές, που υποδουλώνουν και αποδυναμώνουν την αλληλεγγύη.* Αυτό είναι σαφές ήδη από την απελευθέρωση από την Αίγυπτο, από την εποχή της κριτικής και του πάθους των προφητών, από τη δίωξη και το Σταυρό του Ιησού και των πρώτων μεσσιανικών ομάδων και κοινοτήτων του, αλλά επίσης και από την απόδειξη της αλήθειάς του μέσω της σωτηριώδους δράσης του Θεού, η οποία δημιουργεί ζωή σε αυτούς και μέσω του θανάτου τους.

(4) Σε κάθε μία από τις συγκρούσεις αυτές δεν τίθενται προς συζήτηση μόνο επιμέρους ερωτήματα για τις δομές, αλλά επίσης και *το σύνολο* του συστήματος. Αυτό είναι το ερώτημα περί Θεού, άσχετα αν εκφράζεται ή όχι. Επομένως μαζί με το ερώτημα της οικονομικής και πολιτικής δομής ενός συστήματος, ακόμα

και του σημερινού, του τάχα «εκκοσμικευμένου», πρέπει να τίθεται πάντοτε και το εξής ερώτημα: τι πραγματικά λειτουργεί ως Θεός; (Veerkamp).

(5) *Τελικά, αναδύεται το βασικό ερμηνευτικό ερώτημα, πώς μπορεί να σχετίζεται η χριστιανική κοινότητα με τις παραδόσεις του Ισραήλ και πώς μπορούν να σχετίζονται άνθρωποι, ομάδες, κοινότητες και λαοί, που δεν είναι ούτε Ιουδαίοι ούτε χριστιανοί και με τα δύο, τον Ισραήλ και την Εκκλησία, καθώς και το αντίστροφο.* Πάντοτε προϋποτιθεμένων των αρχών 1-4, γίνεται λόγος μεταξύ του Ισραήλ και των (μεσσιανικών) χριστιανικών κοινοτήτων σχετικά με το ερώτημα, ποιος *πραγματοποιεί* απελευθερωμένη, αλληλέγγυα αντιθετική κοινότητα, στην πράξη και την κοινοτική μορφή. Γιατί αυτή είναι η έννοια της επιλογής του λαού του Θεού: να είναι ο λαός που μαρτυρεί μεταξύ των λαών για τη «σωτήρια εναλλακτική προοπτική» του Θεού, δημιουργώντας δικαιοσύνη και ειρήνη σε έναν κόσμο εκμετάλλευσης, καταπίεσης και αποκλεισμού. Η πραγματοποίηση της σωτήριας αυτής εναλλακτικής προοπτικής είναι επίσης το κριτήριο κατά τη συνάντηση με άλλες θρησκείες και κοσμοθεωρίες. Είναι χρήσιμο να λέγει κανείς «ναι, ναι» και «όχι, όχι» ακόμα και για τις παρεμβάσεις των θεολογιών.

8η Θέση

Από τις αρχές αυτές για την ανάμνηση της βιβλικής δυναμικής προκύπτει μεταξύ άλλων ότι υπάρχουν *δύο λανθασμένοι δρόμοι και τρεις τύποι νόμιμων παρεμβάσεων για μια οικονομία που συντελεί στη ζωή του λαού του Θεού.*

Ο *πρώτος λανθασμένος δρόμος* είναι η θεολογική νομιμοποίηση της κρατικής εξουσίας. Υπολείμματα αυτού βρίσκονται για παράδειγμα και στα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης, που επιδιώκουν να νομιμοποιήσουν τη βασιλεία. Προωθούν την προσαρμογή του λαού σε άδικα συστήματα εξουσίας. Στη νεότερη εποχή αυτό σημαίνει μαζί με την πολιτική δύναμη να νομιμοποιεί κανείς και την εξουσία του χρήματος («θεολογία» του καπιταλισμού).

Τον δεύτερο λανθασμένο δρόμο ονομάζει το νοτιοαφρικανικό Kairos-κείμενο: θεολογία των Εκκλησιών. Αυτή κηρύττει «ειρήνη», φθηνή «συνδιαλλαγή» και «ισότητα», σε μια κατάσταση που χαρακτηρίζεται από την αδικία και τη βία των ισχυρών εναντίον των αδυνάτων. Με τον τρόπο αυτό ισχυροποιείται η αδικία.

Τρεις νόμιμες παρεμβάσεις εντός των πλαισίων των βιβλικών παραδόσεων βλέπω στα ακόλουθα:

1. Η εξημέρωση πολιτικο-οικονομικών δομών εξουσίας μέσω της προφητείας και του δικαίου («μεγαλοεκκλησιαστική παρέμβαση»).
2. Η παραδειγματικά μεταμορφωμένη κοινωνία στο περιθώριο των αυτοκρατοριών (παρέμβαση της παραδειγματικής «αντιθετικής κοινωνίας» σε ένα λαό).
3. ΄Αρνηση των ολοκληρωτικών συστημάτων και διασύνδεση μικρών εναλλακτικών προοπτικών (δημιουργία της «αντιθετικής κοινωνίας» σε μεσσιανικές

ομάδες και κοινότητες μεταξύ των λαών). Η θέση μου είναι, ότι για τη σημερινή παγκόσμια πολιτικο-οικονομική κατάσταση και τις διάφορες κοινωνικές συνθήκες στο Νότο, Ανατολή και τη Δύση, καθώς και για το ρόλο και την ευθύνη των Εκκλησιών μπορούμε να κερδίσουμε ουσιαστικούς προσανατολισμούς και προκλήσεις, αν λάβουμε υπόψη το λιγότερο δύο από αυτές τις παρεμβάσεις.

III. Εναλλακτική οικονομία σήμερα

9η Θέση

Πώς μπορεί κανείς να συγκρίνει μεταξύ τους τις κοινωνικές καταστάσεις των αρχαίων αυτοκρατοριών και του καπιταλιστικού παγκόσμιου συστήματος; Στη μοντέρνα καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία δεν χρειάζονται οι οικονομικά δρώντες να φέρουν οι ίδιοι τα πολιτικά βάρη των κερδών τους, όπως στην αρχαία Ανατολή, αλλά μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα βοηθητικά μέσα του κράτους για τη βελτίωση των αγοραίων ευκαιριών τους. *Ταυτόσημο μεταξύ της πολιτικής οικονομίας των αυτοκρατοριών και της καπιταλιστικής παγκόσμιας οικονομίας είναι όμως το εξής:* και οι δύο είναι τύποι οικειοποίησης του πλεονάσματος, που πραγματοποιούν οι κάτοχοι των μέσων παραγωγής σε βάρος της πλειονότητας αυτών που παράγουν και των αποκλεισμένων.

Πολύ πιο δύσκολο όμως είναι το ερώτημα, *εάν οι Εκκλησίες* με βάση τη δισχιλιετή ιστορία τους, παρά τη σπουδαιότητα των βιβλικών παραδόσεων, μπορούν και επιτρέπεται γενικώς ακόμα να πάρουν μέρος στο διάλογο. Καταρχήν μετά τη μεταστροφή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου στη χριστιανική πίστη (312 μ.Χ.) θα έπρεπε να είχαν χρησιμοποιηθεί δύο βιβλικές νόμιμες αφετηρίες: η παραδειγματική μεταμόρφωση ή το λιγότερο η (μεγαλοεκκλησιαστική) εξημέρωση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας με βάση τα κριτήρια της ελευθερίας και της αλληλεγγύης. Αντ' αυτού η ιστορία της Δυτικής Εκκλησίας χαρακτηρίζεται εκτεταμένα από την κρατικο-θεολογική ή την εκκλησιαστικο-θεολογική προσαρμογή σε κυρίαρχα συστήματα –ιδιαίτερα σε σχέση με τις σταυροφορίες και την ευρωπαϊκή παγκόσμια κατάκτηση. Αντίθετα, οι Εκκλησίες και οι κοινότητες που αγωνίζονται για παραδειγματική μεταμόρφωση ή εναλλακτικές επιλογές μικρής κλίμακας, απωθήθηκαν στο περιθώριο ή καταδιώχθηκαν.

Παρόλα αυτά υπήρξαν παρεμβάσεις για την εξημέρωση της εξουσίας και την εμφάνιση αντιθετικών μοντέλων. Στον ελληνοορθόδοξο χώρο πρέπει ιδιαίτερα να θυμηθούμε τον αγώνα των τριαδικών θεολόγων, όπως του Αθανασίου, κατά του Αρειανισμού της αυτοκρατορικής παράταξης. Η διδασκαλία περί Θεού ως τριαδικής κοινωνίας αγάπης των τριών προσώπων είναι ένα αντιθετικό μοντέλο στην αυτοκρατορική ιεραρχική δομή της κυριαρχίας του ενός. Κατά κάποιαν άποψη η λατρεία του Θεού ως τριαδικής κοινωνίας αντί ως ιεραρχικής κορυφής του συστήματος είναι η θεολογική σύνοψη των βιβλικών παραδόσεων. Αυτό, φυσικά, ισχύει μόνον όταν η πίστη αυτή στο Θεό ενσαρκώνεται σε

πραγματική κοινότητα. Στο Μεσαίωνα υπάρχει εκτός αυτού η διπολικότητα της «κοσμικής και πνευματικής εξουσίας», δηλαδή αφαιρέθηκε από τον αυτοκράτορα η ιερατική αξία. Παραπέρα μοναχικά τάγματα έλαβαν σοβαρά υπόψη τους την αλληλεγγύη με τους πτωχούς και παρουσίασαν αξιοσημείωτες προσπάθειες για εναλλακτική οικονομική δραστηριότητα. Τελικά αναπτύχθηκαν σαφή κριτήρια για τη διαμόρφωση οικονομικών και πολιτικών θεσμών και, το λιγότερο κατά ένα μέρος, υποστηρίχθηκαν προφητικά.

Ιδιαίτερα οι μεταρρυθμιστές προσανατολίστηκαν στη Βίβλο και αποδέχθηκαν μόνο με πολλά προφυλακτικά μέτρα τελείως περιορισμένα στοιχεία ενός καπιταλιστικού τύπου οικονομίας. Η αγορά της χρηματιστικής αύξησης όχι μόνο δεν έγινε αποδεκτή, αλλά εξαρτήθηκε από πολύ αυστηρούς όρους. Η κρίση προσανατολίζεται με βάση τις ανάγκες της ζωής των πιο αδυνάτων. Το κράτος καλείται να σταθεί αντίθετο προς την αυτονόμηση του μηχανισμού αύξησης του χρήματος, και η Εκκλησία παρακινείται να τον αρνηθεί συλλογικά, να αντισταθεί και να δώσει παραδείγματα αντιθετικής συμπεριφοράς. Αυτό σημαίνει ότι η προφητική παρέμβαση κρατείται εν μέρει τόσο ριζοσπαστική, έτσι ώστε να μεταβαίνει στη μεσσιανική αντίληψη της Εκκλησίας. Αλλά ο γενικός απολογισμός της ιστορίας των μεγάλων Εκκλησιών είναι αρνητικός.

Κατά τον 20ο αιώνα η οικουμενική κρίση εισήγαγε έναν εποχιακό νέο τρόπο εναντίον της Κωνσταντίνειας εποχής, ο οποίος όμως δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί (Οικουμένη σε μετάβαση. «Ökumene im Übergang», Konrad Raiser).

Πάντως, ιδιαίτερα μετά από τη Διάσκεψη «Εκκλησία και Κοινωνία» το 1966 στη Γενεύη, η θεολογία της απελευθέρωσης, ιδίως της Λατινικής Αμερικής, επανέφερε στο κέντρο του οικουμενικού διαλόγου και της οικουμενικής πράξης τις βιβλικές παρεμβάσεις. Παρότι όμως οι μεγάλες Εκκλησίες του Βορρά φέρνουν δυσκολίες, στην Οικουμενική Κίνηση μια διαδικασία ζύμωσης βρίσκεται σε εξέλιξη. Από την άλλη πλευρά το Βατικανό συμπεριφέρεται το λιγότερο διφορούμενα, αν όχι μέσα από μια τάση επιστροφής σε συντηρητικότερες μορφές. Κυρίως όμως οι φουνταμενταλιστικές και μερικές ευαγγελικές προτεσταντικές ομάδες επιτρέπουν να χρησιμοποιηθούν ως όπιο και μάλιστα ως ομάδα αγώνα του καπιταλισμού.

Όσον αφορά λοιπόν τη σημασία των βιβλικών μεθόδων για σήμερα, δεν βλέπω καμιά δυνατότητα για ένα έθνος να πραγματοποιήσει έναν παραδειγματικό εναλλακτικό τρόπο στα πλαίσια της ολοκληρωτικής παγκόσμιας αγοράς. Επειδή όμως στο ολοκληρωτικό συνολικό πλαίσιο παραμένουν μερικές δυνατότητες μορφοποίησης πολιτικών αφετηριών, μπορούν να συνδεθούν δύο από τις μεθόδους αυτές σε μια *διπλή στρατηγική*. Πρώτον *η άρνηση και η πραγματοποίηση εναλλακτικών μορφών σε μικρή κλίμακα· δεύτερο πολιτικές παρεμβάσεις για σχετική εξημέρωση της εξουσίας*.

10η Θέση

Από την άποψη της άρνησης απέναντι στις ολοκληρωτικές δομές της παγκό-

σμιας οικονομίας τίθεται το ερώτημα: *Τι* είναι ακριβώς αυτό που στο σημερινό παγκόσμιο σύστημα πρέπει κανείς κατ' αρχήν να αποποιηθεί και στη θέση του οποίου θα πρέπει να βρούμε εναλλακτικές μορφές χάρη της ζωής; Είναι οι μηχανισμοί, οι οποίοι με τη βοήθεια της θεωρούμενης ως απόλυτης αρχής, δηλ. της αρχής του ανταγωνισμού στην παγκόσμια αγορά, κατευθύνουν ανεξέλεγκτα και χωρίς φρένο την οικονομική πρακτική με σκοπό την αύξηση του χρήματος των κατόχων του χρήματος· αυτό σημαίνει ότι η φύση και ο άνθρωπος –τόσο ευρύτερα όσο αυτοί μπορούν– υπόκεινται σε αυτό τον σκοπό.

Η ικανότητα ανταγωνισμού για απεριόριστη αύξηση του χρήματος είναι η αντικειμενική και υποκειμενική βασική δομή, ο «Θεός» της κοινωνίας μας της αγοράς, που προσδιορίζει το όλο. Αντίστοιχη είναι η ουσία αυτού, το οποίο πρέπει να αρνηθούμε: Η απολυτοποίηση του ανταγωνισμού και του απεριόριστου της ανάπτυξης για χάρη της καρκινώδους ανάπτυξης του κεφαλαίου. Έτσι πρέπει κατ' αρχήν να αποποιηθούμε τους μηχανισμούς και τις δομές, που εξυπηρετούν μόνο την αύξηση του χρήματος και βλάπτουν την πλειονότητα των ανθρώπων, τη φύση και τις μελλοντικές γενεές. Πρακτικά αυτό σημαίνει την απονομιμοποίησή τους και τον επηρεασμό τους μέσω της δύναμης παρέμβασης των χρηστών και αποταμιευτών υπό τον τύπο των μποϊκοτάζ. Εδώ έχουν οι Εκκλησίες όχι μόνο μια ανεξάντλητη δύναμη για τη ζωή, αλλά το εκκλησιαστικό τους είναι με την έννοια ενός βιβλικού τύπου «αντιθετικής κοινωνίας» έρχεται στο προσκήνιο.

Εναλλακτικές επιλογές μικρής κλίμακας υπάρχουν ήδη πολλές. Οφείλουν την ύπαρξή τους σε ένα νέο όραμα: μιλώντας θεολογικά στην ελπίδα της ήδη αρξάμενης βασιλείας του Θεού, μιλώντας γενικά σε ένα νέο οικονομικό παράδειγμα. Αυτό στοχεύει στη ζωή των σημερινών ανθρώπων (κάλυψη βασικών αναγκών με ελευθερία και συμμετοχή), στη ζωή των άλλων δημιουργημάτων και των μελλοντικών γενεών. Δεν συνδέεται με το αγοραίο άτομο, αλλά με τον άνθρωπο «ως πρόσωπο στην κοινότητα». Μορφοποιείται από κάτω προς τα επάνω. Η οικονομική επιτυχία αξιολογείται όχι με μονεταριστικούς δείκτες, αλλά με *κοινωνικούς, οικολογικούς* και *δημοκρατικούς*. Στο παράδειγμα αυτό οι *πολιτικοί θεσμοί* υπηρετούν αυτούς τους σκοπούς και όχι τις δυνάμεις της αγοράς.

Μια εντελώς νέα σημασία αποκτούν στη συνάφεια αυτή *οι κλειστές κοινότητες και οι κοινότητες βάσης*, που ακολουθούν μια εναλλακτική οικονομική πρακτική (βλ. ως παράδειγμα «La Pudrière», μια τέτοια κοινότητα στις Βρυξέλλες). Αλλά επίσης οι μικρές ομάδες και οι μικρές περιοχές μπορούν να ανεξαρτητοποιηθούν ως προς τη φροντίδα των βασικών αναγκών τους από την παγκόσμια αγορά, λ.χ. μέσω ενώσεων παραγωγών και καταναλωτών. Ομοίως μπορούν η *μη τυπική οικονομική πρακτική και η οικονομία της αυτοφροντίδας* –παρότι υπάρχει ο κίνδυνος, να μεταβληθούν σε όργανο από την παγκόσμια αγορά– να εξυπηρετήσουν ως περιοχές πειραματισμού για εναλλακτική οικονομία.

Παραπέρα υπάρχουν μικρο-οικονομικές εναλλακτικές επιλογές με ικανότητα ανταγωνισμού: μικρές επιχειρήσεις με αυτοπροσδιοριζόμενη εργασία, εναλλακτική τεχνολογία, «οργανική» αγροτική οικονομία, εναλλακτικές τράπεζες (35 στην Ευρώπη, οργανωμένες στην INAISE), άλλοι τρόποι διανομής και κατανάλωσης. Ο Wolfgang Kessler (1990) συγκέντρωσε μια σειρά από τέτοια παραδείγματα για τη Γερμανία. Συνδέει το ερώτημα των εναλλακτικών επιλογών σε μικρή κλίμακα με το δεύτερο τμήμα της διπλής στρατηγικής (της πολιτικής παρέμβασης) και λέγει: «Οι προοπτικές της βάσης ως κυττάρου μιας νέας οικονομικής πολιτικής σε μικροεπίπεδο μπορούν να αλλάξουν τις οικονομικές σχέσεις συνολικά, εάν ο σπινθήρας αυτός μεταπηδήσει στο μακροεπίπεδο». Η γέφυρα όμως ανάμεσα στην άρνηση απέναντι στους παγκόσμιους άδικους μηχανισμούς και τις εναλλακτικές επιλογές σε μικρή κλίμακα από τη μια μεριά και τις αναγκαίες πολιτικές στρατηγικές από την άλλη είναι η σύνδεση των πρωτοβουλιών αυτών μεταξύ τους και μεταξύ αυτών και των θεσμών, που θα μπορούσαν καταρχήν να είναι ανεξάρτητοι από τις δυνάμεις του κεφαλαίου –όπως λ.χ. οι εργατικές ενώσεις και οι Εκκλησίες. Έτσι στην κοινή άρνηση και τη νέα μορφοποίηση σε μικρή κλίμακα βρίσκεται η βάση για πολιτική δράση σε μακροεπίπεδο– μάλιστα σε ένα συνολικά ολοκληρωτικό σύστημα.

11η Θέση

Υπάρχουν γενικά ευκαιρίες για πολιτική σε ένα ολοκληρωτικό παγκόσμιο σύστημα; Παρά τον δίκαιο σκεπτικισμό πρέπει να αγωνιστεί κανείς ακόμα και για τις επιμέρους εναλλακτικές επιλογές. Αυτό μπορεί να συμβεί μέσω του συνδέσμου όλων αυτών των ομάδων, στις οποίες επιδρά αρνητικά η παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία της αγοράς (και ίσως με τις μειονότητες ενός εχέφρονος ανώτερου στρώματος), με σκοπό, μέσω της δημιουργίας μιας αντιδύναμης σε όλα τα επίπεδα, να επιτευχθεί μια πολιτικο-δημοκρατική ρύθμιση και ένας πολιτικός έλεγχος του διεθνούς οικονομικού και χρηματιστικού συστήματος. Στο πλαίσιο αυτό υπάρχουν επίσης επιμέρους σκοποί.

Μπορεί να συμβεί έτσι, ώστε η πολύ μεγάλη καταστροφή να πραγματοποιηθεί παγκόσμια. Τότε η άρνηση και οι εναλλακτικές επιλογές μικρής κλίμακας θα είναι η σπορά του καινούριου. Εάν όμως η προφητική παρέμβαση θα είχε (επιμέρους) επιτυχίες, τότε αξίζει για τους ανθρώπους και τη δημιουργία η συνύπαρξη των δύο: εναλλακτικές επιλογές στα πλαίσια της άρνησης μαζί με πολιτική παρέμβαση, η διπλή στρατηγική. Η ελπίδα βέβαια βρίσκεται στην πρώτη, αλλιώς η πολιτική στρατηγική θα ήταν χωρίς ελπίδα· γιατί κανένας δεν μπορεί να επιβεβαιώσει εάν θα επιτύχει ενόψει των εξουσιαστικών σχέσεων και των συλλογικών τυφλώσεων και επιδιώξεων. Προς τα πού μπορεί να κατευθυνθεί μια τέτοια πολιτική στρατηγική; Ποιοι είναι οι απόλυτοι και οι σχετικοί σκοποί πολιτικο-οικονομικών εναλλακτικών επιλογών; Το γενικό σκοπό προσδιορίζει ο W. Keßler ως εξής: Από τον Καπιταλισμό σε μια κοινωνικο-οικολογική οικονομική δημοκρατία.

12η Θέση

Κάθε πολιτική αναζήτηση, που έχει σαν στόχο την εναλλακτική διαμόρφωση της σημερινής οικονομίας, πρέπει να πραγματοποιηθεί σε παγκόσμιο επίπεδο. Τα προϋποθεσιακά πλαίσια για το χώρο δράσης των περιοχών, των εθνών, των κοινοτήτων προσδιορίζονται από την παγκόσμια αγορά. Έτσι το να την κατευθύνει κανείς σε κοινωνικούς και οικολογικούς σκοπούς, είναι δυνατό μόνο μέσω μιας νέας παγκόσμιας οικονομικής και χρηματιστικής δομής. Η σπουδαιότερη, παράλληλα, αποστολή είναι η ρύθμιση (ο έλεγχος) των απορυθμισμένων χρηματιστικών αγορών. Ακόμα είναι σπουδαίο μεταξύ άλλων να εμποδίσει κανείς την φοροαποφυγή και φοροδιαφυγή. Και αυτός ο σκοπός πάλι είναι δυνατό να επιτευχθεί μέσω μιας πλήρους αναδόμησης των θεσμών του Bretton Woods. Είναι αξιοσημείωτο, ότι επίσημες τοποθετήσεις, όπως το αναπτυξιακό πρόγραμμα του Ο.Η.Ε. (U.N.D.P., Human Development Report 1992) και η Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (βλ. Holland, 1993 για το πρόγραμμα διατροφής), απαιτούν και προτείνουν εναλλακτικές επιλογές για το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και τη Διεθνή Τράπεζα.

Οι τοποθετήσεις αυτές στηρίζονται στις γνήσιες προτάσεις του Keynes και στοχεύουν σε μηχανισμούς, που θα διευκολύνουν τη διαμόρφωση μιας ισοδύναμης παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης. Προϋπόθεση όμως γι' αυτό είναι το τέλος της υποδούλωσης μέσω των χρεών των υπερχρεωμένων χωρών, η οποία βρίσκεται πριν από τις συγκεκριμένες προτάσεις. Ομοίως η G.A.T.T. πρέπει να μεταρρυθμιστεί σε μια τάξη του παγκόσμιου εμπορίου, έτσι ώστε να μην ωφελεί μόνο τους πλουσίους, αλλά ακριβώς να περιλαμβάνει δυνατότητες κυρώσεων εναντίον τους. Κυρίως όμως πρέπει να μεταμορφωθεί το βασικό μοντέλο της παγκόσμιας οικονομίας από τον απόλυτο ανταγωνισμό στη συνεργασία (πρβλ. Ομάδα του Lisbon 1994). Για τη μετάβαση είναι απαραίτητο να δημοκρατικοποιηθούν πλήρως οι θεσμοί του Bretton Woods, που προσδιορίζονται τώρα από τους πλουσίους.

13η Θέση

Ταυτόχρονα με τις προσπάθειες για μια νέα δομή της παγκόσμιας οικονομίας πρέπει να ανακαλυφθούν εκ νέου όλα τα επίπεδα ως χώροι πολιτικής δράσης για μια οικονομική πρακτική που συντελεί στη ζωή.

Σε κοινωνικό επίπεδο συναθροίζονται συνεχώς τα θύματα του σημερινού παγκόσμιου πολέμου των πλουσίων εναντίον των πτωχών –στο Νότο, στην Ανατολή και με αύξουσα τάση επίσης στη Δύση. Αντί να αφήνουν ο ένας να χρησιμοποιείται εναντίον του άλλου, πρέπει να μπορούν να σχηματίσουν επικοινωνιακούς συνδέσμους.

Σε εθνικό επίπεδο αναφέρεται στον αγώνα για μια κοινωνικο-οικολογική οικονομική δημοκρατία. Το πιο καίριο σημείο είναι μια οικονομική και χρηματιστική πολιτική.

«Το Κεφάλαιο από κέρδη παραγωγικότητας και απόδοση τόκων, το οποίο

δεν χρησιμοποιείται για την πραγματική οικονομική διαδικασία, καθώς και οι δαπάνες για πολυτελή είδη πρέπει να αναδιανεμηθούν για κοινωνικούς σκοπούς» (Keßler).

Πέρα από αυτά το εθνικό επίπεδο έχει αποφασιστική σημασία για το διεθνές και το αντίθετο. Για να μιλήσουμε πιο καθαρά: Οι εθνικές κυβερνήσεις, τις οποίες εκλέγουμε δημοκρατικά στις βιομηχανικές χώρες, ενεργούν την εποχή αυτή στο διεθνές επίπεδο δικτατορικά. Μόνον όταν οι εθνικοί πολιτικοί δεν θα ψηφιστούν από την πλειονότητα του πληθυσμού τους, στην περίπτωση που δεν θα αναπτύξουν δημοκρατικές ρυθμίσεις για τον έλεγχο του κεφαλαίου, τότε θα μορφοποιηθούν σε εθνικό επίπεδο κοινωνικές, οικολογικές και δημοκρατικές δομές και οικονομικές διαδικασίες για την παρούσα και τη μελλοντική ζωή. Αυτό σημαίνει, όμως, ότι το εθνικό επίπεδο δεν είναι αποφασιστικής σημασίας μόνο χάρη του εαυτού του, αλλά και για τα παγκόσμια προϋποθεσιακά πλαίσια για το μέλλον της ζωής επάνω σ' αυτόν τον πλανήτη. Παράλληλα υφίσταται το ερώτημα για τα χρηματιστικά συστήματα στο Κέντρο.

Σε δυτικοευρωπαϊκό επίπεδο είναι αποφασιστικής σημασίας το ερώτημα εάν η απορυθμισμένη ενιαία αγορά και οι καταστρεπτικές οικονομικές, κοινωνικές και οικολογικές συνέπειές της (πρβλ. U. Duchrow, 1991) θα υπόκεινται σε μια ισχυρή και δημοκρατική πολιτική ρύθμιση. Χρειαζόμαστε –ενόψει των οικονομικών διαπλοκών που έχουν εισαχθεί– *όχι λιγότερη πολιτική ένωση από το Maastricht*, αλλά *περισσότερη από το Maastricht*. Αποφασιστικά είναι τρία πράγματα: 1. Η υπέρβαση του δημοκρατικού ελλείμματος μέσω ενός συστήματος σαφούς κοινοβουλευτικού ελέγχου με το συνδυασμό του (ισχυροποιημένου) Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και των εθνικών λαϊκών αντιπροσωπειών· 2. μια κοινή κοινωνικο-οικολογική οικονομική και φορολογική πολιτική· 3. ένα συναλλαγματικό σύστημα, που δεν θα ευνοεί τις χώρες με τα σκληρά νομίσματα (πρβλ. W. Hankel).

Όλα αυτά πρέπει να τεθούν σε συσχετισμό για να αναπτυχθεί μια κοινωνικο-οικολογική δημοκρατία στην Ευρώπη. Για να επιτευχθεί όμως μια δημοκρατική, κοινωνικο-οικολογική οικονομική και χρηματιστική πολιτική στους θεσμούς σε όλα τα επίπεδα, χρειαζόμαστε *ένα κίνημα δικαιωμάτων του πολίτη για την παγκόσμια οικονομία*. Κατά το πλήρες εκλογών έτος 1994 θα μπορούσατε να πάτε στην Ευρώπη να μάθετε. Η καμπάνια του Kairos Europa θα βοηθήσει προς αυτήν την κατεύθυνση.

Τέλος, εάν οι Εκκλησίες σήμερα λειτουργούν ως «αντιθετική κοινωνία» με την έννοια των βιβλικών παραδόσεων, τότε γίνονται έτσι προς δόξαν του Θεού της αγάπης, και γι' αυτό συμβάλλουν στη ζωή της φύσης και του ανθρώπου.

Χριστιανική πίστη και οικονομική ζωή*

Rob van Drimmelen

Μετάφραση: *Βάσω Σταθοκώστα*

Εισαγωγή

Όσοι από σας επισκέφτηκαν ποτέ το Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ, γνωρίζουν ότι το κυρίως κτήριο αυτού του Πανεπιστημίου είναι αρκετά ψηλό. Η Οικονομική Σχολή βρίσκεται εγκαταστημένη στους κάτω ορόφους του κτηρίου, ενώ η Θεολογική στους πάνω ορόφους. Η Οικονομία πατάει με τα δυο πόδια της στο έδαφος, ενώ η Θεολογία έχει το κεφάλι της στα σύννεφα· υπάρχει αρκετή υπόσταση ανάμεσα στις δύο. Ο τρόπος με τον οποίο το Ελεύθερο Πανεπιστήμιο εγκατέστησε τις δύο σχολές είναι τυπικός για τον τρόπο με τον οποίο πολλοί άνθρωποι θεωρούν τη σχέση ανάμεσα στην Οικονομία από τη μια μεριά και τη Θεολογία και τη χριστιανική πίστη από την άλλη. Ένας από τους σκοπούς αυτού του σύντομου αποψινού σεμιναρίου είναι να δείξει ότι υπάρχει μια στενότερη σχέση ανάμεσα στην οικονομία και την πίστη απ' ό,τι επιτρέπει να υποτεθεί η θέση των δύο Σχολών στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο.

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας περίπου δεκαετίας όλο και περισσότεροι άνθρωποι άρχισαν να προβληματίζονται πάνω στις σχέσεις ανάμεσα στη χριστιανική πίστη και την οικονομική ζωή. Πραγματικά, η δεκαετία του '80 ονομάστηκε η δεκαετία των τοποθετήσεων, διακηρύξεων και ποιμαντορικών εγκυκλίων σε οικονομικά θέματα. Τα περισσότερα από αυτά δημοσιεύτηκαν στο Βορρά, ορισμένα προέκυψαν στο Νότο, και άλλα ακόμη γράφτηκαν από παγκόσμιους οργανισμούς, όπως το Βατικανό, το Oxford Conference on Christian Faith and Economics (που είναι ένας ευαγγελικός οργανισμός) και το Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών. Αυτή η πληθώρα εγγράφων αποτελεί μια ένδειξη της σημασίας που αποδίδουν πρόσφατα πολλοί χριστιανοί σ' όλον τον κόσμο σε οικονομικά θέματα.

Αυτό δεν θα πρέπει να θεωρείται έκπληξη, εφόσον η οικονομία αφορά την καθημερινή ζωή των ανθρώπων· αφορά την εξεύρεση τροφής, στέγης, ενδυμάτων και την επίτευξη αξιόλογης εργασίας. Όσοι από σας προέρχονται από την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη γνωρίζουν πόσο σημαντικά είναι τα πράγματα

* Εισήγηση στη συνάντηση νέων θεολόγων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που διοργάνωσε το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών (Π.Σ.Ε.), στη Θεσσαλονίκη τον Αύγουστο 1993.

αυτά για την καθημερινή ζωή της πλειονότητας των ανθρώπων στο δικό σας τμήμα του κόσμου.

Γιατί θα έπρεπε οι Χριστιανοί, Εκκλησίες και εκκλησιαστικοί οργανισμοί, να ενδιαφερθούν γι' αυτά τα θέματα; Δεν θα ήταν προτιμότερο να αφήσουν τα θέματα αυτά στους οικονομολόγους και τους πολιτικούς;

Καμιά διάκριση ανάμεσα σε πνευματική και υλική ζωή

Η κύρια αιτία του ενδιαφέροντός μας για τα θέματα αυτά είναι ότι η χριστιανική πίστη δεν μπορεί να κάνει διάκριση ανάμεσα σε πνευματική και υλική ζωή. Ο Θεός ενσαρκώθηκε στο Χριστό προκειμένου να μοιραστεί τις ανθρώπινες συνθήκες μαζί μας, και η Κυριακή Προσευχή, που μας διδάχτηκε από τον Ιησού, αναφέρεται τόσο στην πνευματική ζωή όσο και σε υλικά θέματα, όπως το καθημερινό ψωμί. Σε ορισμένες γλώσσες, συμπεριλαμβανομένης και της δικής μου, το κείμενο της Κυριακής Προσευχής κάνει λόγο για συγχώρεση των οφειλών μας αντί των αμαρτιών μας, και ορισμένοι βιβλικοί επιστήμονες μού εξήγησαν ότι αυτή είναι μια θεμιτή μετάφραση του πρωτότυπου κειμένου. Ψωμί και χρέη ήταν προφανώς από τα πιο πιεστικά προβλήματα των Ιουδαίων της εποχής και είναι ακόμη επείγουσας σπουδαιότητας για πολλούς ανθρώπους στο σύγχρονο κόσμο.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία κάνει διαρκώς χρήση στοιχείων της φυσικής πραγματικότητας στη λατρεία. Ψωμί και κρασί, νερό και λάδι, καρποί και λουλούδια είναι κάποια από τα πολλά στοιχεία που ευλογούνται από την Εκκλησία. Αυτό δείχνει τη στενή σχέση ανάμεσα στην πνευματική και υλική ζωή. Καθιστά σαφές ότι καμιά διχοτόμηση δεν μπορεί να γίνει ανάμεσα στον πνευματικό και υλικό τομέα· αν οι άνθρωποι λιμοκτονούν, αυτό συνιστά πολιτικο-οικονομικό πρόβλημα, αλλά επίσης και θρησκευτικό θέμα. Θα ήταν αιρετικό να ξεχωρίσει κανείς την προσευχή για «τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον» από τη σημασία του ευχαριστιακού άρτου, αλλά θα ήταν επίσης λάθος να ερμηνεύσει το «ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν» με πνευματικό μόνον τρόπο.

*Οικονομία και οικο-νομία**

Όπως γνωρίζετε, η λέξη «οικονομία» προέρχεται από δύο ελληνικές λέξεις: «οίκος», που σημαίνει σπίτι ή νοικοκυριό, και «νόμος», που σημαίνει διατάξεις ή κανόνες. Η οικονομία, κατά συνέπεια, παραπέμπει σε κανόνες νοικοκυριού και, μ' αυτήν την έννοια, η οικονομία είναι τόσο παλιά όσο και η ανθρωπότητα, γιατί οι άνθρωποι πάντοτε έθεταν κανόνες νοικοκυριού.

* Σ.τ.Μ.: Τίτλος πρωτοτύπου: Economy and oikonomia.

Εκτός από τη συνήθη σημασία της λέξης, ο όρος «οικονομία» έχει μια ειδική σημασία στην παραδοσιακή χριστιανική θεολογία. Η οικονομία είναι το συνώνυμο της ενσάρκωσης του Θεού στο Χριστό. Η ενσάρκωση του δεύτερου προσώπου της Αγίας Τριάδας ήταν ένας ιδιαίτερος τρόπος του Θεού για τη «διαχείριση του οίκου του», η οικονομία του Θεού, προκειμένου να σώσει στον κόσμο. Σ' αυτήν τη θεία οικονομία ο Θεός προσαρμόζει τον εαυτό του στις ανθρώπινες συνθήκες με μοναδικό στόχο τη σωτηρία της ανθρωπότητας. Η «κένωσις» του Θεού για τη σωτηρία του κόσμου είναι το κεντρικό θέμα της θείας οικονομίας. Στη θυσία του Χριστού ολόκληρη η δημιουργημένη τάξη προσφέρθηκε στον Πατέρα. Σύμφωνα με την ορθόδοξη παράδοση, σε κάθε τέλεση της Θείας Ευχαριστίας συμμετέχουμε στην αυτοπροσφορά του Χριστού προσφέροντας τους εαυτούς μας και ολόκληρη τη δημιουργία στο Θεό Πατέρα. Κατά την Ευχαριστία προσφέρουμε ψωμί και κρασί, τους καρπούς της ανθρώπινης εργασίας και τα σύμβολα ολόκληρης της υλικής δημιουργίας, στον αιώνιο Πατέρα μέσω του Χριστού. Σε αντάλλαγμα λαμβάνουμε το σώμα και το αίμα του Χριστού[1]. Η Ευχαριστία αποτελεί τυπικό παράδειγμα της συνεργασίας ανάμεσα στο Θεό κι εμάς για τη συντήρησή μας και τη μεταμόρφωση του κόσμου. Βρίσκουμε το σκοπό μας σ' αυτήν τη συνεργασία, στο γεγονός ότι καλούμαστε να γίνουμε συνεργάτες του Θεού. Αυτή είναι η σχέση ανάμεσα στον «επιούσιο άρτο» και τον άρτο της Ευχαριστίας και η σύνδεση ανάμεσα στη θεία οικονομία και την κοσμική οικονομία. Είναι προφανές ότι δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε τον πνευματικό από τον υλικό τομέα.

΄Οπως πολλά νοικοκυριά, το νοικοκυριό του Θεού, η οικονομία του Θεού, συγκροτείται γύρω από ένα τραπέζι, την Τράπεζα του ΄Αρτου και του Οίνου. Αυτό καθιστά προφανές ότι η οικονομία του Θεού αποσκοπεί στην ίδρυση μιας κοινωνίας, με την Αγία Τριάδα ως το υπέρτατο μοντέλο της κοινωνίας. Αυτό είναι άλλο ένα σημαντικό μήνυμα που δεχτήκαμε σχετικά με την πρόθεση του Θεού για την κοσμική οικονομία. ΄Οταν ο Χριστός έλεγε: «Ο άνθρωπος δεν ζει μονάχα με ψωμί», επικύρωνε το Δευτερονόμιο 8,3, το οποίο συνδέει τα πνευματικά καθήκοντα της κοινότητας με τις κοινωνικο-οικονομικές ανάγκες των φτωχών.

Θεολογικοί συλλογισμοί σαν αυτούς έχουν εμπνεύσει θεολόγους και άλλων παραδόσεων. ΄Ενα παράδειγμα είναι ο Αμερικανός θεολόγος Douglas Meeks, ο οποίος έγραψε ένα βιβλίο που τιτλοφορείται *God the Economist*, The Doctrine of God and Political Economy[2]. Η σκέψη του Meeks επηρέασε επίσης την εξαγγελία της United Church of Christ in the USA για την οικονομική ζωή. Σύμφωνα με τον Meeks, ο κήπος της Εδέμ μπορεί να θεωρηθεί ως το ιδεώδες

1. Βλ. K. M. George, Towards an Eucharistic Ecology, στο Gen. Limouris (εκδ.), *Justice, Peace and the integrity of Creation*. Insights from Orthodoxy, WCC, Ceneva 1990.
2. Fortress Press, Minneapolis USA 1989.

νοικοκυριό –οικονομία– που δημιουργήθηκε από το Θεό, τον τέλειο οικονομολόγο. Στον κήπο της Εδέμ υπήρχε αφθονία ζωής και επάρκεια αγαθών. Ο Αδάμ και η Εύα ήταν διορισμένοι ως οικονόμοι –διαχειριστές– του νοικοκυριού του Θεού. Συγκεκριμένοι κανόνες νοικοκυριού έπρεπε να ακολουθηθούν. Για παράδειγμα, ο Αδάμ και η Εύα δεν επιτρεπόταν να φάνε από τους καρπούς του δένδρου της γνώσης του καλού και του κακού. Παραβαίνοντας αυτόν τον κανόνα νοικοκυριού ο Αδάμ και η Εύα διέπραξαν αμαρτία και, ως συνέπεια της παράβασης των κανόνων του Θεού, ανέχεια και ταλαιπωρία εισχώρησαν στην τέλεια δημιουργία του Θεού.

Η Παλαιά Διαθήκη είναι γεμάτη από κανόνες που δόθηκαν από το Θεό για τη διατήρηση του νοικοκυριού –της οικονομίας– του λαού του Ισραήλ. Η Διαθήκη την οποία συνήψε ο Θεός με τον Ισραήλ περιέχει πολλές οδηγίες για διαχείριση νοικοκυριού. Οι προδιαγραφές για το Σάββατο και τα Ιωβηλαία Έτη είναι προφανώς από τις πιο γνωστές. Οι υποχρεώσεις που απέρρεαν από την Διαθήκη αποσκοπούσαν στη διαφύλαξη της δημιουργίας και στην προστασία των πιο αδύναμων ανθρώπων της κοινωνίας: των φτωχών, των χηρών, των ορφανών, των λεπρών, των ξένων και των μεταναστών.

Οι κανόνες για το Σάββατο και το Ιωβηλαίο Έτος ήταν αρκετά ριζοσπαστικοί, αλλά προφανώς αυτό θεωρούνταν απαραίτητο, γιατί οι δυνάμεις της ελεύθερης αγοράς από μόνες τους και αφ' εαυτού τους δεν δημιουργούν οικονομική δικαιοσύνη. Στη Βίβλο δεν βρίσκουμε κάποια αναφορά σε κάποιο ιερό νόμο προσφοράς και ζήτησης. Ο Γιαχβέ ζητά δικαιοσύνη. Θεσμοί δικαίου και νόμοι εισάγονται προκειμένου να προστατεύσουν το φτωχό, τον αδύναμο και τη δημιουργία ως σύνολο.

Είναι προφανές πως δεν πρέπει να προσπαθήσουμε να μιμηθούμε τις παλαιοδιαθηκικές προδιαγραφές για την οικονομική ζωή, γιατί δεν έχουν εφαρμογή στις σημερινές κοινωνίες μας. Για παράδειγμα, οι φτωχοί στη Βουλγαρία δεν πρόκειται να ευνοηθούν, αν οι αγρότες της Ουκρανίας αφήσουν αμάζευτα τα καλαμπόκια στις άκρες των χωραφιών τους. Παρ' όλα αυτά, η Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε. στην Καμπέρρα διακήρυξε ότι το Σάββατο και τα Ιωβηλαία Έτη προτείνουν ένα σαφές όραμα για οικονομική και οικολογική συνδιαλλαγή, κοινωνική αναδόμηση και προσωπική ανακαίνιση.

Δεν πρέπει να προσπαθήσουμε να μιμηθούμε, αλλά μπορούμε να προσπαθήσουμε να ακολουθήσουμε το βιβλικό μήνυμα, προκειμένου να εισαγάγουμε δικαιικούς μηχανισμούς, συστήματα και θεσμούς που προστατεύουν τα δικαιώματα των φτωχών και των αδυνάτων, όπως επίσης και το περιβάλλον. Οφείλουμε, κατά συνέπεια, να αναρωτηθούμε: Ποιοι είναι σήμερα οι άνθρωποι στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη «οἱ συνάπτοντες οἰκίαν πρὸς οἰκίαν καὶ ἀγρὸν πρὸς ἀγρὸν ἐγγίζοντες» (*Ησ.* 5, 8) σε βάρος της οικονομικής δικαιοσύνης; Ποιοι είναι σήμερα οι φτωχοί, οι λεπροί, οι χήρες, τα ορφανά και οι ξένοι; Πώς

απειλείται και βιάζεται η φύση σήμερα; Πώς μπορούμε να γίνουμε σαν την κοινότητα της φροντίδας και της μοιρασιάς, που βρίσκουμε να περιγράφεται στο *Πράξ.* 2 και 4;

Ένα παράδειγμα από τη Βίβλο

Παρ' όλο που η Βίβλος γράφτηκε πριν από πολλούς αιώνες, παραμένει ένα βιβλίο που μας διδάσκει πολλά πράγματα που σχετίζονται με τη σύγχρονη παγκόσμια οικονομία. Η ιστορία του Ιωσήφ είναι μια χαρακτηριστική περίπτωση. Ως οικονομικός σύμβουλος του φαραώ, ο Ιωσήφ διαχειρίζεται τις αποθήκες τροφίμων τόσο καλά, ώστε γλιτώνει το αιγυπτιακό έθνος από την πείνα. Στην πράξη, «ολόκληρος ο κόσμος» ήρθε στον Ιωσήφ, το μεγάλο οικονομολόγο, για να αγοράσει σιτάρι (*Γεν.* 41, 57). Η επιβίωση πολλών ανθρώπων εξαρτιόταν από αυτόν, όχι μόνον του Ιακώβ και της οικογένειάς του. Όταν τελικά τα αδέρφια του αντιμετωπίζονται από τον καλά μεταμφιεσμένο Ιωσήφ, αυτός τους δίνει έναν συγκινητικό ορισμό του αληθινού οικονομολόγου:

> *εἰς γὰρ ζωὴν ἀπέστειλέν με ὁ Θεὸς ἔμπροσθεν ὑμῶν ... ἀπέστειλεν γάρ με ὁ Θεὸς ἔμπροσθεν ὑμῶν, ὑπολείπεσθαι ὑμῶν κατάλειμμα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐκθρέψαι ὑμῶν κατάλειψιν μεγάλην (Γεν.* 45, 5β, 7*).*

Και ακόμη, σύμφωνα με την αφήγηση, ο Ιωσήφ έθεσε το θεμέλιο για τις οικονομικές συνθήκες, κάτω από τις οποίες οι απόγονοι του Ισραήλ υπέφεραν. Η οικονομική δύναμη εξελίχτηκε σε συμπαγή πολιτική δύναμη, αποκτώντας έλεγχο πάνω στη χώρα και δημιουργώντας ένα εργατικό δυναμικό. Εξαιτίας της υπερβολικής πείνας ο λαός ερχόταν στον Ιωσήφ για να αγοράσει τροφή. Όταν τα χρήματά τους τελείωσαν, απαίτησε από αυτούς να πληρώσουν με τα βοοειδή τους, τα πρόβατα και τα γαϊδούρια τους. Και όταν χρήματα και ζωντανά τελείωσαν, ο Ιωσήφ απαίτησε τη γη και τη δουλεία τους σε αντάλλαγμα της τροφής (*Γεν.* 47, 19). Αποτέλεσμα:

> *καὶ ἐκτήσατο Ἰωσὴφ πᾶσαν τὴν γῆν τῶν Αἰγυπτίων τῷ Φαραώ, ἐπεκράτησεν γὰρ αὐτῶν ὁ λιμός· καὶ ἐγένετο ἡ γῆ Φαραώ, καὶ τὸν λαὸν κατεδουλώσατο αὐτῷ εἰς παῖδας ἀπ' ἄκρων ὁρίων Αἰγύπτου ἕως τῶν ἄκρων (Γεν.* 47*, 20-21).*

Η διαχείριση της φαραωνικής οικονομίας από τον Ιωσήφ ήταν ασφαλώς επιτυχής στην αρχή, αλλά στο τέλος η λογική της έγινε απάνθρωπη. Ο μεγάλος οικονομολόγος Ιωσήφ υπέκυψε σε μια οικονομική διαχείριση, που αποσκοπούσε στη διατήρηση της ζωής, αλλά κατέληξε σε μια δουλοκτητική οικονομία.

Είμαι βέβαιος ότι σ' αυτήν την ιστορία για τον Ιωσήφ αναγνωρίζετε κάποια στοιχεία της ιστορίας αυτού του αιώνα των χωρών της Κεντρικής και Ανατολι-

κής Ευρώπης· μια πολιτικο-οικονομική λογική, που περιείχε κάποια καλά στοιχεία, οδηγήθηκε σε πικρό τέλος και διαστρεβλώθηκε σ' ένα απάνθρωπο και καταπιεστικό σύστημα. Οι άνθρωποι στο Νότο ασφαλώς αναγνωρίζουν αυτήν την ιστορία για τον Ιωσήφ, όταν νιώθουν την κρίση των χρεών· δεν υπάρχει τίποτε κακό σ' αυτήν καθαυτήν την αποδοχή δανείων, αλλά, εξαιτίας διάφορων παραγόντων, η κατάσταση εκφυλίστηκε τόσο πολύ, ώστε, σήμερα, ολόκληρες οικονομίες στο Νότο κρατούνται δέσμιες –σε κατάσταση δουλείας– από τους Βόρειους πιστωτές.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας

Ήταν οι χριστιανοί συγγραφείς της πατερικής περιόδου εκείνοι, οι οποίοι επεξεργάστηκαν την πεποίθηση ότι η σωτηρία του Θεού δεν αφορά μόνον το άτομο, αλλά στοχεύει σ' ολόκληρο το σύμπαν, σ' ολόκληρη τη δημιουργία, σε όλες τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές της διαστάσεις. Οι Πατέρες της Εκκλησίας τόνισαν το ιδεώδες της δικαιοσύνης και της ισότητας στην οικονομική και κοινωνική προαγωγή των καταπιεσμένων και στερημένων ομάδων· άσκησαν κριτική ενάντια στην εκμετάλλευση και αδικία που διαπράττονταν από τις ηγετικές και ισχυρές ομάδες· και πρότειναν συγκεκριμένες ενέργειες για να αλλάξουν άδικες καταστάσεις.

Μερικοί από τους Πατέρες της Εκκλησίας επιτέθηκαν δριμύτατα ενάντια στη συσσώρευση ιδιοκτησίας και πλούτου στα χέρια ελάχιστων πλουσίων και στην κατάχρηση της ατομικής περιουσίας. Ο Βασίλειος Καισαρείας, ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο Αμβρόσιος Μεδιολάνων και ο Αυγουστίνος Ιππώνος, για να αναφέρουμε ορισμένους μόνον, κατήγγειλαν την αγάπη του χρήματος, τον πολυτελή τρόπο ζωής των πλουσίων, την έλλειψη ενδιαφέροντος για τους φτωχούς. Ο Χρυσόστομος, ο «τὴν γλῶτταν χρυσορρήμων», ήταν τόσο ζηλωτής στην προτροπή για ελεημοσύνη και τον εκθειασμό της αξιοπρέπειας των φτωχών και μερικές φορές στρεφόταν τόσο βίαια ενάντια στους πλούσιους, ώστε κατηγορήθηκε ότι ήταν δημαγωγός, κάτι σαν κομμουνιστής. Ομιλίες του Μεγάλου Βασιλείου μοιάζουν με κείμενα του Ιερεμία:

> *Τα πάντα είναι χρυσάφι στα μάτια σας και στη φαντασία σας· χρυσάφι είναι τ' όνειρό σας και η έγνοια της αγρύπνιας σας. Σαν τον έξαλλο παράφρονα που δεν βλέπει τα πράγματα καθεαυτά, αλλά φαντάζεται πράγματα με το αρρωστημένο μυαλό του, έτσι η άπληστη για κατοχή ψυχή σας βλέπει χρυσό κι ασήμι παντού. Η λάμψη του χρυσού είναι για σας πολυτιμότερη από τη λάμψη του ήλιου. Οι προσευχές είναι να μετατρέπονταν όλα σε χρυσάφι και τα σχέδιά σας στοχεύουν στο να το πραγματοποιήσουν...*

Σύμφωνα με το Βασίλειο, έλλειψη ισοκατανομής ισοδυναμεί με έγκλημα.

Σχετικά με την πείνα ο Βασίλειος λέει:

> *Ο άνθρωπος που μπορεί να θεραπεύσει μια τέτοια ασθένεια και εξαιτίας της φιλαργυρίας αρνείται το φάρμακό της, μπορεί δίκαια να χαρακτηριστεί ως εγκληματίας.*

΄Ολα αυτά είναι σκληρά λόγια και δείχνουν ότι κατά την πατερική περίοδο, όπως και στο σύγχρονο κόσμο, ορισμένοι άνθρωποι είχαν καταληφθεί από έμμονη ιδέα για την περιουσία τους και ότι η αγάπη του χρήματος είχε καταστεί ένα είδωλο, ένας ψεύτικος Θεός, ο οποίος απαιτεί πλήθος θυσιών.

Πολλά περισσότερα παραδείγματα θα μπορούσαν ασφαλώς να δοθούν, αλλά τα κοινά σημεία της κοινωνικής διδασκαλίας των Πατέρων θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως εξής:

1. Οι κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις υπόκεινται στις αρχές της δικαιοσύνης και της φιλανθρωπίας.
2. Το κοινό καλό προηγείται των ατομικών συμφερόντων.
3. ΄Ολα τα ανθρώπινα όντα είναι από τη φύση τους ίσα, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους κατάσταση.
4. Οι κοινωνικές συνθήκες είναι πολλές και ποικίλες με αποτέλεσμα ανθρώπινα όντα να είναι ατυχώς ανόμοια.
5. Ο Θεός θέλει να αρθούν κατά την ανάπτυξη της κοινωνικής ζωής οι ανισότητες, που αποτελούν το αναγκαστικό αποτέλεσμα της φυσικής πολυπλοκότητας και της ανθρώπινης ελευθερίας.
6. Ο Θεός θέλει κάθε υπεροχή, που προκαλεί ανισότητα, να υπηρετεί την κοινωνία.
7. Υφίσταται, κατά συνέπεια, η υποχρέωση να μοιράζονται με τους άλλους και να τίθενται στην υπηρεσία τους κάθε ατομική υπεροχή και όλα τα προσωπικά χαρίσματα[3].

΄Οταν διαβάζουμε τα κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας, διαπιστώνουμε και πάλι ότι, όταν η Εκκλησία αναφέρεται σήμερα σε οικονομικά θέματα, ακολουθεί μια μακρά παράδοση. Οι Πατέρες προσπάθησαν να είναι πιστοί στο μήνυμα της Γραφής, να το ερμηνεύσουν και να το κάνουν εφαρμόσιμο για την εποχή τους. Η πιστότητά τους στο λόγο του Θεού δεν ήταν μια μηχανική επανάληψη διατυπώσεων, αλλά μια δημιουργική και δυναμική επανερμηνεία του βιβλικού μηνύματος στην εμπειρία των νέων καταστάσεων και μια κριτική επεξεργασία τους υπό το φως της Γραφής. Η Εκκλησία βρίσκεται σήμερα μπροστά σε πολλά καινούργια θέματα, που οι Πατέρες της Εκκλησίας δεν μπορούσαν να έχουν αντιμετωπίσει. Κατά συνέπεια, η Εκκλησία σήμερα πρέπει

3. Βλ. Peter C. Phan, *Social Thought*, Message of the Fathers of the Church, Michael Glazier, Inc., Delaware U.S.A. 1984.

να κάνει ό,τι οι Πατέρες έκαναν στην εποχή τους, δηλαδή να αναλάβει «την ευθύνη της ανάγνωσης των σημείων της εποχής και την ερμηνεία τους υπό το φως του Ευαγγελίου[4]. Σ' αυτήν τη διαδικασία θα ανακαλυφθούν όχι μόνον οι παραδόσεις, αλλά και η Παράδοση, κατά την οποία τα Καλά Νέα της σωτηρίας θα γίνουν αποτελεσματικά σ' έναν κόσμο, ο οποίος είναι κοινωνικά και οικονομικά περισσότερο πολύπλοκος από ποτέ.

Η Οικουμενική Κίνηση

Για οικονομία χρόνου θα παραλείψω αναφορές στον τρόπο με τον οποίο Εκκλησίες και μεμονωμένοι χριστιανοί προσπάθησαν να ακολουθήσουν το ευαγγελικό μήνυμα στην οικονομική ζωή κατά την περίοδο από τους Πατέρες της Εκκλησίας μέχρι τον 20ό αιώνα, παρ' όλο που είναι δελεαστικό να ανατρέξω στην ιστορία μοναστικών κινημάτων, στους Βαλδεσιανούς και στα κείμενα μεταρρυθμιστών σαν τον Λούθηρο και τον Καλβίνο. Θα πρέπει να είμαι επίσης σύντομος σ' ό,τι αφορά την ιστορία του οικουμενικού προβληματισμού γύρω από τα οικονομικά θέματα και θα αναφερθώ μόνο σε ορισμένα από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία.

Πρώτα απ' όλα πρέπει να τονιστεί ότι η Οικουμενική Κίνηση και το Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών δεν έχουν κάποια επίσημη κοινωνική διδασκαλία ή δόγμα, όπως δεν έχουν και μια επίσημη θεολογία. Είναι προτιμότερο να μιλούμε για οικουμενικό προβληματισμό πάνω σε κοινωνικά θέματα. Μόνον κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούν να δικαιωθούν οι πλατιές διαφοροποιήσεις απόψεων που υπάρχουν εντός της Οικουμενικής Κίνησης. Όσοι μετέχουν σ' αυτόν τον οικουμενικό προβληματισμό προέρχονται από εντελώς διάφορες ιστορικές, πολιτισμικές και πολιτικές καταστάσεις και υπόβαθρα. Αντί να προσπαθήσει να βρει μια ομοιογενή και ενιαία θέση σε κοινωνικά θέματα, η Οικουμενική Κίνηση αναγνωρίζει ότι τα κοινωνικά θέματα πρέπει να αναφέρονται σε επιμέρους συνάφειες.

Οι περισσότερες επισκοπήσεις του σύγχρονου οικουμενικού προβληματισμού γύρω από οικονομικά θέματα αρχίζουν με το Παγκόσμιο Συνέδριο για τη Ζωή και Εργασία, που πραγματοποιήθηκε στη Στοκχόλμη το 1925. Το Συνέδριο αυτό απέρριψε την ιδέα ότι χριστιανική πίστη και οικονομία είναι δύο ξεχωριστές κατηγορίες και τόνισε ιδιαίτερα την ανάγκη να εφαρμοστεί το πνεύμα και η διδασκαλία του Χριστού στην οικονομική και βιομηχανική ζωή. Έγινε απόλυτα αποδεκτό το ότι το Ευαγγέλιο αφορά όλους τους τομείς της ζωής, εκφράζοντας έτσι την ολότητα της οικουμενικής στράτευσης.

4. Gaudium et Spes, No 4.

Ιστορικές εξελίξεις επηρέαζαν πάντοτε τον οικουμενικό προβληματισμό. Το μεγάλο κραχ και η ανατολή των ολοκληρωτικών ιδεολογιών στην Ευρώπη της δεκαετίας του '30 επηρέασαν βαθύτατα το περίφημο Παγκόσμιο συνέδριο για την Εκκλησία, την Κοινωνία και την Πολιτεία, που πραγματοποιήθηκε στην Οξφόρδη το 1937. Ενώ η Στοκχόλμη επικέντρωνε το ενδιαφέρον της στις ευθύνες των μεμονωμένων προσώπων, η Οξφόρδη κατανοούσε επίσης την ανάγκη να δοκιμαστούν οικονομικοί θεσμοί υπό το φως της αντίληψής τους για το θέλημα του Θεού. Κατά συνέπεια, η Οξφόρδη κατανοούσε επίσης την ανάγκη να δοκιμαστούν οικονομικοί θεσμοί υπό το φως της αντίληψής τους για το θέλημα του Θεού. Κατά συνέπεια, η Οξφόρδη πήρε κριτική στάση τόσο απέναντι στον καπιταλισμό όσο και στον κομμουνισμό.

Αναγνωρίζοντας ότι ο καπιταλισμός επέφερε υπέρμετρη ανάπτυξη και πρόοδο στο πεδίο της προηγμένης τεχνολογίας και της αυξημένης παραγωγής, η Οξφόρδη ήταν έντονα κριτική απέναντι στην συνοδεύουσα φιλοκτημοσύνη, τη συγκέντρωση του πλούτου, την ύπαρξη κέντρων οικονομικής δύναμης, που δεν είναι υπόλογα σε κάποιο όργανο της κοινότητας, και τη μακρόχρονη και μαζική ανεργία. Ο κομμουνισμός κατακρινόταν για τον ουτοπισμό του, τον υλισμό του και την περιφρόνησή του προς την αξιοπρέπεια του ατόμου.

Ο οικουμενικός προβληματισμός για την οικονομική ζωή μπήκε σε νέα φάση όταν ιδρύθηκε το Π.Σ.Ε. το 1948. Κατά την πρώτη του Γενική Συνέλευση, στο Άμστερνταμ, η τραυματική εμπειρία από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν ακόμη πολύ νωπή στο μυαλό των ανθρώπων και ο ψυχρός πόλεμος πάγωνε τον κόσμο. Σ' αυτήν τη συνάφεια δεν αποτελεί έκπληξη το ότι κεντρική ηθική ιδέα αυτής της περιόδου κατέστη η υπεράσπιση της ανθρώπινης ελευθερίας απέναντι στην κυριαρχία του κράτους και την «υπέρμετρη συγκέντρωση εξουσίας –η οποία ήταν στον καπιταλισμό κυρίως οικονομική και στον κομμουνισμό οικονομική και πολιτική». Αποτελεί εσφαλμένη άποψη το ότι πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στον κομμουνισμό και τον αχαλίνωτο καπιταλισμό διότι:

> *Καθένας έδωσε υποσχέσεις που δεν μπορούν να εκπληρωθούν. Η κομμουνιστική ιδεολογία έδωσε έμφαση στην οικονομική δικαιοσύνη και υποσχέθηκε ότι η ελευθερία θα προκύψει αυτόματα μετά την ολοκλήρωση της επανάστασης. Ο καπιταλισμός έδωσε έμφαση στην ελευθερία και υποσχέθηκε ότι η δικαιοσύνη θα ακολουθήσει ως υποπαράγωγο των ελεύθερων επιχειρήσεων· κι αυτό επίσης αποτελεί μια ιδεολογία που αποδείχτηκε λανθασμένη. Αποτελεί ευθύνη των χριστιανών να αναζητήσουν νέες, δημιουργικές λύσεις, που δεν θα επιτρέψουν ποτέ τη δικαιοσύνη να καταστρέψει την ελευθερία, ή αντίστροφα.*

Αυτές οι βασικές ιδέες εξακολούθησαν να επηρεάζουν τον προβληματισμό στο πλαίσιο του Π.Σ.Ε. από το 1948, παρά το γεγονός ότι υπήρξαν μετατοπίσεις

στην έμφαση με το πέρασμα του χρόνου. Το έτος 1990 υπήρξε μια μεγάλη καμπή της ιστορίας, καθώς γίναμε μάρτυρες της κατάρρευσης του κομμουνισμού και των κεντρικά σχεδιασμένων οικονομικών συστημάτων στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Αυτές οι εξελίξεις έφεραν τον οικουμενικό προβληματισμό αντιμέτωπο με την ανάγκη να παράγει νέες αναλύσεις. Ίσως πάρει κάποιο χρόνο, προτού τέτοιες αναλύσεις ωριμάσουν, αλλά κάποια δειλή αρχή έγινε ήδη με το κείμενο μελέτης «*Χριστιανική Πίστη και η Παγκόσμια Οικονομία σήμερα*»[5], που έγινε αποδεκτό πέρυσι από την Κεντρική Επιτροπή του Π.Σ.Ε. Θα ήθελα να χρησιμοποιήσω το υπόλοιπο του χρόνου μου, για να σας πω ορισμένα πράγματα πάνω στη διαδικασία που οδήγησε σ' αυτό το κείμενο και να επισημάνω ορισμένα από τα θέματα που περιέχονται στο τεύχος εργασίας.

Η διαδικασία

Όπως ανέφερα νωρίτερα, η δεκαετία του '80 ονομάστηκε η δεκαετία των διακηρύξεων, τοποθετήσεων και μελετών που έγιναν από τις Εκκλησίες σε όλα τα μέρη του κόσμου πάνω σε οικονομικά θέματα. Η σύνοδος της Κεντρικής Επιτροπής του Π.Σ.Ε. στο Αννόβερο το 1988 αποφάσισε ότι θα πρέπει να καταβληθεί προσπάθεια να συνοψιστούν τα πορίσματα αυτών των διάφορων μελετών και να ενσωματωθούν σε ένα κείμενο. Κατ' αυτόν τον τρόπο έγινε μια εκτίναξη από το σημείο που βρισκόμασταν στον οικουμενικό προβληματισμό για οικονομικά θέματα.

Το κείμενο δεν θεωρήθηκε ποτέ ως αυτοσκοπός· κύριος στόχος του εγχειρήματος ήταν να προκαλέσει αντιδράσεις, μελέτη και προβληματισμό. Αυτό επηρέασε και τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για να φτάσουμε στο κείμενο. Το κείμενο δεν γράφτηκε πίσω από κάποιο γραφείο της Γενεύης, αλλά ήταν το αποτέλεσμα μιας ευρείας συλλογικής διαδικασίας τεσσάρων χρόνων. Τοπικές συναντήσεις και ειδικοί σύμβουλοι κλήθηκαν να προμηθεύσουν δομικά υλικά για το κείμενο. Ένα πρώτο σχέδιο συζητήθηκε από την Κεντρική Επιτροπή του Π.Σ.Ε. και στάλθηκε σ' όλες τις Εκκλησίες μέλη για σχολιασμό. Το σύνολο των αντιδράσεων που παραλάβαμε μελετήθηκε από μια ειδική εκδοτική επιτροπή, η οποία έκανε τις κατάλληλες αλλαγές στο αρχικό κείμενο. Τελικά, η Κεντρική Επιτροπή του Π.Σ.Ε. παρέλαβε το 1992 το κείμενο και το σύστησε στις Εκκλησίες μέλη για μελέτη και κατάλληλη δράση.

Το κείμενο διατίθεται τώρα σε δέκα γλώσσες και χρησιμοποιείται από πολλές Εκκλησίες και εκκλησιαστικούς οργανισμούς στον κόσμο. Μας είπαν ότι το βιβλιαράκι είναι, για την ώρα, μπεστ-σέλερ του εκδοτικού τμήματος του Π.Σ.Ε. Κύριος στόχος μας είναι να ενθαρρύνουμε εκπαιδευτικά προγράμματα

5. Σ.τ.Μ.: Το κείμενο δημοσιεύεται σε ελληνική μετάφραση στο παρόν τεύχος.

εντός των Εκκλησιών σε θέματα σχετικά το κείμενο. Γι' αυτό το λόγο πραγματικά εκτιμούμε την ευκαιρία να μιλήσουμε πάνω σ' αυτό το πρόγραμμα μαζί σας, καθώς εσείς είστε σε θέση να εξετάσετε δυνατούς τρόπους, με τους οποίους το θέμα χριστιανική πίστη και οικονομία μπορεί να μελετηθεί στη δική σας συνάφεια. Ίσως σας ενδιαφέρει ότι πρόσφατα είχαμε μια προγραμματική συνάντηση με το Συμβούλιο Εκκλησιών Μέσης Ανατολής, κατά τη διάρκεια της οποίας σχεδιάσαμε μια ευρύτερη συνάντηση στην Ιορδανία για τον ερχόμενο Ιανουάριο πάνω στο ζήτημα του πώς οι Εκκλησίες στη Μέση Ανατολή μπορούν να ανταποκριθούν σε οικονομικά θέματα της περιοχής τους. Ελπίζουμε ότι αυτή η συνάντηση θα οδηγήσει επίσης σε πρωτοβουλίες για εκπαιδευτικά προγράμματα.

Στην πορεία της προπαρασκευαστικής διαδικασίας παρουσιάστηκαν πολλά προβλήματα. Κατ' αρχήν, η διαδικασία έπρεπε να πραγματοποιηθεί με περιορισμένα μέσα. Δεύτερον, στα μισά της διαδικασίας, βαθιές αλλαγές στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη άλλαξαν δραστικά τον παγκόσμιο πολιτικό και οικονομικό χάρτη. Αυτό επέβαλε αλλαγές στην προσέγγιση. Τρίτον, μας πήρε πολύ χρόνο να αποφασίσουμε για τη μορφή του κειμένου. Αρχικά σκεφτήκαμε ένα επεξεργασμένο κείμενο μελέτης, που θα μπορούσε να συνοδεύεται από μια ποιμαντική επιστολή. Τελικά επιλέξαμε ένα σχετικά σύντομο κείμενο (με τη μορφή μιας εγκυκλίου), στο οποίο θα προσθέτονταν σε επόμενο στάδιο ερωτήσεις για συζήτηση, προκειμένου να διευκολύνουν τη χρήση του κειμένου σε ενορίες και μικρές ομάδες. Φυσικά, η επιλογή αυτή περιόρισε τις δυνατότητες βαθύτερης ανάλυσης των θεμάτων.

Πολυμορφία

Ίσως δεν θα εκπλαγείτε να μάθετε ότι ένα από τα θέματα που διεξήλθαμε κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας ήταν η αύξουσα πολυμορφία εντός του Π.Σ.Ε. Όταν ιδρύθηκε το Π.Σ.Ε. το 1948 ήταν ακόμη ένα δυτικό κυρίως Συμβούλιο Εκκλησιών. Καθώς, με το πέρασμα του χρόνου, τα μέλη του Π.Σ.Ε. αυξήθηκαν και περιλήφθηκαν πολλές Εκκλησίες από το Νότο και τα περισσότερα μέλη της Ορθόδοξης οικογένειας, η σύνθεσή του έγινε όλο και περισσότερο ποικιλόμορφη. Αυτή η διαφορετικότητα και πολυμορφία εκφράζεται σε επίπεδο θεολογικής σκέψης, αλλά ως ηθικές αντιδράσεις βασίζονται στη Θεολογία και επηρεάζουν επίσης τον οικουμενικό διάλογο σε κοινωνικοπολιτικά και οικονομικά θέματα.

Ένα παράδειγμα σ' αυτό το σημείο είναι οι διαφορετικοί τρόποι, με τους οποίους θεωρούμε την ανθρώπινη φύση. Η γνώση της ικανότητας των ανθρώπινων όντων να αμαρτάνουν, χαρακτηρίζει όλες τις χριστιανικές θεολογίες, αλλά διάφορες παραδόσεις τονίζουν διαφορετικές πλευρές αυτού του θέματος. Υπάρχει η

ορθόδοξη θέση, η οποία –αν την έχω κατανοήσει σωστά– θεωρεί τους ανθρώπους κατά βάση καλούς, αλλά παρασύρονται από τον πειρασμό στο να κάνουν το κακό. Υπάρχει η ρωμαιοκαθολική διδασκαλία, που λέει ότι ο άνθρωπος τείνει προς το να κάνει το καλό, αλλά είναι επίσης ικανός στο να κάνει το κακό. Και υπάρχει η Χαϊδελβέργεια Κατήχηση, με την οποία ανατράφηκα, που λέει ότι τα ανθρώπινα όντα είναι τόσο διεστραμμένα, ώστε είναι γενικά ανίκανα να κάνουν το καλό και έχουν την τάση να κάνουν το κακό. Αυτές οι διαφορετικές θεολογικές και ανθρωπολογικές αντιλήψεις επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι προσπαθούν να επινοήσουν οικονομικές πολιτικές και συστήματα.

Σχετικό μ' αυτό είναι ένα άλλο ζήτημα: το κυρίαρχο κίνητρο της οικονομικής ζωής είναι ο ανταγωνισμός ή η συνεργασία; Εκείνοι οι οποίοι εμπιστεύονται και τονίζουν τους μηχανισμούς της αγοράς βασίζονται στον ανταγωνισμό σαν μια θετική δύναμη και θεωρούν τους άλλους ως αφελείς, που αναμένουν να λειτουργήσει η συνεργασία σ' έναν κόσμο αμαρτωλό και διεφθαρμένο. Εκείνοι οι οποίοι έχουν ενθαρρυντικές εμπειρίες από τη συνεργασία θα επιμείνουν ότι ο ανταγωνισμός θα αποδειχτεί αναγκαστικά επιβλαβής, αν του αφεθεί περισσότερος από έναν περιορισμένο χώρο. Και πάλι το ζήτημα αυτό σχετίζεται με το θέμα του πώς βλέπουμε την ανθρώπινη φύση. Εν μέρει πρόκειται για μια θεολογική διαμάχη ανάμεσα σ' εκείνους οι οποίοι εμπιστεύονται το «τετελεσμένο» της σωτηρίας που προσφέρεται εν Χριστώ και θέλουν να το επιτύχουν με την πρακτική της συνεργασίας και εκείνους που πιστεύουν ότι το επίτευγμα της σωτηρίας είναι «αναμενόμενο» και ότι στο μεταξύ οφείλουμε να λάβουμε σοβαρά υπόψη την πτώση της ανθρωπότητας.

Σύμφωνα με το κείμενο μελέτης του Π.Σ.Ε., και οι δύο έχουν δίκαιο· οι χριστιανοί δεν μπορεί παρά να πορεύονται μέσα σ' αυτόν τον κόσμο σαν εκείνους που στέλνονται με διπλή ιδιότητα, «φρόνιμοι ως οι όφεις» (πλήρως ενημερωμένοι για την αμαρτία και τη δύναμή της) και «άκακοι ως αι περιστεραί» (πάντοτε αναμένοντας και καλωσορίζοντας την ανιδιοτελή αγάπη). Στην οικονομική πρακτική αυτό προφανώς σημαίνει ότι επιτρέπονται και τα δύο: ανταγωνισμός σε κατάλληλους τομείς, πάντοτε ελεγχόμενος απέναντι στην απάτη και τη δολιότητα, και από την άλλη μεριά συνεργατικές διευθετήσεις για άλλους τομείς, και αμφότερα στο πλαίσιο της δημοκρατικής ευθύνης.

Ένα άλλο θέμα που συμβάλλει στη διάσταση απόψεων μέσα σ' έναν παγκόσμιο οργανισμό σαν το Π.Σ.Ε. είναι το θέμα του πολιτισμού. Ο πολιτισμός επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο οι τρεις λεγόμενοι παραγωγικοί παράγοντες –εργασία, κεφάλαιο, γη– χρησιμοποιούνται σε μια συγκεκριμένη συνάφεια. Θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε σε περισσότερες λεπτομέρειες, αν θέλετε, αλλά το σημείο που θα ήθελα να τονίσω είναι ότι η όλη οργάνωση της οικονομίας –ποιος παράγει τι, πώς, πού, πότε και για ποιον– βασίζεται στην ιστορία και τον

πολιτισμό και αυτός είναι ένας από τους λόγους που υπάρχουν διάφορα οικονομικά συστήματα στον κόσμο. Έτσι εξηγείται ταυτόχρονα το γιατί το Π.Σ.Ε. δεν μπορεί και δεν θέλει να διαμορφώσει ένα σχέδιο ιδεώδους οικονομικού συστήματος, που θα ισχύει και θα είναι εφαρμόσιμο σ' οποιαδήποτε κατάσταση στον κόσμο. Ένα συγκεκριμένο πολιτικο-οικονομικό σύστημα μπορεί να λειτουργήσει σχετικά καλά σε μια χώρα σαν τη Γερμανία, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι το σύστημα μπορεί να μεταφυτευτεί και να λειτουργήσει το ίδιο καλά σε χώρες σαν την Τανζανία ή τη Βουλγαρία, γιατί οι χώρες αυτές έχουν πολύ διαφορετικό πολιτιστικό, ιστορικό και πολιτικό υπόβαθρο.

Το θέμα αυτό είναι επίσης σημαντικό για εκείνους από σας που προέρχεστε από την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου κυριάρχησε ένα αίσθημα θριαμβολογίας σε αρκετές περιοχές. Κάποιοι βλέπουν την κατάρρευση των κεντρικά σχεδιασμένων οικονομικών συστημάτων, ως «το τέλος της ιστορίας», το τέλος της διαμάχης μεταξύ των ιδεολογιών και την τελική νίκη του καπιταλισμού. Όπως και να σκεφτόμαστε πάνω σ' αυτό και ανεξάρτητα από το πόσο χαρούμενοι είμαστε από τις αλλαγές στην Ευρώπη, οφείλουμε να συνειδητοποιήσουμε ότι θα πρέπει να προσαρμόσετε τα αξιόλογα στοιχεία της φιλοσοφίας της αγοράς στο δικό σας ιδιαίτερο ιστορικό και πολιτιστικό υπόβαθρο. Απλή αντιγραφή άλλων συστημάτων και πολιτικών δεν πρόκειται, κατά πάσα πιθανότητα, να λειτουργήσει. Θα πρέπει να «εκπολιτίσετε» και να «προσαρμόσετε» τις οικονομίες σας.

Ένα ζήτημα αξιών

Συλλογισμοί σαν αυτούς οδηγούν στο λογικό συμπέρασμα ότι τα οικονομικά θέματα περικλείουν πάντοτε συστήματα αξιών. Η οικονομία δεν είναι κάτι σαν ανεξάρτητη σφαίρα της πραγματικότητας, που κυβερνιέται από τους δικούς της ουδέτερους και παγκόσμιους νόμους. Όροι, όπως «οικονομικοί νόμοι», ή φράσεις, όπως «η οικονομία απαιτεί να ληφθούν εκείνα ή τα άλλα μέτρα», υποκρύπτουν το γεγονός ότι κάποιες επιλογές έχουν γίνει από κάποιο πρόσωπο ή ομάδα προσώπων πάνω στη βάση των δικών τους συστημάτων αξιών. Υπό αυτήν την έννοια τα οικονομικά πρέπει να χάσουν το μυστικό τους χαρακτήρα. Ό,τι ο Adam Smith –ο «πατέρας της Οικονομίας ως επιστήμης»– αποκαλούσε το «αόρατο χέρι» που ρυθμίζει «τις ανάγκες της ζωής», πρέπει να γίνει ορατό και οι συσχετισμοί δυνάμεων στην οικονομική ζωή οφείλουν να αποκαλυφθούν. Μέρος του καθήκοντος ελέγχου των οικονομικών συστημάτων και πολιτικών σύμφωνα με τη βιβλική αλήθεια είναι να ανακαλυφθούν τα υποκείμενα συστήματα αξιών και η «ιεραρχία των αξιών», επί τη βάσει των οποίων έγιναν οι επιλογές από τους υπεύθυνους παράγοντες. Στράτευση προς αυτήν την κατεύθυνση μας τοποθετεί σταθερά στη γραμμή της βιβλικής παράδοσης και της

παράδοσης των Πατέρων της Εκκλησίας.

Προκειμένου να ανακαλύψουμε όσο χρειάζεται την ιεραρχία αξιών που εφαρμόζεται από τους υπεύθυνους παράγοντες στην οικονομική ζωή, είναι επίσης απαραίτητο να αναγνωρίσουμε τα δικά μας κριτήρια και συστήματα αξιών, τα οποία εμείς –ίσως ασυναίσθητα– εφαρμόζουμε όταν ελέγχουμε οικονομικές πολιτικές και συστήματα. Οι αναλύσεις δεν μπορεί να είναι ποτέ ουδέτερες ή ελεύθερες αξιών. Ένας έντιμος και παραγωγικός διάλογος απαιτεί, επομένως, να ανοίξουμε τα χαρτιά μας πάνω στο τραπέζι και να ξεκαθαρίσουμε από την αρχή μέσα από τι είδους γυαλιά κοιτάζουμε σε ό,τι συμβαίνει γύρω μας.

Μια προσπάθεια προς την κατεύθυνση αυτή γίνεται στο κείμενο μελέτης του Π.Σ.Ε. «*Χριστιανική Πίστη και η Παγκόσμια Οικονομία σήμερα*». Το κείμενο προσδιορίζει τέσσερις γνώμονες (που αποκαλούνται οδοδείκτες), που αντιπροσωπεύουν βασικές πεποιθήσεις και που μπορούν να λειτουργήσουν ως κριτήρια και κατευθυντήριες γραμμές για κάθε κατάσταση, ανεξάρτητα από το ιδιαίτερο κοινωνικό, ιστορικό και πολιτιστικό υπόβαθρο. Αυτοί οι γνώμονες είναι:

1. Η ουσιώδης τελειότητα της δημιουργημένης τάξης και η ανάθεση της ευθύνης γι' αυτήν στην ανθρωπότητα.
2. Η έμφυτη αξία και ελευθερία κάθε ανθρώπινου όντος και ολόκληρης της ανθρωπότητας.
3. Το ενδιαφέρον του Θεού και η διαθήκη εν Χριστώ αφορούν ολόκληρη την ανθρωπότητα και καταλύονται με τα διάφορα εμπόδια που οικοδομούμε ανάμεσά μας.
4. Το υπέρτατο κριτήριο για τις διανθρώπινες σχέσεις και συμπεριφορές είναι η δικαιοσύνη του Θεού - ανακαλύπτεται μέσω μιας «επιλεκτικής δράσης υπέρ των φτωχών».

Ίσως θα σας ενδιέφερε να μάθετε ότι οι συγγραφείς του κειμένου προβληματίστηκαν αρκετά, πριν αποφασίσουν αν θα πρέπει να τοποθετήσουν τις θεολογικές σκέψεις πριν ή μετά από την ανάλυση της παγκόσμιας οικονομίας. Αρχικά έκλιναν στο να ακολουθήσουν τη μεθοδολογία των «θεολόγων της απελευθέρωσης», οι οποίοι υποστηρίζουν ότι πρέπει να προηγείται η κοινωνική ανάλυση του θεολογικού προβληματισμού. Τελικά θεωρήθηκε καταλληλότερο να παρουσιαστούν στην αρχή του κειμένου οι θεολογικές πεποιθήσεις, έτσι ώστε οι προθέσεις μας να γίνουν γνωστές στους αναγνώστες από την πρώτη στιγμή.

Κοιτάζοντας μέσα από τα γυαλιά των τεσσάρων κριτηρίων και οδοδεικτών, το κείμενο του Π.Σ.Ε. αναγνωρίζει δύο επικίνδυνες τάσεις παγκόσμια. Η πρώτη

είναι το αυξανόμενο χάσμα ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς σε διεθνές και, σε αρκετές περιπτώσεις, ακόμη και σε εθνικό επίπεδο. Η δεύτερη τάση είναι η παγκόσμια απειλή κατά του περιβάλλοντος, η οποία, τελικά, αποτελεί απειλή για τη ζωή την ίδια. Αυτές οι δύο κύριες τάσεις σχετίζονται στενά. Οικονομική ύφεση και οικολογική υποβάθμιση είναι συχνά δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος. Ακριβώς όπως το αυξανόμενο χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών αποκαλύπτει την απροθυμία των ανθρώπινων όντων να μοιραστούν τα αγαθά που δίνει ο Θεός μ' έναν ειλικρινή οικουμενικό τρόπο, η καταστροφή του περιβάλλοντος φανερώνει έλλειψη σεβασμού προς τη δημιουργία του Θεού ως σύνολο.

Ο ρόλος της αγοράς

Φυσικά είναι αδύνατο να υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες απόψε, αλλά θα ήθελα να θίξω ένα θέμα, που αναφέρεται στο κείμενο του Π.Σ.Ε. και το οποίο είναι, από πολιτικο-οικονομική άποψη, σημαντικό για την παρούσα κατάσταση στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Πρόκειται για το θέμα του ρόλου της αγοράς.

Η αγορά ήταν συνήθως ένα πολύ ανθρώπινο μέρος, όπου άνθρωποι συναντιόνταν για να ανταλλάξουν αγαθά. Στο παρελθόν οι διεργασίες της αγοράς ήταν εδραιωμένες σ' ένα ευρύτερο φάσμα κοινωνικών σχέσεων. Σήμερα, όμως, υπάρχει μια τάση να εδραιώνονται οι κοινωνικές μας σχέσεις στις, και συχνά υπό ορισμένες προϋποθέσεις πάνω στις, διεισδυτικές σχέσεις και δυνάμεις της αγοράς. Ως αποτέλεσμα, όλο και περισσότεροι τομείς της ζωής «εμπορευματοποιήθηκαν», ιδιαίτερα στη Δύση και το Νότο. Πράγματα τα οποία ήταν συνήθως ιερά, καθίστανται τώρα αντικείμενο των διεργασιών της αγοράς. Μπορούμε να αναλογιστούμε τη δανεική μητρότητα (γυναίκες που πωλούν το σώμα τους για να κυοφορήσουν ένα παιδί για κάποιον άλλον), φτωχούς ανθρώπους που πωλούν το αίμα τους, περισσότερο απ' όσο επιτρέπει η υγεία τους, προκειμένου να ζήσουν, φτωχούς ανθρώπους που πουλάνε όργανα όπως μάτια, νεφρά κλπ., προκειμένου να κερδίσουν λίγα χρήματα. Ακόμη και η θρησκεία δεν ξέφυγε από την επίδραση των δυνάμεων της αγοράς. Σκεφθείτε τους τηλεοπτικούς ιεροκήρυκες που ίδρυσαν εμπορικές αυτοκρατορίες.

Παρ' όλο που η αγορά είναι ένα χρήσιμο εργαλείο σε πολλούς τομείς της οικονομικής ζωής, θα κάνουμε καλά να μην περιμένουμε τόσα πολλά από την αγορά καθ' εαυτήν. Δεν θα πρέπει οπωσδήποτε να την αποδεχτούμε σαν κάτι που έχει περίπου μαγικό ή θρησκευτικό χαρακτήρα, ή να την επιτρέψουμε να καταστεί παντοκράτειρα.

Αντί να ακολουθήσουμε μια τέτοια ιδεολογία, θα ήταν προτιμότερο να επικεντρώσουμε τον προβληματισμό για το ρόλο της αγοράς στο ζήτημα του πώς

μπορούν να διαμορφωθούν κατάλληλες συνθήκες, ώστε να ισορροπηθούν και να ρυθμιστούν οι δυνάμεις της αγοράς. Σήμερα η βασική πρόκληση είναι το πώς η πολιτική ελευθερία μπορεί να συνδυαστεί με αρκετή ελευθερία στην οικονομική σφαίρα, εξασφαλίζοντας παράλληλα αποτελεσματικά δίκαια δίκτυα κοινωνικής ασφάλειας. Ο πραγματικός προβληματισμός δεν αφορά το ζήτημα του αν πρέπει να διαλέξουμε ανάμεσα σ' ένα κεντρικά σχεδιασμένο ή φιλελεύθερο οικονομικό σύστημα. Ούτε είναι το θέμα αν οι οικονομικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται αποκλειστικά από το κράτος ή από την αγορά και τον ιδιωτικό τομέα. Και οι δυο τους έχουν να παίξουν ένα ρόλο στην οικονομική ζωή. Σε κάθε κατάσταση είναι σημαντικό να αποφασιστεί το πώς αυτοί θα συνδυαστούν, ώστε να επιτευχθεί μια οικονομία η οποία θα στοχεύει στη δικαιοσύνη, την ειρήνη και το σεβασμό της Δημιουργίας. Οι απαντήσεις σε πολλά από αυτά τα ερωτήματα θα βρεθούν με συμμετοχικές πολιτικές διαδικασίες, στις οποίες η κοινωνία των πολιτών, συμπεριλαμβανομένων και των Εκκλησιών, παίζει έναν αποφασιστικό ρόλο.

Ο ρόλος των Εκκλησιών

Σ' ό,τι αφορά το ρόλο των Εκκλησιών, θα ήθελα να παραθέσω την αναφορά της συνδιάσκεψης για τις «Ορθόδοξες Απόψεις για τη Δημιουργία», που έγινε στη Σόφια το 1987:

> *Ως Εκκλησίες του Ιησού Χριστού οφείλουμε να καταγγείλουμε τις αμαρτίες της επιβεβλημένης φτώχειας και όλες τις μορφές της οικονομικής αδικίας. Έχουμε ειδική υποχρέωση να παλέψουμε για μια οικονομική τάξη που θα βασίζεται σε αυθεντικές πνευματικές και ηθικές αξίες. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να καταστούμε γνώστες αναφορικά με τις εξουσίες και τις δυνάμεις που διαιωνίζουν την οικονομική αδικία. Οι άμβωνές μας δεν μπορούν να αγνοήσουν τις δίκαιες ανάγκες των οικονομικά καταπιεσμένων. Οι Χριστιανοί που διαθέτουν εξουσία οφείλουν να την ασκούν με πνεύμα Χριστού και ενάντια σ' εκείνες τις θεσμικές δομές που διαιωνίζουν τις συνθήκες οι οποίες κρατούν φτωχά έθνη και λαούς υποταγμένα στις οικονομικές δυνάμεις (πρβλ. Δευτ. 15, 9). Θετικά, οφείλουμε να ενθαρρύνουμε προσπάθειες για διεθνείς αλληλοεξαρτώμενες, συνεργατικές οικονομικές επιχειρήσεις και οικονομική στήριξη των αναπτυσσόμενων λαών και εθνών, πάντοτε με τον οφειλόμενο σεβασμό προς την ανθρώπινή τους αξιοπρέπεια και ακεραιότητα.*

Η ορθόδοξη συνδιάσκεψη για τη δικαιοσύνη και την ειρήνη που πραγματοποιήθηκε στο Μινσκ το 1989 έκανε ορισμένες συγκεκριμένες προτάσεις για δράση. Πολλές από τις προτάσεις αυτές επαναλαμβάνονται στο κεφάλαιο 5 του κειμένου του Π.Σ.Ε.

Σ' ό,τι αφορά την προσωπική διάσταση, το Μινσκ προειδοποιεί ενάντια στην υποδούλωση σε πράγματα σαν τον υπερβολικό καταναλωτισμό, τις υλιστικές θέσεις και την άπληστη εκμετάλλευση των άλλων και των οικονομικών πηγών της γης. Οφείλουμε, με την ευλογία του Θεού, να αναζητήσουμε το χάρισμα της διάκρισης της αμαρτίας και του κακού, που είναι παρόντα σ' αυτόν τον κόσμο. Προς την κατεύθυνση αυτή απαιτείται θάρρος και μερικές φορές ακόμη και προσωπική θυσία με δαπανηρή ανάμειξη και δράση.

Σ' ό,τι αφορά την εκκλησιαστική ζωή, το Μινσκ δίνει έμφαση στις σταθερές και ένθερμες προσευχές. Το Μινσκ παραπέμπει στην ανάγκη και για τα δύο, καθοδήγηση και ενθάρρυνση για τους επισκόπους, τους ιερείς και τους λαϊκούς της Εκκλησίας για να διδάξουν το λαό, να κηρύξουν στα πληρώματα και να εμπνεύσουν τους νέους να ευαισθητοποιηθούν σε θέματα δικαιοσύνης και ειρήνης και να τους κατευθύνουν με πρακτικούς τρόπους. Επιπρόσθετα, οφείλουμε να μάθουμε να χρησιμοποιούμε την ειδικότητα μελών της Εκκλησίας που είναι ειδικευμένα στις περιοχές της κοινωνιολογίας, της οικονομίας, της οικολογίας, της πολιτικής κλπ., προκειμένου να βοηθήσουν στην αφύπνιση των συνειδήσεων και στην πληροφόρηση των πιστών σε πρακτικά θέματα. Αυτό μπορεί να γίνει με τοπικές συνάξεις κατά επισκοπή, δημόσια λατρεία και τον εκκλησιαστικό τύπο. Πρέπει να αναληφθούν προγράμματα για την αντιμετώπιση των φλεγόντων θεμάτων από τις θεολογικές σπουδές και την ανάπτυξη σε όλες τις ιερατικές και θεολογικές σχολές επιστημών κοινωνικής ηθικής.

Όλα αυτά, βέβαια, ευκολότερα λέγονται παρά γίνονται, γιατί τα πολιτικοοικονομικά θέματα συνιστούν σχεδόν ένα σύμπλεγμα και οι άνθρωποι είναι ισχυρογνώμονες. Ο Αϊνστάιν είχε δίκαιο όταν έλεγε ότι είναι ευκολότερο να διασπάσεις το άτομο παρά να αλλάξεις την ιδιοσυγκρασία των ανθρώπων. Σήμερα χρειαζόμαστε την καθοδήγηση του Αγίου Πνεύματος ίσως περισσότερο παρά ποτέ. Κατά συνέπεια, η προσευχή της Έβδομης Γενικής Συνέλευσης του Π.Σ.Ε. στην Καμπέρρα το 1991, «Ελθέ Πνεύμα Άγιον, ανακαίνισον την κτίσιν», ταιριάζει απόλυτα στη συνάφεια της παρούσας παγκόσμιας οικονομικής κατάστασης.

Ernst Barlach: «*Μακάριοι οι ελεήμονες*» (1916, λιθογραφία)

Στοιχεία της διδασκαλίας του Πάπα Ιωάννη Παύλου Β΄ γύρω από τα χριστιανικά κριτήρια που πρέπει να διέπουν την οικονομική δραστηριότητα

Ελένη Δ. Παυλίδου

Χρησιμοποιώντας κατά κόρο τη φράση του Μτ 5, 13, ο σημερινός πάπας δεν παύει να υπενθυμίζει στους καθολικούς, αλλά και σ' όλους τους άλλους χριστιανούς που θέλουν να τον ακούσουν, την κλήση τους να είναι το φως του κόσμου στους διαφόρους τομείς της ζωής. Μεταξύ αυτών των τομέων ο οικονομικός είναι ένας απ' τους πιο κρίσιμους. Ο χριστιανός, και κάθε άνθρωπος καλής θέλησης, οφείλει, κυρίως εξαιτίας των σημερινών περίπλοκων καταστάσεων, να παίρνει ενσυνείδητες και υπεύθυνες αποφάσεις γύρω από την οικονομική του δραστηριότητα. Πράγματι, στα πλαίσια μιας κοινωνίας, στην οποία η αμαρτία και οι δομές της έχουν αγκιστρωθεί για τα καλά, οποιαδήποτε απερίσκεπτη ή αστάθμητη απόφαση είναι σε θέση να βλάψει, έστω και αθέλητα, άλλους ανθρώπους[1].

Η Καθολική Εκκλησία, κυρίως μέσω των εγκυκλίων των διαφόρων παπών, έχει αναπτύξει μια κοινωνικοοικονομική διδασκαλία, μέσω της οποίας προσφέρει κυρίως στους καθολικούς πιστούς, αλλά και σ' όσους χριστιανούς ή ανθρώπους καλής θέλησης θα ήθελαν ν' ακούσουν, εκείνα τα κριτήρια που βοηθούν στην ανάληψη μιας όσο το δυνατόν πιο ευαγγελικής συμπεριφοράς όχι μόνο στον τομέα της οικονομικής δραστηριότητας αλλά και της εν γένει πολιτικοκοινωνικής δράσης[2].

Το μικρό αυτό άρθρο δεν μπορεί βέβαια να εξαντλήσει το παραπάνω αντικείμενο έρευνας, που είναι πολύ ευρύ και πολύπλοκο, γι' αυτό θα περιοριστεί στην παρουσίαση μερικών μόνο στοιχείων της κοινωνικοοικονομικής διδασκαλίας της Καθολικής Εκκλησίας, έτσι όπως την αναπτύσσει ο σημερινός ρωμαιοκαθολικός ποντίφικας Ιωάννης Παύλος Β΄ στις ομιλίες και στις εγκυκλίους του.

1. Πρβλ. Ιωάννου Παύλου Β΄, Εγκύκλιος Επιστολή *Η κοινωνική μέριμνα (Sollicitudo rei socialis)* της 30/12/87 (μετάφραση, Αθήνα, Καλός Τύπος), αρ. 36. Από δω και μπρος ΚΜ.
2. Πρβλ. ΚΜ., 41: Ιδίου, Εγκύκλιος Επιστολή *Το εργατικό ζήτημα (Contesimus annus)*, της 1/5/1991, (μετάφραση, Αθήνα, καλός Τύπος), αρ. 5. Από δω και μπρος ΕΖ.

1. Τα «σημεία των καιρών» και η οικονομική ανάπτυξη των λαών

Ο Ιωάννης Παύλος Β΄, ακολουθώντας τις διατάξεις της Β΄ Συνόδου του Βατικανού, αλλά και από προσωπική του πεποίθηση, ξεκινάει όλων των ειδών τις διδασκαλίες του από μια φαινομενολογική παρατήρηση των πραγμάτων, εξετάζοντας τα «σημεία των καιρών»[3] και ερμηνεύοντάς τα στο φως του Ευαγγελίου.

Σχετικά με το θέμα μας, που το αντιμετωπίζει στο ευρύτερο πλαίσιο της ανάπτυξης των λαών, ο πάπας διαπιστώνει θετικά και αρνητικά στοιχεία. Μεταξύ των πρώτων συγκαταλέγει τη συνειδητοποίηση της ανάγκης του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την πεποίθηση μιας ριζικής αλληλεξαρτήσεως μεταξύ των εθνών και, συνεπώς, την αναγκαιότητα της ανάπτυξης της αλληλεγγύης σε διεθνές επίπεδο. Σιγά σιγά, παρατηρεί ο ποντίφικας, ωριμάζει η ιδέα ότι το καλό στο οποίο καλούμαστε όλοι και η ευτυχία προς την οποία τείνουμε δεν κατακτώνται χωρίς τον αγώνα και τη συμβολή όλων, πράγμα που απαιτεί την αυταπάρνηση και την απόρριψη του εγωισμού.

Μέσα στα θετικά στοιχεία, που διέπουν την οικονομική δραστηριότητα σε διεθνές επίπεδο, ο Ιωάννης Παύλος Β΄ τοποθετεί και τον αγώνα των κυβερνώντων, των πολιτικών, των οικονομολόγων, των συνδικαλιστών, των ανθρώπων της επιστήμης και των μεγάλων διεθνών οργανισμών, χάρη στους οποίους μερικές χώρες του Τρίτου Κόσμου κατόρθωσαν επιτέλους να έχουν κάποια αυτάρκεια στη διατροφή ή κάποιο βαθμό εκβιομηχάνισης, που τους επιτρέπει να ζουν με αξιοπρέπεια[4].

Παρά, όμως, τα παραπάνω ενθαρρυντικά σημάδια σχετικά με την οικονομική κατάσταση του σύγχρονου κόσμου, ο πάπας διαπιστώνει, πως, σε γενικές γραμμές, οι εντυπώσεις είναι μάλλον αρνητικές[5]. Είναι πια σαφές το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών λαών[6], ενώ «στην πορεία των ανεπτυγμένων και των υπό ανάπτυξη χωρών διαπιστώνεται κατά τα τελευταία χρόνια μια διαφορετική *επιτάχυνση*, που συμβάλλει στο άνοιγμα της ψαλίδας των αποστάσεων, έτσι ώστε οι υπό ανάπτυξη χώρες, ειδικά οι φτωχότερες, να βιώνουν μια κατάσταση επικίνδυνης αργοπορίας»[7].

Παρατηρείται ο κατακερματισμός του κόσμου σε παγκόσμιο επίπεδο: μιλάμε πια για Πρώτο, Δεύτερο, Τρίτο και, πολλές φορές, Τέταρτο Κόσμο[8]. ΄Ολ’

3. Πρβλ. Β΄ Συνόδου του Βατικανού, Ποιμαντική Διάταξη *Η εκκλησία μέσα στο σύγχρονο κόσμο (GS)*, (μετάφραση, Αθήνα, Καλός Τύπος), αρ. 4, 11, 44.
4. Πρβλ. ΚΜ. αρ. 26.
5. Πρβλ. *στην ίδια εγκύκλιο*, αρ. 13.
6. Πρβλ. *στην ίδια εγκύκλιο*, αρ. 14.
7. *Στο ίδιο μέρος*.
8. Πρβλ. *στο ίδιο μέρος*.

αυτά, υπογραμμίζει ο πάπας, δείχνουν ότι η ενότητα του ανθρωπίνου γένους διακυβεύεται πολύ σοβαρά. Μια παρόμοια ένδειξη κρύβει, χωρίς αμφιβολία, ένα *ηθικό περιεχόμενο*, μπροστά στο οποίο η Εκκλησία, που σύμφωνα με την Β΄ Σύνοδο του Βατικανού είναι σημείο και μέσο της ενότητας ολοκλήρου του ανθρωπίνου γένους[9], δεν μπορεί να μείνει αδιάφορη[10].

Η φτώχεια στις μέρες μας, που δεν είναι μόνο οικονομική, αλλά επίσης πολιτισμική και πολιτική, με άλλα λόγια ανθρώπινη[11], επιδεινώνεται σημαντικά[12] σε διεθνές επίπεδο, γιατί, παρά το γεγονός ότι η παγκόσμια κοινωνία παρουσιάζεται διασπασμένη σε διαφόρους κόσμους, η *αλληλεξάρτηση* των λαών παραμένει στενότατη[13]. Έτσι, τ' αρνητικά αποτελέσματα της απαγκίστρωσης από τις ηθικές επιταγές που διέπουν κάθε ανάπτυξη, και ιδιαίτερα την οικονομική, τα υφίστανται πάνω απ' όλα οι αδύνατες χώρες, χωρίς να εξαιρούνται όμως και οι πλούσιες. Δύο ειδικά συμπτώματα απαντώνται πια σχεδόν παντού: η κρίση της στέγης και το φαινόμενο της ανεργίας και της υποαπασχόλησης[14]. Το εύλογο συμπέρασμα είναι ότι για μια αυθεντική ανάπτυξη οιουδήποτε είδους, και επομένως και για την οικονομική, χρειάζεται απαραίτητα η συμμετοχή όλων των εθνών, πλουσίων και φτωχών[15].

Ένα άλλο φαινόμενο της αλληλεξάρτησης μεταξύ αναπτυγμένων χωρών είναι και οι διεθνείς οφειλές. Οι χρεωμένες χώρες, προκειμένου ν' ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις των οφειλών τους, αναγκάζονται να εξάγουν τα κεφάλαια που είναι απαραίτητα για την ανάπτυξή τους ή και για τη διατήρηση ακόμη του επιπέδου ζωής τους, χωρίς να είναι πια σε θέση να ξαναζητήσουν χρηματοδότηση ανάλογα με τις ανάγκες τους. Έτσι, η προορισμένη «στην ανάπτυξη των λαών» μέθοδος μεταβάλλεται σε τροχοπέδη και, σε μερικές περιπτώσεις, οδηγεί στον τονισμό της υποανάπτυξης[16].

Αυτά τα οικονομικά προβλήματα και όσα συνδέονται μαζί μ' αυτά, όπως οι πολιτικοί ανταγωνισμοί μεταξύ των κρατών, η κατασκευή και η εμπορία των όπλων, η τρομοκρατία και το δημογραφικό πρόβλημα, μας καλούν στην εμβάθυνση του ηθικού χαρακτήρα της αλληλεξάρτησης που υπάρχει μεταξύ των λαών και στη μελέτη εκείνων των απαιτήσεων και των συνθηκών της συνεργασίας μεταξύ των εθνών που εμπνέονται από ηθικές βασικές αρχές[17].

9. Πρβλ. Β΄ Συνόδου του Βατικανού, Δογματική Διάταξη *Περί Εκκλησίας (LG)*, (μετάφραση, Αθήνα, Καλός Τύπος), αρ. 1.
10. Πρβλ. ΚΜ, αρ. 14.
11. Πρβλ. *στην ίδια εγκύκλιο*, αρ. 15.
12. Πρβλ. *στην ίδια εγκύκλιο*, αρ. 16.
13. Πρβλ. *στην ίδια εγκύκλιο*, αρ. 17.
14. Πρβλ. *στην ίδια εγκύκλιο*, αρ. 17-18.
15. Πρβλ. *στην ίδια εγκύκλιο*, αρ. 17.
16. Πρβλ. *στην ίδια εγκύκλιο*, αρ. 19.
17. Πρβλ. *στο ίδιο μέρος*.

2. Βασικές χριστιανικές αρχές της οικονομικής ανάπτυξης

Όλη η οικονομική και κοινωνική σκέψη του πάπα στηρίζεται στην παρακάτω αρχή: πρέπει να μάθουμε να σεβόμαστε και να υπερασπιζόμαστε τον άνθρωπο και την ανθρώπινη ζωή. Ο άνθρωπος που είναι πλασμένος κατ' εικόνα του Θεού αποτελεί το θεμέλιο κάθε ορθής ηθικής τάξης[18]. Η μοιρασιά των αγαθών, η αλληλεγγύη προς τους φτωχούς και τους ελάχιστους και η διακονία είναι αξίες που βρίσκουν την πηγή τους στην αγάπη του Χριστού για τον άνθρωπο, αγάπη που είμαστε καλεσμένοι να μιμηθούμε[19].

Η κοινωνική και ιδιαίτερα η οικονομική διδασκαλία της Εκκλησίας κατά τα τελευταία χρόνια, βεβαιώνει ο Ιωάννης Παύλος Β΄, υπογραμμίζει ακούραστα την προτίμηση και την αγάπη για τους φτωχούς. Αυτή η προτίμηση, για την οποία δίνει μαρτυρία όλη η παράδοση της Εκκλησίας, αφορά κάθε χριστιανό, στο μέτρο που μιμείται την αγάπη του Χριστού στην καθημερινή ζωή του, και είναι το κριτήριο που πρέπει να εμπνέει τη συμπεριφορά και τις αποφάσεις που παίρνει ο καθένας μας σχετικά με την ιδιοκτησία και τη χρήση των αγαθών[20].

Κάτω απ' τις σημερινές συνθήκες αυτή η αγάπη και η εύνοια για τους τελευταίους, όπως και οι επιλογές που μας εμπνέει, δεν είναι δυνατόν να μην αγκαλιάσει τα απροσμέτρητα πλήθη των πεινασμένων επαιτών, των άστεγων και κυρίως εκείνων που δεν ελπίζουν σ' ένα καλύτερο μέλλον. Εάν τους αγνοήσουμε, τονίζει ο πάπας, θα ταυτισθούμε με τον «πλούσιο που ευημερούσε» και προσποιόταν ότι δεν γνώριζε τον επαίτη Λάζαρο, που στεκόταν δίπλα στην πόρτα του (πρβλ. Λκ 16, 19-31).

Οι ίδιοι οι υπεύθυνοι ηγέτες των εθνών και των διεθνών οργανισμών δεν πρέπει να λησμονούν να δίνουν την πρώτη θέση στο όλο και πιο αυξανόμενο φαινόμενο της φτώχειας. Πράγματι, αντί να μειώνεται, ο αριθμός των φτωχών πολλαπλασιάζεται συνεχώς όχι μόνο στις λιγότερο ανεπτυγμένες, αλλά και στις πιο πλούσιες χώρες[21].

Παράλληλα με την αγάπη και την προτίμηση των πιο φτωχών και των παραπεταμένων, μια άλλη πολύ σημαντική χριστιανική αρχή, που συνεχώς τονίζει ο πάπας σχετικά με την οικονομία, είναι εκείνη του παγκόσμιου προορισμού των αγαθών. Στα πλαίσια αυτής της αρχής, ο Ιωάννης Παύλος Β΄ δεν ξεχνάει να υποστηρίξει πως, αν και είναι νόμιμο και αναγκαίο το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, δεν μειώνει την ισχύ της παραπάνω γενικής αρχής. Η ιδιοκτησία, τονίζει ο ρωμαιοκαθολικός ποντίφικας, βαρύνεται με «μια κοινωνική υποθήκη»[22],

18. Πρβλ. ΕΖ, αρ. 53-55.
19. Πρβλ. Ε. Παυλίδου, *Οικοδομώντας το μέλλον. Η καλλιέργεια της ηθικής συνείδησης σύμφωνα με τη διδασκαλία του Ιωάννη Παύλου Β΄* (στα ιταλικά), Ρώμη, Paoline 1992, 171.
20. Πρβλ. ΚΜ, αρ. 42.
21. Πρβλ. *στο ίδιο μέρος*: επίσης Ε. Παυλίδου, *όπου παραπάνω*, 181-182.
22. Πρβλ. Ιωάννου Παύλου Β΄, Εναρκτήρια ομιλία στην Γ΄ γενική συνέλευση της Λατινοαμερικανικής

δηλαδή αναγνωρίζεται σ' αυτήν, σαν εσωτερική της ιδιότητα, ο κοινωνικός προορισμός της, που στηρίζεται ακριβώς στην αρχή του παγκόσμιου προορισμού των αγαθών[23].

Το αποτελεσματικό ενδιαφέρον για τους φτωχούς, με τους οποίους ο Κύριος θέλησε να ταυτισθεί (πρβλ. Μτ 25, 31-46), πρέπει να εκδηλώνεται σε παγκόσμια κλίμακα[24], σε όλα τα επίπεδα και με συγκεκριμένες ενέργειες, ώστε να καταστεί δυνατή μια ολόκληρη σειρά αναγκαίων μεταρρυθμίσεων, όπως εκείνη του διεθνούς εμπορικού, νομισματικού και οικονομικού συστήματος[25].

Με λίγα και συγκεκριμένα λόγια, χρειάζεται αλλαγή συμπεριφοράς και νοοτροπίας, τονίζει απευθυνόμενος προς όλους και ιδιαίτερα προς τους καθολικούς ο Ιωάννης Παύλος Β΄. «Για τους *χριστιανούς*, και για όσους αποδέχονται το ακριβές θεολογικό νόημα της λέξεως "αμαρτία", η αλλαγή συμπεριφοράς, νοοτροπίας ή τρόπου υπάρξεως ονομάζεται "μετάνοια", σύμφωνα με τη βιβλική γλώσσα (πρβλ. Μκ 1, 15· Λκ 13, 3 και 5· Ησ 30, 15)»[26]. Η μετάνοια οδηγεί στην επανασύνδεση του ανθρώπου με το Θεό, με τον πλησίον και με το περιβάλλον και στη διακοπή κάθε σχέσης με την αμαρτία.

Η αντίστοιχη της μετάνοιας απάντηση, στον ηθικό και κοινωνικό τομέα, εμφανίζεται με την ανάπτυξη της αρετής της αλληλεγγύης σαν μιας σταθερής και επίμονης απόφασης του ανθρώπου να εργασθεί για το κοινό καλό· δηλαδή για το καλό όλων και του κάθε ανθρώπου χωριστά, επειδή όλοι είμαστε αληθινά υπεύθυνοι για όλους[27]. Παρόμοια απόφαση, τονίζει ο Ιωάννης Παύλος Β΄, θεμελιώνεται στη σταθερή πεποίθηση ότι η ολοκληρωμένη ανάπτυξη σε κάθε τομέα, και κυρίως στον οικονομικό, παρακωλύεται από την επιθυμία του κέρδους και τη δίψα της εξουσίας. Αυτή η επιθυμία και δίψα, όπως και οι ποικίλες δομές της αμαρτίας, δεν μπορούν να κατανικηθούν παρά μόνο με μια διαμετρικά αντίθετη στάση και ασφαλώς όχι χωρίς τη δωρεά της θείας χάρης[28]. Ο καθένας μας πρέπει να αναλωθεί για το καλό του πλησίον, όντας έτοιμος, με την ευαγγελική έννοια του όρου, «να χάσει τον εαυτό του» για χάρη του άλλου, αντί να τον εκμεταλλεύεται· και «να τον υπηρετεί», αντί να τον συνθλίβει για προσωπικό όφελος (πρβλ. Μτ 10, 40-42· 20, 25· Μκ 10, 42-45· Λκ 22, 25-27)[29].

Χωρίς αμφιβολία, τονίζει ο πάπας, η αλληλεγγύη είναι εκείνη η χριστιανική αρετή, στην οποία, μέσω της μετανοίας, πρέπει να μεταμορφωθεί η αλληλεξάρ-

Ιεραρχίας, της 28/1/1979, στο AAS 71(1979), 189-196 [Πρακτικά της Αποστολικής Έδρας: *Acta Apostolicae sedis. Commentarium officiale*, Città del Vaticano 1909s.].

23. Πρβλ. ΚΜ, αρ. 42· επίσης Ε. Παυλίδου, *όπου παραπάνω*, 179-180.
24. Πρβλ. ΕΖ, αρ. 58.
25. Πρβλ. ΚΜ, αρ. 43.
26. *Στην ίδια εγκύκλιο*, αρ. 38.
27. Πρβλ. *στο ίδιο μέρος*.
28. Πρβλ. ΕΖ, αρ. 59.
29. Πρβλ. ΚΜ, αρ. 38· επίσης πρβλ. Ιωάννου Παύλου Β΄, Μετασυνοδική Παραίνεση *Οι λαϊκοί πιστοί (Christifideles Laici)*, της 30/12/1988, (μετάφραση, Αθήνα, Καλός Τύπος), αρ. 42.

Ασκητική Ηθική και Πολιτική Οικονομία

Μια συμβολή από τη σύγχρονη Φιλοσοφία της Θρησκείας

Μάριος Π. Μπέγζος

Ποια σχέση μπορεί να έχει η ασκητική με την οικονομία; Σε αυτό το εύλογο ερώτημα δίνεται μια άμεση απάντηση από τη σύγχρονη φιλοσοφία της θρησκείας, και μάλιστα από έναν επιφανή σημερινό εκπρόσωπό της, τον Γερμανό φιλόσοφο *Καρλ Φρήντριχ φον Βαϊτσαίκερ* (γεν. 1912), καθηγητή στα πανεπιστήμια του Αμβούργου (1957-1970) και Μονάχου (1970-1980), τέως διευθυντή του πολιτιστικού Ινστιτούτου Μαξ Πλανκ στο Στάρνμπεργκ του Μονάχου και πρωτοπόρου στο διεθνές κίνημα ειρήνης και διαλόγου των θρησκειών επί δεκαετίες: *Η ασκητική σχετίζεται με την οικονομία στο βαθμό που η ηθική επηρεάζει την πολιτική.*

Αν η πολιτική διαχωρισθεί από την ηθική, τότε καταντά ανήθικη και ως αήθης, αποβαίνει όχι μόνο άθεη αλλά κυρίως απάνθρωπη. Εάν θέλουμε να δώσουμε ανθρώπινο πρόσωπο στην πολιτική, τότε επιβάλλεται να επανασυνδέσουμε την πολιτική οικονομία και την ασκητική ηθική. Μόνο αυτή η τελευταία είναι σε θέση να προσφέρει ανθρώπινη νοηματοδότηση του οικονομικού βίου, κοινωνική σκοποθεσία των βιοποριστικών δραστηριοτήτων μας και πολιτιστική σημασιολόγηση στο πολιτικό φαινόμενο γενικά.

Το δίλημμα «*πολιτισμός ή βαρβαρότητα*» ισοδυναμεί με το δίλημμα «*ηθική ή ανήθικη πολιτική*». Η ασκητική μπορεί να δώσει νόημα σε μια ηθική που θα εξανθρωπίζει την πολιτική οικονομία. Αυτή είναι η φιλοσοφική πρόταση του Βαϊτσαίκερ, που τον οδηγεί στην άρθρωση της θεωρίας του για την «ασκητική δημοκρατία» ως τη μοναδική ορατή διέξοδο στα αδιέξοδα της σημερινής πολιτικής οικονομίας. Θα επιχειρήσουμε να εκθέσουμε συνοπτικά τις σχετικές απόψεις του, που αναπτύσσουμε διεξοδικά στο πρόσφατο βιβλίο μας «*Φιλοσοφική Ανθρωπολογία της Θρησκείας. Θεός και Άνθρωπος στον Καρλ Φρήντριχ φον Βαϊτσαίκερ*» (Αθήνα, εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα», 1994).

Αφετηριακά χρειάζεται να διευκρινίσουμε το *εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου «ασκητική»* στη σύγχρονη φιλοσοφία της θρησκείας. Ως ασκητική δεν υπονοείται καμιά φυγή από τον κόσμο ούτε κάποια αποφυγή του πολιτισμού. Ασκητική είναι η πρακτική της αυτοκυριαρχίας, η ηθική της αυτοσυγκράτησης,

η τεχνική του αυτοελέγχου της ανθρώπινης συμπεριφοράς και η μέθοδος της αυτάρκειας του βίου μας. Η ασκητική αρχίζει ως ανθρωπολογική συμπεριφορά και τελειώνει ως κοινωνιολογική πρακτική με απολήξεις στον πολιτισμό, στην πολιτική και στην οικονομία.

Με τα λόγια του φιλοσόφου μας: «Το ηθικό πρόβλημα της ασκητικής συνίσταται στη σχέση του ανθρώπου με τα διαθέσιμα αγαθά και όχι με την έλλειψή τους. Δεν είναι η φτώχεια αλλά ο πλούτος που θέτει τέτοιο πρόβλημα. Δεν είναι σύμπτωση ότι η διαμόρφωση ασκητικών ιδεωδών συνδυάζεται με την εξέλιξη ανωτέρων εισοδηματικών κλάσεων» (σ. 79). Η ασκητική είναι η άλλη όψη της τεχνικής. Όταν η τεχνολογία προσεγγίσει την ανθρωπολογία και θέσει το ερώτημα του νοήματός της, τότε αναδύεται ο ορίζοντας της ηθικής και σε μια τέτοια κρίσιμη στιγμή αποκαλύπτεται η θετική συνεισφορά της ασκητικής με την παραπάνω έννοια.

Σύμφωνα με τον Βαϊτσαίκερ «σε μια κοινωνία που κυκλοφορεί με Μερτσέντες, δεν μπορείς να οδηγείς Φολκς-βάγκεν, ή όταν οι συνομήλικοί σου έχουν μοτοποδήλατο, δεν γίνεται να είσαι εσύ με ποδήλατο, παρά μόνο αν διαθέτεις ισορροπημένη κοινωνική αυτοσυνειδησία» (σ. 83). Μια κάποια δόση ασκητικής, δηλαδή αυτοκυριαρχίας, αυτοσυγκράτησης και αυταπάρνησης, είναι σήμερα πια προαπαιτούμενο της προηγμένης τεχνικής. *Χωρίς αυτάρκεια δεν υπάρχει επάρκεια. Δίχως την προσωπική ηθική της αυτάρκειας δεν υπάρχει πολιτική οικονομία της επάρκειας.*

Από τα παραπάνω τουλάχιστο έγινε σαφές ότι ο φιλόσοφός μας εννοιολογεί την ασκητική ως αυτοκυριαρχία του ανθρώπου επί του εαυτού του, ως αυταπάρνηση του ιδίου θελήματος χάρη του άλλου, ως αυτοθυσία του Εγώ για την επανεύρεση του εαυτού μας, ως αυτοπεριορισμό της ατομικότητας του ανθρώπου προκειμένου να επιτευχθεί η συμβίωση με το συνάνθρωπο, τελικά ως φιλαλληλία που αντιπαρατίθεται στη φιλαυτία. Με την ασκητική εφαρμόζεται ο αλτρουισμός. Έτσι και μόνον έτσι ο ανθρωπισμός παύει να 'ναι ατομικιστικός, για να αποβεί αλτρουιστικός. Με αυτόν τον τρόπο *η οικονομία θα πάψει να 'ναι απάνθρωπη και θα αποβεί φιλάνθρωπη*, όταν δηλαδή κατανοηθεί ότι *ο ασκητισμός είναι το συνώνυμο του αλτρουισμού*.

Το θεμελιακό αίτημα των καιρών μας είναι ο *εξανθρωπισμός του πολιτισμού μας*. Είμαστε εκπολιτισμένοι αλλά όχι εξανθρωπισμένοι ακόμα. Ο άνθρωπος έχει να γίνει ανθρώπινος. Δεν αρκεί που γεννιέται άνθρωπος με τα απαραίτητα ανατομικά χαρακτηριστικά (μεγεθυσμένος εγκέφαλος και ορθία στάση), αλλά χρειάζεται να γίνει κιόλας ανθρώπινος, δηλαδή «ζῷον λόγον ἔχον», «ζῷον πολιτικόν», «ζῷον θεούμενον». Ύστερα από το Άουσβιτς, τη Χιροσίμα και το Γκουλάγκ, ζούμε υπό τη σκιά του απανθρωπισμού του ανθρώπου που παρελαύνει καθημερινά στην τηλεοπτική μας οθόνη με εξαθλιωμένα στίφη τριτοκοσμικών λιμοκτο-

νούντων πληθυσμών και αποστεωμένων τρυφερών υπάρξεων στους καταδιωκόμενους πρόσφυγες χωρών της Μαύρης Ηπείρου.

Πιο συγκεκριμένα αυτός ο εξανθρωπισμός του πολιτισμού μας σημαίνει τη *μετατροπή του ατομικισμού σε αλτρουισμό, την τροπή της φιλαυτίας σε φιλαλληλία, τη μεταστροφή της εγωπάθειας σε συμπάθεια*, με μια λέξη *την καθιέρωση της ασκητικής στην ηθική. Καμιά επανάσταση δεν θα επιτύχει χωρίς ασκητική.* Κάθε επανάσταση μπορεί να πραγματωθεί δίχως την ασκητική, αλλά αδυνατεί να επιτύχει χωρίς αυτήν. Πολιτική, κοινωνική ή οικονομική επανάσταση που δεν συνοδεύεται από ασκητικό ήθος, δηλαδή από αλτρουιστικό ανθρωπισμό, θα εφαρμοσθεί ενδεχομένως, αλλά δεν θα ευτυχήσει ούτε θα διαρκέσει.

Είναι άραγε απλή σύμπτωση ότι οι επαναστάσεις επισωρεύουν εκατόμβες θυμάτων, πρώτα των αντιπάλων τους κι έπειτα των πρωτεργατών τους (Δαντών, Τρότσκυ κ.ά.), χωρίς να ευοδώσουν αποφασιστικά τον εξανθρωπισμό του πολιτισμού μας αντικαθιστώντας τον παλαιό αυταρχισμό (Λουδοβίκοι, Τσάροι) με νέους δεσπότες (Ναπολέων, Στάλιν); Πώς να εξηγηθεί ότι τα δύο κυρίαρχα συστήματα, φιλελευθερισμός και σοσιαλισμός, ατύχησαν στην πραγμάτωση του ιδεώδους συνδυασμού προσωπικής ελευθερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης με τον εκφυλισμό τους στην τεχνοκρατία και στη γραφειοκρατία του ύστερου καπιταλισμού και του υπαρκτού σοσιαλισμού;

Αυτός είναι ο λόγος που ο φιλόσοφός μας κάνει έκκληση για την «*ασκητική δημοκρατία*» ως επιτακτικό πολιτικό χρέος σήμερα. Διαπιστώνει ότι τα «ασκητικά ιδεώδη των προφητών της Βίβλου και των φιλοσόφων της αρχαίας Ελλάδας αναδεικνύονται, όταν διαβάζει κανείς τα αρχαία κείμενα και αντιληφθεί ότι επρόκειτο για κίνημα διαμαρτυρίας των διανοουμένων εναντίον της τότε ακμάζουσας πρακτικής πλουτισμού της οικονομίας» (σ. 99). ΄Οσο για την εποχή μας επισημαίνει πως «τα δύο συστήματα είναι ανίκανα για τη δημοκρατική ασκητική· το σύστημα της ελεύθερης αγοράς, διότι δεν είναι ασκητικό, και το σύστημα του κρατικού οικονομικού σχεδιασμού, επειδή δεν είναι δημοκρατικό» (σ. 100). Η συγκεκριμένη πρότασή του είναι: «Από τη μια πλευρά θα καταστεί αναπόδραστη απαίτηση του μέλλοντος το να διαμορφωθούν νέα σχήματα της αυτοκυριαρχίας. Από την άλλη πλευρά δεν επιτρέπεται να αναμένουμε παθητικά την εφαρμογή της δημοκρατικής ασκητικής, για να επιλύσουμε τα υλικά προβλήματα του τεχνικού πολιτισμού» (σ. 103).

Μια ειδική πτυχή όσο και οξυμένη περίπτωση εφαρμογής της ασκητικής ηθικής είναι η πολιτική οικονομία. Η τεχνική οδηγείται στην ηθική, όταν καλείται *να επιλέξει μεταξύ της οικονομίας και της οικολογίας*. Η μέχρι σήμερα προηγμένη τεχνολογία κινείται στη σκιά της οικονομίας, αντί να τροχοδρομηθεί στη γραμμή της οικολογίας. Η ασκητική ηθική είναι κατά το φιλόσοφό μας εκείνη η κινητήρια δύναμη που θα στρέψει την τεχνική μακριά από την οικονο-

μία και κοντά στην οικολογία. Παρατηρεί ενδεικτικά ότι «ποτέ μέχρι σήμερα δεν υπήρξε δημοκρατική ασκητική ή ασκητική δημοκρατία. Η σημερινή ανθρωπότητα είναι φτωχή στην πλειονότητά της, αλλά ούτε η πλούσια μειονότητα (των αναπτυγμένων χωρών του Βορρά) ούτε η πτωχή πλειονότητα (των αναπτυσσομένων εδαφών του Νότου) είναι ασκητικές» (σ. 71).

Η τεχνική οφείλει να προβεί σε μιαν ηθική επιλογή: είτε θα υπακούσει στις επιταγές της οικονομίας είτε θα προκρίνει τις προτεραιότητες της οικολογίας. Εάν η τεχνολογία λάβει ως κριτήριο το ατομικό κέρδος του κεφαλαιούχου επενδυτή, τότε θα υποταχθεί στην οικονομία. Σε περίπτωση όμως που θα προταχθεί ως κριτήριο το κοινωνικό όφελος της απασχόλησης και ληφθεί σοβαρά υπόψη η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, τότε η τεχνολογία πορεύεται στο δρόμο της οικολογίας. Έτσι η σύγχρονη προηγμένη τεχνική στέκεται ενώπιον ενός αδηρίτου ηθικού διλήμματος: οικονομία ή οικολογία;

Η διαφορά ανάμεσα στην οικονομική και στην οικολογική επιλογή είναι αξιολογική και οντολογική συνάμα. Στην οικονομία στοχεύουμε στην ποσοτική ανάπτυξη, ενώ στην οικολογία αποσκοπούμε στην ποιοτική ανάπτυξη. Το ερώτημα δεν είναι πια τόσο απλοϊκό: ναι ή όχι στην ανάπτυξη; Αλλά πρόκειται για το πιο λεπτό και απείρως κρισιμότερο δίλημμα: ποια ανάπτυξη, τι είδους ανάπτυξη, ποσοτική ή ποιοτική, οικονομική ή οικολογική; Στη μια περίπτωση επιδιώκουμε την αύξηση της ποσότητας των παραγομένων αγαθών και των παρεχομένων υπηρεσιών. Στην άλλη περίπτωση αναζητούμε τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής μας. Στην ποσοτική ανάπτυξη πρυτανεύει το «τι» και «πόσο» παράγουμε. Στην ποιοτική ανάπτυξη πρωτεύει το ερώτημα «πώς» και «γιατί» παράγουμε. Η οικονομία υπηρετεί την ποσοτική ανάπτυξη και η οικολογία διακονεί την ποιοτική ανάπτυξη.

Η οικονομική-ποσοτική ανάπτυξη βασίζεται στο άτομο και στο συμφέρον του, στην ιδιοτέλεια και στον ωφελιμισμό, στον ατομικισμό και τον εγωκεντρισμό. Κριτήριο παραμένει το ατομικό συμφέρον του κεφαλαιούχου επενδυτή εργοδότη. Αντιθέτως η οικολογική-ποιοτική ανάπτυξη θεμελιώνεται στην ανιδιοτέλεια, τον αλτρουισμό, την εθελούσια αυθυπέρβαση του Εγώ προς όφελος του άλλου, που είναι το περιβάλλον, τόσο το φυσικό όσο και το κοινωνικό. Ό,τι μετρά δεν είναι πια το άτομο με τα συμφέροντά του, αλλά η φύση και η εργασία, το συμπαντικό και το ανθρώπινο όλον, το φυσικό περιβάλλον και το κοινωνικό σύνολο. Αντί για το κεφάλαιο ως αποκλειστικό μοχλό ανάπτυξης προκρίνεται η κοινωνική και η φυσική υπόσταση του ανθρώπου.

Μόλις που χρειάζεται να θυμίσουμε ότι πίσω από όλα αυτά υποκρύπτονται ή ατομοκρατία, ο εγωκεντρισμός, η φιλαυτία. Με ένα τέτοιο τρόπο η απουσία ηθικής και μάλιστα ασκητικής καταδικάζει την τεχνική στον επανθρωπισμό του ανθρώπου και του πολιτισμού μας γενικότερα. Σύμφωνα με το φιλόσοφό μας

«ο σημερινός πολιτισμός στην πραγματικότητα όχι μόνο δεν είναι ασκητικός, αλλά είναι συνειδητά αντιασκητικός» (σ. 74). Ο καταναλωτισμός, ο ανταγωνισμός και ο επεκτατισμός είναι τα οδυνηρά συμπτώματα ενός παραπαίοντος αντιασκητικού πολιτισμού.

Μέσα στα περιορισμένα όρια μιας τέτοιας συμβολής σαν αυτήν εδώ είναι ανεπίτρεπτο να επεκταθούμε άλλο σε παραπέρα ανάλυση του φαινομένου αυτού, καθώς και της αμεσότερης όσο και λεπτομερέστερης συμβολής μιας ασκητικής ηθικής σήμερα στην υπέρβαση των αδιεξόδων της πολιτικής οικονομίας. Αρκεί ότι παραμένει το έργο του Βαϊτσαίκερ, στο οποίο παραπέμπουμε για περαιτέρω μελέτη κάθε ενδιαφερόμενο, όπως επίσης και η δική μας επικουρική σκιαγράφηση στο βιβλίο που προαναφέραμε.

Με μια μόνο σκέψη θα θέλαμε να κατακλείσουμε το μικρό οβολό μας στο τεράστιο αυτό θέμα. Μπορεί κανένας να αμφισβητήσει και να συζητήσει, επ' άπειρον μάλιστα, το είδος της ασκητικής ανθρωπολογικής παρέμβασης στην πολιτική οικονομία. Ένα όμως μοιάζει να 'ναι έξω από μια καλόπιστη συζήτηση, ότι δηλαδή *η πολιτική δεν μπορεί να έχει λόγο υπάρξεως έξω από την ηθική* και ότι *η οικονομία χωρίς την οικολογία είναι βροτοκτόνος σήμερα πια*. Αν η ασκητική ηθική μπορεί να συνδράμει στην αναζωογόνηση της οικολογικής οικονομίας, τότε γιατί να μην είναι ευπρόσδεκτη; Μια δοκιμή είναι ικανή να πείσει. Δεν αξίζει άραγε τον κόπο να δοκιμάσουμε, προτού απορρίψουμε;*

* *Τα παραθέματα προέρχονται από το σχετικό έργο του C. F. von Weizsäcker, Deutlichkeit*, München 1978.

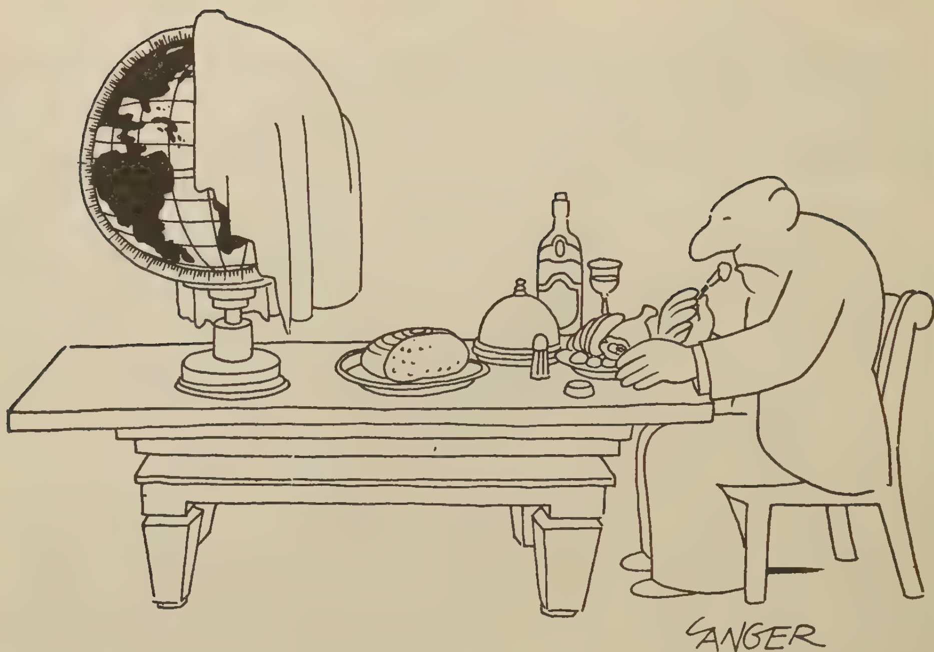
SANGER

Helft!
Bon-

Λευκή Βίβλος

Γιατί πρέπει να σημειώσεις πως τους ανθρώπους ή πρέπει να τους φέρεις με το μέρος σου ή να τους εξαφανίσεις. Όταν ελαφριά τους βλάψεις, εκδικούνται, μα όταν βαριά, δεν μπορούν. Πρέπει λοιπόν η βλάβη να 'ναι τέτοια, που να μην φοβάσαι εκδίκηση.

Ν. Μακιαβέλι, «Ο Ηγεμόνας»

Σταμάτης Σακελλίων

Α. Το όνομα υποβάλλει τον αναγνώστη

Τον Ιούνιο του 1993, στη σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Κοπεγχάγης, οι επικεφαλής των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποφάσισαν να παρουσιάσουν στους πολίτες της Ευρώπης τη Λευκή Βίβλο, η οποία ήταν η πρόταση του κορυφαίου οργάνου της Ένωσης για την καταπολέμηση της ανεργίας. Η ονοματολογία και η συμβολική έχουν μια βαρύνουσα θέση ακόμα και σε έναν κόσμο τεχνοκρατικό, κυριαρχημένο από οικονομικά μεγέθη. Ο προσδιορισμός του λευκού επιδιώκει να δείξει στους Ευρωπαίους πολίτες την καλή πρόθεση των εμπνευστών του κειμένου. Μια Ευρώπη που μαστίζεται από την ανεργία χρειάζεται ένα σύμβολο, ένα σημείο αναφοράς, ώστε να μπορέσει να υπάρξει όχι μόνο οικονομικά, αλλά και πολιτικά και κοινωνικά. Αν ο προσδιορισμός του λευκού κάνει τους πολίτες κοινωνούς σε επίπεδο συμβόλου με την καλή πρόθεση των εμπνευστών, μια καλή πρόθεση αμφισβητήσιμη, το όνομα Βίβλος αυτόματα παραπέμπει τη λογική και το συναίσθημα των πολιτών σε κάτι ιερό και άγιο. Η ιερή Βίβλος για πολλούς από τους Ευρωπαίους πολίτες είναι ένα κείμενο αδιαπραγμάτευτου κύρους, κατ' εξοχήν αγαθού. Με την έννοια αυτή ψυχολογικά το πρώτο άκουσμα του ονόματος προδιαθέτει ευνοϊκά τον αναγνώστη. Το σύμβολο, ο μύθος, στοιχεία αναπόσπαστα της ανθρώπινης ύπαρξης, λειτουργούν πιο έντονα και πιο παρορμητικά στους καιρούς της απελπισίας. Επομένως το όνομα λειτουργεί ως παραμυθία των απελπισμένων, οι οποίοι προσδοκούν κάτι καλό.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει επίγνωση της δυσκολίας του καθήκοντος που

της έχει ανατεθεί. Γνωρίζει ότι αν οι λύσεις υπήρχαν ήδη, τα κράτη μας θα τις είχαν εφαρμόσει. Αν υπήρχε θαυματουργό φάρμακο της κατάστασης, αυτό θα ήταν γνωστό. Γνωρίζει, τέλος, ότι η ποικιλομορφία των εθνικών καταστάσεων είναι τέτοια, ώστε κάθε πρόταση οφείλει να υποβάλλεται με προσοχή. Η επιτροπή συμμερίζεται την άποψη, που εκφράστηκε από πολλά κράτη μέλη, ότι κοινές απαντήσεις θα παρείχαν στον καθένα, και συνεπώς στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αυξημένη δύναμη.

Το επεξηγηματικό αλλά και απολογητικό αυτό απόσπασμα από τη Λευκή Βίβλο έμμεσα ομολογεί ότι οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν μέχρι τώρα απέτυχαν. Όμως δεν θέτει σε αμφισβήτηση το συνολικό ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο, στο οποίο αναπτύχθηκαν οι πολιτικές αυτές. Η εισαγωγή της Λευκής Βίβλου προετοιμάζει τους πολίτες για την πολιτική που θα ακολουθηθεί. Είναι σημαντικό να πεισθούν οι πολίτες για το αναπόφευκτο. Με αυτόν τον τρόπο οι αντιδράσεις περιορίζονται. Όλοι λοιπόν αποδεχόμαστε το συμπέρασμα ότι η οικονομία της Ευρώπης βρίσκεται σε μια τρομερή ύφεση και υπολείπεται σημαντικά τόσο της Ιαπωνίας όσο και των Η.Π.Α. Το πρόβλημα βέβαια δεν είναι στη διαπίστωση αλλά στις λύσεις. Ο Ευρωπαίος πολίτης, πολλαπλά δυσαρεστημένος από την πολιτική των επαγγελματιών, αποσύρεται στην ιδιώτευση, εκχωρώντας τη διαχείριση των κοινών πραγμάτων σε λίγους, σε μια νέα φωτισμένη πρωτοπορία, τους τεχνοκράτες των αποϊδεολογοποιημένων συμβουλών. Έχει περίπου πεισθεί πως οι λύσεις που προτείνει η Λευκή Βίβλος είναι μονόδρομος. Αισθάνεται συνένοχος για την οικονομική περιπέτεια της Ευρώπης, νιώθει ότι πρέπει να συναινέσει σε αυτόν τον μονόδρομο, απλώς για να ξεπλύνει ένα μέρος της προσωπικής ενοχής. Η μοιραία αυτή συναίνεση των πολιτών απελευθερώνει τους εμπνευστές της Λευκής Βίβλου από τη δική τους ενοχή. Οι κυβερνήτες των χωρών της Ευρώπης, αλλά και οι μεγάλες εταιρείες, δεν νιώθουν υποχρεωμένοι να αλλάξουν. Η ενοχή τους μεταβιβάστηκε στις πλάτες των εκατομμυρίων πολιτών και διαχεόμενη χάθηκε. Όμως, αν χάθηκε για τους λίγους, η επίπτωση της ενοχής είναι βαριά για τους πολλούς, γι' αυτό άλλωστε η Λευκή Βίβλος δεν γίνεται παντού δεκτή με επιφωνήματα θαυμασμού. Οι απόκληροι του πρώτου κόσμου, αυθόρμητα έστω, αποσπασματικά εκφράζουν την αντίθεσή τους εμποτισμένη με την απελπισία. Όμως η απάθεια των πολλών εξασφαλίζει ήρεμες νύχτες στους κυβερνήτες.

«Νομίζω ότι αυτό που συμβαίνει σήμερα στη Δύση είναι μια πρεμιέρα στην ιστορία της ανθρωπότητας. Πρώτη φορά παρατηρούμε μια κοινωνία χωρίς αξίες, χωρίς νόρμες, χωρίς κατεύθυνση», έλεγε ο Κ. Καστοριάδης σε μια συνέντευξή του στη εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* στις 20-3-1994. Αυτή ακριβώς η απουσία ήταν το πιο καλό έδαφος για την Λευκή Βίβλο, ένα νέο σύμβολο, όχι αγαθό αλλά πλήρως εξουσιαστικό.

Η πρεμιέρα αυτή συνίσταται και σε κάτι άλλο. Πρώτη φορά τόσοι λίγοι

άνθρωποι δεσμεύουν το μέλλον τόσων πολλών για αρκετά χρόνια και με επικίνδυνα δημοκρατικοφανή τρόπο.

Β. Το ιεροπρεπές του ονόματος και το ασεβές της πραγματικότητας

Αν πολλοί πιστεύουν πως μέσα από τη Λευκή Βίβλο η Ευρώπη θα πάψει να έχει ανέργους και αποκλεισμένους κοινωνικά ανθρώπους, πιθανόν να αισθανθούν έκπληξη από τα αποτελέσματα της εφαρμογής της. Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΟΣΑ, η ανεργία στις χώρες της Ένωσης θα κινηθεί το 1994 σε ποσοστό 11% του ενεργού πληθυσμού, έναντι 6,5% των ΗΠΑ και 2,8% της Ιαπωνίας. Αυτή η τεράστια μάζα ανέργων ανθρώπων που οδηγείται στην περιθωριοποίηση απειλεί την κοινωνική συνοχή της Ευρώπης. Τεχνητές ή πραγματικές διακρίσεις εργαζομένων-ανέργων, Ευρωπαίων-ξένων, Βόρειων-Νότιων απειλούν με εκφράσεις βίας, όπως του ρατσισμού, της ξενοφοβίας, της βίας των δρόμων, το μέλλον της Ευρώπης. Η Ε.Ε. αναφέρει με έμφαση τον όρο αλληλεγγύη μέσα στη Λευκή Βίβλο, αλλά με τρόπο ασαφή και αόριστο, που στη συνέχεια η αξία της αναφοράς ανατρέπεται από τις εξειδικευμένες προτάσεις της.

> *Αλληλεγγύη, πρώτον, μεταξύ εκείνων που έχουν εργασία και εκείνων που δεν έχουν. Κατά τα δέκα τελευταία έτη η κεντρική αυτή ιδέα ήταν απούσα από τις συλλογικές συνομιλίες ή διαπραγματεύσεις. Για το λόγο αυτό προτείνουμε ένα είδος κοινωνικής συμφωνίας σε ευρωπαϊκή κλίμακα με απλές αρχές, αλλά της οποίας οι λεπτομέρειες θα προσαρμοστούν σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες κάθε χώρας και κάθε επιχείρησης.*

Καλούνται οι εργαζόμενοι να μοιραστούν το βάρος της ανεργίας, περιορίζοντας ακόμη περισσότερο την αγοραστική τους δύναμη, και οι κατέχοντες τον πλούτο απλώς καλούνται ασαφώς σε δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Αναγνωρίζει η ίδια η Ε.Ε. την ύπαρξη της Ευρώπης των φτωχών και των αποκλεισμένων από διάφορες εκφράσεις της κοινωνικής ζωής, στο ίδιο κείμενο.

> *Αλληλεγγύη, τέλος και κυρίως, για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού. Εάν υπήρχε ένας λόγος ο οποίος να πείθει ότι οι οικονομίες μας δεν έχουν φτάσει σε επίπεδο ωριμότητας και ότι υπάρχουν ακόμη ανάγκες που πρέπει να ικανοποιηθούν, θα ήταν οπωσδήποτε η ύπαρξη στην Ευρώπη περίπου πενήντα εκατομμυρίων φτωχών. Είναι κρατικό καθήκον, αλλά και καθήκον του κάθε πολίτη, να εφαρμόζει μια αλληλεγγύη μεταξύ γειτόνων. Για την καταπολέμηση της ένδειας, που διαιρεί την κοινωνία στα δύο, επιβάλλεται η χάραξη μιας σφαιρικής πολιτικής τόσο προληπτικής όσο και θεραπευτικής.*

Η διαπίστωση για τη χωρισμένη στα δύο Ευρώπη, όπου προοδευτικά οι άνεργοι, οι φτωχοί και οι αποκλεισμένοι θα αυξάνονται, δεν ωθεί την Ένωση σε λύσεις βιώσιμες και μακροπρόθεσμες. Απλώς τα αποτελέσματα της κρίσης ανακατανέμονται μεταξύ των θυμάτων της. Στην ίδια τη Λευκή Βίβλο οι επί της ουσίας προτάσεις ζητούν να απορυθμιστεί ακόμη και ένα χαλαρό προστατευτικό κοινωνικό σύστημα, όπως διαμορφώθηκε στις προηγούμενες δεκαετίες με τη μορφή του κράτους πρόνοιας. Ενδεικτικά σημειώνουμε από τη Λευκή Βίβλο:

Σε ορισμένες βόρειες χώρες της Κοινότητας, η μείωση ορισμένων παροχών ανεργίας και ο περιορισμός της άμεσης φορολογίας επί των χαμηλών εισοδημάτων θα συνέβαλε στην καταπολέμηση της λαθραίας απασχόλησης.
Σε πολλές χώρες του Νότου η νομοθεσία που διέπει τους όρους απόλυσης των εργαζομένων, με συμβάσεις απεριορίστου διαρκείας, πρέπει να χαλαρώσει, γεγονός που θα συνέβαλε στον περιορισμό των προσωρινών μορφών εργασίας.

Ο συνδυασμός των δύο ανωτέρω παραγράφων οδηγεί στην καταστρατήγηση του δικτύου κοινωνικής προστασίας των ανέργων και στην ανετότερη διαδικασία απόλυσης εργαζομένων καθώς και στη θεσμοθέτηση του PART-TIME με μειωμένες αποδοχές. Ένα σύγχρονο σαφάρι στον εργασιακό χώρο, ένα κυνήγι μιας πολυπόθητης θέσης εργασίας, αμφιβόλου διάρκειας, αυτό είναι πλέον το όνειρο για τον πολίτη της Ευρώπης. Η μορφή αυτή του σύγχρονου δουλεμπορίου αδυνατίζει πλήρως την ισχύ των εργατικών συνδικάτων. Το παράδειγμα της VOLKSWAGEN αναφέρεται σαν υπόδειγμα ή πιλότος για τα μέλλοντα από την Ε.Ε.

Κατ' αυτόν τον τρόπο γίνεται αντιληπτό πως στην VOLKSWAGEN μια ευέλικτη διαπραγμάτευση γύρω από το θέμα της βδομάδας τεσσάρων ημερών κατέστησε δυνατή την καθιέρωση μιας μορφής μερικής, ορθολογικής και αλληλέγγυας ανεργίας. Περισσότερο ευέλικτα σχήματα συνταξιοδότησης, περισσότερο διαφοροποιημένες ετήσιες διάρκειες εργασίας, επέκταση των δυνατοτήτων μερικής απασχόλησης που ανταποκρίνεται, σε πολλές περιπτώσεις, τόσο στη ζήτηση των μισθωτών όσο και στο συμφέρον των επιχειρήσεων, οι οποίες ενδιαφέρονται για τις δυνατότητες παραγωγής. Αρκετά συχνά ο τρόπος αυτός διευθέτησης του χρόνου εργασίας από τη βάση προσκρούει στη δυσκαμψία των ρυθμίσεων που καθορίζουν τη διάρκεια εργασίας στην Ευρώπη σε 37 έως 39 ώρες. Προκειμένου να εξαλειφθούν αυτά τα εμπόδια, πρέπει, ανάλογα με τις διατάξεις που ισχύουν σε κάθε χώρα, να αναθεωρηθεί η εργατική νομοθεσία (ρόλος της νόμιμης διάρκειας εργασίας), οι συμβατικές πρακτικές (αμοιβή των συμπληρωματικών ωρών) και να απλοποιηθεί σε πολλές περιπτώσεις ο υπολογισμός των

συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων.

Καθίσταται σαφές πως η περιστολή των εργασιακών δικαιωμάτων των πολιτών είναι για την Ε.Ε. μονόδρομος για τη διέξοδο από την οικονομική κρίση. Η καθιέρωση της εβδομάδας των 4 ημερών, με συνακόλουθη μείωση των αποδοχών, ετέθη ως εκβιαστικό δίλημμα από την εργοδοσία. Η άρνηση εκ μέρους των συνδικάτων της πρότασης αυτής θα σήμαινε την απόλυση, στο όνομα της εξυγίανσης, χιλιάδων εργαζομένων. Με τον πιο επίσημο τρόπο η Ε.Ε. επαναφέρει αυτό το εκβιαστικό δίλημμα: άνεργοι ή υποαπασχολούμενοι; Σ' αυτό το κρίσιμο για τους πολίτες ερώτημα φαίνεται πως η Ε.Ε. έχει πάρει τις αποφάσεις της. Επιπρόσθετα το πρόβλημα μεταφέρεται και στον δημόσιο τομέα. Η αναλογία 1 προς 2 ερήμην των πραγματικών αναγκών ζωτικών τομέων θα οδηγήσει μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα τομείς, όπως η υγεία και η παιδεία σε περαιτέρω μαρασμό και υποβάθμιση. Ο αναμφίβολα φιλόδοξος στόχος της δημιουργίας 15 εκατομμυρίων νέων θέσεων εργασίας μέχρι το 2.000, που έθεσε η ίδια η Ένωση, δεν απαντά στο ποιοτικό θέμα, τι είδους εργαζόμενοι θα είναι. Παρ' όλο που η ίδια η Ένωση φοβάται τη δημιουργία μιας νέας κατηγορίας πολιτών, των φτωχών μισθωτών, που λίγο θα διαφέρει από τους ανέργους, άρα θα προστεθούν και αυτοί στους αποκλεισμένους, ελάχιστα πείθει ότι έχει πολιτική βούληση επίλυσης του προβλήματος. Αντίθετα, οι προτάσεις της κινούνται στην κατεύθυνση της δημιουργίας αυτής της κατηγορίας των υποαπασχολούμενων φτωχών.

Το όραμα για μια καλύτερη ζωή των πολιτών μετατίθεται για το μέλλον, ενώ για το παρόν ετοιμάζεται ένα διαρκές σταθεροποιητικό πρόγραμμα με συγκράτηση των μισθών, δηλαδή με συνεχή μείωση του πραγματικού εισοδήματος των εργαζομένων, είτε στον ιδιωτικό είτε στον δημόσιο τομέα, που παρουσιάζεται σαν ο μόνιμος ασθενής της οικονομίας.

> *Κατά συνέπεια, επί του παρόντος, οι κατά κεφαλήν ονομαστικοί μισθοί δεν θα πρέπει να αυξάνονται κατά ποσοστό ψηλότερο του 2 έως 3% ετησίως. Εντούτοις, παρά την αισθητή μείωση που παρατηρήθηκε πρόσφατα, οι τρέχουσες τάσεις σε ορισμένα κράτη-μέλη και στην κοινότητα ως σύνολο εξακολουθούν να είναι ψηλότερες από το επ[illegible]δο αυτό, πράγμα που προκαλεί ιδιαίτερη ανησυχία στις νομισματικές αρχές.*

Το παρόν, χωρίς να ορίζεται με σαφήνεια, άνετα μπορεί να εξελιχθεί σ' ένα διαρκές μέλλον χωρίς προοπτική ανακούφισης των ανθρώπων της εργασίας και της ανεργίας.

Η βαρβαρότητα της οικονομικής εξαχρείωσης των πολιτών είναι πολύ πιο επικίνδυνη από προγενέστερες μορφές βίας. Στερούμενη κάθε ηθικού ερείσματος παρουσιάζεται τεχνοκρατικά, ορθολογικά και εκβιαστικά: φτωχός ή άνερ-

γος. Σε καμιά φράση της Λευκής Βίβλου δεν αμφισβητείται το ίδιο το πολιτικοοικονομικό σύστημα που δημιούργησε αυτά τα προβλήματα. Μετά τη συμφωνία της GATT για το ελεύθερο εμπόριο, μια λεπτή ισορροπία ανάμεσα στις ΗΠΑ, την Ιαπωνία και την Ε.Ε., ο αγώνας για την παγκόσμια οικονομική κυριαρχία συνεχίζεται. Τόσο η GATT όσο και η Λευκή Βίβλος επιτάσσουν την ευελιξία στην αγορά, δηλαδή τη μετακίνηση ή μετατόπιση ολόκληρων κλάδων επαγγελμάτων και απασχόλησης· δηλαδή εκατομμύρια εργαζόμενοι θα αναγκαστούν να αλλάξουν τομέα εργασίας με δυσμενέστερους όρους ή θα μείνουν άνεργοι. Επιπρόσθετα, το κυνήγι της κυριαρχίας θέλει φτηνότερο κόστος εργασίας, δηλαδή όπως η ίδια η Λευκή Βίβλος προτείνει:

> *«Περιορισμό των μισθολογικών αυξήσεων κάτω από την αύξηση της παραγωγικότητας».*

΄Ολα τα προτεινόμενα μέτρα αποσκοπούν στη δημιουργία ελεύθερων κανόνων παιχνιδιού για τις μεγάλες εταιρείες και περιορισμό όσο γίνεται περισσότερο των δαπανών για μισθούς και ασφάλιση. Μακροπρόθεσμα αυτό σημαίνει συνεχή μείωση του βιοτικού επιπέδου της πλειονότητας των πολιτών. Επομένως ο άνθρωπος πολίτης θα μετατραπεί σε ένα άβουλο ον, που θα επιδιώκει απλώς την επιβίωση.

Κλείνοντας αυτό το κεφάλαιο έχει σημασία να ειπωθεί πως οι πολίτες της Ευρώπης, παρά τις όποιες αντιδράσεις, φάνηκε να αποδέχονται τη Λευκή Βίβλο. Αν τελικά η αποδοχή αυτή είναι προσωρινή υποχώρηση ή οριστική παράδοση, είναι νωρίς να μιλήσει κανείς με βεβαιότητα.

Γ. Οι Εκκλησίες αντιμέτωπες με την ανεργία. Η Εκκλησιαστική Βίβλος σε αντιπαράθεση με τη Λευκή Βίβλο

Το πανόραμα των κοινωνιών της Ευρώπης ελάχιστα ενθαρρύνει τον οποιοδήποτε πολίτη και παρατηρητή να προβεί σε ευοίωνες προβλέψεις. Το έλλειμμα της Ευρώπης δεν είναι μόνο οικονομικό. Οι ψευδαισθήσεις που δημιουργήθηκαν μετά την πτώση των αυταρχικών ανατολικών καθεστώτων γρήγορα διαλύθηκαν. Η βαρβαρότητα της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης έθεσε πρόωρο τέλος στους πανηγυρισμούς των Ευρωπαίων. Οι Εκκλησίες της Ευρώπης πολλές φορές στο παρελθόν συντάχθηκαν ή ταυτίστηκαν με συντηρητικές επιλογές των κρατούντων, χάνοντας έτσι ένα μεγάλο τμήμα της κοινωνίας που είχε ανάγκη από ένα διαφορετικό λόγο.

Το έλλειμμα της Ευρώπης διευρύνθηκε σε φιλοσοφικό, πολιτικό, κοινωνικό, υπαρξιακό πεδίο. Ο σημερινός πολίτης δεν έχει πλέον ανάγκη από μεταφυσικές

παραμυθίες και εσχατολογικές υποσχέσεις σωτηρίας, εντελώς ξεκομμένες από την ανάγκη του και από τη ζωή του. Οι Εκκλησίες της Ευρώπης οφείλουν να εργαστούν σκληρά για τη δημιουργία ανάπτυξης δικτύων πολλαπλής βοήθειας. Αν η Λευκή Βίβλος επικαλείται τον όρο της κοινωνικής αλληλεγγύης για να τον αναιρέσει, οι Εκκλησίες μπορούν να δράσουν σε αυτό το πεδίο. Οι φτωχοί και οι άνεργοι, που σε λίγο καιρό δεν θα ελέγχονται, δεν γεννήθηκαν περιθωριακοί. Αν σε προοδευτικές παρελθούσες εξάρσεις οι Εκκλησίες κατήγγειλαν τα καθεστώτα της εκμετάλλευσης, σήμερα δεν αρκεί αυτό. Πρέπει να ξεκινήσει μια προσπάθεια με άμεσο κοινωνικό αντίκρισμα, που στόχο θα έχει την εξεύρεση δυνατοτήτων απασχόλησης και κοινωνικής αποκατάστασης των θυμάτων της ανεργίας. Οι εργασίες μας στον τομέα αυτό, απαλλαγμένες από προκαταλήψεις, ίσως δημιουργήσουν ένα στέρεο τείχος απέναντι στον νεοναζισμό και τον φασισμό. Σκοπός των Εκκλησιών πρέπει να είναι η διαρκής μέριμνα για την αποκατάσταση της χαμένης αξιοπρέπειας του ανθρώπου, με μέσα όμως που θα αποδεικνύουν ότι το εκκλησιαστικό ενδιαφέρον δεν αναφέρεται μόνο σε υπερκόσμιες σφαίρες, αλλά μεριμνά για τα γήινα.

Παράλληλα η πιο δύσκολη προσπάθεια έγκειται στο σημείο εκείνο που ο απογοητευμένος Ευρωπαίος πολίτης πρέπει να συνειδητοποιήσει την αποτυχία του σημερινού οικονομικού και κοινωνικού συστήματος. Δεν φταίει και δεν είναι υποχρεωμένος να πληρώσει για τις συνειδητές εκμεταλλευτικές επιλογές άλλων. Έναν διαφορετικό τρόπο ανάπτυξης οικονομικής και κοινωνικής, με σεβασμό στον άνθρωπο και στο περιβάλλον, αυτό πρέπει να είναι το έργο του Π.Σ.Ε. όσο και των τοπικών Εκκλησιών. Η ένταση των προσπαθειών μας για μια άλλη κοινωνική λύση ανθρωπίνως αποδεκτή θα είναι το καλύτερο πειστήριό μας απέναντι στους απελπισμένους. Η δημιουργία μιας νέας κοινωνικής αλληλεγγύης με χαρακτηριστικά σταθερά και μακροπρόθεσμα είναι πρώτης προτεραιότητας έργο για τις Εκκλησίες της Ευρώπης και σημείο συνάντησης με όλους τους ανθρώπους καλής θέλησης, που αντιλαμβάνονται τα προβλήματα του καιρού. Οι άνεργοι και οι φτωχοί, οι νέοι οικονομικοί πρόσφυγες έχουν την ανάγκη της υποστήριξης, διαρκούς και αδιαπραγμάτευτης, από ένα διεθνές μη κυβερνητικό δίκτυο. Οι Εκκλησίες έχουν τα μέσα και το πλαίσιο, η πρόκληση είναι μπροστά τους.

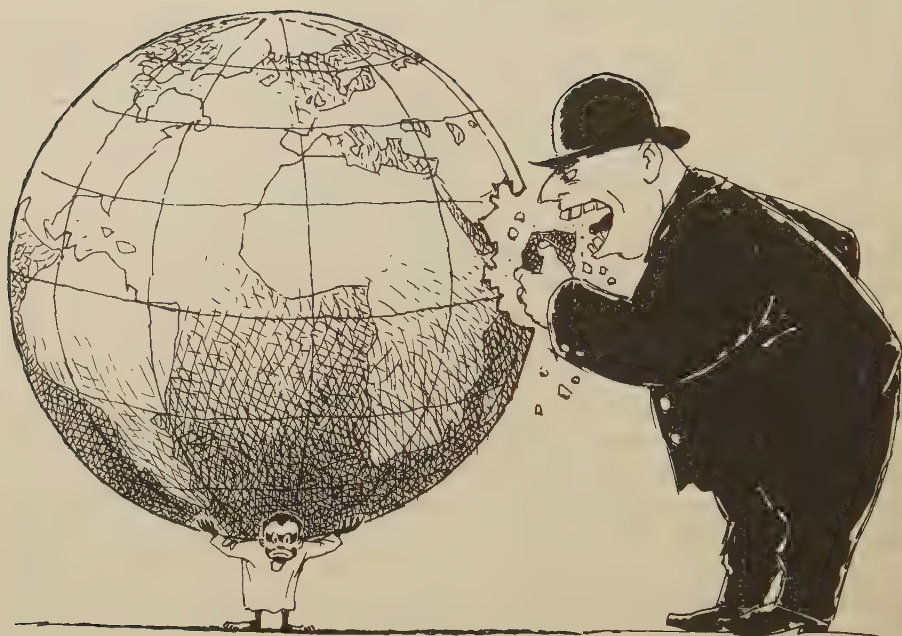

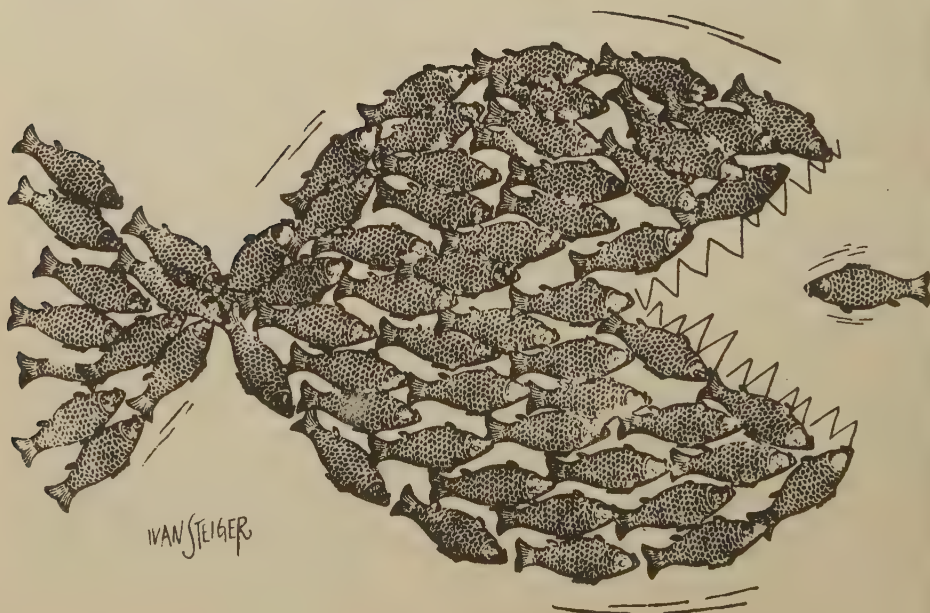
IVAN STEIGER

1995: Έτος (της) Αποκάλυψης για τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα

Κωνσταντίνος Ζορμπάς

Βρισκόμαστε στο τέλος της Β΄ χιλιετίας και μόλις πέντε χρόνια μας χωρίζουν από την αρχή της Γ΄ χιλιετίας. Με δυσκολία μπορούμε να φανταστούμε τις επερχόμενες κοινωνικές, πολιτικές και εκκλησιαστικές εξελίξεις όχι μόνο για τον τόπο μας, άλλα και για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Η αβεβαιότητα αυτή κάνει επιτακτική την παρουσία των χριστιανών στον «κόσμο που φεύγει και σε εκείνον που έρχεται». Ένα κόσμο που η σημερινή πραγματικότητα μάς τον περιγράφει βίαιο, ρατσιστικό, γεμάτο θύματα, πρόσφυγες κλπ. αποτέλεσμα της ανθρώπινης αδυναμίας (πιο σωστά της ανθρώπινης αμαρτίας), που κανείς δεν μπορεί να προσφέρει αντικειμενικές λύσεις για να μπορέσει να βγει ο άνθρωπος από τα αδιέξοδά του.

1995! 1995 χρόνια χριστιανικής παράδοσης, που η Ορθοδοξία επέζησε και καλείται να δώσει και πάλι τη μαρτυρία της στον σημερινό κόσμο. *Έτος Αποκάλυψης*, αφού το Οικουμενικό μας Πατριαρχείο στον χρόνο αυτό ετοιμάζει τη δεύτερη Σύναξη των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών (η Πρώτη το 1992, στο Φανάρι) «ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ» (Αποκάλυψη, 1:9) για να συνεορτάσουμε τα 1900 χρόνια από τη συγγραφή της Αποκάλυψης από τον ευαγγελιστή Ιωάννη. Μπροστά στις σημερινές τραγωδίες στον τόπο μας αλλά και στην Ευρώπη ας ανοίξουμε την καρδιά μας και ας ακούσουμε –έστω και για λίγο– τη νέα αυτή χρονιά «τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς Ἐκκλησίαις» (Αποκάλυψη, 2:7), υπενθυμίζοντας για λίγο το καθήκον μας και τη δύναμη της πίστης μας για τα μεγάλα σύγχρονα προβλήματα.

α. Η Ενωμένη Ευρώπη

Μέλη της Ενωμένης Ευρώπης οι Έλληνες βρισκόμαστε μπροστά σε μια δυνατή οικονομική Ευρώπη, που θα ήταν αδύνατο να σκεφτούμε ότι μπορούμε πράγματι να είμαστε «ίσοι» στον οικονομικό ανταγωνισμό. Από την άλλη πλευρά «σήμερα υπάρχει μια γενικότερη αναγνώριση ότι τα προβλήματα στην Ενωμένη Ευρώπη» (οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά κλπ.) πρέπει κανείς να τα δει και μέσα από μια νέα πνευματική διάσταση, και «απαιτείται αναπροσανατολισμός» (*Έθνος*, 10.4.1994). Ακόμη δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι ο «επανευαγγελισμός της Ευρώπης» δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ένα

άλλο στοιχείο: πως στο χώρο της Ευρώπης η ορθόδοξη παρουσία είναι παρούσα εδώ και χρόνια και μάλιστα ότι η γηραιά ήπειρος «κατοικείται κατά σημαντικό μέρος υπό κατά παράδοσιν ορθοδόξων λαών» (ομιλία του Α.Θ.Π. Οικουμενικού Πατριάρχη κ.π. Βαρθολομαίου Α΄ στο Στρασβούργο).

Με άλλα λόγια, η ενοποίηση πρέπει να βασίζεται στις ανθρώπινες διαπροσωπικές σχέσεις και στις σχέσεις αλληλοπεριχωρήσεως των εθνικών παραδόσεων. Ο λόγος όμως του Οικουμενικού Πατριάρχου ήταν ακόμη πιο ουσιαστικός, όταν στην επίσημη επίσκεψη του στη Ρωσία είπε σχετικά: «η ευρωπαϊκή ενοποίηση θα αποδειχθεί ουτοπία, αν αγνοήση την ποικιλία και την πολλαπλότητα των πολιτισμών και καταλήξη εις μονομερή προβολήν και επιβολήν του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού» (*Επίσκεψη*, 495 (1993) 5).

β. Η Ανεργία

Ένα βασικό πρόβλημα της σημερινής Ευρώπης και του κόσμου γενικότερα είναι το πρόβλημα της ανεργίας. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες στατιστικές υπολογίζεται ότι υπάρχουν 20.000.000 άνεργοι στην Ευρώπη (*Νέα*, 1.11.1993). Ακόμη υπολογίζεται ότι το 10,6% του άνεργου ευρωπαϊκού πληθυσμού, το 1995 θα ξεπεράσει το 14%.

Οι προσπάθειες που γίνονται είναι πάρα πολλές. Η Λευκή «Βίβλος» είναι μια καινούρια πραγματικότητα για την αντιμετώπιση του προβλήματος, αρκεί να ξεπεραστεί η λανθασμένη αντίληψη, ότι με τη συνεχή ανάπτυξη –η έννοια στη βάση της είναι έννοια καθαρά αρνητική– θα μπορέσουν να βρεθούν νέες θέσεις εργασίας (βλ. Κων/νος Ζορμπάς, *Τουρισμός και Εκκλησία*, Κατερίνη, 1992).

Και εδώ η έννοια του προσώπου είχε και έχει καίρια θέση στην ομιλία του Οικουμενικού Πατριάρχη στο Στρασβούργο. Η προτεινόμενη λύση κοινής αποδοχής είναι «η προσωπική δημιουργικότητα εν τη κοινωνία των ανθρωπίνων σχέσεων». Αν πράγματι οι απόψεις των μεγάλων κλασικών κοινωνιολόγων είναι δεδομένες για τη σχέση οικονομίας και θρησκείας (Max Weber), τότε πράγματι και σήμερα μια νέα θεολογική τοποθέτηση των προβλημάτων μέσα στην «κοινωνία των προσώπων», «το ασκητικό βίωμα», «την ποιοτική αναβάθμιση» του τρόπου ζωής του σημερινού ανθρώπου μπορεί να επιφέρει θετικά αποτελέσματα.

γ. Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος

Το οικολογικό πρόβλημα έχει απασχολήσει αρκετά το Οικουμενικό Πατριαρχείο μας. Ο αείμνηστος Οικουμενικός Πατριάρχης Δημήτριος Α΄, με το μήνυμά του για την Ημέρα προστασίας του περιβάλλοντος, στις 31.8.1989, καλούσε όλους τους ορθοδόξους να μην ενεργούν ως ιδιοκτήτες, αλλά «ως

ιερείς της δημιουργίας» και να την καλλιεργούν «εν αγάπη και αναφέρων αυτήν εν ευχαριστία μετά δέους και σεβασμού εις τον Δημιουργόν».

Το πρόβλημα αυτό, που πράγματι παίρνει «εφιαλτικές» διαστάσεις σήμερα, Ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ. Βαρθολομαίος Α΄, σε όλα του τα μηνύματα σε διάφορα συνέδρια και σεμινάρια που πραγματοποιήθηκαν κατά καιρούς (Χάλκη, Ελβετία, Κρήτη κλπ.), επικεντρώνει την προσοχή του σε μια εκ βαθέων κριτική των οικολογικών ομάδων, οι οποίες είτε πανικοβάλλουν τον κόσμο, είτε απομακρύνονται από τον κόσμο, αναζητώντας λύσεις που δε βοηθούν αλλά απεναντίας δημιουργούν νέα προβλήματα. Η προτεινόμενη λύση είναι «η ριζική αναθεώρηση της ανθρώπινης κοσμολογίας», που σημαίνει ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να θεωρεί τον εαυτό του εξουσιαστή της δημιουργίας, αλλά «θα πρέπει να επιλέξωμεν: ή να κάμνωμεν (τον κόσμο) να αντανακλά πλεονεξίαν και ασχήμιαν, ή να τον χρησιμοποιήσωμεν κατά τοιούτον τρόπον, ώστε να φαίνεται το κάλλος των έργων του Θεού διά μέσου των ιδικών μας έργων» (Μήνυμα για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, 1.1.1994).

δ. Εθνογέννηση και Ορθοδοξία

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο κόσμος σήμερα είναι ο θρησκευτικός ζηλωτισμός. Ζούμε την έξαρση του θρησκευτικού φανατισμού, που οι καταστροφές που επιφέρει στη σημερινή Ευρώπη είναι ανυπολόγιστες. Ο λόγος της Ορθοδοξίας δεν είναι λόγος βίας, αλλά αγάπης και καταλλαγής.

Η παρέμβαση και οι διαπιστώσεις του Οικουμενικού Πατριάρχη στο Στρασβούργο για τον πόλεμο στην πρώην Γιουγκοσλαβία, όπως και κάθε πόλεμο, είναι καταδικαστέες. «Καταδικάζομεν», είπε (με τον πλέον κατηγορηματικόν τρόπον), «κάθε είδους φανατισμόν, παρανομίαν και άσκησιν βίας, οποθενδήποτε και αν προέρχονται ταύτα. Παραμένει αμετακίνητος η εμμονή ημών, συνέχισε, εις την ανάγκην ελευθέρας και ειρηνικής επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων, αμοιβαίου σεβασμού και ειρηνικής συμβιώσεως των λαών», ενώ υπενθύμιζε την καταδίκη του εθνοφυλετισμού ως αίρεση, με τη Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως το 1872, αλλά και άλλες παρόμοιες θέσεις διορθοξόδων θεολογικών κειμένων, προπαρασκευαστικά κείμενα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθόδοξης Εκκλησίας κλπ.

Ακόμη, στο διαθρησκειακό συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στα Φανάρι, με θέμα την «ειρήνη και τη θρησκευτική ανοχή», από 7-9.2.1994, ψηφίστηκε τελικό κείμενο με γενικό τίτλο «Η Δήλωση του Βοσπόρου», στο οποίο ιδιαίτερα υπογραμμίζεται ότι «εγκλήματα που διαπράττονται στο όνομα της θρησκείας, αποτελούν έγκλημα κατ' αυτής της θρησκείας». Απορρίπτει κάθε ιδέα για ένα δίκαιο πόλεμο (guerre juste) και συνηγορεί υπέρ της ελευθερίας της συνειδήσεως και της θρησκευτικής ελευθερίας, γιατί «ο πολιτισμός ενός έθνους και η

δημοκρατική λειτουργία των θεσμών αυτού κρίνονται και αξιολογούνται εν πολλοίς επί τη βάσει του σεβασμού των δικαιωμάτων των μειονοτήτων» (*Έθνος*, 10.4.1994).

ε. *Η διακονία της Εκκλησίας σήμερα*

Τέλος δεν πρέπει να αγνοήσουμε τις συνεχιζόμενες συγκρούσεις ανάμεσα σε Βορρά και Νότο, την εξασφάλιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου (Κύπρο, Αλβανία κλπ), τους χιλιάδες πρόσφυγες. Η κοινωνική αδικία για τη γυναίκα και το παιδί, η κρίση στην οικογένεια κ.ά., είναι μερικές μόνο επισημάνσεις της τραγικής κατάστασης στην οποία βρίσκεται ο σημερινός κόσμος.

Για να δώσουμε μια απάντηση σε όλα αυτά πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το γενικότερο πνεύμα της διακονίας της Ορθόδοξης Εκκλησίας μας. Και εδώ έρχεται το βασικό ερώτημα: Τι είναι η διακονία; Πάνω στο βασικό αυτό ερώτημα επικεντρώθηκε η συζήτηση στην Μπρατισλάβα της Δημοκρατίας της Σλοβακίας (13-19.11.94), σε συνέδριο για τις νέες μορφές διακονίας στην Ευρώπη. Τόσο οι Εκκλησίες, όσο και οι διάφορες διακονικές οργανώσεις που έλαβαν μέρος, προσπάθησαν να ανταλλάξουν τις εμπειρίες τους και να αναθεωρήσουν τη στάση τους για το διακονικό έργο τους. Ένα βασικό σημείο, μεταξύ πολλών άλλων, που τέθηκε είναι η *λειτουργική προέκταση* της διακονίας στο σημερινό κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι η διακονία σε καμία περίπτωση δε θεωρείται ως αυτοπροσδιοριζόμενη έννοια άλλα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της θείας Λειτουργίας (βλ. Αλέξ. Παπαδερός, Λειτουργική Διακονία, Χανιά 1981). Μέσα στο πνεύμα αυτό καμία περίπτωση διακονίας δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη από τη λειτουργική ζωή, ενώ η κάθε προσπάθεια διακονίας είναι προέκταση αυτού του ίδιου του λειτουργικού βιώματος. Ένα βίωμα, το οποίο δεν μπορεί να λειτουργήσει ανεξάρτητα από τον τοπικό επίσκοπο, που αποτελεί και την εγγύηση της διακονίας, κάτι που δε συμβαίνει στον τόπο μας και δημιουργεί πολλά κενά και συγκρούσεις για το μέλλον της τοπικής Εκκλησίας.

Οι νέες κοινωνικές συγκρούσεις της Ευρώπης που αναφέραμε καλούν τις Εκκλησίες να βρουν νέους τρόπους διακονίας. Ασφαλώς υπάρχει ένας μεγάλος κίνδυνος. Στην προσπάθειά μας να διακονήσουμε τον πλησίον, να θεωρούμε ως *αυτονόητα όλα τα παραπάνω θύματα*, στα οποία πρέπει να παρεμβαίνει η διακονία ή το φιλανθρωπικό έργο της Εκκλησίας, ως από μηχανής θεός. Ο ρόλος της Εκκλησίας στο σημείο αυτό είναι πολύ σημαντικός για να μπορέσει να παρέμβει με την πρόληψη και την αποφυγή τέτοιων καταστάσεων. Γι' αυτό και η *διακονία της καταλλαγής* (Β΄ Κορ. 5:18) θεωρείται αναγκαία, ενώ ο κεντρικός ρόλος της διακονίας σήμερα πρέπει να είναι ο σεβασμός του ανθρωπίνου προσώπου.

Τάσεις και εναλλακτικές προτάσεις στο Παγκόσμιο Οικονομικό Σύστημα*

Bob Goudzwaard

Μετάφραση: *Αναστασία Μπιτσάνη*

1. Η παγκόσμια οικονομία αναπτύσσεται τόσο γρήγορα και σε τόσες πολλές διαστάσεις ταυτόχρονα, ώστε κάθε παρουσίαση του θέματος αυτού διατρέχει τον κίνδυνο ενός ερασιτεχνισμού σε μεγάλο βαθμό, στις προτιμήσεις και επιλογές που γίνονται. Για να αποφύγω αυτές τις προκαταλήψεις όσο είναι δυνατόν, θα ήθελα να ξεκινήσω από ένα είδος γενικού διαγράμματος της (σύγχρονης) ανθρώπινης κοινωνίας. Κάτι τέτοιο ελπίζω ότι θα μου δώσει τη δυνατότητα να θέσω τις παγκόσμιες οικονομικές τάσεις σε μια γενικότερη συνάφεια, έτσι ώστε να προσπαθήσω κατόπιν να υπολογίσω τη σημασία και την επιρροή τους στην κοινωνία ως σύνολο.

Το διάγραμμα που ακολουθεί θεωρεί τις οικονομικές διαδικασίες αφ' ενός ως ευθεία αλληλεπίδραση με τον κόσμο της φύσης, μέσα στον οποίο οι άνθρωποι ζουν σωματικά, και αφ' ετέρου ως αλληλεπίδραση με τον κόσμο του πολιτισμού. Αυτός ο κόσμος, ο οποίος είναι το αποτέλεσμα των ανθρώπινων κοινοτήτων σε διάφορες μορφές, αλλά επίσης η πηγή των πολιτικών και οικονομικών δομών, θεμελιώνεται καθεαυτός σ' αυτό που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η πνευματική διάσταση της ανθρώπινης κοινωνίας. Στη διάσταση αυτή βρίσκει την έκφρασή της η θέαση του ανθρώπου σε σχέση με το τελικό νόημα και την προοπτική της ανθρωπότητας και της κοινωνίας. Οι ίδιες οι οικονομικές διαδικασίες μπορούν να εξεταστούν από διαφορετικές οπτικές: επιμέρους, περιφερειακή, πραγματική και οικονομική, και τεχνολογική. Έτσι περιληπτικά μπορεί να δοθεί το ακόλουθο διάγραμμα των διαφόρων «στρωμάτων» της κοινωνίας, τα οποία αλληλοεπηρεάζονται άμεσα ή έμμεσα:

1) ο ζωντανός πληθυσμός, και η φύση (στην οποία συμπεριλαμβάνεται και το οικο-σύστημα)

2) οι οικονομικές διαδικασίες καθεαυτές:

- επιμέρους και περιφερειακές
- ονομαστικές (χρηματιστικές) και πραγματικές
- τεχνολογικές

* Εισήγηση που διαβάστηκε στο Συνέδριο που διοργάνωσε στη Μόσχα (14-16/9/94) η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία σε συνεργασία με το ΠΣΕ με θέμα «Οικονομία, αξίες και κοινωνία στη σύγχρονη Ρωσία».

3) η πολιτική και οικονομική δομή της κοινωνίας

4) η κουλτούρα της κοινωνίας, και το επικοινωνιακό της σύστημα

5) το πνευματικό υπόβαθρο της κοινωνίας: ερμηνεία του νοήματος και προοπτικής της ζωής.

2. Στο πλαίσιο του διαγράμματος αυτού ας αρχίσουμε να βλέπουμε τις οικονομικές διαδικασίες καθεαυτές, όπως αυτές επισυμβαίνουν σήμερα στον κόσμο μας (2). Ποιες είναι οι πιο χαρακτηριστικές ιδιαιτερότητές τους; Τουλάχιστον πέντε τάσεις μπορούν να αναγνωρισθούν.

Η *πρώτη* τάση είναι ότι οι πραγματικές οικονομικές διαδικασίες παραγωγής και κατανάλωσης, επενδύσεων και εμπορίου σε παγκόσμιο επίπεδο επεκτείνονται ακόμη στο σύνολό τους, αλλά σε ένα βαθμό περιφερειακής διασποράς, που είναι μεγαλύτερη από πριν. Η ανάπτυξη της παραγωγής και των επενδύσεων είναι πολύ υψηλή στις επονομαζόμενες δυναμικές ασιατικές οικονομίες (πέρυσι 7% για ολόκληρη την περιφέρεια, η οποία περιλαμβάνει την Ιαπωνία, Κίνα και τις τέσσερις τίγρεις –Ταϊβάν, Νότια Κορέα, Χονγκ-Κονγκ, Σιγκαπούρη). Είναι μέτρια ή χαμηλή στην αμερικανική ήπειρο και στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, συνεχίζει όμως να είναι αρνητική σε μεγάλα τμήματα της Ανατολικής Ευρώπης και ακόμη περισσότερο στην Αφρική νοτίως της Σαχάρας. Συγκρίνετε για παράδειγμα το ότι η Κίνα αύξησε την παραγωγή-ανάπτυξή της από 6,5% το 1978 στο 10% το 1989[1], ενώ την ίδια χρονική περίοδο η παραγωγή και οι επενδύσεις στην Αφρική νοτίως της Σαχάρας μειώθηκαν ετήσια κατά 4%[2].

Ο κόσμος έχει γίνει ένας κόσμος με ένα είδος μαγνητικής βαρύτητας στους οικονομικούς πόλους, και η εντύπωση αυτή επιβεβαιώνεται τα μέγιστα, εάν κοιτάξουμε την εισοδηματική πλευρά, τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο όσο και κατά έθνος. Σε παγκόσμιο επίπεδο, το 1960 το πλουσιότερο 20% του παγκόσμιου πληθυσμού είχε εισοδήματα 30 φορές μεγαλύτερα από το φτωχότερο 20%. Το 1990 όμως, το πλουσιότερο 20% είχε 60 φορές μεγαλύτερα[3]. Σύμφωνα με την τελευταία έκθεση του αναπτυξιακού προγράμματος του ΟΗΕ (1994) το φτωχότερο 20% του παγκόσμιου πληθυσμού εισπράττει τώρα μόνο το 1,4% του παγκόσμιου ακαθάριστου προϊόντος. Επίσης και σε επίπεδο εθνών, χωρίς να εξαιρούνται τα πλούσια έθνη, η διανομή του εισοδήματος τείνει γενικά να γίνει πιο άνιση. Στα δυτικά βιομηχανικά κράτη αυτό συνοδεύεται από την αύξηση της επονομαζόμενης νεο-φτώχειας, η οποία δομικά συνδέεται με την αυξανόμενη ανεργία και την κοινωνική απομόνωση.

Η *δεύτερη* παγκόσμια τάση, η οποία ήδη επισημάνθηκε από πολλούς, είναι η τάση προς διεθνοποίηση της αγοράς και του εμπορίου. Ενώ το 1950 μέχρι

1. SCAN, 188.
2. FAST, 5.
3. UNDP 1992, σ. 1

σήμερα το πραγματικό παγκόσμιο ακαθάριστο προϊόν αυξήθηκε με έναν συντελεστή 5, το συνολικό μέγεθος των εξαγωγών αυξήθηκε με συντελεστή 10, και οι εξαγωγές των βιομηχανιών στο εικοσαπλάσιο[4].

Κρίσιμο ρόλο προς αυτήν την εξέλιξη, έχουν παίξει οι πρόσφατα εμφανιζόμενες πολυεθνικές εταιρείες, ο αριθμός των οποίων αυξανόταν με έναν συντελεστή 7 από το 1970[5]. Όχι λιγότερο από το 30% των παγκόσμιων εξαγωγών αποτελείται από συναλλαγές μέσα στις εταιρείες αυτές[6], και ακόμη και το εμπόριο διαφόρων αγαθών των αναπτυσσόμενων χωρών συγκεντρώθηκε συντριπτικά στα χέρια περίπου δεκαπέντε πολυεθνικών εταιρειών[7]. Το πλεονέκτημα των πολυεθνικών εταιρειών σε σχέση με τις εθνικές εταιρείες δεν είναι μόνον ότι μπορούν να συνδυάσουν προχωρημένη καπιταλιστική τεχνολογία και χαμηλότερο κόστος εργασίας και να χρησιμοποιήσουν διαφορικούς φόρους, αλλά ότι επωφελούνται επίσης από σημαντικές οικονομίες ευκαιριών: έχουν τη δυνατότητα γρήγορης αλλαγής για την παραγωγή άλλων προϊόντων χωρίς πολύ επιπλέον κόστος[8]. Ειδικότητά τους είναι οι ξένες άμεσες επενδύσεις, και στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 ο ρυθμός ανάπτυξης των ξένων άμεσων επενδύσεων αυξανόταν τρεις φορές γρηγορότερα από αυτόν της παγκόσμιας ανάπτυξης των εξαγωγών. Εάν, παρόλα αυτά, κάποιος προσδοκούσε ότι οι χώρες του τρίτου κόσμου πήραν ένα δίκαιο μερίδιο από την ανάπτυξη των επενδύσεων αυτών, η προσδοκία του αυτή αποδείχθηκε λανθασμένη. Το μερίδιο των αναπτυσσόμενων χωρών στην εισροή ξένων άμεσων επενδύσεων έπεσε από 25% το 1980 στο 17% το 1990, και το μερίδιο των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών έπεσε κατά την ίδια περίοδο από 4‰ σε 1‰[9]. Από την οπτική αυτή η τάση κατέχει μια αυξανόμενη βαρύτητα στην παγκόσμια οικονομία.

Μια σημαντική *τρίτη* τάση είναι η συνεχής και μάλιστα πολλαπλάσια ανάπτυξη των χρηματοπιστωτικών αγορών στον κόσμο του σήμερα. Οι τυπικές χρηματιστικές μεταφορές υπερβαίνουν το μέγεθος των πραγματικών μεταφορών (όπου ανταλλάσσονται είδη και υπηρεσίες) με έναν συντελεστή περίπου 1 προς 30, πράγμα που σημαίνει ότι οι χρηματιστικές συναλλαγές χάνουν έδαφος στην πραγματικότητα και καθορίζονται βαθμιαία από το χώρο των υποκειμενικών προσδοκιών και της συνακόλουθης κερδοσκοπίας. Η επονομαζόμενη αγορά του ευρω-δολαρίου έχει φθάσει το φανταστικό ποσό των 4 τρισεκατομμυρίων δολαρίων[10]. Αυτό το κεφάλαιο μπορεί πολύ εύκολα να μετακινηθεί, εάν

4. SCAN, 151
5. Richard Barnet - John Cavanagh, *Global dreams*, 1994.
6. DC 2000, 28.
7. Clairmonte και Cavanagh, «Transnational Corporations and global markets», στο *Trade and development: an UNCTAD review*, UN αρ. 4, 1982.
8. FAST 43· SCAN 154.
9. Στοιχεία από FAST, passim.
10. B & C, 1994.

υπάρξουν φόβοι για αλλαγές στην τιμή συναλλάγματος και/ή στα επιτόκια ή εάν μπορούν να επιτευχθούν κερδοσκοπικά κέρδη. Ακόμη και η συγκεντρωτική δράση εφτά από τις μεγαλύτερες κεντρικές τράπεζες στον κόσμο δεν μπόρεσε να σταματήσει το προηγούμενο καλοκαίρι την υπερτίμηση του γιεν και την υποτίμηση του δολαρίου.

Μια συναφής *τέταρτη* τάση είναι η αυξανόμενη υπερχρέωση. Το κοινό χρέος των χωρών του τρίτου κόσμου έχει φθάσει το μυθικό ποσό των 1,5 τρισεκατομμυρίων δολαρίων, πράγμα που έχει καταστρεπτικότατες συνέπειες, ειδικά για τις πιο φτωχές χώρες του κόσμου και επιβαρύνει τις οικονομίες της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης. Το χρέος της Αφρικής κάτω της Σαχάρας διπλασιάστηκε μεταξύ του 1982 και του 1990, και αυτή τη στιγμή πέντε Αφρικανικά κράτη έχουν ένα εξωτερικό χρέος, το οποίο είναι 12 φορές υψηλότερο από την αξία των εξαγωγών τους (πράγμα που σημαίνει ότι η συνολική αξία των εξαγωγών τους είναι η ίδια ή χαμηλότερη από τους οφειλόμενους τόκους τους)[11]. Η αποκαλούμενη καθαρή μεταφορά κεφαλαίου από το Νότο προς το Βορρά, που έφθασε το 1987 το απόλυτο ύψος των 30 δισεκατομμυρίων δολαρίων[12], έχει πλέον άμεση σχέση μ' αυτό. Όμως επίσης και το χρέος των εθνών και χωρών του Βορρά ακόμη αυξάνεται. Οι ΗΠΑ είναι η πιο υπερχρεωμένη χώρα του κόσμου.

Η *πέμπτη* και τελευταία τάση που θέλω να αναφέρω έχει σχέση με την τομεακή και την τεχνολογική ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας. Έχω αναφέρει ήδη τη μεγάλη ανάπτυξη της παραγωγής των βιομηχανιών (manufactures), μια λέξη που προέρχεται από τα λατινικά manus (=χέρι) και facio (=φτιάχνω) και παρουσιάζει αντίφαση στους όρους της, αφού όλο και περισσότερα βιομηχανικά προϊόντα δημιουργούνται χωρίς να τα αγγίζει ανθρώπινο χέρι. Υπάρχει ένα ισχυρό ρεύμα προς μια συνεχή ανανέωση, και οι νέες τεχνολογίες σπάνια είναι διαθέσιμες για τους πολλούς –προστατεύονται αυστηρά από πατέντες οι οποίες συνήθως ανήκουν στις πολυεθνικές εταιρείες. Μια ερευνητική έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στις Βρυξέλλες μιλάει κατ' επέκτασιν για την παρούσα τάση «μη μεταφοράς τεχνολογίας»[13].

Συναφής προς το αυξανόμενο κεφάλαιο και την ένταση της βιομηχανικής παραγωγής είναι η μειούμενη σχετική εισαγωγή της ανθρώπινης εργασίας: η ανάπτυξη με ανεργία έχει γίνει ένα καθολικό φαινόμενο από τη δεκαετία του 1970, και η δομική ανεργία που εμφανίζεται στην Κεντρική, Δυτική και Ανατολική Ευρώπη εμφανίζει μια ανερχόμενη τάση.

Ενώ όμως η βιομηχανική παραγωγή γενικά αυξάνεται, επίσης και κατά κεφαλήν του πληθυσμού, η παγκόσμια παραγωγή τροφίμων, αντίθετα, παραμένει στάσιμη από το 1985 σε μια κλίμακα κατά κεφαλήν (επίσης με κάποιες

11. DC 2000, 11.
12. UNDP 1994, σ. 74.
13. FAST, 69.

εμφανείς εξαιρέσεις, όπως στην Κίνα, στην Ινδονησία και τις Δυτικές βιομηχανικές χώρες, οι οποίες είχαν ακόμη μια αγροτική υπερπαραγωγή). Στην Αφρική η παραγωγή τροφίμων κατά κεφαλήν έπεσε μεταξύ του 1970 και του 1990 περίπου 20%. Σε παγκόσμιο επίπεδο συνολικά η έκταση της καλλιεργήσιμης γης μειώθηκε κατά κεφαλήν πληθυσμού από 0,38 ha το 1970 σε 0,28 ha το 1970 σε 0,28ha το 1990[14]. Επομένως υπάρχει μια ακόμη αυξανόμενη πείνα στον κόσμο σε απόλυτους όρους· για το 2000 περιμένουμε ότι 600 εκατομμύρια άνθρωποι θα λιμοκτονούν μόνιμα. Αυτή η απειλητική ανάπτυξη φυσικά συνδέεται στενά με το γεγονός ότι η αύξηση των παγκόσμιων γεννήσεων είναι ακόμη περίπου 90 εκατομμύρια άνθρωποι το χρόνο, και οι περισσότεροι συγκεντρωμένοι στο Νότο: από τα 170 παιδιά που γεννιούνται κάθε λεπτό, τα 164 βλέπουν σήμερα το φως του ήλιου σε μια χώρα του Τρίτου κόσμου[15].

Εάν οι τεράστιες διαφορές εισοδήματος και πλούτου μεταξύ Βορρά και Νότου συνεχίσουν να υπάρχουν, τότε πολλά από τα παιδιά αυτά αναμφίβολα θα προσπαθήσουν να μεταναστεύσουν στο Βορρά. Αυτό θα οδηγήσει στο να αυξηθούν οι κοινωνικές εντάσεις στο Βορρά, αλλά επίσης συνεπάγεται και πραγματικές απώλειες για το Νότο. Π.χ. η Αφρική ήδη έχει χάσει ένα τέταρτο του ειδικευμένου εργατικού δυναμικού της εξαιτίας της μετανάστευσης στην Ευρώπη[16].

3. Εάν για μια στιγμή δούμε συνολικά και τις πέντε αυτές τάσεις –τη διόγκωση της παγκόσμιας παραγωγής, η οποία συγκεντρώνεται έντονα σε μερικούς πόλους ανάπτυξης· τη διεθνοποίηση της αγοράς και του εμπορίου· την έντονη άνοδο των χρηματοπιστωτικών αγορών και την αυξανόμενη καθολική χρέωση· και τέλος την τεχνολογική ανανέωση, η οποία συχνά δε συνεπάγεται περισσότερες θέσεις εργασίας, ούτε περισσότερη τροφή για το Νότο– τότε δεν είναι δύσκολο να επισημάνουμε μια ισχυρή αλληλεξάρτηση μεταξύ των φαινομένων αυτών. Υποβαστάζουν το ένα το άλλο, για να το πούμε έτσι, σε μεγάλη έκταση διευκολύνοντας την πάλη για μια έντονη οικονομική και τεχνολογική πρόοδο. ΄Ομως, όπως ίσως η άλλη όψη του ίδιου νομίσματος, επίσης ενδυναμώνονται μεταξύ τους με αποτέλεσμα τον πλουτισμό και την περαιτέρω ενίσχυση των ήδη προνομιούχων ατόμων, ομάδων και εθνών.

Είναι για παράδειγμα σημαντικό, και ασφαλώς όχι συμπτωματικό, το ότι σε καθεμιά από τις τάσεις αυτές υπάρχουν στοιχεία αποκλεισμού των φτωχότερων ή πιο αδύναμων ομάδων ή εθνών. Η διόγκωση, εξάλλου, της παραγωγής επικεντρώνεται στη Δύση, αποκλείοντας την Αφρική και τους νεόφτωχους σε Αμερική και Ευρώπη. Στη διόγκωση των άμεσων ξένων επενδύσεων τα φτωχότερα έθνη σχεδόν δεν έχουν μερίδιο. Οι χώρες της Νότιας, Κεντρικής και Ανατολικής

14. SCAN 136.
15. American Bureau for Population Research, *Annual Report*, 1994.
16. UNDP 1992, εισαγωγή.

Ευρώπης δεν έχουν πρόσβαση στις χρηματοπιστωτικές αγορές παρά μόνον χρησιμοποιώντας ξένο συνάλλαγμα. Τα χρεωμένα έθνη στη Νότια, Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη εξαιρούνται συνήθως από περαιτέρω δανειοδότηση, εάν δεν προσαρμόσουν τις οικονομίες τους – τι διαφορά με ένα πλούσιο έθνος, όπως οι ΗΠΑ το οποίο μπορεί να συνεχίζει να δανείζεται χρήματα χωρίς κανένα δομικό πρόγραμμα προσαρμογής (σταθεροποιητικό πρόγραμμα)! Τελικά, τίθενται σε εφαρμογή νέες τεχνολογίες, προστατεύονται από πατέντες, έτσι ώστε να αποκλεισθεί εκ των προτέρων η άμεση πιθανή χρήση τους από άλλες, λιγότερο προνομιούχες χώρες.

Τώρα θα μπορούσατε να με ρωτήσετε: γιατί μας τα λες όλα αυτά; Ολόκληρος ο αιώνας δε μας δίδαξε το ίδιο μάθημα για την απληστία των πλουσίων και την καταπίεση αυτών που δεν έχουν δύναμη; Η αντίδραση αυτή είναι κατανοήσιμη, αλλ' όμως, κατά την άποψή μου, χάνει την πρωτοτυπία σ' αυτές τις συνδυασμένες παγκόσμιες οικονομικές τάσεις.

Τουλάχιστον μερικώς νέα, για παράδειγμα, είναι η αυξανόμενη σημασία του κόσμου του χρήματος και του χρηματισμού στην παγκόσμια οικονομία, και η βαθμιαία εμφάνισή του ως καθοδηγητικού παράγοντα. Δεν έχει ξανασυμβεί ποτέ προηγουμένως, παραδείγματος χάριν, να αναπτύσσεται το οικονομικό τμήμα μιας κοινωνίας με τόσο αυτόνομο τρόπο, ώστε να είναι σχεδόν απρόβλεπτο στην εξέλιξή του. Τώρα συνδέεται ακόμη λιγότερο με όσα συμβαίνουν στην αποκαλούμενη πραγματική οικονομική σφαίρα. Και δεν έχει επίσης προηγούμενο στη σύγχρονη ιστορία το γεγονός ότι ο παράγοντας του χρήματος και των χρηματιστικών κινδύνων επιλέγει τώρα ανάμεσα στις διάφορες οικονομίες στον κόσμο και στη βάση αυτή απλώς αποφασίζει ποια οικονομία μπορεί να προχωρήσει και ποια πρέπει να μπει στο περιθώριο. Το χρήμα υπαγορεύει την πραγματική οικονομία, αντί να την υπηρετεί. Πράγμα το οποίο επίσης μπορεί να γίνει αντιληπτό στην αυξανόμενη υπερχρέωση όχι μόνο των φτωχών εθνών, αλλά επίσης και της πλειοψηφίας των πλουσίων εθνών. Η δύναμη του χρηματοπιστωτικού κυκλώματος –το οποίο περιλαμβάνει από την πλευρά του πιστωτή τράπεζες όλων των ειδών, διεθνείς χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, και τους χρηματοπιστωτικούς κλάδους των πολυεθνικών εταιρειών– έχει αναπτυχθεί σε τέτοιο σημείο, ώστε μπορεί να δημιουργήσει το δικό του κόσμο και να οδηγήσει σε χρέωση άλλους κόσμους.

Υπάρχουν όμως κι άλλα στοιχεία που είναι καινούρια σχετικά με την ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας. Το σκηνικό στο οποίο παίζουν το ρόλο τους οι οικονομικά δρώντες αλλάζει ταχύτατα. Και εδώ επίσης τέσσερις τουλάχιστον τάσεις είναι ορατές. Για να τις βρούμε, θα πρέπει να ανατρέξουμε μια στιγμή στο διάγραμμα, το οποίο υπέδειξα ήδη από την αρχή.

4. Οι οικονομικές και χρηματικές διαδικασίες μπορούν να υποκρίνονται ότι είναι αυτόνομες μέσα στην ανθρώπινη κοινωνία, όμως φυσικά δεν είναι αλήθεια. Οι οικονομικές διαδικασίες έχουν μια στενή σχέση με τη φύση αφ' ενός,

και λαμβάνουν χώρα μέσα στην ανθρώπινη κουλτούρα αφ' ετέρου. Και υπό τις παρούσες εξελίξεις στον κόσμο, οι σχέσεις αυτές όχι μόνον είναι στενές, αλλά έχουν γίνει και βαθμιαία τεταμένες.

Αυτή είναι κατά *πρώτο* λόγο η σχέση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και περιβάλλοντος. Το 1992 η Παγκόσμια Τράπεζα δημοσίευσε την καλά τεκμηριωμένη και καλογραμμένη έκθεση με θέμα «Ανάπτυξη και περιβάλλον», στην οποία δεν αποκρύπτονται οι πολλοί κίνδυνοι, που ενυπάρχουν στη γρήγορη οικονομική ανάπτυξη για την ποιότητα του αέρα και του νερού και για τα διαθέσιμα αποθέματα της γης και των φυσικών πόρων. Επίσης στην έκθεση αναφέρεται καθαρά ότι «συχνά οι πολύ φτωχοί είναι αυτοί που υποφέρουν από τις συνέπειες της μόλυνσης και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης» (σ. 5). Ωστόσο η έκθεση δηλώνει ως βασική της αρχή, ότι η συνεχιζόμενη οικονομική μεγέθυνση και στα πλουσιότερα έθνη επίσης, μπορεί να συνδυαστεί άριστα με μια «συνετή περιβαλλοντική διαχείριση» και απορρίπτει την «ψευδή διχοτομία» μεταξύ ανάπτυξης και περιβάλλοντος (σ. 25). ΄Ομως μπορούμε να επιτύχουμε κάτι τέτοιο; Οι ενδείξεις ολοένα δυναμώνουν, ότι ενόψει της συρρικνούμενης διαθέσιμης βιομάζας στη γη και των παγκόσμιων επιπτώσεων, όπως το φαινόμενο του θερμοκηπίου και η συνεχιζόμενη καταστροφή του στρώματος του όζοντος, τέτοιες δηλώσεις είναι απαράδεκτα εύκολες. ΄Ηδη τώρα μπορούμε να αποδείξουμε –π.χ. όπως έκανε ο Weizsäcker– ότι το παρόν μοντέλο πλουτισμού των βιομηχανικών χωρών δεν είναι βιώσιμο, και ότι ο κόσμος απλούστατα θα καταρρεύσει από οικολογική άποψη, εάν οι δυτικοί τρόποι παραγωγής και κατανάλωσης υιοθετηθούν σε παγκόσμιο επίπεδο[17].

΄Ομως υπάρχει επίσης και μια *δεύτερη* τεταμένη σχέση: αυτή μεταξύ οικονομίας και κουλτούρας. Οπωσδήποτε η σχέση αυτή καταλήγει σε διαφορετικά αποτελέσματα από περιοχή σε περιοχή, διαφορετικά στη Ρωσία και τις ΗΠΑ, διαφορετικά στην Κίνα και τη Ζάμπια. ΄Οπως γενικά μπορούμε να πούμε, ο υπολογιστικός τρόπος σκέψης και δράσης δεν περιορίζεται μόνο στο οικονομικό πεδίο, αλλά διαποτίζει τις κοινωνίες μας ως σύνολο σε αυξανόμενη κλίμακα. Τυπικές εκφράσεις κουλτούρας, όπως οι τέχνες, τα σπορ, οι πληροφορίες, η εκπαίδευση, ακόμη και η θρησκεία έχουν τώρα μεταβληθεί σε εμπορεύματα και αντικείμενα εκμετάλλευσης από το μονεταρισμό. Σχεδόν όλα αγοράζονται, για καθετί υπάρχει μια αγορά: αγορά για την υγεία και τη γνώση, αγορά για την ευτυχία και την αγάπη, και ακόμη και για την ίδια την πίστη στον εαυτό σου. Η θρησκεία προσφέρεται ως καταναλωτικό είδος, απλώς επιλέγεις τον τύπο της δικής σου πνευματικής άνεσης. ΄Ομως αυτά είναι ακόμη μόνο η εξωτερική πλευρά.

Περισσότερο σοβαρό είναι το γεγονός ότι η κουλτούρα απειλείται εσωτερικά από έναν αυξανόμενο οικονομισμό. Εννοώ μ' αυτό την ανταλλαγή των

17. EUW, 205.

βαθύτερων ηθικών αξιών με τον παράγοντα του προσωπικού κέρδους και του χρηματικού υπολογισμού. Οι συνήθειες της καρδιάς του δυτικού ανθρώπου χρωματίζονται από τον υπολογισμό του τι είναι χρήσιμο, και τι βελτιώνει τη δική του προσωπική κατάσταση[18]. Όμως μπορεί η οικονομία να συνεχίζει χωρίς ένα ελάχιστο μέτρο νομιμοφροσύνης, πίστης και βασικής προθυμίας να προσφέρει πριν να λάβει;

Στις μέρες μας δεν λαμβάνει χώραν απλώς μια διάβρωση της φύσης, αλλά επίσης μια διάβρωση της κουλτούρας και των πολιτιστικών αξιών, πράγμα που είναι τουλάχιστον τόσο θανατηφόρο για την οικονομική ζωή όσο και η διάβρωσή της φύσης. Επιπλέον, μερικές φορές η διάβρωση αυτή συμπληρώνεται από μια ροπή για υποκατάστατα ή αντικαταστάσεις της πραγματικής κουλτούρας, δηλαδή μορφές ακραίου εθνικισμού, φασισμού ή ρατσισμού. Όμως όλοι γνωρίζουμε ότι εάν η ζωή στο σύνολό της γίνει είτε θέμα οικονομικού υπολογισμού είτε εθνικής ή εθνολογικής αυτο-επιβεβαίωσης, τότε και στις δύο περιπτώσεις η ίδια η ανθρώπινη ζωή αρχίζει να χάνει το νόημά της.

Ας αναφέρω επίσης μια *τρίτη* τεταμένη σχέση, δηλαδή ανάμεσα στο οικονομικό και πολιτικό σύστημα στην κοινωνία. Κανονιστικά η πολιτική, και από βιβλική άποψη, συνδέεται με το σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, με τον κανόνα της αμεροληψίας και με την αναζήτηση της συμμετοχής όλων των πολιτών σε θέματα γενικού ενδιαφέροντος. Επομένως, το πολιτικό σύστημα χρειάζεται πάντοτε ένα είδος απόστασης από τις ισχυρές δυνάμεις διαχωρισμού, επίσης από εκείνες οικονομικής φύσης. Όμως αυτό που βλέπουμε να αναδύεται σχεδόν παντού στον κόσμο είναι ένας αμήχανος συνδυασμός μιας αυξανόμενης απελευθέρωσης και απορύθμισης της οικονομίας αφ' ενός και αφ' ετέρου μιας αυξανόμενης εργαλειοποίησης του κράτους για την εξυπηρέτηση οικονομικών συμφερόντων.

Πράγματι και τα δύο αυτά πηγαίνουν χέρι με χέρι. Προϋπήρχε η επιτυχημένη φόρμουλα της Ιαπωνίας, η οποία τώρα υιοθετείται και γίνεται αντικείμενο μίμησης από όλες τις χώρες της Άπω Ανατολής, ενώ επίσης αναδεικνύεται ως κύριο χαρακτηριστικό σχεδόν όλων των σύγχρονων βιομηχανικών οικονομιών. Ο μύθος πίσω από τη γενική αποδοχή είναι ότι η επιρροή του κράτους έχει γίνει υπερβολικά ισχυρή και επομένως πρέπει να μειωθεί· όμως, στην πραγματικότητα η επιρροή δε μειώνεται, αλλά απλώς στρέφεται προς άλλη κατεύθυνση. Δηλαδή προς την κατεύθυνση της μεγαλύτερης εξυπηρέτησης του επιχειρηματικού παράγοντα και της συνεχούς αύξησης της παραγωγής και των εξαγωγών. Έτσι όχι μόνον η κουλτούρα, αλλά και το κράτος βαθμιαία απλώνεται από την οικονομία, και πρέπει να παίξει το ρόλο του σ' αυτό που θεωρείται ως «συμβιωτικό μοίρασμα της δημόσιας και ιδιωτικής δύναμης»[19].

18. Βλ. R. Bellah cs, *Habits of the heartm*, passim.
19. FAST, 164.

Μια *τέταρτη* και τελευταία εξέλιξη, την οποία θέλω να αναφέρω, ειναι η τάση οικονομικής διάβρωσης όλων των μορφών φροντίδας. Αυτό μπορεί να ακούγεται παράξενο, όμως ένας ισχυρός οικονομικός νόμος δουλεύει πίσω από την τάση αυτή. Ο νόμος αυτός, που σε μεγάλη έκταση περνάει απαρατήρητος, είναι ο νόμος της διαφορικής ανάπτυξης των δυνατοτήτων παραγωγής.

Σε μια κοινωνία όπου λαμβάνει χώραν έντονη υλική οικονομική ανάπτυξη, η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας στους βιομηχανικούς τομείς είναι φυσικά σημαντικά υψηλότερη από ό,τι στους τομείς άμεσης παροχής υπηρεσιών στον άνθρωπο, όπως η εκπαίδευση, η υγεία, η κοινωνική και περιβαλλοντική φροντίδα. Μια νοσοκόμα σ' ένα νοσοκομείο δεν μπορεί να βοηθάει κάθε χρόνο 5% περισσότερους ασθενείς απ' ό,τι τον προηγούμενο χρόνο. Αυτή η αργή ή μηδενική ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας στους τομείς φροντίδας δεν είναι προβληματική, εάν δεν υπάρχει μια γενική ετήσια αύξηση των μισθών και του επιπέδου εισοδήματος στην κοινωνία, γι' αυτό και το κόστος και οι τιμές των υπηρεσιών αυτών μπορούν να είναι σταθερές. Εάν όμως υπάρξει μια ετήσια αύξηση των επιπέδων εισοδήματος, που αποφασίζεται από τους αποκαλούμενους ισχυρούς τομείς της οικονομίας, τότε οι τιμές των υπηρεσιών αυτών αναπόφευκτα θα αυξηθούν, ενώ αυτές των προωθημένων βιομηχανικών προϊόντων μπορεί να πέσουν ή να παραμείνουν στο ίδιο επίπεδο. Αυτό όμως συνεπάγεται ότι μια πλούσια κοινωνία έχει την τάση να κάνει την παροχή υπηρεσιών βαθμιαία πιο ακριβή, και για τους φτωχούς σχεδόν απλησίαστη. Η φροντίδα για τη φύση ή τους συνανθρώπους θα μειωθεί ή θα υποκατασταθεί από μηχανικές επινοήσεις. Αυτό επίσης πλήττει το δημοσιονομικό τομέα κάθε κυβέρνησης. Γιατί οι κυβερνητικές δραστηριότητες λαμβάνουν χώραν στον ίδιο αυτό τομέα υπηρεσιών. Επομένως σχεδόν όλες οι κυβερνητικές δαπάνες τείνουν να γίνουν υψηλότερες, όταν υπάρχει μια γενική ανάπτυξη παραγωγής και εισοδημάτων. Ο δημόσιος τομέας εμφανίζει έλλειμμα (προϋπολογισμού) εάν το επίπεδο των φόρων δεν αυξηθεί σημαντικά. Είναι επομένως περίεργη και αναπότρεπτη παραδοξολογία το ότι μια υλικά αυτο-πλουτιζόμενη κοινωνία τείνει να γίνει μια κοινωνία, η οποία ταυτόχρονα εξαθλιώνεται καθεαυτήν τόσο σχετικά με τη δημόσια όσο και με την ιδιωτική φροντίδα.

5. Είναι καιρός να φθάσουμε σε ορισμένα προσωρινά συμπεράσματα, τα οποία δίνουν αφορμή για βαθύτερους προβληματισμούς. Πρώτον πρέπει να παρατηρήσουμε ότι οι παγκόσμιες οικονομικές τάσεις της εποχής μας αποκαλύπτουν ένα συνεχιζόμενο ρεύμα προς τη μεγέθυνση, και στο χρηματιστικό και στον εμπορικό τομέα, αφήνοντας μεγάλα τμήματα του κόσμου πίσω μ' έναν τρόπο αποκλεισμού τους. Κοντά σ' αυτό πρέπει να παρατηρήσουμε βαθιές εντάσεις μεταξύ της επιδιωκόμενης κεντρικής οικονομικής ανάπτυξης και της φυσικής, πολιτιστικής, πολιτικής και κοινωνικής συνάφειας ή περιβάλλοντος.

Αυτές οι επιδράσεις είναι τόσο εκτεταμένες και τόσο βαθιές, ώστε για χάρη της βιωσιμότητας της ζωής σε όλες της τις διαστάσεις –ανθρώπινη και οικολο-

γική– οι οικονομικές τάσεις του σήμερα πρέπει ασφαλώς να πάρουν μιαν άλλη αποφασιστική πορεία. Πώς όμως αυτό θα καταστεί δυνατό; Γιατί όχι μόνον η παλίρροια έχει στραφεί εναντίον της κάθε τύπου δημόσιας επέμβασης, αλλά επίσης οι οικονομικές αυτές εξελίξεις όλο και περισσότερο κατευθύνονται και καθοδηγούνται από τον κόσμο του χρήματος. Αυτός είναι ένας οικονομικός τομέας που κατευθύνει ολόκληρο τον κόσμο, ο ίδιος όμως είναι ανερμάτιστος, ένα θύμα υποκειμενικών αισθημάτων, διαφοροποιήσεων και κερδοσκοπίας. Από πού λοιπόν μπορούμε να περιμένουμε βοήθεια ή σωτηρία;

Ποιο θα είναι, για παράδειγμα, το μέλλον της Ρωσίας στη συνάφεια αυτή, εάν οι παγκόσμιες διεργασίες αποκλεισμού ή μονεταριστικής εκμετάλλευσης συνεχιστούν και επίσης δε σταματήσει η πολιτιστική και οικολογική διάβρωση; Αυτή έχει το μεγάλο πλεονέκτημα των πλούσιων φυσικών πόρων, μήπως όμως αυτοί θα πουληθούν σε πολυεθνικές εταιρείες πριν αποκτήσει την ευκαιρία η Ρωσία να τους αναπτύξει για τους δικούς της κοινωνικούς σκοπούς; Αυτές απλώς είναι ερωτήσεις. Όμως τις θέτω εδώ για να διευκρινίσω ότι η Ρωσία ασφαλώς δε βρίσκεται έξω από την επίδραση των παγκόσμιων αυτών ανησυχητικών τάσεων.

6. Με τη διάγνωση αυτή και τις ερωτήσεις αυτές φθάνω στο τελευταίο μέρος της συμβολής μου, το οποίο ασχολείται με πιθανές εναλλακτικές προτάσεις. Όμως το πραγματικό ερώτημα είναι, εάν αυτές οι εναλλακτικές προτάσεις είναι πράγματι εφικτές. Στη βαθιά αυτή σύγχυση ίσως φανεί χρήσιμο να δώσουμε ιδιαίτερη σημασία σ' εκείνο το στοιχείο της ανθρώπινης κοινωνίας, το οποίο αναφέραμε στην αρχή, που όμως μέχρι τώρα δεν το συζητήσαμε: το πνευματικό στοιχείο, το στοιχείο του νοήματος και της προοπτικής.

Καθώς είμαστε συγκεντρωμένοι εδώ, ερχόμαστε από διαφορετικές χώρες με πολύ διαφορετικές κουλτούρες, διαφορετικές πνευματικότητες και διαφορετικές ιδεολογίες. Όμως έχουμε κοινές τουλάχιστον δύο ομοιότητες. Η πρώτη ομοιότητα βρίσκεται στην ομοιότητα των ιδεολογιών, οι οποίες ιστορικά μας κυβέρνησαν και μας κυβερνούν: καπιταλισμός και κρατικο-σοσιαλισμός. Σχετικά με το πόσο διαφορετικές ιδεολογίες είναι ή υπήρξαν, δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι στα βασικά χαρακτηριστικά τους και οι δύο υπήρξαν και είναι ακόμη πράγματι μέλη της ίδιας οικογένειας των ιδεολογιών των στραμμένων στην πρόοδο, οι οποίες προσδοκούν όλα τα καλά και κακά από μια συνεχή ανάπτυξη της οικονομίας, της τεχνολογίας και της επιστήμης. Αυτό έχει χρωματίσει τον τρόπο σκέψης και δράσης μας μέχρι σήμερα.

Και η δεύτερη ομοιότητα μεταξύ μας είναι ότι οι κουλτούρες μας έχουν χριστιανικές ρίζες. Υπήρξε τουλάχιστον ιστορικά σε κάποια έκταση η έκφραση της κλήσης του Θεού να εφαρμόζουμε τη δικαιοσύνη και να αγαπούμε ο ένας τον άλλο και να σεβόμαστε αυτή την κτίση –τόσο πολύ οι κοινωνίες μας έχουν επομένως αμαρτήσει και έχουν αποτύχει να εκπληρώσουν τον προορισμό τους αυτό.

Έχω τη γνώμη ότι μέσα στην εξαιρετικά μεγάλη δυσκολία της εποχής μας θα 'πρεπε να αντιπαραθέσουμε τις δυο αυτές ομοιότητες μεταξύ τους μ' ένα νέο τρόπο. Δηλαδή, διαπιστώνοντας ταυτόχρονα ότι η βασική αιτία της κρίσης κατά κάποιο τρόπο συνδέεται βαθιά με την αμαρτία και την υπερηφάνεια των ιδεολογιών και των δομών της προόδου χωρίς όρια ανάμεσά μας, ενώ εμείς ως χριστιανοί γνωρίζουμε επίσης ότι η βαθύτερη ελπίδα μας και η πίστη μας δεν μπορεί να οικοδομηθεί σ' αυτήν την εμπιστοσύνη προς την πρόοδο.

Ας εκφραστώ με τα λόγια που κάποτε έγραψε ο Ρώσος φιλόσοφος Nicolai Berdiajew –δηλ. στο βιβλίο του για το Νέο Μεσαίωνα:– «Τα ολοκληρωτικά καθεστώτα του Σοσιαλισμού και του Καπιταλισμού είναι κατά βάση από την ίδια σάρκα και αίμα: γιατί και τα δύο πατούν στο ίδιο έδαφος και έχουν το ίδιο πνεύμα, ή καλύτερα και τα δύο γέμουν από την απόρριψη του Πνεύματος. Η λατρεία του Μαμμωνά είναι βασικό γνώρισμα και του Καπιταλισμού και του Σοσιαλισμού». Η πρόταση του Berdiajew για τη σύγχρονη κοινωνία είναι πολύ διαφορετική από αυτή της προόδου χωρίς όρια. Λέει για παράδειγμα: «Για να μπορέσουμε να συνεχίζουμε τη ζωή, οι άνθρωποι πρέπει να πάρουν άλλον δρόμο, το δρόμο του περιορισμού του πόθου τους για περισσότερα, του περιορισμού της ανάπτυξης όλων των επιθυμιών και αναγκών και την ανάπτυξη των πληθυσμών τους. Το δρόμο ενός νέου ασκητισμού, που είναι ο δρόμος της άρνησης των ίδιων των θεμελίων του βιομηχανικού καπιταλιστικού συστήματος»[20].

Βοηθούν όμως αυτά τα λόγια και έχουν αρκετή δύναμη να ανοίξουν ένα νέο δρόμο, να εξερευνήσουν καινούριες και πραγματικές δυνατότητες; Νομίζω πως ναι. Μπορώ μόνο να κάνω αυτό το σχόλιο, ότι δηλ. τα πλούσια και πολύ πλούσια έθνη πρέπει πρώτα να πάρουν αυτό το νέο και απελευθερωτικό μονοπάτι. Ας το κάνω όσο το δυνατόν πιο συγκεκριμένο, αρχίζοντας από την πιο δεσπόζουσα και ισχυρή τάση, την τάση της αχαλίνωτης ανάπτυξης του χρήματος και των χρηματαγορών. Φυσικά είναι δυνατόν να αναδομήσουμε το παγκόσμιο μονεταριστικό σύστημα με τέτοιο τρόπο, ώστε από τα κατ' έτος άρτι προκύπτοντα δισεκατομμύρια του διεθνούς ρευστού χρήματος να πάρουν αμέσως οι χώρες της Νότιας, Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης ένα επαρκές μερίδιο· π.χ. με μια άμεση εκπομπή των ειδικών τραβηκτικών δικαιωμάτων, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να απαλλαγούν από τα τεράστια εξωτερικά τους χρέη. Όμως η αναδόμηση του παγκόσμιου αποθέματος χρημάτων μόνον τότε είναι δυνατή, εάν δεν οδηγήσει σ' έναν τεράστιο διεθνή πληθωρισμό, εάν οι πλούσιες χώρες είναι πρόθυμες να περιορίσουν δραστικά τη δική τους δημιουργία βασικού συναλλάγματος: δολάρια, γιεν, μάρκα και φιορίνια, στην ίδια ποσότητα. Μια τέτοια στροφή προϋποθέτει ότι ο πληθυσμός και οι κυβερνήσεις στις χώρες αυτές θα πρέπει να δείξουν προθυμία να οικοδομήσουν στις οικονομίες τους

20. Nicolai Berdiajew, *Das neue Mittelalter*, σ. 37, 125, 39.

και στον τρόπο της ζωής τους με βάση το στοιχείο του αρκετού· την παραδοχή μιας επάρκειας στη μέση κατανάλωση και στα επίπεδα εισοδήματος. (Πράγμα που παρεμπιπτόντως θα φανεί εξαιρετικά χρήσιμο για τη διατήρηση της απαραίτητης φροντίδας στη δική τους κοινωνία, και για τη διατήρηση του παγκόσμιου οικο-συστήματος).

Όμως η στροφή αυτή, και είναι η τελευταία αλλά αποφασιστική στροφή, τότε μόνον είναι δυνατή, εάν ο ορίζοντας του νοήματος και των προσδοκιών στη δυτική κοινωνία αρχίσει να αλλάζει. Κάτι τέτοιο όμως χρειάζεται προσηλυτισμό, τίποτε λιγότερο. Πράγμα που ταυτόχρονα σημαίνει ότι τα οικονομικά προβλήματα της εποχής μας στη ρίζα τους είναι πνευματικής φύσης. Αλλά, για να τελειώνω, ακριβώς αυτό μπορεί να είναι το πεπρωμένο της εποχής μας, η εκλογή μεταξύ Θεού και Μαμμωνά. Και ίσως, ακόμη, η Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, με τις βαθιές πηγές της πνευματικότητάς τους να προετοιμάσουν το έδαφος στον κόσμο ως σύνολο, διαδίδοντας το φως για το οποίο μιλούν οι παλιές προφητείες.

Κύριες πηγές και συντομογραφίες που χρησιμοποιήθηκαν:

1. Richard Barnet - John Cavanagh, *Global Dreams; Imperial Corporations and the new world order*, New York 1994 [GD].
2. Robert N. Bellah, *Habits of the Heart, Individualism and commitment in American Life*, Berkeley/London 1982.
3. Nicolai Berdiajew, *Das neue Mittelalter, Betrachtungen über das Schicksal Russlands und Europa's*, Tübingen 1950.
4. Commission of the European Communities, *Fast report volume 9, Towards a new Bretton Woods, alternatives for the global ecenomy*, May 1993 ΄IFAST].
5. Commission of the European Communities, *Development Cooperation in the run-up to 2000*, May 1992 [DC 2000].
6. Central Planning Bureau, *Scanning the future, a long term scenario study of the world economy 1990-2015*, The Hague 1992 [SCAN].
7. United Nations Development Program, *Annual Reports* 1992, 1994 [UNDP].
8. Ernst U. von Weizsäcker, *Earth Politics*, Zed Books, London 1994.

Οικονομία για χάρη του ανθρώπου και της ζωής

Προβληματισμοί και κριτική ευαισθητοποίηση

Ιωάννης Σ. Πέτρου

Ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να συλλαμβάνει φαντασιακά καταστάσεις και να τις πραγματοποιεί. Κάθε όμως σύλληψή του δε σημαίνει εκ των προτέρων ότι είναι και ορθή. Η ορθότητά της εξαρτάται από το είδος των σχέσεων του ανθρώπου με τους άλλους, την κοινωνία και τη φύση πάνω στις οποίες θεμελιώνεται. Είναι αυτές σχέσεις ανταγωνισμού ή σχέσεις αλληλεγγύης και συνεργασίας; Φυσικά, υπάρχει δυνατότητα η ορθότητα της σύλληψης αυτής να κριθεί κατά την πορεία πραγματοποίησής της. Αυτό όμως απαιτεί αποδογματοποίηση της αρχικής σύλληψης και υποβολή της σε συνεχή ανάλυση και κρίση.

Σε κάθε κοινωνική κατάσταση δημιουργούνται αντιστάσεις, ιδεολογικά στηρίγματα και αντικειμενοποιήσεις, που έχουν ως σκοπό να τη θωρακίσουν από τις «προσβολές». Γι' αυτό η κατανόηση της ορθότητας της σύλληψης, αλλά και της πορείας πραγματοποίησής της απαιτούν μια «έξοδο» του ανθρώπου από αυτήν. Μόνον έτσι μπορεί –χωρίς εξαρτήσεις, συναισθηματικές φορτίσεις και άλλες ιδεολογικά επενδυμένες επιδιώξεις και σκοπιμότητες– να την εξετάσει και να την εκτιμήσει συνθετικά με βάση τα πραγματικά της δεδομένα.

Ο καλύτερος τρόπος κρίσης της πραγματικότητας είναι να εξετάσει κανείς τα αποτελέσματα και τις επιπτώσεις της σύλληψής του. Πολύ απλά, η ορθότητα μιας θεωρίας ελέγχεται στην πράξη. Η επιμονή στο ότι τα αποτελέσματα μπορεί να μην είναι τώρα τα επιθυμητά, αλλά θα είναι στο «άδηλο» μέλλον, αποτελεί παραπλανητική μελλοντολογία, έμμεσο τρόπο καθιέρωσης και απατηλό επιχείρημα που λειτουργεί ως επίφαση ορθότητας ή ως ιδεολογική κάλυψη των επιλογών που εξυπηρετούν διάφορα συμφέροντα. Αυτό όμως είναι ένα παραχρησιμοποιημένο επιχείρημα που έχει καταντήσει παραμύθι για παιδιά.

Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το επιχείρημα αυτό το χρησιμοποιούν όσοι ευνοούνται από τη συγκεκριμένη κατάσταση και το απευθύνουν σε όσους υφίστανται τα αρνητικά αποτελέσματά της, επιδιώκοντας να μετατοπίσουν την προσοχή τους και έτσι να μη συνειδητοποιήσουν ότι η ίδια η κατάσταση που παρουσιάζεται ως η μοναδική λύση είναι εκείνη που δημιουργεί τα προβλήματα.

Ο άνθρωπος διαθέτει τις απαιτούμενες δυνάμεις, για να διαπιστώσει την ορθότητα των επιλογών του μέσω της παρατήρησης και ερμηνείας των αποτελεσμάτων τους. Γεννιούνται όμως τα ερωτήματα: Διαθέτει ο άνθρωπος την απαιτούμενη θέληση για τη διάγνωση των λανθασμένων επιλογών του; Οι επικρατούσες συνθήκες του επιτρέπουν κάτι τέτοιο; ΄Ασχετα αν η απάντηση στα ερωτήματα αυτά θα είναι θετική ή αρνητική, η ύπαρξη πολλαπλών και συνεχών αρνητικών αποτελεσμάτων αποτελεί τη σαφέστερη απόδειξη για τη λανθασμένη επιλογή. Στο σημείο αυτό βρίσκεται η ουσία της εξέτασης της σύλληψής του. Αποτελεί τον αναγκαίο όρο για τον έλεγχο της ορθότητας των σχέσεών του και το κλειδί για τη σωστή διαμόρφωση της πραγματικότητας.

Απαιτείται λοιπόν το ανάλογο θάρρος και η θέληση να εξετάσει την ορθότητα ή όχι των σχέσεών του και ανάλογα να ενεργήσει απομυθοποιώντας όσα έχει δημιουργήσει. Να ελέγξει τις βάσεις πάνω στις οποίες στηρίζονται και να αναζητήσει νέους τρόπους θεμελίωσης και κατανόησης των σχέσεων, που θα διαμορφώσουν νέες πρακτικές, θα ανατρέψουν τα αρνητικά αποτελέσματα και θα δημιουργήσουν μια νέα κοινωνική σύνθεση.

Ο άνθρωπος όμως δημιουργεί χρησιμοποιώντας τα ήδη υπάρχοντα κοινωνικά υλικά και τις ήδη καθιερωμένες σχέσεις. Το καίριο ερώτημα είναι πόσοι και ποιοι είναι αυτοί που ενεργά διαμορφώνουν την πραγματικότητα, για ποιους διαμορφώνεται αυτή και πόσο περιθώριο αφήνεται στους πολλούς να συμμετάσχουν ενεργά στη διαδικασία αυτή; Αυτή είναι η τραγική πλευρά της σύγχρονης πραγματικότητας, που όμως καθιστά ιδιαίτερα επιτακτική την ανάλυσή της.

Η θεωρητική αυτή ανάλυση έχει απόλυτη εφαρμογή στη σύγχρονη πραγματικότητα και ιδιαίτερα στη σύγχρονη οικονομία. Ζούμε σε μια εποχή που η οικονομία είναι διεθνοποιημένη. ΄Οσο και να θέλει κανείς να μείνει κλεισμένος στον εαυτό του, δεν μπορεί. Σε τελική ανάλυση τάσεις τέτοιου είδους καταλήγουν σε επικίνδυνη αφέλεια, αν δεν αποτελούν απλό λαϊκισμό για εσωτερική κατανάλωση. ΄Ενα φαινόμενο που είναι αρκετά διαδεδομένο.

Η διεθνοποίηση της οικονομίας απαιτεί να κάνουμε λόγο, ιδιαίτερα μάλιστα μετά το τέλος του ψυχροπολεμικού διπολισμού, για την κυριαρχία ενός παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, που διαθέτει διεθνείς «φύλακες» (ΔΝΤ, Παγκόσμια Τράπεζα, Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, ΄Ομιλος επτά πλουσιότερων χωρών) για τον έλεγχο της απρόσκοπτης λειτουργίας του. ΄Ηδη όμως οι αρνητικές αναλύσεις για τους θεσμούς-φύλακες του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, που άρχισαν να εμφανίζονται, προοιωνίζουν τους τριγμούς του. Αυτές θα αυξάνονται, όσο θα συνειδητοποιείται από όλο και περισσότερους ότι η δεινή κατάσταση των πολλών δεν οφείλεται στην αβελτηρία τους, αλλά σε αυτό καθεαυτό το σύστημα, που για να επιβιώσει παράγει φτώχεια και ανεργία.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι εκείνοι που ενδιαφέρονται για τη νομή των

τοπικών ή διεθνών πλεονεκτημάτων του συστήματος, προβάλλουν ως επιχείρημα για την εξήγηση των αρνητικών αποτελεσμάτων τις τοπικές ιδιομορφίες, αλλά και την αδιαφορία των πολλών να λάβουν υπόψη τους τις ρυθμίσεις που επιβάλλει το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Η άποψη όμως αυτή είναι επικίνδυνη, γιατί προβάλλει τα αρνητικά αποτελέσματα σ' αυτούς που κατ' αρχήν δεν ευθύνονται ή αδυνατούν να παρέμβουν ουσιαστικά και μεταβάλλονται συνειδητά ή ασυνείδητα σε απλούς καταναλωτές αποφάσεων. Ειδικά, αν ακολουθηθούν όλες οι υποδείξεις και πιέσεις, τότε τα αποτελέσματα θα είναι ακόμα πιο αρνητικά. Οι υπάρχουσες, έστω και αδύναμες, αντιστάσεις δεν επιτρέπουν την ανάπτυξη των αρνητικών αποτελεσμάτων σε όλο το εύρος τους.

Οι παγκόσμιες όμως αλληλεπιδράσεις και αλληλεξαρτήσεις δεν οφείλονται μόνο στη διεθνοποιημένη οικονομία, αλλά και σε άλλους παράγοντες. Βασικό ρόλο στη σύγχρονη κοινωνία διαδραματίζει η πολυποίκιλη επικοινωνία, που φέρνει πολύ σύντομα κοντά τους ανθρώπους σε όποιο σημείο της γης και αν βρίσκονται. Αυτό σημαίνει ότι υφίστανται ισχυρές επιδράσεις, ενώ μεταφέρονται μοντέλα ζωής και επιλογές πολύ πιο εύκολα από ό,τι στο παρελθόν. Η αναπαραγωγή του σύγχρονου κόσμου πραγματοποιείται μέσω της λειτουργίας των ΜΜΕ. Ιδιαίτερα ο συνδυασμός των επιδιώξεων του ισχυρού κεφαλαίου και των δυνατοτήτων επιρροής μέσω των ΜΜΕ αποτελεί το πιο επικίνδυνο μείγμα για την καθιέρωση του κόσμου των συμφερόντων.

Ακόμα, με τη λειτουργία ομοιόμορφων παραγόντων, που προέρχονται από το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα ομογενοποιείται η πρακτική, ενώ πολλά από τα προβλήματα της σύγχρονης κοινωνίας υπερβαίνουν τα εθνικά όρια και διαμορφώνουν ομοιόμορφες ή αλληλοεξαρτημένες προβληματικές καταστάσεις. Αυτά και άλλα παρόμοια, που θα μπορούσε να αναφέρει κανείς, καθιστούν τη σύγχρονη ζωή, ως ζωή σε ένα παγκόσμιο χωριό.

Η κατάσταση αυτή έχει άμεσες επιπτώσεις στη δυνατότητα απομονωμένης παρέμβασης, αλλά και απλής αντιμετώπισης, που αν δεν είναι αδύνατη, τουλάχιστον τις περισσότερες φορές είναι αναποτελεσματική. Γι' αυτό οι άνθρωποι που θέλουν να πάρουν σοβαρά υπόψη τους την παρουσία τους στο σύγχρονο κόσμο οφείλουν να μιλούν όχι μόνο με τοπικούς όρους, αλλά να επιδιώκουν παγκόσμιες συνεργασίες και την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ ανθρώπων με διαφορετικές κουλτούρες, παραδόσεις και κατανοήσεις. Κοινό στοιχείο τους μπορεί να είναι η αντίθεση προς τη σύγχρονη κυρίαρχη ολοκληρωτική ιδεολογία και τις διαδικασίες αναπαραγωγής της, αλλά και το ενδιαφέρον τους για τα θύματα που αυτή παράγει.

Σύμφωνα με όσα λέχθηκαν παραπάνω, για να αναλύσουμε την αποδοτικότητα και τη χρηστικότητα της σύγχρονης οικονομίας, αλλά και τη γενικότερη διαμόρφωση της σύγχρονης κοινωνίας, είναι απαραίτητο να λάβουμε υπόψη μας τα αποτελέσματα που παράγει. Δεν μπορεί να κριθεί καθεαυτήν και αυτόνομα (δηλ. με τη χρήση των συνήθων δεικτών), αλλά σε σχέση με αυτούς στους οποίους αναφέρεται, δηλ. τους ανθρώπους, και σε σχέση με τις επιπτώσεις που έχει στη φύση. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να ληφθούν υπόψη κοινωνικοί και οικολογικοί παράγοντες και όχι απλώς οι οικονομίστικοι που χρησιμοποιούνται. Τα αποτελέσματά της από τη σκοπιά αυτή είναι η αύξηση και διεύρυνση της φτώχειας, παλαιάς και νέας μορφής, η διεύρυνση του χάσματος πλουσίων και φτωχών, η ανεργία, η ισοπέδωση του ανθρώπου, η μεταβολή του σε καταναλωτή αποφάσεων και μοντέλων ζωής, και η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος. Είναι η οικονομία της καταστροφής και του θανάτου.

Ευτυχώς που τα αποτελέσματα αυτά καταγράφονται στις εκθέσεις Διεθνών Οργανισμών (βλ. λ.χ. τις εκθέσεις του 1992 και του 1994 του ΟΗΕ για την ανθρώπινη ανάπτυξη και το κείμενο-έρευνας «Όρια στον ανταγωνισμό», που συνέταξαν 19 μελετητές με συντονιστή τον οικονομολόγο Ρικάρντο Πετρέλα, διευθυντή του προγράμματος FAST της Ευρωπαϊκής Ένωσης) και δεν προέρχονται από τις έρευνες «ρομαντικών» διανοουμένων. Έτσι δεν υπάρχει δυνατότητα αμφισβήτησής τους. Διαφορετικά θα αποδίδονταν στις ιδιόρρυθμες τοποθετήσεις «καθυστερημένων» και «αντιπροοδευτικών» διανοουμένων.

Είναι δεδομένο ότι μέσα από τη σύγχρονη πρακτική η οικονομία έχει αναχθεί σε υπερπαράγοντα που καθορίζει τη στάση και τις επιλογές του ανθρώπου. Αντί να υπόκειται και να υπηρετεί τις σχέσεις που συνειδητά επιλέγουν και διαμορφώνουν μεταξύ τους οι άνθρωποι, αυτή διαμορφώνει και επιβάλλει τις σχέσεις.

Για να δικαιολογηθούν οι διάφορες σύγχρονες ενέργειες και επιλογές δημιουργούνται «αντικειμενοποιήσεις». Δεν είναι στην πραγματικότητα αντικειμενικά κριτήρια, αλλά απλώς παρουσιάζονται ως τέτοια και εκμεταλλεύονται την ανάγκη που έχει ο άνθρωπος για σταθερές αναφορές και βεβαιότητα. Οι «σταθερές» αυτές λειτουργούν ως αυτονόητα, μέχρις ότου απομυθοποιηθούν και αντικατασταθούν από άλλες. Φυσικά είναι απαραίτητο να ελέγξουμε τους σκοπούς που εξυπηρετούν τα αυτονόητα αυτά. Αυτό σημαίνει ότι θέτοντας ο άνθρωπος άλλους σκοπούς θα δημιουργήσει άλλα κριτήρια ή άλλες αντικειμενοποιήσεις. Η παρατήρηση αυτή έχει ιδιαίτερη σπουδαιότητα για τη διαμόρφωση των τρόπων παρέμβασης στη σύγχρονη πραγματικότητα.

Ποια είναι όμως τα αυτονόητα της σύγχρονης οικονομικής πρακτικής; Είναι η ελεύθερη αγορά, ο ανταγωνισμός, η ανταγωνιστικότητα, η παραγωγικότητα,

το χρήμα, το κέρδος, η ανάπτυξη, η πρόοδος, και τελευταία ο εκσυγχρονισμός. Αλλά δεν εξετάζεται: τι σημαίνουν όλα αυτά, ποια σχέση έχουν μεταξύ τους, πού οδηγούν, ποιους και τι εξυπηρετούν; Δεν είναι δυνατό, βέβαια, στα πλαίσια ενός άρθρου να εξεταστούν όλες αυτές οι έννοιες. Απλώς θα γίνουν κάποιες παρατηρήσεις που αναφέρονται σε ορισμένες από αυτές.

Το βασικό κριτήριο που πρέπει να χρησιμοποιηθεί για να κριθεί η ορθότητά τους είναι, αν εξυπηρετείται ο άνθρωπος και η διαφύλαξη της ζωής. Η απάντηση είναι εύκολη και εξάγεται από την παρατήρηση των σχέσεων που δημιουργούν και των αποτελεσμάτων που παράγουν. Ούτε ο άνθρωπος ούτε πολύ περισσότερο η ζωή χρησιμοποιούνται ως κριτήρια. Αντίθετα, το βασικό κριτήριο είναι η δύναμη. Λέγοντας δύναμη εννοούμε την εξουσία διαφόρων μορφών και διαβαθμίσεων. Συνήθως αφήνεται έξω από τις αναλύσεις η οικονομική δύναμη. Και είναι αδιάφορο αν αυτή έχει κρατικό ή ιδιωτικό χαρακτήρα. Το αποτέλεσμα είναι το ίδιο.

Η όλη δόμηση της οικονομικής πρακτικής εξυπηρετεί τη συσσώρευση και τη μεγιστοποίηση της δύναμης. Η επίκληση της αγοράς, εφόσον δε στηρίζεται σε συγκεκριμένους κανόνες εξυπηρέτησης του ανθρώπου, καταντά νεφελώδης ιδεολογία εξυπηρέτησης της δύναμης και των ανεξέλεγκτων επιδιώξεων του κυκλώματος του χρήματος. Για να επιβιώσει, βέβαια, η ιδεολογία της αγοράς προκαλεί τις εγωιστικές τάσεις του ανθρώπου και τις τάσεις επιβολής και διάκρισης. Στην πορεία όμως εξυπηρέτησης των ατομικών επιδιώξεων καταφάσκεται ταυτόχρονα η δύναμη του ισχυροτέρου. Αφήνεται ελεύθερο πεδίο δράσης σε αυτόν και δικαιώνεται το ευρύτερο πεδίο του ισχυροτέρου. (Εξαιτίας της κατάστασης αυτής ο κόσμος πλέον κινδυνεύει πραγματικά να αφεθεί στις επιδιώξεις της μαφίας που διεισδύει σε όλους τους τομείς).

Η αγορά θα μπορούσε να γίνει δεκτή αν λειτουργούσε ως πεδίο συνάντησης ανθρώπων και ως χώρος ανταλλαγής. Αλλά δε συμβαίνει κάτι τέτοιο, γιατί για να είναι αποδοτική προς την κατεύθυνση αυτή θα έπρεπε να λειτουργεί στη βάση της ισοτιμίας. Αυτή όμως είναι ανύπαρκτη και αδύνατο να υπάρξει με την απορύθμιση που κυριαρχεί. Ειδικότερα η απορύθμιση ευνοεί τη δύναμη, τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις του ισχυροτέρου. Η σύγκριση της συνύπαρξης μιας πολυεθνικής εταιρείας και του μεμονωμένου καταναλωτή δίνει το μέτρο της σύγκρισης. Η αγορά αυτονομείται από τον άνθρωπο και τον μεταβάλλει σε όργανό της. Αντί ο άνθρωπος να δημιουργεί τις σχέσεις του και τον τρόπο της ζωής του, αυτά του επιβάλλονται από την αγορά.

Παραπέρα, για να επιβιώσει η σύγχρονη αγοραία οικονομία δημιουργεί ανάγκες, διαπλάθει νοοτροπίες μέσω της διαφήμισης, αλλά και γενικότερα της λειτουργίας των ΜΜΕ, και παράγει προϊόντα που εξυπηρετούν τους σκοπούς αυτών που κατευθύνουν τη συγκεκριμένη παραγωγή, αντί ο άνθρωπος να

ερευνά τις ανάγκες του και να προσαρμόζει σε αυτές την οικονομική πρακτική του.

Το θέμα της δημιουργίας αναγκών είναι από τα σπουδαιότερα. Η συνεχής διεύρυνση των αναγκών και η δημιουργία συνεχώς νέων αναγκών θα ήταν αφέλεια να υποστηριχτεί ότι γίνεται για την εξυπηρέτηση του ανθρώπου. Αλλά με τη δημιουργία νέων αναγκών παρουσιάζεται η κάλυψή τους ως ευημερία, που είναι η ιδεολογία της σύγχρονης εποχής. Οι πλουτοπαραγωγικοί, όμως, πόροι δεν επαρκούν για να καλύψουν αυτή τη διευρυνόμενη συνεχώς απαίτηση. Πολύ περισσότερο δεν επαρκούν για να καλύψουν, σε αυτό το επίπεδο κατανόησης της ευημερίας, τις ανάγκες όλων. Όταν όμως διευρύνονται τεχνητά και σκόπιμα οι ανάγκες, ενώ τα όρια της ανάπτυξης είναι περιορισμένα, τότε συμβαίνουν τα εξής:

Πρώτα, συμπιέζονται οι ανάγκες πολλών ανθρώπων, σε πολλές περιπτώσεις αγνοούνται και οι εντελώς βασικές ανάγκες τους, με σκοπό να ικανοποιηθούν οι τεχνητά διευρυμένες ανάγκες ολίγων. Με τον τρόπο αυτό δημιουργείται σήμερα μέσω της καταναλωτικής μανίας και της οικονομίας του τζόγου η κοινωνία του αποκλεισμού από τη ζωή πολλών.

Δεύτερο, η αναγκαιότητα εξυπηρέτησης του επιχειρηματικού ανταγωνισμού, που στηρίζεται στην ένταση του κεφαλαίου, ουσιαστικά στην εξυπηρέτηση της δύναμης, οδηγεί στην παραγωγή προϊόντων που σύντομα μεταβάλλονται σε άχρηστα υλικά. Έτσι, ιδίως ο πιο αναπτυγμένος κόσμος παράγει σωρεία σκουπιδιών.

Τρίτο, σε αυτά πρέπει να προστεθεί και η υπερπαραγωγή οπλικών συστημάτων, δηλαδή συστημάτων μαζικής καταστροφής της ζωής, που σε λίγο, ακολουθώντας την πορεία της συνεχούς βελτίωσης, αντικαθίστανται από άλλα και μεταβάλλονται σε απορρίμματα, αλλά και πολλά σε επικίνδυνα υλικά που εξαναγκάζουν στην αναζήτηση υποβαθμισμένων περιοχών για την αποθήκευσή τους. Η τακτική αυτή μεταβάλλει τους ανθρώπους που ζουν στις περιοχές αυτές σε δεύτερης και τρίτης κατηγορίας.

Τέταρτο, η διεύρυνση των αναγκών και η δημιουργία νέων μέσων για την ικανοποίησή τους οδηγεί στον εκσυγχρονισμό. Αυτός όμως συνδυάζεται με την εφαρμογή σταθεροποιητικών προγραμμάτων για τον εκσυγχρονισμό της αποδοτικότητας των οικονομιών και την προσαρμογή τους στις απαιτήσεις του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Μέσω όμως αυτών επιχειρείται αναδιανομή των εισοδημάτων υπέρ των ισχυρών οικονομικών στρωμάτων και οι πολλοί πληρώνουν για να ικανοποιούνται οι τεχνητά διευρυμένες ανάγκες ή επιδιώξεις των ολίγων.

Αυτά αποδεικνύουν ότι αντί η ζωή να αποτελεί το κριτήριο της οικονομικής πρακτικής υφίσταται τις αρνητικές επιπτώσεις της, επειδή δεν υπάρχουν σαφείς

κοινά συμφωνημένοι κανόνες που να την οριοθετούν. Και οι κανόνες αυτοί δεν μπορούν παρά να έχουν ως κριτήριο την εξυπηρέτηση του ανθρώπου. Η ιδεολογία, όμως, της άνευ ορίων ανάπτυξης και η οικονομία της συσσώρευσης δύναμης και χρήματος κυριαρχούν και καθιστούν την οικονομία όχι μόνον αυτόνομη περιοχή σε σχέση με την ίδια τη ζωή του ανθρώπου και τη ζωή γενικότερα, αλλά και μέσο που καταπιέζει τους ανθρώπους και τους μεταβάλλει σε όργανα εξυπηρέτησης των αυτονομημένων σκοπών της.

Από εκεί που θα ανέμενε κανείς να υπάρχει ανάπτυξη κριτικού προβληματισμού, από την επιστήμη της οικονομίας, υπάρχουν σαφή εμπόδια, επειδή δε θέλει (ή αδυνατεί) να στραφεί προς αυτή την κατεύθυνση. Και οι υπάρχουσες φωνές χάνονται μέσα στη μονοσήμαντη δικαίωση του υπαρκτού ή αποκλείονται από τα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Μια επιστήμη όμως λειτουργεί αντικειμενικά, όχι με βάση τις περιγραφές και τις ιδεολογικές θέσεις όσων ευνοούνται από την κατάσταση μέσα στην οποία λειτουργεί, αλλά από την ανάλυση και το σαφή καθορισμό των σκοπών της. Στην προκειμένη περίπτωση η οικονομία πρέπει να χρησιμοποιεί ως βάση το κριτήριο της εξυπηρέτησης του ανθρώπου και της ζωής.

Έτσι οφείλει να απαντήσει στα εξής ερωτήματα: Πώς και τι δημιουργεί ο άνθρωπος; Γιατί και για ποιον δημιουργεί; Πώς κατανέμει το παραγόμενο προϊόν, άρα ποιοι είναι οι θεσμοί που πραγματοποιούν την κατανομή; Με βάση ποιους κανόνες κατανέμει και πόσο δίκαιοι είναι αυτοί; Ποια είναι τα αποτελέσματα της κυρίαρχης οικονομικής πρακτικής και πόσο επιβαρύνεται το περιβάλλον από αυτήν; Τα απλά αυτά ερωτήματα, όχι μόνο δεν απαντιούνται, αλλά συνήθως ούτε καν τίθενται. Αντίθετα, η οικονομία καταλήγει σε ιδεολογία κάλυψης του υπαρκτού, αφού εκλαμβάνει ως αυτονόητα τα κυρίαρχα ιδεολογικά προστάγματα και οικοδομεί με βάση αυτά.

Παρουσιάζεται ως μαθηματικά δομημένη επιστήμη, που δεν επιδέχεται επομένως αμφισβήτηση. Δεν έχει όμως σημασία μόνο πώς δομείται μια επιστήμη. Το σπουδαίο είναι τι αρχές και σκοπούς έχει ως βάση. Αλλάζοντας τους σκοπούς που έχει στη βάση της, θα οδηγήσει σε διαφορετικά αποτελέσματα.

Παραπέρα ξεκαθαρίζει κανείς το σκοπό της έρευνας και ανάλυσής του. Η επιστημονική ανάλυση στοχεύει στην παραγωγή γνώσης για να συνειδητοποιήσει ο άνθρωπος την κατάστασή του και ανάλογα να αποφασίσει, ή για να χρησιμοποιηθεί η επιστημονική κρίση ως κοινωνική αυθεντία με στόχο τη δικαίωση του υπαρκτού και των συμφερόντων που καλύπτει; Αυτά σημαίνουν ότι δεν αρκεί η μαθηματική δόμηση μιας επιστήμης, αλλά είναι απαραίτητος ο σαφής καθορισμός της βάσης πάνω στην οποία στηρίζεται και των στόχων που εξυπηρετεί. Και η οικονομία δεν μπορεί να λειτουργεί ως επιστήμη όταν εξυπηρετεί συνειδητά ή ασυνείδητα τη δύναμη και τις επιδιώξεις των κατόχων του

χρήματος. Λειτουργεί επιστημονικά όταν εξυπηρετεί και διαφωτίζει τον άνθρωπο και έχει ως κριτήριο τη διαφύλαξη της ζωής.

Προηγουμένως αναφέρθηκαν ορισμένα στοιχεία για την κοινωνία της κατανάλωσης, του αποκλεισμού πολλών από τη ζωή, της δημιουργίας πλαστών αναγκών και της παραγωγής άχρηστων υλικών. Σε συνδυασμό με αυτά και την αυτονόμηση της οικονομίας από τη ζωή, πρέπει να ληφθεί υπόψη η γενικότερη τάση του μοντέρνου κόσμου για αποδέσμευση ή αυτονόμηση των θεσμικών περιοχών και τη δημιουργία ξεχωριστών αντικειμένων που εξυπηρετούνται από αυτές.

Η σκοπιμότητα είναι σαφής. Η πραγματικότητα όμως δε διαμορφώνεται μέσα από τεχνητούς διαχωρισμούς, αλλά συνθετικά. Αυτό φέρνει στο προσκήνιο την αναγκαιότητα σύνδεσης όλων αυτών και ανάλυσης των αμοιβαίων επιδράσεων και επιπτώσεών τους. Η τάση αυτή είναι σαφής τόσο στην πρόσφατη κοινωνιολογική θεωρία όσο και στις αναλύσεις θεωρητικών που δεν εξυπηρετούν σκοπιμότητες.

Εξετάζοντας λοιπόν κανείς τη σύγχρονη οικονομία είναι απαραίτητο να τη συνδέσει με το οικολογικό πρόβλημα. Όντως καταβάλλονται προσπάθειες να φανεί ότι υπάρχει ενδιαφέρον για το πρόβλημα και ότι συνυπολογίζονται οι επιπτώσεις του. Πώς όμως μπορεί να αναλύει κανείς το οικολογικό πρόβλημα εντοπίζοντας απλώς ορισμένα συμπτώματά του, χωρίς να επισημαίνει ταυτόχρονα ότι ο κύριος υπεύθυνος για τη δημιουργία του είναι η δομή της σύγχρονης οικονομίας και η νοοτροπία που παράγει για να μπορέσει να σταθεί; Εδώ βρίσκεται το μεγάλο πρόβλημα.

Καλές και επαινετές οι προσπάθειες για τη δημιουργία οικολογικής συνείδησης. Κινδυνεύουν όμως να οδηγήσουν σε παραπλάνηση, αν δε συνδεθούν με την παρουσίαση του κυριότερου υπεύθυνου. Χωρίς τη σύνδεση αυτή υπάρχει σαφής κίνδυνος από ενέργειες που προσλαμβάνουν τα χαρακτηριστικά «οικολογικής» πρακτικής, αλλά δεν προσβάλλουν τα ουσιαστικά αίτια του προβλήματος, που είναι δομικά, και απλώς είτε επιδιώκουν να θεραπεύσουν ορισμένα συμπτώματά του είτε να δημιουργήσουν γενικόλογες θεωρίες που δε συνδέονται άμεσα με αυτό. Δεν κτυπούν δηλαδή τη ρίζα του προβλήματος.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της διεθνούς συνάντησης στο Ρίο. Υπήρξε απαραίτητη για τη διεθνή επίσημη αναγνώριση του προβλήματος. Τελείως όμως αναποτελεσματική για την αντιμετώπισή του, αφού απέφυγε να θίξει τα μεγάλα οικονομικά συμφέροντα, που κυρίως παράγουν το πρόβλημα, αλλά και εμπεδώνουν και αναπαράγουν με κάθε μέσο την κυρίαρχη νοοτροπία και οικονομική πρακτική που σε όλα τα επίπεδα παράγει το πρόβλημα. Η αναφορά στα μεγάλα συμφέροντα δε σημαίνει ότι μόνον αυτά ευθύνονται. Ευθύνονται οι περισσότεροι άνθρωποι για την κατάσταση. Απλώς τα ισχυρά οικονομικά συμ-

φέροντα και η αναπτυξιακή ιδεολογία στηρίζουν και αναπαράγουν την πρακτική που δημιουργεί και τροφοδοτεί το πρόβλημα.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι είναι ελπιδοφόρα η προσπάθεια που έχουν ξεκινήσει και οι Εκκλησίες. Δεν αρκεί όμως η προσπάθεια αυτή, όταν εξαντλείται μόνο σε συμβολικό επίπεδο. Δεν μπορεί να υπάρξει πραγματική οικολογική συνείδηση και πρακτική με γενικόλογες θρησκευτικού χαρακτήρα αναφορές. Απαραίτητη είναι η επισήμανση και ανάλυση των συγκεκριμένων παραγόντων, που προέρχονται από την οικονομία και τη σύγχρονη πολιτιστική κατανόηση και ευθύνονται για το πρόβλημα. Μόνον η συνδυασμένη ανάλυση οικονομίας, οικολογίας, δομών της σύγχρονης κοινωνίας και πολιτισμού μπορεί να οδηγήσει στην εύρεση των σαφών κατευθύνσεων για την αναχαίτιση της καλπάζουσας καταστροφικής μανίας του ανθρώπου.

Οι γενικές εξηγήσεις μπορούν να λειτουργήσουν ως μέσα θεμελίωσης της οικολογικής συνείδησης, όχι όμως και να οδηγήσουν στην άρση των παραγόντων, χωρίς τη συγκεκριμένη αναφορά τους. Και τα προβλήματα δεν αντιμετωπίζονται με γενικόλογες μεγάλες θεωρίες, αλλά με την επισήμανση των παραγόντων που τα δημιουργούν, την ανάληψη του ποικίλου κόστους που συνεπάγεται η αντιμετώπισή τους και την πραγματοποίηση συγκεκριμένων ενεργειών και πράξεων.

Ξεκινώντας λοιπόν από τη μελέτη των αποτελεσμάτων και των επιπτώσεων που έχει το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα πρέπει να συνειδητοποιηθεί ότι είναι εντελώς απαραίτητη μια ριζική αλλαγή της νοοτροπίας και της κοινωνικής συνείδησης και ευθύνης του ανθρώπου. Πρέπει να απομυθοποιηθούν οι θεωρούμενες ως αυτονόητα της σύγχρονης εποχής αρνητικές αρχές, που κυριαρχούν και στηρίζουν την ακολουθούμενη οικονομική πρακτική. Τη θέση τους πρέπει να πάρουν νέες θετικές αρχές και αξίες και να διαμορφωθούν νέοι θεσμοί, που θα επιτρέψουν μια διαφορετική αντιμετώπιση και θα διασφαλίσουν νέες σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Θα αναφερθούν παραδειγματικά ορισμένες τέτοιες αρχές.

Πρώτα, η *αλληλεγγύη*. Δεν μπορεί ο σύγχρονος άνθρωπος να διεκδικεί τη ζωή μόνο για τον εαυτό του και να αδιαφορεί για το γεγονός ότι το ίδιο δικαίωμα έχει και ο άλλος άνθρωπος, εγγύς ή μακράν, ανεξάρτητα από τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τον πολιτισμό που έχει ως ταυτότητα.

Δεύτερο, ο *περιορισμός των αναγκών*, και ιδιαίτερα η άρνηση των πλαστών αναγκών και η προβολή μόνο των ουσιαστικών αναγκών του ανθρώπου. Οπωσδήποτε αυτές είναι διαφοροποιημένες σε σχέση με το παρελθόν, αφού ο άνθρωπος διαθέτει πολύ περισσότερα μέσα. Αυτά όμως δεν είναι δυνατό να τα απολαμβάνουν μόνο λίγοι. Εφόσον είναι σίγουρο ότι τα υπάρχοντα δεν επαρ-

κούν, το βάρος πρέπει να το υποστούν αναλογικά όλοι. Στο θέμα αυτό έχει ιδιαίτερη σπουδαιότητα να ξαναθυμηθούμε το αριστοτελικό «μέτρο».

Τρίτο, *αντίθεση προς το πρότυπο κατανάλωσης όσων μοντέλων παράγουν άλλοι*, δήθεν για χάρη καθενός, ενώ στην πραγματικότητα αναφέρεται στην εξυπηρέτηση μιας οικονομίας, που στηρίζεται στη συγκέντρωση δύναμης και την εξασφάλιση ατομιστικών και εξουσιαστικών επιδιώξεων.

Τέταρτο, *η οικονομία δεν μπορεί να έχει προτεραιότητα έναντι του ανθρώπου και της ζωής*. Αυτό σημαίνει ότι είναι απαραίτητη μια νέα κοινωνία που θα στηρίζεται στην αλληλεγγύη, θα εναρμονίζεται με τις προϋποθέσεις διατήρησης της ζωής και θα αναγνωρίζει την αξία και ελευθερία κάθε ανθρώπου και τα δικαιώματα των επόμενων γενεών.

Είναι απάτη ότι η σύγχρονη κοινωνία αναγνωρίζει και διασφαλίζει την ελευθερία του ανθρώπου, για τους εξής λόγους: α. Δε βλέπει την ελευθερία του ανθρώπου σφαιρικά, στην καθολικότητά της μέσα από τη σύνθεση των διαφόρων διαστάσεων της ζωής, αλλά αυτονομεί την οικονομική ελευθερία, από οποιαδήποτε άλλη διάσταση· β. Δεν αναζητεί να βρει τη χρυσή τομή για τη διασφάλιση της ελευθερίας κάθε ανθρώπου, έτσι καταλήγει να αναγνωρίζει την ελευθερία σε όλο και λιγότερους ανθρώπους και θεσμοποιεί τις διαδικασίες που περιθωριοποιούν πολλούς από αυτούς· γ. Με την απορύθμιση της οικονομικής σφαίρας παρέχει τη δυνατότητα στους οικονομικά ισχυρούς να επιβληθούν στους άλλους, αλλά και να επιβάλλουν στην ίδια την κοινωνία τις επιλογές τους· δ. Παράγει και αναπαράγει μοντέλα που ολοκληρωτικά επιβάλλονται στον άνθρωπο, και εμποδίζουν την ανάπτυξη κριτικής προσωπικότητας· ε. Η αγοραία οικονομία διαμορφώνει τις ανθρώπινες σχέσεις, αντί ο άνθρωπος να επιλέγει τις σχέσεις του και με βάση αυτές και τις ανάγκες του να διαμορφώνει την οικονομική πρακτική του· στ. Πώς είναι δυνατό να υποστηρίζεται ότι αναγνωρίζεται η ελευθερία του ανθρώπου, όταν μέσα από την καθημερινή πράξη αποδεικνύεται ότι καταστρατηγείται το δικαίωμα πολλών για αξιοπρεπή ζωή;

Πέμπτο, είναι *απαραίτητο να αναζητηθούν εναλλακτικές μορφές οικονομικής πρακτικής* ή να δημιουργηθεί το κατάλληλο πολιτιστικό και θεσμικό πλαίσιο για την ανάπτυξή τους. Οι εναλλακτικές μορφές πρέπει να στηρίζονται στην αλληλεγγύη, τη συνεργασία, την εξυπηρέτηση των ανθρώπινων αναγκών και την εναρμόνιση με την οικολογική ισορροπία και όχι στη συσσώρευση δύναμης και τον ανταγωνισμό.

Έκτο, είναι *απαραίτητο να υπάρξουν προς αυτήν την κατεύθυνση ευρύτερες και παγκόσμιες συμφωνίες*. Ο περιορισμός τους μόνο σε τοπικό επίπεδο εμπεριέχει τον κίνδυνο περιθωριοποίησης ολόκληρων τοπικών κοινωνιών ή τη μεταβολή τους σε έρμαιο των μεγάλων οικονομικών συμφερόντων.

Αυτά όλα απαιτούν να δημιουργηθεί *ένας νέος πολιτισμός* που θα διακατέ-

χεται και θα κινείται από το πνευματικό με την ευρεία έννοια στοιχείο. Όπως ορθά επισήμανε ο Μπερδιάεφ, το ενδιαφέρον για το ψωμί μου είναι υλικό ζήτημα, το ενδιαφέρον για το ψωμί του άλλου είναι πνευματικό. Ένας πολιτισμός που θα θέτει σαφείς περιορισμούς στην ασυδοσία της απορυθμισμένης οικονομικής δύναμης και θα ενδιαφέρεται για την ποιότητα της ζωής. Είναι ευνόητο ότι όλα αυτά είναι τελείως αντίθετα προς την κυρίαρχη τεχνοκρατική αντίληψη, που αδιαφορεί για τον άνθρωπο και θεωρεί ως φυσιολογική την εξυπηρέτηση των ισχυρών οικονομικών συμφερόντων.

Η πολιτισμική αλλαγή, βέβαια, μπορεί να πραγματοποιηθεί βαθμιαία. Η αρχή της αλλαγής πρέπει να ξεκινήσει από την εκπαίδευση. Αντί τα παιδιά να μαθαίνουν ότι πρέπει να ρυθμίσουν τη ζωή τους ανταγωνιστικά προς τους άλλους, μπορούν και πρέπει να μάθουν ότι η ζωή ρυθμίζεται καλύτερα και για όλους μέσα από τις προοπτικές της αλληλεγγύης και της συμβίωσης με τους άλλους και όχι μέσω της αντιπαράθεσης προς αυτούς. Μόνο μια παιδεία που στηρίζεται στην αλληλεγγύη, και όχι στον ανταγωνισμό, μπορεί να δημιουργήσει έναν πολιτισμό που θα ανατρέψει τη σύγχρονη βαρβαρότητα της θεσμοποίησης των ατομιστικών επιδιώξεων, της παραγωγής θανάτου, άχρηστων υλικών και επικίνδυνων αποβλήτων, της περιθωριοποίησης ανθρώπων και ομάδων, της καταστροφής του οίκου όλων μας που είναι η γη.

Η συνειδητοποίηση αυτής της αναγκαιότητας από πολλούς μπορεί να οδηγήσει με την αυτοδέσμευση σε κανόνες ευρύτερης αποδοχής και συμφωνίας. Πώς όμως μπορεί να αυτοδεσμευθεί κανείς και να αποφασίσει σωστά, αν δε συνειδητοποιήσει τα προβλήματα και δεν εντοπίσει τους παράγοντες που τα δημιουργούν; Παράγοντες που έχουν θεσμοποιηθεί, αποτελούν δομικό στοιχείο της σύγχρονης πραγματικότητας και αναπαράγουν τις πρακτικές και τις σχέσεις που δημιουργούν προβλήματα. Αλλά μια τέτοια συνειδητοποίηση απαιτεί να προσδιοριστούν ξανά οι ανθρώπινες σχέσεις και το περιεχόμενο εννοιών που χρησιμοποιούνται συμβολικά για να νοηματοδοτηθούν οι ενέργειές μας.

Για παράδειγμα η έννοια της προόδου με τον τρόπο που χρησιμοποιείται σήμερα αποτελεί ένα είδος επιστροφής με νέες μεθόδους και μέσα σε δομές που έπρεπε να είναι ξεπερασμένες, αφού εκ των πραγμάτων αποδεικνύεται ότι δεν εξυπηρετούν τον άνθρωπο, αλλά άλλες σκοπιμότητες. Έτσι η «πρόοδος» ή ο «εκσυγχρονισμός» δεν μπορούν να λειτουργούν ως εύσχημος τρόπος αναπαραγωγής και εμπέδωσης της σύγχρονης βαρβαρότητας, του πολιτισμού της δύναμης και της καταστροφής. Αντίθετα ως «πρόοδος» πρέπει να θεωρηθούν μόνο εκείνες οι επιλογές που θα οδηγούν τους ανθρώπους σε κοινωνία, θα έχουν τον άνθρωπο και την ποιότητα της ζωής ως πρωταρχικά κριτήρια και δε θα μεταβάλλονται σε μέσα περιθωριοποίησης ανθρώπων. Σε κάθε άλλη περί-

πτωση δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια συντηρητική σταθεροποίηση ομάδων συμφερόντων υπό το πρόσχημα της προόδου.

Η νέα αυτή κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας απαιτείται να διασφαλίζει τη δυνατότητα ελεύθερης ανάπτυξης κάθε ανθρώπου και να στοχεύει στη συγκρότηση ανθρώπων ευαίσθητων απέναντι στους άλλους και αντίθετων προς θεσμούς και πρακτικές που περιθωριοποιούν ανθρώπους και καταστρέφουν τη ζωή.

Στο σημείο αυτό ακριβώς τίθεται ένα ουσιαστικό ερώτημα για το ρόλο της οργανωμένης κοινωνίας. Ερώτημα που είναι ιδιαίτερα επίκαιρο εξαιτίας της διάσκεψης που θα συνέλθει στην Κοπεγχάγη το Μάρτιο. Πώς είναι δυνατό να γίνεται λόγος για κοινωνική συνοχή όταν ως στόχος της σύγχρονης κοινωνίας παρουσιάζεται η θεσμοθέτηση διαδικασιών που καθιστούν νομιμοφανή την ικανοποίηση ατομιστικών και εκμεταλλευτικών επιδιώξεων; Γι' αυτό και είναι παραπλανητική η συζήτηση για την προτεραιότητα ή μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα του ιδιωτικού ή του δημοσίου. Μια τέτοια συζήτηση θα είχε νόημα αν στόχευε στην εύρεση κατάλληλων τρόπων για την κατοχύρωση κάθε ανθρώπου.

Αλλά εκ των πραγμάτων αποδεικνύεται ότι εξίσου αντιανθρώπινη είναι είτε η ιδιωτική είτε η δημόσια επιδίωξη κατάκτησης της δύναμης και εξουσίας. Αντίθετα, όταν γίνεται λόγος για δικαίωμα κάθε ανθρώπου απέναντι στη ζωή, τότε αυτό οδηγεί στην αναγκαιότητα να προβληθεί η προτεραιότητα της κοινωνίας έναντι οποιωνδήποτε άλλων επιδιώξεων και να δημιουργηθεί μια νέα κοινωνία που θα στηρίζεται στην αλληλεγγύη και θα διασφαλίζει το κατάλληλο πλαίσιο για τη δημιουργία θεσμών αλληλεγγύης, συμβίωσης και συνεργασίας, δε θα επιτρέπει την εκμετάλλευση του κοινωνικού πλούτου και θα παρέχει δυνατότητα συμμετοχής όλων στη λήψη αποφάσεων. Απαιτείται λοιπόν ένα νέο όραμα για μια δίκαιη, συμμετοχική και βιώσιμη κοινωνία.

Μια ακόμα διάσταση που είναι απαραίτητη για τη σύγχρονη εποχή είναι η χρησιμοποίηση του κριτηρίου διαφύλαξης της ζωής ως απαραίτητης προϋπόθεσης για την οικονομική πρακτική. Αυτό σημαίνει ότι η οικονομία δεν μπορεί να ρυθμίζεται με βάση τις επιδιώξεις και την ασυδοσία των ισχυρών συμφερόντων. Αντίθετα, πρέπει να προβλεφθούν σαφείς κανόνες για τον περιορισμό της ανεξέλεγκτης σήμερα οικονομικής δύναμης. Η οικονομία πρέπει να υπηρετεί τις σχέσεις κοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων και την ποιότητα της ζωής. Αλλά μια τέτοια οικονομία δεν μπορεί να στηρίζεται στο κέρδος και την επιβολή.

Μετά από αυτά ένα ακόμα στοιχείο που πρέπει να τονιστεί είναι ότι δεν υπάρχουν μονόδρομοι που οδηγούν σε αυτήν την πραγματικότητα. Εξάλλου, οι παρουσιαζόμενοι σήμερα ως μονόδρομοι στηρίζονται στην υπάρχουσα κυρίαρχη οικονομική ιδεολογία και πρακτική, που όμως αποδεικνύονται λανθασμένες

τόσο ως προς τη βάση πάνω στην οποία στηρίζονται, όσο και ως προς το σκοπό που εξυπηρετούν και τα αποτελέσματα που παράγουν.

Οι άνθρωποι, που διαμορφώνουν σήμερα τις σχέσεις τους με αλληλεξαρτήσεις και αλληλεπιδράσεις, έχουν οικοδομήσει διαφορετικές κατανοήσεις, κουλτούρες και παραδόσεις. Η αμοιβαία κατανόηση ανθρώπων με διαφορετικές κουλτούρες είναι η μοναδική βιώσιμη προοπτική. Μπορεί καθένας να θεμελιώνει με διαφορετικό τρόπο τις ενέργειές του, η αποδοχή όμως κοινών κριτηρίων και αξιών, παρά τις διαφορετικές θεμελιώσεις, μπορεί να βοηθήσει σε ευρύτερες συμφωνίες.

Βέβαια, υπάρχει έντονη τάση καθένας να θεωρεί ότι η δική του θεμελίωση αποτελεί τη μόνη διέξοδο από τη σημερινή κρίση. Αυτή η αντίληψη είναι λανθασμένη, για τον απλούστατο λόγο ότι τα διεθνοποιημένα προβλήματα, αλλά και τα τοπικά που συνδέονται με αντίστοιχα σε άλλες περιοχές, δε δημιουργούνται από εκείνους που δέχονται μόνο μια συγκεκριμένη βάση θεμελίωσης, αλλά δημιουργούνται εξαιτίας της ομοιόμορφης οικονομικής πρακτικής που επικαλύπτει τις επιμέρους θεμελιώσεις και εξηγήσεις. Η οικονομική ομοιομορφία καθιστά ανενεργή πολλές φορές τη διαφορετική κατανόηση. Γι' αυτό η επιμονή στην ιδιαιτερότητα είναι απλώς συντηρητική αναδίπλωση, ενώ η προοδευτική τοποθέτηση συνδυάζεται με την αμοιβαία κατανόηση και τη συνεισφορά στην αντιμετώπιση της καταλυτικής οικονομικής ομοιομορφίας.

Αναγκαία καθίσταται λοιπόν η δημιουργία ενός νέου οράματος για την κοινωνία που θα συνδυάζει και θα αξιοποιεί τα θετικά στοιχεία του μοντέρνου κόσμου και θα ξεπερνά τις αντιφάσεις του. Υπάρχουν πλέον πολλοί που προτείνουν διεξόδους. Κοινή συνισταμένη των προτάσεων αυτών είναι ο συνδυασμός της διαφύλαξης της ελευθερίας κάθε ανθρώπου και της διασφάλισης της κοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Ούτε η απολυτοποίηση του ανθρώπου, ούτε η απολυτοποίηση της κοινωνίας μπορούν να έχουν σωστά αποτελέσματα.

Ο συνδυασμός όμως κοινωνίας και ανθρώπου προϋποθέτει αμοιβαιότητα των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων. Αλλά για να αποδεχθεί κανείς ότι ό,τι ζητά για τον εαυτό του είναι απαραίτητο και για τον άλλον, πρέπει να διαθέτει την ανάλογη συνείδηση αποδοχής του άλλου. Αυτός είναι ο ουσιαστικός ρόλος των Εκκλησιών, να καλλιεργήσουν αυτή τη συνείδηση ευθύνης και αλληλεγγύης στους ανθρώπους και να διακονήσουν για τη δημιουργία κοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Χωρίς τη συνειδητοποίηση της διάστασης αυτής δεν είναι δυνατό να αναζητηθούν τρόποι υλοποίησής της. Εξάλλου, κάτι τέτοιο δεν μπορεί να υπάρξει, αν δε δημιουργηθεί το ανάλογο θεσμικό πλαίσιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΗΜΩΝ...

Κεφάλαιον ἡμῶν,
τὸ ἐν τῇ Δύσει,
ἀποσβεσθήτω ἡ ἐπένδυσίς σου·
ἐλθέτω τὸ κέρδος σου·
αὐξηθήτω ἡ κυκλοφορία σου,
ὡς ἐν τῇ Γουώλ Στρήτ
καὶ ἐπὶ τῆς Εὐρώπης.

Τὸν τζίρον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον
δὸς ἡμῖν σήμερον·
καὶ παράτεινον τὰ δάνεια ἡμῶν,
ὡς καὶ ἡμεῖς παρέχομεν ἀναβολὴν
ταῖς πληρωμαῖς τῶν πιστωτῶν ἡμῶν·
καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πτώχευσιν,
ἀλλὰ ρύσαι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν συνδικάτων.

Ὅτι σοῦ ἐστιν ὁ ἥμισυς κόσμος
καὶ ἡ ἐξουσία καὶ ὁ πλοῦτος
*ἀπὸ ἐτῶν διακοσίων: Μάμμων.**

* Σατιρική παραλλαγή του «*Πάτερ ημών*» (καπιταλιστί). Από το βιβλίο «*Politisches Nachtgebet in Köln*», τομ. 2, έκδ. Dorothee Sölle και Fulbert Steffensky, Stuttgart 1970, σ. 96. (Απόδοση: Γ. Α. Τ.).

Αδελφές Εκκλησίες σε διάλογο

Σκέψεις ενός ρωμαιοκαθολικού θεολόγου

Miguel Mª Garijo-Guembe

Σε μια μακροχρόνια διαδικασία συνδιαλλαγής η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και η Ορθόδοξη Εκκλησία «ανακάλυψαν πάλι, ότι είναι αδελφές Εκκλησίες». Αυτή τη διατύπωση χρησιμοποίησε ο Πάπας Παύλος ΣΤ΄ στο επίσημο γράμμα που έστειλε το 1967 στον Οικουμενικό Πατριάρχη Αθηναγόρα. Μια επίσημη Επιτροπή Διαλόγου συνεκλήθη από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Δημήτριο Α΄ και τον Πάπα Ιωάννη-Παύλο Β΄. Η Διεθνής Επιτροπή Διαλόγου εξέδωσε μέχρι τώρα τέσσερα επίσημα Κείμενα: Μόναχο 1982, Μπάρι 1987, Βάλαμο 1988 και Μπαλαμάντ 1993. Τα τρία πρώτα Κείμενα ασχολούνται με την εκκλησιολογική θεματική: Εκκλησία και Ευχαριστία· Πίστη, Μυστήρια και Ενότητα της Εκκλησίας· η Χειροτονία και η σημασία της Αποστολικής Διαδοχής, ενώ το τέταρτο Κείμενο ασχολείται με το φλέγον θέμα της Ουνίας. Αξιοσημείωτο είναι, κατά τη γνώμη μου, ότι τα Κείμενα αυτά ήδη από την αρχή εξετάζουν την εκκλησιολογική θεματική.

Ο Διάλογος όμως δεν πρέπει να αποτελεί υπόθεση μόνο μιας επίσημης Επιτροπής. Όλοι οι θεολόγοι και των δύο Εκκλησιών καλούνται να πάρουν μέρος σε αυτόν τον Διάλογο. Πολύ καλά το κατανόησε αυτό λ.χ. η ορθοδοξο/ρωμαιοκαθολική Επιτροπή στις Η.Π.Α. και πήρε θέση σε αυτά τα Κείμενα. Η σύμπραξη αυτή και άλλων θεολόγων από τις δύο Εκκλησίες είναι απόλυτα αναγκαία, ούτως ώστε όλος ο λαός του Θεού, «ο υποστηρικτής της θρησκείας», σύμφωνα με τη διατύπωση των Πατριαρχών της Ανατολής (βλ. Ι. Καρμίρη, *Τα δογματικά και συμβολικά μνημεία της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, τόμ. ΙΙ, σ. 920), να μπορεί να συμμετάσχει στην όλη αυτή διαδικασία.

Ο Διάλογος πρέπει να πραγματοποιείται σε επίπεδο ισότητας· αυτό σημαίνει par cum pari ή, κατά την ελληνική διατύπωση, «*ἐπὶ ἴσοις ὅροις*». Το Κείμενο του Μονάχου καθορίζει ήδη στην εισαγωγή του, πώς θα εργασθεί η Επιτροπή, δηλαδή ότι «θα ξεκινήσει από αυτά, που είναι κοινά, και τότε θα επεκταθεί, έτσι ώστε από μέσα και βαθμιαία να εξετάσει όλα τα σημεία στα οποία δεν συμφωνούμε» (Εισαγωγή). Σκοπός του Διαλόγου είναι «η ενότητα στα μυστήρια και ιδιαίτερα στη θεία Ευχαριστία», σημειώνει το Κείμενο του Μπάρι (΄Αρθ. 2). Στην πράξη θα ήταν αποκατεστημένη η ενότητα των δύο Εκκλησιών, όταν οι Ιεράρχες των δύο Εκκλησιών μαζί με το λαό του Θεού θα τελούσαν τη θεία

Ευχαριστία. Η συμμετοχή στην ίδια Ευχαριστία είναι σημείο της ενότητας της Εκκλησίας, όπως μαρτυρεί όλη η πατερική παράδοση. Αλλά αυτή η ενότητα στα μυστήρια και ιδιαίτερα στη θεία Ευχαριστία –έτσι επισημαίνει το ίδιο Κείμενο του Μπάρι (΄Αρθ. 2)– προϋποθέτει την ενότητα της πίστης: «Δεν μπορεί να υπάρξει καμιά μυστηριακή κοινωνία χωρίς κοινωνία στην πίστη» (΄Αρθ. 3).

Στο Διάλογο μεταξύ των δύο Εκκλησιών μας υπάρχουν, κατά τη γνώμη μου, δύο βασικά προβλήματα. Το ένα είναι τυπικά θεολογικό και αναφέρεται στο ερώτημα, τι είδους ενότητα στην πίστη είναι απαραίτητη και ποιο είδος διαφορετικότητας δεν παρεμποδίζει την ενότητα ως προς την πίστη. Το δεύτερο πρόβλημα είναι εκκλησιολογικής υφής: Πώς θα μπορούσε κανείς να φανταστεί την ενότητα μεταξύ των αδελφών Εκκλησιών μας, χωρίς να θέσει σε κίνδυνο τη γνήσια αυτονομία των τοπικών Εκκλησιών; Είναι η ρωμαϊκή αντίληψη για το πρωτείο ένα αξεπέραστο εμπόδιο;

1. Ενότητα στην πίστη και νόμιμη διαφοροποίηση

΄Οταν δύο Εκκλησίες μετά από μια τόσο μακροχρόνια χωρισμένη ζωή και μετά από συχνά έντονα πολεμικές συζητήσεις συναντιούνται σε ένα θεολογικό Διάλογο, τίθεται το ερώτημα: τι θα πρέπει να δούμε ως απαίτηση της ενότητας στην πίστη, και τι θα ήταν δυνατό να θεωρηθεί ως νόμιμη διαφοροποίηση;

Το *περί Οικουμενισμού διάταγμα* της Β΄ Βατικανής Συνόδου εξέτασε το πρόβλημα αυτό *το λιγότερα τυπικά* και παρουσίασε μερικές βασικές αρχές από ρωμαιοκαθολικής πλευράς σε σχέση με τις ανατολικές παραδόσεις: Η διαφορετικότητα κατά βάση δικαιώνεται, καθόσον «η κληρονομιά που παραδόθηκε από τους Αποστόλους με διάφορους τύπους και παραλήφθηκε με διάφορους τρόπους και ως εκ τούτου ήδη από την αρχή ερμηνεύθηκε στην Εκκλησία εδώ και εκεί διαφορετικά» (΄Αρθ. 14,5). Μια ανάλυση των Λειτουργιών, που στη βάση μιας κοινής παράδοσης διαμορφώθηκαν στις Εκκλησίες πριν από το Σχίσμα, είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα γι' αυτό. Το διάταγμα περί Οικουμενισμού συμπληρώνει: «Συγκεκριμένες διατάξεις του αποκαλυμμένου μυστηρίου κατανοήθηκαν μερικές φορές από τη μια πλευρά καλύτερα από ό,τι από την άλλη και παρουσιάστηκαν σαφέστερα» (΄Αρθ. 17,1). Με βάση τη λογική αυτής της έκφρασης συγκεκριμενοποιεί το ίδιο διάταγμα περί Οικουμενισμού: «Σχετικά με εκείνους τους διαφορετικούς θεολογικούς τύπους πρέπει κανείς να κάνει λόγο περισσότερο για αμοιβαία συμπλήρωση παρά για αντίθεση» (ομοίως).

Οι εκφράσεις του διατάγματος περί Οικουμενισμού έχουν προγραμματικό χαρακτήρα. Απαιτούν και από τις δύο πλευρές μια ευρύτητα για την αντιμετώ-

πιση της άλλης παράδοσης. Κάθε μία από τις παραδόσεις μας μπορεί να μάθει από την άλλη.

Στη Σύνοδο της Αγίας Σοφίας 879/80 –που αποκλήθηκε Ενωτική Σύνοδος– παρουσιάστηκε μια αρχή, πιθανώς από τον ίδιο τον Φώτιο, που θα έπρεπε να οικοδομήσει την ειρήνη μεταξύ Κωνσταντινούπολης και Ρώμης.

> *«Η Σύνοδος λέγει: Κάθε έδρα (δηλαδή κάθε μια από τις δύο Εκκλησίες, Ρώμη και Κωνσταντινούπολη) έχει απαρχής ένα ορισμένο αριθμό παραδοσιακών συνηθειών. Κανείς δεν θα έπρεπε να συζητά για αυτές ή να διαφωνεί. Ας κρατήσει η ρωμαϊκή Εκκλησία τις συνήθειές της. Αυτό είναι δίκαιο. Ας κρατήσει η Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης τις λίγες συνήθειες, που κληρονόμησε από το παρελθόν. Το ίδιο πρέπει να ισχύει και για τις άλλες έδρες επισκόπων της Ανατολής»* (Mansi 17, 489BC).

Ήδη προηγουμένως ο Φώτιος είχε εξάρει την αρχή αυτή, που σήμερα έχει ιδιαίτερη σπουδαιότητα για το Διάλογο μεταξύ των δύο Εκκλησιών μας. Δεν είναι αξιοθαύμαστο, ότι η αρχή αυτή εξήρθη από θεολόγους και των δύο πλευρών ως μεθοδολογική αρχή για το Διάλογο μεταξύ των δύο Εκκλησιών; Το Κείμενο του Μπάρι (Άρθ. 53) παραπέμπει στα λεχθέντα της Ενωτικής Συνόδου, για να δικαιολογήσει την πράξη του διαχωρισμού του Χρίσματος από το Βάπτισμα, όταν πρόκειται για το βάπτισμα των νηπίων.

Στις συζητήσεις της Συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας σχετικά με την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος διαπιστώθηκε, ότι οι εκκλησιαστικοί Πατέρες και των δύο παραδόσεων χρησιμοποιούν διάφορες εκφράσεις. Έτσι διατυπώθηκε η εξής αρχή: Οι Άγιοι, δηλαδή οι εκκλησιαστικοί Πατέρες και των δύο Εκκλησιών, δεν μπορούν να αντιφάσκουν μεταξύ τους, καθόσον καθοδηγούνται από τον Άγιον Πνεύμα. Έτσι τονίστηκε η νομιμότητα και των δύο παραδόσεων σε σχέση με την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος.

Οι τρεις διαστάσεις, που εξήρα, δείχνουν μια βασική μεθοδολογική αρχή για τη σχέση μεταξύ των δύο Εκκλησιών. Καμία από τις δύο Εκκλησίες δεν θα έπρεπε να κατανοεί τη δική της παράδοση ως τη μοναδική παράδοση της Εκκλησίας. Κάθε μία από τις δύο Εκκλησίες θα έπρεπε να παραμείνει ανοιχτή απέναντι στην παράδοση της άλλης Εκκλησίας. Οι θεολόγοι και των δύο πλευρών καλούνται να κατανοήσουν τη θέση της άλλης πλευράς *από μέσα* και να εξετάσουν σε ποιο επίπεδο βρίσκεται η διαφορά μεταξύ των εκφράσεων της άλλης Εκκλησίας και αυτών της δικής τους. Θα ήταν δυνατό, μια έκφραση της άλλης Εκκλησίας να εμφανίζεται ασυμβίβαστη, γιατί για την αξιολόγησή της γίνεται αποδεκτό ένα μοντέλο σκέψης, το οποίο όμως είναι *ένα* μοντέλο σκέψης μεταξύ πολλών δυνατών. Πολλές ιστορικές συζητήσεις μεταξύ των δύο πλευρών αφήνουν μια τέτοια εντύπωση: Κάθε πλευρά μεταχειρίζεται ένα μοντέλο σκέ-

ψης, και το δικό της μοντέλο σκέψης *απολυτοποιεί την παράδοσή της*.

Ένας τέτοιος στοχασμός δεν θα έπρεπε να εκληφθεί ως δογματικός σχετικισμός ή και ως λανθασμένος ειρηνισμός. Η κοινωνία/communio μεταξύ των δύο Εκκλησιών μας μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με βάση την πλήρη αλήθεια της πίστης, η οποία πρέπει να χαρακτηριστεί ως συνέχεια της πίστης των Αποστόλων.

Μπορεί κανείς να θέσει το ερώτημα, εάν αυτό είναι εν γένει δυνατό, χωρίς να πρέπει μία από τις δύο πλευρές να παραιτηθεί από κάποιες εκφράσεις της. Ο Διάλογος εξαιτίας αυτού έχει γίνει δυσκολότερος, καθόσον για παράδειγμα η μία Εκκλησία έχει δώσει δογματικό χαρακτήρα σε μια έκφραση, η οποία είναι το λιγότερο ξένη στην άλλη Εκκλησία, αν δεν εκφράζει με την πρώτη ματιά το αντίθετο σε σχέση με την έκφραση της άλλης Εκκλησίας.

Οι συζητήσεις στη σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας δείχνουν με ποιες μεθοδολογικές δυσκολίες πρέπει και οι δύο πλευρές να βαδίσουν. Οι θεολογικές μέθοδοι των δύο πλευρών ήταν διαφορετικές. Από τη μια πλευρά ήταν θεολόγοι, που ήταν επηρεασμένοι από τη μέθοδο του δυτικού Σχολαστικισμού· από την άλλη πλευρά ήταν κυρίως ο Μάρκος ο Ευγενικός, ένας θεολόγος που σκεφτόταν περισσότερο με βάση την παράδοση των εκκλησιαστικών Πατέρων και του ησυχασμού. Ο Μάρκος ο Ευγενικός, ο οποίος συχνά αντιμετωπίζεται με άδικο τρόπο από τους λατίνους εκκλησιαστικούς ιστορικούς, δίκαια δεν ήταν έτοιμος να αποδεχθεί ένα συμβιβασμό ως προς την πίστη. Δυστυχώς δεν γνώριζε καλά τους λατίνους εκκλησιαστικούς Πατέρες και έτσι γι' αυτόν η παράδοση των Ελλήνων εκκλησιαστικών Πατέρων φαινόταν ως *η* παράδοση. Έτσι μπορούσε μάλιστα να θέτει υπό αμφισβήτηση την αυθεντικότητα κειμένων, που δεν ταίριαζαν με τις αντιλήψεις του.

Όταν κανείς παρατηρεί τη σημερινή διαμόρφωση των δύο Εκκλησιών μας, επισημαίνει ότι και οι δύο περιλαμβάνουν *εξελίξεις* που σχετίζονται με την πατερική κληρονομιά. Διάφορα στοιχεία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, που παραμένουν ξένα στους ορθοδόξους αδελφούς μας, διαμορφώθηκαν στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία (για πρώτη φορά) μετά το σχίσμα μεταξύ των δύο Εκκλησιών. Αλλά επίσης η παλαμική αντίληψη θα έπρεπε, κατά τη γνώμη μου, να κατανοείται στην Ανατολή ως εξέλιξη, καθόσον ο Παλαμάς *δημιούργησε μια νέα σύνθεση* από απόψεις, που βρίσκονται στην ελληνική πατερική παράδοση.

Μετά το σχίσμα πραγματοποιήθηκαν εξελίξεις και στις δύο πλευρές, χωρίς η άλλη πλευρά να συμμετάσχει ή να μπορεί να συμμετάσχει σε αυτή τη διαδικασία. Αλλά αυτή η μονομερής εξέλιξη συνέβη ήδη πριν από το σχίσμα. Αξιοσημείωτη μου φαίνεται η ερμηνεία του Y. M. Congar στο βιβλίο του «Εννιακό-

σια χρόνια μετά» για την ιστορική πραγματικότητα του σχίσματος. Χρησιμοποιεί την αγγλική λέξη «estrangement» (ρήξη): Το σχίσμα προήλθε από μια βαθμιαία αποξένωση και το σχίσμα συνίσταται στο ότι και οι δύο πλευρές αποδέχθηκαν αυτήν την αποξένωση.

Στο τέλος της ανάλυσης αυτής για την ενότητα στην πίστη και τη νόμιμη διαφορετικότητα θα ήθελα να κάνω ορισμένες παρατηρήσεις για δύο, κατά τη γνώμη μου, παραδειγματικά και δύσκολα θέματα στο Διάλογο μεταξύ των Εκκλησιών μας: *Το Filioque και τον Παλαμισμό.*

Το Filioque περιλαμβάνει καταρχήν ένα εκκλησιολογικό πρόβλημα. Η έκφραση εισήχθη, σύμφωνα με τη διατύπωση του Y. M. Congar, «από άποψη κανονική με αντικανονικό τρόπο» στο Σύμβολο της Πίστης, καθόσον δεν εισήχθη από μια Οικουμενική Σύνοδο. Ρωμαιοκαθολικοί θεολόγοι, όπως ο A. de Halleux ή ο Y. M. Congar, είναι της γνώμης ότι η έκφραση αυτή θα έπρεπε να αφαιρεθεί από το Σύμβολο της Πίστης. Αλλά αυτό θα μπορούσε να συμβεί μόνο εάν οι επίσημες αρχές της Ορθόδοξης Εκκλησίας θα αναγνώριζαν σαφώς τον μη αιρετικό χαρακτήρα του Filioque. Σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο της έκφρασης, δεν επιτρέπεται να ξεχαστεί, ότι το Filioque εισήχθη στη Δύση (Σύνοδος του Τολέδο) εναντίον του αρειανισμού.

Ο Αυγουστίνος παρουσίασε την έκφραση χωρίς να θέσει σε αμφισβήτηση τη μοναρχία του (Θεού) Πατέρα, την οποία εξαίρει ρητά πολλές φορές. Σύμφωνα με την κατανόηση των δυτικών θεολόγων η διατύπωση «*ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ*», την οποία βρίσκουμε και στους Έλληνες εκκλησιαστικούς Πατέρες, δεν αναφέρεται μόνο στην οικονομία του Τριαδικού Θεού εντός της ιστορίας, αλλά επίσης στο εσώτερο είναι του. Θα είχαμε έτσι δύο αλληλοσυμπληρούμενους τύπους, για να εκφράσουμε το μυστήριο της Αγίας Τριάδος: «*ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ*», και «*ἐκ τοῦ Πατρός, ἀπόλυτης ἀρχῆς εἰς τὴν Τριάδα, καὰ ἐκ τοῦ Υἱοῦ*».

Ότι ο Υιός κατά κάποιον τρόπο συμμετέχει στην εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος, αναγνωρίζεται για παράδειγμα από τον Ι. Ζηζιούλα. Είναι πεποίθηση της δυτικής θεολογίας, ότι ο Θεός παρουσιάζεται –σίγουρα με ανάλογο τρόπο– στην οικονομία της σωτηρίας, όπως είναι στην ουσία του. Η σύνδεση αυτή μεταξύ Οικονομίας της Σωτηρίας και εσωτερικής Τριάδος εμφανίζεται στη δυτική θεολογία ως ένα αξίωμα. Σύγχρονες μελέτες δυτικών θεολόγων για την ελληνική πατερική παράδοση υποστηρίζουν, ότι το αξίωμα αυτό μπορεί να τεκμηριωθεί επίσης στους Πατέρες. Βλέποντας συστηματικά, εδώ βρίσκεται, δηλαδή σε σχέση με το αξίωμα αυτό, η διαφορά μεταξύ των δυτικών και ανατολικών τριαδικών αντιλήψεων.

Για τον *Παλαμισμό* έχει γίνει πολύς λόγος μεταξύ των δυτικών ειδικών στα θέματα της Ανατολής θεολόγων. Η θεματική όμως αυτή δεν βρήκε καμιά ιδιαίτερη προσοχή από τους συστηματικούς. Η αποφατική διάσταση της θεολογίας, δηλαδή του λόγου μας περί του Θεού, γίνεται αυτονόητα αποδεκτή από τη δυτική θεολογία. Ο ψευδο-Διονύσιος έγινε επίσης αποδεκτός στη Δύση. ΄Οτι στο λόγο μας περί του Θεού πρέπει να χρησιμοποιείται η αρχή της αναλογίας, είναι ένα αξίωμα για τη δυτική θεολογία. Και αυτό σημαίνει: γνωρίζουμε πολύ περισσότερο, τι ο Θεός δεν είναι, από ό,τι Αυτός είναι.

Η θέωση του ανθρώπου μέσω της χάριτος του Θεού εκπροσωπούνταν πάντοτε από τη ρωμαιοκαθολική θεολογία. ΄Οταν κανείς ρωτά, τι είναι η θέωση του Χριστιανού και η δωρεά της χάριτος απαντά ένας θεολόγος όπως ο Κ. Rahner: η αυτομετάδοση του τριαδικού Θεού. *Η Κατήχηση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας* γράφει: «Η χάρη είναι *μια συμμετοχή στη ζωή του Θεού*... Η χάρη του Χριστού συνίσταται στο ότι ο Θεός αχρεωστήτως μας δωρίζει τη ζωή του. Την ενσταλάζει μέσω του Αγίου Πνεύματος στις ψυχές μας» (΄Αρθ. 1997). Στην παράδοση του ύστερου σχολαστικισμού ανήκει η έκφραση, ότι ο Τριαδικός Θεός εγκατοικεί σε εμάς μέσω του Βαπτίσματος και ότι το ΄Αγιον Πνεύμα είναι απλώς η χάρη και η δωρεά (πρβλ. Summa theologiae του Θωμά Ακινάτη: Iq 43a. 3c, 1 και 2· a. 7). Ενώ ο παλαμισμός κάνει λόγο για τη δωρεά της θείας ενέργειας –μιας ενέργειας, που διαφοροποιείται από τις θείες υποστάσεις– η δυτική παράδοση τονίζει, ότι η θεία αυτή ενέργεια είναι το ίδιο το ΄Αγιον Πνεύμα, που δίδεται σε εμάς.

Οι δύο αντιλήψεις λοιπόν αντιμετωπίζουν το ίδιο πρόβλημα: Πώς μπορεί ο Θεός ο ίδιος, χωρίς να πάψει να είναι Θεός, να μεταδοθεί μέσω της χάριτος στους Χριστιανούς; Η δυτική θεολογία εκφράζει την αμφιβολία της, ότι η διάκριση μεταξύ ουσίας και ενεργειών στον ίδιο τον Θεό είναι απαραίτητη, για να εκφραστεί το μυστήριο της θέωσης. Οπωσδήποτε όμως η διαφορά μεταξύ της παλαμικής αντίληψης και της δυτικής θεολογίας βρίσκεται στο επίπεδο της θεολογίας και όχι στο επίπεδο του δόγματος.

2. Αδελφές Εκκλησίες: Εκκλησιολογικές προοπτικές

2.1. Η έννοια «Αδελφές Εκκλησίες» και η σημασία της

Το διάταγμα περί Οικουμενισμού της Β΄ Βατικανής Συνόδου χρησιμοποιεί το χαρακτηρισμό «Αδελφές Εκκλησίες» για τη σχέση μεταξύ των Ορθοδόξων Εκκλησιών (΄Αρθρ. 14,1), όχι όμως για τη σχέση μεταξύ της Ρωμαιοκαθολικής

Εκκλησίας και των Ορθοδόξων Εκκλησιών. Το ίδιο κείμενο εξηγεί, γιατί η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία δεν χαρακτηρίζει ρητά τις Ορθόδοξες Εκκλησίες ως Αδελφές Εκκλησίες. Ο χαρακτηρισμός θα ήταν τότε δυνατός, εάν θα συνέβαινε έτσι, ώστε «οι Εκκλησίες της Ανατολής και της Δύσης» να ήταν συνδεδεμένες μεταξύ τους « ...σε αδελφική κοινωνία ως προς την πίστη και τη μυστηριακή ζωή». Επομένως το κείμενο περιγράφει την κατάσταση πριν από το σχίσμα μεταξύ των δύο τμημάτων του Χριστιανισμού. Έτσι λοιπόν ο χαρακτηρισμός «Αδελφές Εκκλησίες» είναι ένας τυπικός χαρακτηρισμός για Εκκλησίες που ζουν σε κοινωνία μεταξύ τους και σε αυτονομία.

Σύμφωνα με το ίδιο περί Οικουμενισμού διάταγμα χαρακτηρίζονται οι Ορθόδοξες Εκκλησίες, καθώς και οι Εκκλησίες της Ανατολής, ως γνήσιες Εκκλησίες, σε αντίθεση προς τις εκκλησιαστικές κοινότητες στη Δύση. Η διαφορά στηρίζεται στο γεγονός, εάν οι μη ρωμαιοκαθολικές εκκλησιαστικές κοινότητες έχουν ή όχι γνήσια ιεραρχία, δηλαδή λειτούργημα επισκόπου, πρεσβυτέρου και διακόνου στα πλαίσια της αποστολικής διαδοχής. Αυτό καταφάσκεται για την Ορθόδοξη Εκκλησία, καθώς και για τις Εκκλησίες της Ανατολής (΄Αρθ. 15,3). Η θετική πραγματικότητα των Ορθοδόξων Εκκλησιών και των Εκκλησιών της Ανατολής παρουσιάζεται ως εξής:

> *«΄Ετσι οικοδομείται και αναπτύσσεται μέσω της τέλεσης της Ευχαριστίας του Κυρίου σε αυτές τις επιμέρους Εκκλησίες η Εκκλησία του Θεού, και μέσω της συλλειτουργίας φανερώνεται η κοινωνία τους»* (΄Αρθ. 15,1).

Η τέλεση της Ευχαριστίας χαρακτηρίζεται σε διάφορα κείμενα της Β΄ Βατικανής Συνόδου ως το ουσιαστικότερο στοιχείο, που αναδεικνύει την εκκλησιαστική κοινότητα σε Εκκλησία. Με βάση τον τονισμό αυτό της σύνδεσης μεταξύ Ευχαριστίας και Εκκλησίας είναι δυνατό να λεχθεί, ότι ήδη η Β΄ Βατικανή Σύνοδος εκπροσώπησε το λιγότερο *στο κέλυφος* μια ευχαριστιακή Εκκλησιολογία. Η αναγνώριση των Ορθοδόξων Εκκλησιών και των Εκκλησιών της Ανατολής ως γνησίων και τυπικών Εκκλησιών έχει, σύμφωνα με την καθολική αντίληψη, τις ακόλουθες συνέπειες:

> *Πρώτο: Η Καθολική Εκκλησία αναγνωρίζει τα μυστήρια, που προσφέρονται στις Ορθόδοξες Εκκλησίες και στις Εκκλησίες της Ανατολής. Κατόπιν τούτου αναγνωρίζει, ότι οι πιστοί της σε εξαιρετικές καταστάσεις μπορούν να λάβουν τα μυστήρια, λ.χ. της Ευχαριστίας ή της Μετάνοιας, από τους ιερείς αυτών των Εκκλησιών.*
>
> *Δεύτερο: Η αναγνώριση των Ορθοδόξων Εκκλησιών και των Εκκλησιών της Ανατολής σημαίνει, ότι αυτή –η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία– αυτοπροσδιορίζεται ως η αληθινή Εκκλησία, παράλληλα όμως αναγνωρίζει, ότι Εκκλησία του Χριστού υφίσταται επίσης εκτός της δικής της ύπαρξης* (πρβλ. τη

διατύπωση *«substitit in»* (υφίσταται σε) του διατάγματος Lumen Gentium (Φως Εθνών), ΄Αρθ. 8,2).

Τι απορρέει από αυτά για το Διάλογο μεταξύ των δύο Εκκλησιών μας; Καταρχήν επιτρέπεται εδώ ένα κριτικό ερώτημα προς τις Ορθόδοξες Εκκλησίες. ΄Οταν εμείς αναγνωρίζουμε εαυτούς ως Εκκλησία Χριστού, δεν θα έπρεπε να αναγνωρίζουμε τα μυστήρια που προσφέρονται στις άλλες Εκκλησίες σύμφωνα με την παράδοσή τους; Αυτό σημαίνει ότι τίθεται ένα ερώτημα για τη διάκριση που γίνεται στις ορθόδοξες περιοχές σε σχέση με την αναγνώριση των μυστηρίων της ΡΚαθολικής Εκκλησίας «κατ' ακρίβειαν» και «κατ' οικονομίαν».

Η ρητή αναγνώριση της Ορθόδοξης Εκκλησίας και των Εκκλησιών της Ανατολής ως Εκκλησίας Χριστού έχει εκρηκτικές συνέπειες για το πρόβλημα της *Ουνίας*. Κάθε είδος προσηλυτισμού πρέπει να αποφεύγεται. Εξαιτίας ιστορικών γεγονότων υπάρχουν ορθόδοξοι πιστοί, που ζουν στις παραδοσιακές περιοχές της Δυτικής Εκκλησίας, καθώς και ρωμαιοκαθολικοί πιστοί στις ορθόδοξες περιοχές. Κάθε Εκκλησία είναι υποχρεωμένη να συνοδεύει ποιμαντικά τους πιστούς της, όπου αυτή τη στιγμή υπάρχουν. Αλλά η μέθοδος της Ουνίας είναι λανθασμένη –θα ήθελα επίσης να πω: αυτή ήταν λάθος, όπως λέγει το Κείμενο του Balamand. Κάτω από τις κομμουνιστικές Κυβερνήσεις ήταν οι Ουνίτες υπό απαγόρευση. Μέσω της δημοκρατικοποίησης των χωρών αυτών υπάρχουν αυτοί πάλι τώρα. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία δεν επιτρέπεται να πει σε αυτούς, ότι δεν τους θέλει. Αυτοί όμως είναι ένα βάρος για το Διάλογο μεταξύ των Εκκλησιών μας, όχι γιατί εξαιτίας της ιστορίας, την οποία *με τα σημερινά κριτήρια πρέπει να τη δούμε ως θλιβερή*, υπάρχουν –την ύπαρξη αυτή θα έπρεπε να την αποδεχθούν οι Ορθόδοξες Εκκλησίες–, αλλά γιατί αυτοί δεν κατανοούν τη νέα οικουμενική κατάσταση. Η Ρώμη καταβάλλει πραγματική προσπάθεια προς αυτήν την κατεύθυνση, για να αποδεχθούν αυτοί το οικουμενικό πνεύμα.

Η Εκκλησία του Θεού είχε τη δωρεά δύο χαριτωμένων από το Πνεύμα ανθρώπων: του Οικουμενικού Πατριάρχη Αθηναγόρα και του Πάπα Παύλου ΣΤ΄. Ο Πάπας Παύλος ΣΤ΄ χρησιμοποίησε τον όρο «αδελφές Εκκλησίες» για την Εκκλησία της Δύσης και για την Εκκλησία της Ανατολής. Ο χαρακτηρισμός αυτός απορρέει από το γεγονός, ότι τα μέλη των δύο Εκκλησιών είναι παιδιά του Θεού και από το γεγονός ότι και στις δύο Εκκλησίες τελούνται τα ίδια μυστήρια, δηλαδή το Βάπτισμα, η Ιεροσύνη στα πλαίσια της αποστολικής διαδοχής, η τέλεση της Ευχαριστίας και τα άλλα μυστήρια είναι στοιχεία που βρίσκονται και στις δύο Εκκλησίες. Υπάρχει μεταξύ των δύο Εκκλησιών μια

μεγάλη κοινωνία, αν και αυτή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως πλήρης κοινωνία. Η διατύπωση παραμένει στη βάση αυτού, που μπορεί να βρεθεί ήδη στο διάταγμα περί Οικουμενισμού. Οδηγημένοι από το Άγιον Πνεύμα, ήθελαν ο Πατριάρχης και ο Πάπας να εκφράσουν την ευχή οι δύο Εκκλησίες μας να ξαναγίνουν αδελφές Εκκλησίες.

2.2. Η εκκλησιολογική ζωή των δύο αδελφών Εκκλησιών

Το ερώτημα, με το οποίο ασχολούμαστε εδώ, είναι: Πώς μπορεί κανείς να βελτιώσει παραπέρα την κατάσταση των αδελφών Εκκλησιών; Ποιο μοντέλο ενότητας θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν οι δύο αδελφές Εκκλησίες; Η απαίτηση της Ρώμης για το πρωτείο δεν είναι αξεπέραστο εμπόδιο;

Όπως επισήμανε ο Y. M. Congar, στην ιστορία υπάρχουν δύο μοντέλα ενότητας: Το *πρώτο* μοντέλο μπορεί να κατανοηθεί ως κοινωνία Εκκλησιών. Το μοντέλο αυτό υφίστατο κυρίως στην πρώτη Εκκλησία και παρέμεινε κυρίαρχο στην ανατολική Εκκλησιολογία. Το *δεύτερο* μοντέλο μπορεί να παρουσιαστεί ως το καθεστώς της οργάνωσης της ενότητας: Ένας μοναδικός λαός με μια εμφανή μάλιστα δομή. Ο παπισμός επιδίωξε πολύ νωρίς το μοντέλο αυτό, και η λατινική Εκκλησιολογία το εκπροσώπησε γενικά μέχρι σήμερα. Το πρώτο μοντέλο στηρίζεται σε μια Εκκλησιολογία των τοπικών Εκκλησιών, ενώ το δεύτερο μοντέλο έχει προ οφθαλμών κατά πρώτιστο λόγο την όλη Εκκλησία, μπορούμε να πούμε: μια παγκόσμια Εκκλησιολογία.

Μια Εκκλησιολογία των τοπικών Εκκλησιών παρουσιάστηκε από το Κείμενο του Μονάχου. Η Εκκλησία πραγματοποιείται στην Ευχαριστία. Με τα λόγια του Κειμένου του Μονάχου: «Πράγματι, το γεγονός που συνέβη "εφάπαξ" (δηλαδή η σωτηριώδης ενέργεια του Κυρίου μας Ιησού Χρηστού) πραγματώνεται και αποκαλύπτεται, όταν η τοπική Εκκλησία τελεί την Ευχαριστία» (ΙΙ, 1). Κάθε τοπική Εκκλησία είναι στραμμένη προς τις άλλες, όπως αποδεικνύει το γεγονός, ότι κάθε τοπική Εκκλησία χρειάζεται τους προεστώτες των άλλων Εκκλησιών, για να λάβει και να έχει τον προεστώτα της, δηλαδή τον επίσκοπό της. Τελικά υπάρχει μια διαδικασία αμοιβαίας αναγνώρισης: «Κάθε τοπική Εκκλησία πρέπει να αναγνωρίσει στις άλλες πέρα από όλες τις τοπικές ιδιομορφίες την ταυτότητα του μυστηρίου της Εκκλησίας. Πρόκειται για μια αμοιβαία αναγνώριση της Καθολικότητας ως κοινωνίας στην ακεραιότητα του μυστηρίου» (Κείμενο Μονάχου ΙΙ, 3β).

Ο τονισμός της Ευχαριστίας ως της αρχής ταυτότητας κάθε τοπικής Εκκλησίας οδηγεί στην έκφραση, ότι η τοπική Εκκλησία είναι η επισκοπή ή η επαρχία. Το πρόβλημα, πού βρίσκεται η διαφορά μεταξύ επαρχίας ή επισκοπής και ενορίας, αφήνεται εδώ κατά μέρος και δεν εξετάζεται παραπέρα. Τα Πατριαρχεία ή οι αυτόνομες Εκκλησίες εμφανίζονται έτσι ως διοικητικές περιοχές, των οποίων η αξία απορρέει από τους κανόνες της (αρχαίας) Εκκλησίας.

΄Οτι κάθε τοπική Εκκλησία έχει την ανάγκη των άλλων Εκκλησιών, είναι μια διάσταση την οποία καμιά τοπική Εκκλησία δεν επιτρέπεται να ξεχνά. Σχετίζεται με μια δομική και ουσιαστική διάσταση της καθολικότητάς της. Το μοντέλο της παγκόσμιας Εκκλησιολογίας υπενθυμίζει την αναπότρεπτη αυτή διάσταση κάθε τοπικής Εκκλησίας.

Υιοθετώντας την ευχαριστιακή Εκκλησιολογία το Κείμενο του Μονάχου αποδέχεται, ότι η τοπική Εκκλησία δεν πρέπει να θεωρείται ως ένα τμήμα του Σώματος Χριστού (ΙΙΙ, 1). Η θετική βασική του έκφραση έχει ως εξής:

> *«Καθώς ο Χριστός είναι ο ένας για τους πολλούς, ομοίως στην Εκκλησία, που είναι το σώμα του, ο ένας και οι πολλοί, το οικουμενικό και το τοπικό (γαλλικά: l' universel et le local) αναγκαία συνυπάρχουν ταυτόχρονα. Κατά μια βαθύτερη έννοια, η μία και μοναδική Εκκλησία είναι ...κοινωνία από πολλές κοινότητες... Η μία και μοναδική Εκκλησία είναι ταυτόσημη με την κοινωνία των Εκκλησιών»* (ΙΙΙ, 2).

΄Οταν κανείς προσέξει την Εκκλησιολογία της Β΄ Βατικανής Συνόδου πρέπει πρώτα να επισημάνει το γεγονός, ότι η Σύνοδος δεν ανέπτυξε καμιά ιδιαίτερη θεολογία της τοπικής Εκκλησίας. Παρόλα αυτά πρέπει να εξαρθούν δύο Κείμενα. Στο Διάταγμα για τους Επισκόπους εφιστάται η προσοχή στο πρόβλημα, ότι η τοπική Εκκλησία, η επισκοπή, δεν πρέπει να χαρακτηριστεί ως τμήμα, δηλαδή ως τμήμα της σύνολης Εκκλησίας (΄Αρθ. 11,1). Γι' αυτό επιλέχθηκε ο όρος «portio» (μέρος). Το σπουδαιότερο Κείμενο της Συνόδου για το πρόβλημά μας είναι το Lumen Gentium (Φως εθνών), ΄Αρθ. 23:

> *«Οι επιμέρους επίσκοποι είναι εκ νέου η ορατή αρχή και το θεμέλιο της ενότητας στις δικές τους εκκλησίες (in suis Ecclesiis particularibus), που είναι διαμορφωμένες σύμφωνα με την εικόνα της όλης Εκκλησίας (Ecclesiae universalis). Σε αυτές και από αυτές (in quibus et ex quibus) υφίσταται η μία και μοναδική καθολική Εκκλησία. Εξαιτίας αυτού εκπροσωπούν οι επιμέρους επίσκοποι ο καθένας τη δική του Εκκλησία, όλοι μαζί όμως σε ενότητα με τον Πάπα την όλη Εκκλησία στο σύνδεσμο της ειρήνης και της ενότητας».*

Οι όροι που χρησιμοποιούνται από το Κείμενο είναι *ecclesia particularis και ecclesia universalis*. ΄Οταν ο όρος ecclesia particularis ερμηνεύεται ως επιμέρους Εκκλησία, όπως πράττει η επίσημη γερμανική μετάφραση, τότε δεν λαμβάνεται υπόψη ότι η Εκκλησία όλη αποτελείται από τοπικές Εκκλησίες, όπως το κείμενο λέγει σαφώς. Σε κάθε τοπική Εκκλησία (in quibus) αποκαλύπτεται και πραγματοποιείται η Εκκλησία του Θεού. Η παγκόσμια Εκκλησία είναι μια πραγματικότητα. Γι' αυτό το Σύμβολο της Πίστης κάνει λόγο για τη μία, αγία, καθολική και αποστολική Εκκλησία. Γι' αυτό προσεύχεται κανείς στη Λειτουργία απλώς

για την Εκκλησία. Η όλη Εκκλησία αποτελείται από διάφορες τοπικές Εκκλησίες (ex quibus), που ζουν και πρέπει να ζουν σε *κοινωνία* μεταξύ τους.

Σε ποια σχέση βρίσκονται η τοπική και η παγκόσμια Εκκλησία; Η ΡΚαθολική/Ορθόδοξη Επιτροπή της Γαλλίας λέγει, ότι «δεν υπάρχει κανένα προβάδισμα, ούτε ιστορικό ούτε οντολογικό, της παγκόσμιας Εκκλησίας σε σχέση με την τοπική Εκκλησία, ή το αντίθετο». Αντίθετα, ένα γράμμα της Επιτροπής Πίστης (του Βατικανού) προς τους καθολικούς επισκόπους ανά τον κόσμο κάνει λόγο για μια προτεραιότητα της παγκόσμιας Εκκλησίας απέναντι στις τοπικές Εκκλησίες και λέγει ότι «η διατύπωση της Β΄ Βατικανής: η Εκκλησία στις και από τις Εκκλησίες (Ecclesia in et ex Ecclesiis) είναι αχώριστα συνδεδεμένη με την άλλη: οι Εκκλησίες στην και από την Εκκλησία (Eclesiae in et ex Ecclesia)». Το γράμμα της Επιτροπής Πίστης προκάλεσε κριτικές αντιδράσεις όχι μόνο στο επίπεδο της Οικουμένης, αλλά επίσης και από καθολικούς θεολόγους. Η συζήτηση αυτή μου φαίνεται πολύ σπουδαία, γιατί από αυτήν εξαρτάται τι είδους αντίληψη έχει για το πρωτείο η ΡΚαθολική Εκκλησία.

Καθολικοί θεολόγοι παρατηρούν, ότι η άσκηση του πρωτείου του επισκόπου Ρώμης κατά την πρώτη και δεύτερη χιλιετία ήταν διαφορετική –μάλιστα πολύ διαφορετική. Ο σημερινός Πρόεδρος της Επιτροπής Πίστης, Καρδινάλιος Joseph Ratzinger, επανεξέδωσε ως Καρδινάλιος και Πρόεδρος ένα παλιό του άρθρο. Εκεί υποστηρίζει, ότι «η Ρώμη δεν πρέπει να απαιτεί από την Ανατολή σε σχέση με τη διδασκαλία του πρωτείου τίποτε περισσότερο από ό,τι διατυπώθηκε και βιώθηκε την πρώτη χιλιετία». Και στο μεταγενέστερο βιβλίο του «Εκκλησία, Οικουμένη και Πολιτική» («Kirche, Ökumene und Politik», Einsiedeln 1987) γράφει:

> *«Η αρχαία Εκκλησία δεν γνώριζε βέβαια καμιά άσκηση ρωμαϊκού πρωτείου με την έννοια της ρωμαιοκαθολικής θεολογίας της δεύτερης χιλιετίας, αλλά γνώριζε πολύ καλά μορφές ζωής της παγκόσμιας εκκλησιαστικής ενότητας, που δεν είχαν μόνο χαρακτήρα διακήρυξης, αλλά ήταν δομικές για το εκκλησιαστικό είναι των επιμέρους Εκκλησιών... Τέτοιες σκέψεις δεν πρέπει να οδηγήσουν με κανένα τρόπο σε μια μονομερή επιβεβαίωση του "ρωμαϊκού". Αυτές παραπέμπουν στην αρχή του λειτουργήματος της ενότητας, αλλά επίσης προκαλούν και μια αυτοκριτική της ρωμαιοκαθολικής θεολογίας, με την οποία οι λανθασμένες εξελίξεις της θεολογίας και της πράξης του πρωτείου, που αναντίρρητα υπήρξαν, θα αποκαλυφθούν ακριβώς τόσο ζωντανά και αμερόληπτα, όπως ο Meyendorff παρουσίασε τις λανθασμένες εξελίξεις μιας θεολογίας και πράξης προσανατολισμένης μόνο στην τοπική Εκκλησία».*

Τα λόγια του Καρδιναλίου έχουν για τη ρωμαιοκαθολική πλευρά προγραμματικό χαρακτήρα. Αυτός αναγνωρίζει λανθασμένες εξελίξεις στη θεολογία και πράξη του πρωτείου. Δεν συγκεκριμενοποιεί όμως αυτές. Εάν αναλυθεί η άλλη έκφραση του Καρδιναλίου, τι η Ρώμη μπορεί να επιθυμεί από την Ανατολή σε σχέση με τη διδασκαλία του πρωτείου, τότε προκύπτει ως συνέπεια, ότι η ρωμαιοκαθολική θεολογία πρέπει να μελετήσει, τι μπορεί και πρέπει να σημαίνει ο ρόλος του πρωτείου της Ρώμης σε μια Εκκλησιολογία της κοινωνίας των Εκκλησιών. Αυτό μπορεί κανείς να το κάνει, εάν αναλύσει την ιστορία προ του σχίσματος. Εδώ ας κάνουμε μερικές βασικές επισημάνσεις.

Τα *πρεσβεία* της Ρώμης δεν τέθηκαν ποτέ υπό αμφισβήτηση, αλλά πάντοτε έγιναν αποδεκτά. Αυτά τα πρεσβεία της Ρώμης στηρίζονται σύμφωνα με τις αρχαιότερες μαρτυρίες, λ.χ. Ειρηναίος, Τερτυλλιανός ή Ευσέβιος Καισαρείας, στο γεγονός ότι ο Πέτρος και ο Παύλος κήρυξαν εκεί το ευαγγέλιο και μαρτύρησαν. Έτσι η Ρώμη εμφανίζεται ως η αποστολική έδρα απλώς. Ιδιαίτερης σπουδαιότητας για αυτήν την έκφραση είναι ότι οι οικουμενικές σύνοδοι πάντοτε ζητούσαν τη συμφωνία και την επικύρωση της Ρώμης για τις αποφάσεις τους (όροι και κανόνες). Αλλά το Βυζάντιο και μαζί με αυτό η Ανατολή ολοκλήρωσαν τα πρεσβεία της Ρώμης στη συνοδικότητα των Εκκλησιών. Ήδη στη Σύνοδο της Χαλκηδόνας παρουσιάζεται αυτό το πρόβλημα: Ενώ η Ρώμη θεώρησε ότι η δογματική απόφαση είχε ήδη ληφθεί με τη δική της τοποθέτηση, ο τόμος του Λέοντα αναλύθηκε στη Σύνοδο. Το ίδιο συνέβη στη Σύνοδο του 869/70 σε σχέση με την κρίση περί του Φωτίου. Η θεωρία της Πενταρχίας ήθελε να εκφράσει τη συνοδικότητα των Εκκλησιών.

Όταν κανείς αναλύει την ιστορία των σχέσεων μεταξύ Ρώμης και Βυζαντίου πριν από το σχίσμα, παρατηρεί, ότι *οι δύο πλευρές κατανόησαν τα πρεσβεία της Ρώμης με διαφορετικό τρόπο*. Προβλήματα προέκυπταν, όταν η Ρώμη ήθελε να αντιμετωπίσει το Βυζάντιο με τον ίδιο τρόπο που συμπεριφερόταν μέσα στα όρια του δικού της Πατριαρχείου. Ο Y. M. Congar περιέγραψε τις σχέσεις μεταξύ Ρώμης και Βυζαντίου με τα ακόλουθα λόγια: «Η Ρώμη ασκούσε... ένα δικαίωμα υψηλής εποπτείας, το οποίο *άφηνε άθικτη* τη διοικητική και κανονική αυτονομία των τοπικών Εκκλησιών: Ένα *πρωτείο* χωρίς *παπική* εξουσία... (Ein *primatus* ohne *papatus*...). Θετικά διατυπωμένο: η έννοια των πρεσβείων της Ρώμης πρέπει να κατανοηθεί ως διακονία για την ενότητα των Εκκλησιών, μια διακονία που πρέπει να σέβεται την αυτονομία των τοπικών Εκκλησιών.

Η δίκαιη ερώτηση που πρέπει να τεθεί εδώ είναι: Είναι δυνατό και με τον ορισμό της Α΄ Βατικανής να συνδυαστεί ένας ορισμός που έγινε αποδεκτός από τη Β΄ Βατικανή Σύνοδο; Ότι η Ρώμη δυσκολεύεται με τη νόμιμη αυτονομία των τοπικών Εκκλησιών, δεν επιτρέπεται να το αρνηθεί ένας ρωμαιοκαθολικός θεολόγος. Ο συγκεντρωτισμός, που σήμερα κυριαρχεί στη Ρωμαιοκαθολική

Εκκλησία, κατανοείται συνήθως ως συνέπεια του ορισμού της Α΄ Βατικανής για το πρωτείο δικαιοδοσίας του Πάπα (Jurisdiktionsprimat). Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό –παραθέτω τη διατύπωση του διατάγματος Lumen Gentium (Φως Εθνών), ΄Αρθ. 22,2– «ο επίσκοπος της Ρώμης δυνάμει του αξιώματός του ως εκπροσώπου του Χριστού και ποιμένα όλης της Εκκλησίας έχει πλήρη, ύψιστη και παγκόσμια εξουσία επί της Εκκλησίας και μπορεί ελεύθερα να την ασκεί». Οι συζητήσεις στη Β΄ Βατικανή Σύνοδο για τη συλλογικότητα των επισκόπων είχαν ως σκοπό να ολοκληρώσουν το λειτούργημα του Πάπα εντός της συλλογικότητας των επισκόπων. Εκεί διευκρινίστηκε η συλλογικότητα των επισκόπων με την έννοια της ευθύνης τους ως κολεγίου επί της όλης Εκκλησίας, αλλά με την επεξήγηση ότι το σώμα των επισκόπων «μαζί με την κεφαλή του, τον επίσκοπο της Ρώμης, και ποτέ χωρίς αυτήν την κεφαλή είναι ομοίως φορέας της ύψιστης και πλήρους εξουσίας επί όλης της Εκκλησίας» (Lumen Gentium, ΄Αρθ. 23,2 και προηγούμενη ερμηνευτική σημείωση). Η συλλογικότητα των επισκόπων αμβλύνθηκε, καθόσον κατανοήθηκε και διατυπώθηκε με νομικές κατηγορίες. Ο κανόνας της οντολογίας περιθωριοποιήθηκε.

Τα πρεσβεία της Ρώμης και η Συνοδικότητα των τοπικών Εκκλησιών πρέπει να ολοκληρωθούν ως δύο αλληλοσυμπληρούμενα στοιχεία στη ζωή της Εκκλησίας. Χωρίς να υπολογιστούν τα δύο αυτά στοιχεία μαζί και να εισαχθούν στην πράξη από την πλευρά της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, δεν μπορεί ο διάλογος μεταξύ των δύο Εκκλησιών μας να έχει επιτυχία.

3. Σύνοψη

Θα ήθελα τελικά να εξάρω τις αρχές, σύμφωνα με τις οποίες, κατά τη γνώμη μου, θα πρέπει να διεξαχθεί ο Διάλογος, μεταξύ των δύο Εκκλησιών μας.

Πρώτο: ΄Εχουμε μια κοινή κληρονομιά, δηλαδή αυτή των Αποστόλων, η οποία αναπτύχθηκε παραπέρα από κάθε μία από τις δύο Εκκλησίες. Η ελληνική (ή η συριακή) πατερική παράδοση, καθώς και η λατινική πατερική παράδοση, εκφράζουν αυτή την κοινή κληρονομιά μας. Οι δύο Εκκλησίες και ιδιαίτερα οι θεολόγοι τους είναι υποχρεωμένοι να λάβουν σοβαρά υπόψη την *όλη πατερική παράδοση*. Δεν επιτρέπεται να επαναλάβουμε τα λάθη της ιστορίας, δηλαδή να ενδιαφερόμαστε μόνο για τη δική μας παράδοση. *Εδώ διακυβεύεται η καθολικότητα της Εκκλησίας*.

Δεύτερο: Οι δύο Εκκλησίες ως προς τη συγκεκριμένη μορφή τους είναι αναπτύξεις αυτής της πατερικής κληρονομιάς. Από αυτή την πατερική κληρονομιά κατέστησαν δυνατές διάφορες εξελίξεις. Είμαστε υποχρεωμένοι να σχετικοποιήσουμε ο καθένας τη δική του ανάπτυξη, *καθόσον* η άλλη πλευρά παρουσίασε μια άλλη, *επίσης νόμιμη*, εξέλιξη. Το να σχετικοποιήσει κανείς τη δική του ανάπτυξη, δεν επιτρέπεται να οδηγήσει σε μια *δογματική* σχετικοποίηση,

αλλά θα έπρεπε να μας βοηθήσει, να κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα στην ουσία των πραγμάτων και τις δυνατές συγκεκριμένες μορφές έκφρασης.

΄Οταν, για παράδειγμα, εξετάζει κανείς το θέμα της εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος: Υποστηρίζεται η μοναρχία του Πατέρα με σαφήνεια και καθαρότητα· τότε δεν θα έπρεπε να αποδεχθεί κανείς δύο νόμιμους τύπους έκφρασης κατά την παρουσίαση του μυστηρίου της Αγίας Τριάδος;

Τρίτο: Εάν πέρα από αυτή την ανυποκρισία απέναντι στην άλλη παράδοση διακυβεύεται η καθολικότητα της Εκκλησίας, δεν θα έπρεπε κανείς να αποδώσει το σχίσμα στην απουσία της ανυποκρισίας απέναντι στην άλλη παράδοση;

Τέταρτο: Οι θεολόγοι των δύο Εκκλησιών καλούνται να συμβάλουν σε αυτή την εκκλησιαστική διαδικασία συνδιαλλαγής μεταξύ των δύο Εκκλησιών μας. Οι δύο Εκκλησίες μας χρειάζονται πρόσωπα που γνωρίζουν την άλλη παράδοση από μέσα και τα οποία θα συμπράξουν στο να μπορεί να κατανοήσει όλος ο λαός τη διαδικασία συνδιαλλαγής.

Πέμπτο: Μια εκκλησιαστική και ευχαριστιακή κοινωνία προϋποθέτει τη συνοδικότητα των Εκκλησιών. Η ενότητα της Εκκλησίας μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο ως κοινωνία ισοδύναμων Εκκλησιών. Αυτό απαιτεί από τη ρωμαιοκαθολική πλευρά, ότι τα πρεσβεία της Ρώμης και του επισκόπου της θα ασκηθούν ως *διακονία για την ενότητα*. Αυτό απαιτεί μια άσκηση αυτής της λειτουργίας, που θα πρέπει να είναι τελείως διαφορετική από ό,τι είναι σήμερα.

Μετάφραση: *Ιω. Πέτρου*

ΕΠΙΚΑΙ-ΡΟΤΗΤΑ

Τα κοινωνικο-πολιτικά θαύματα συνεχίζονται ελπιδοφόρα και οδυνηρά

Γεώρ. Α. Τσανανάς

Σε προηγούμενο σημείωμα του «Καθ' Οδόν» (τεύχ. 6, Σεπτ.-Δεκ. 1993, σ. 140), σχολιάζοντας τις εκπληκτικές πολιτικές εξελίξεις στη Νότιο Αφρική και στην Παλαιστίνη, κάναμε λόγο για δυο σύγχρονα *«κοινωνικά θαύματα»*. Από όσα συνέβησαν έκτοτε μέχρι σήμερα θα μπορούσαμε να πούμε επιγραμματικά: Από τη μια μεριά δεινοπαθήματα, αγώνες, αίμα και δάκρυα για τη γέννα των δύο θαυμάτων· από την άλλη ελπίδες, σταυρός και οδύνη για τη σταθεροποίησή τους.

Για την κατάσταση σήμερα στη Ν. Αφρική διαβάσαμε στον τύπο (βλ. «Ελευθεροτυπία», 18.12.94, σ. 39): «Το Απαρτχάιντ έπεσε, ο ρατσισμός νικήθηκε, αλλά στη Ν. Αφρική όλα δείχνουν να είναι όπως στα χρόνια εκείνα τα παλιά». Από μαύρες υπηρέτριες που εργάζονται σε σπιτικά λευκών ακούγονται φωνές σαν κι αυτές: «Δεν έχω όνειρα· έχω μόνο αγωνία». «Τίποτα δεν άλλαξε· οι λευκοί ακόμη μας μεταχειρίζονται σαν σκλάβους». Όταν ζητούν αυξήσεις, ακούν την κυνική απάντηση: «Ζήτα λεφτά από τον Μαντέλα». Με πολιτική σύνεση επιχειρήθηκαν μεταρρυθμίσεις. Ωστόσο πολύς δρόμος θα χρειαστεί ακόμη να διανυθεί, ώσπου να επικρατήσει λίγη παραπάνω δικαιοσύνη, να λιγοστέψουν οι δυσκολίες και η οδύνη και να ανθίσει λίγο περισσότερη συνανθρωπιά. Πάντως ένα καινούριο ξεκίνημα έγινε. Τουλάχιστον, στις εύκολες και παράλογες αιματοχυσίες μπήκε κάποιο τέλος.

Δύσκολος υπήρξε ο τοκετός του δεύτερου κοινωνικο-πολιτικού θαύματος στην Παλαιστίνη. Πολλοί οι συντελεστές του. Οι πρωταγωνιστές, Γιτζάκ Ραμπίν, Σιμόν Πέρες και Γιάσερ Αραφάτ, τόλμησαν πολλά. Και τιμήθηκαν με το βραβείο Νόμπελ για την Ειρήνη. Όμως η αιματοχυσία –όσο και αν περιορίστηκε– δεν λέει να σταματήσει. Οι οπισθοφυλακές των εκατέρωθεν φανατικών δυσκολεύονται να ξεμάθουν τη γλώσσα και τη δράση της βίας και των όπλων. Δύσκολα έγινε εκεί το θαύμα, πολύ πιο δύσκολα θα σταθεροποιηθεί. Θα χρειαστούν ακόμη περισσότεροι πολιτικοί αγώνες, θυσίες, αίμα, δεινά και θλίψεις. Πάντως η μεγάλη αρχή έγινε. Οι Παλαιστίνιοι δεν είναι πια κατάμονοι. Το Παλαιστινιακό κράτος είναι πια πραγματικότητα. Όσο κι αν αργήσει, η ειρηνική συνύπαρξη Ισραηλινών και Παλαιστινίων θα επικρατήσει.

Ρηχές αισιοδοξίες; Αν θυμηθούμε την αναπάντεχη έκπληξη που δοκιμάσαμε από τα απίθανα που συνέβηκαν στη Ν. Αφρική και στην Παλαιστίνη, δεν δικαιολογούνται απαισιοδοξίες και απελπισίες. Σ' αυτά τα δύο συγκεκριμένα σημεία της υφηλίου επισημαί-

νονται ίχνη επιτυχίας νέων αξιωμάτων νοοτροπίας, ζωής και δράσης, που διατύπωσαν και επιδιώκουν ενεργά οι ειρηνοποιοί όπου γης κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Αυτά τα αξιώματα ειρηνοποιού προσανατολισμού και πράξης τα γνωρίζουμε καλά όσοι συμμετέχουμε έμπρακτα στην αγωγή για την ειρήνη στην Εκπαίδευση. Ας παρουσιάσουμε ένα γνωστό σχετικό δεκάλογο, που ισχύει παντού για μικρούς και μεγάλους:

1. Αγωγή για την ειρήνη είναι αγωγή για **ευαισθησία**. *Όταν κάπου γίνονται βασανιστήρια και ασκείται βία, αντιδρούμε με ευαισθησία και γρήγορα.*

2. Εμπνέουμε στους ανθρώπους βαθιά αποστροφή προς τη βία.

3. Παρουσιάζουμε και εκθέτουμε τη φρικτή πραγματικότητα του πολέμου.

4. Γνωρίζουμε το ατελές της ειρήνης και μαθαίνουμε να ανεχόμαστε σε κάποιο βαθμό το άδικο.

5. Υποσκάπτουμε και γκρεμίζουμε προκαταλήψεις.

6. Αντιμετωπίζουμε και επιλύουμε τις συγκρούσεις όχι με τη βία, αλλά ύστερα από επεξεργασία τους.

7. Μαθαίνουμε να είμαστε ανυπάκουοι απέναντι στην τάξη και τις αυθεντίες που μας παραδόθηκαν, όταν αυτές συγκαλύπτουν αδικίες.

8. Κάνουμε **αγωγή για πολιτική**, *που σημαίνει: αναλύουμε τα αίτια των συγκρούσεων και* **αναζητούμε πολιτικές λύσεις**.

9. Επιδιώκουμε αγωγή για θετική αλλαγή του κόσμου.

10. Παρέχουμε αγωγή για **αναπτυξιακή βοήθεια**. *Ανάπτυξη είναι το νέο όνομα της ειρήνης*[1].

Με βάση λοιπόν ένα τέτοιο σαν το παραπάνω πνεύμα υποχωρεί ολοένα και περισσότερο η φριχτά βεβαρημένη ένοπλη πολεμική τακτική και πρακτική. Επιδιώκεται **διάλογος**, γίνονται **ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις**, επιχειρούνται **πολιτικές λύσεις** στις κοινωνικές, εθνικές, θρησκευτικές και λοιπές συγκρούσεις. Έτσι τελικά αντιμετωπίσθηκε και πάει να κλείσει η μακρά, άγρια και αιματηρή σύγκρουση στην πολύπαθη Ιρλανδία. Και μπορούμε να μιλήσουμε για ένα τρίτο εθνικο-θρησκευτικό-κοινωνικο-πολιτικό θαύμα αυτή τη χρονιά.

Κατά τον ίδιο τρόπο, δηλ. με **πολιτικές επιλογές**, ηρέμησαν κάπως τα πράγματα και με τους Βάσκους στην Ισπανία. Και όλα δείχνουν ότι επίκειται ένα τέτοιο μέγα πολιτικό θαύμα στην τραγική και καταματωμένη γειτονική Βοσνία.

Και ποιος νηφάλιος και υπεύθυνος πατριώτης δεν θα περίμενε (και δεν θα συνεργούσε προς την κατεύθυνση) να βρεθεί πολιτική λύση και στα προβλήματα: Κυπριακό, Ελληνοτουρκικές σχέσεις, Σκοπιανό και Αλβανικό; Μόνο που για να επιτευχθεί αυτό, ηγετικοί και απλοί εκκλησιαστικοί και θεολογικοί παράγοντες και κύκλοι επειγόντως θα χρειαστεί να χαμηλώσουμε και να εγκαταλείψουμε τους υψηλούς εθνικιστικούς τόνους. Θα μας βοηθούσε σ' αυτό, αν εκ νέου και χριστιανοπρεπώς στοχαζόμασταν τι σημαίνει στην πράξη σήμερα το «*μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται*» (Μτ. 5,9).

26.12.94

1. Βλ. *Γεωρ. Τσανανά*, Η χριστιανική αγωγή για την ειρήνη στην πράξη σήμερα, τόμος «Εκπαίδευση για την ειρήνη και τα δικαιώματα του ανθρώπου», έκδ. Εργαστηρίου Εκπαίδευσης για την Ειρήνη, αριθ. 2, Θεσ/νίκη 1990, σ. 276-7.

ΑΥΤΟ-ΚΡΙΤΙΚΑ

Lex Orandi

(Από τη Λειτουργική στη Λειτουργική Θεολογία)

Πέτρος Βασιλειάδης

Η Ορθόδοξη θεολογία είναι κατά βάση «λειτουργική». Όχι μόνο γιατί σύμφωνα με μια αρχαία παράδοση Lex orandi lex est credendi (ο κανόνας της προσευχής είναι κανόνας της πίστης)· ή γιατί, σύμφωνα με τη γνωστή ρήση του Ευάγριου του Ποντικού, «εἰ θεολόγος εἶ, προσεύξῃ ἀληθῶς, καὶ εἰ ἀληθῶς προσεύχῃ, θεολόγος εἶ» (Περί προσευχῆς, PG 79, 1180B)· αλλά κυρίως γιατί είναι (ή καλύτερα πρέπει να είναι) θεολογία, που όλος ο κορμός της διαχέεται από τον λειτουργικό και εκκλησιαστικό ιστό, την εμπειρία δηλ. του γεγονότος της σωτηρίας μέσα στην κοινότητα. Παρόλα αυτά, και παρά τις συγκινητικές προσπάθειες πολλών σύγχρονων θεολόγων, σε ένα αρκετά μεγάλο βαθμό παραμένει μια διανοητική σχολαστική επιστήμη. Και ενώ από το Β΄ Συνέδριο των Ορθοδόξων Θεολογικών Σχολών, που έγινε στην Αθήνα το 1976, η Θεολογία κατά πρώτο και κύριο λόγο οριοθετήθηκε ως έκφραση της εμπειρίας της Εκκλησίας, στις περισσότερες Ορθόδοξες Θεολογικές Σχολές ακόμη και το γνωστικό αντικείμενο/επιστήμη της Λειτουργικής, το μάθημα δηλαδή που εκφράζει διαχρονικά αυτή την εμπειρία (τη λειτουργία της), έχει εξακοντιστεί στον πρακτικό κλάδο· στην καλύτερη περίπτωση, έχει μεταβληθεί σε επιστήμη, η οποία με βάση τα κελεύσματα περί παραγωγικότητας διδάσκει όχι το «τι» αλλά το «πώς» της χριστιανικής λειτουργίας.

Το Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ. μετά από ένα γόνιμο προβληματισμό αποφάσισε πρόσφατα να κορυφώνεται η όλη θεωρητική και πρακτική λειτουργική εκπαίδευση των φοιτητών της με τη διδασκαλία του μαθήματος της «Λειτουργικής Θεολογίας», ενός νέου σχετικά μαθήματος της καθόλου θεολογικής επιστήμης, το οποίο με αφετηρία τη λειτουργική κίνηση προήλθε ουσιαστικά από τη συνάντηση της δυτικής θεολογίας με την αυθεντική λειτουργική παράδοση της Ανατολής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Yale των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής π. Aidan Kanavagh, ένας από τους κορυφαίους σύγχρονους λειτουργιολόγους, στο σχετικό περί λειτουργικής θεολογίας έργο του (*On Liturgical Theology*, 1984), η ενδημική κρίση του δυτικού πολιτισμού οφείλεται κατά ένα μεγάλο ποσοστό στη διαμόρφωση μιας αντίληψης για τη «λατρεία» εντελώς διαφορετικής από εκείνη της αρχαίας «λειτουργίας».

Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο και η «λειτουργική θεολογία» περιστρέφεται αποκλειστικά γύρω από τον ελληνικό όρο «λει-τουργία», το κατεξοχήν δηλαδή έργο της χριστιανικής κοινότητας. Με άλλα λόγια έχει σαφέστατα θεολογικό και όχι πρακτικό προσανατολισμό, και πιο συγκεκριμένα *εκκλησιολογική* προοπτική. Χωρίς την εκκλησιολογική κατανόηση της χριστιανικής πίστης δεν μπορεί να υπάρξει λειτουργική θεολογία. Σύμφωνα άλλωστε με την αυθεντική βιβλική και λειτουργική παράδοση της Ορθοδοξίας η Εκκλησία δεν είναι σύναξη «ἐπὶ τῷαὐτῷ» μεμονωμένων ατόμων (ακόμη και προσώπων), προκειμένου να οικειοποιηθούν τη

θεϊκή χάρη, αλλά προκειμένου να γίνει η Εκκλησία αυτό που ακριβώς είναι: σώμα Χριστού, λαός του Θεού, κοινωνία του Αγίου Πνεύματος, με άλλα λόγια προληπτική φανέρωση της Βασιλείας του Θεού. Η χριστιανική Εκκλησία δε χρησιμοποιεί απλώς τη λειτουργία· *είναι* η ίδια *λει-*τουργία (έργο δηλαδή του συνόλου του λαού του Θεού), με την οποία ανταποκρίνεται στην κλήση του Θεού και στο έργο της θείας οικονομίας.

Η βασική αυτή προϋπόθεση της «λειτουργικής θεολογίας» προσδιορίζει και τον *κριτικό* της χαρακτήρα, τόσο ως προς τη (λειτουργική) κριτική της θεολογίας όσο και ως προς τη (θεολογική) κριτική της λειτουργίας της Εκκλησίας. Γι' αυτό και η «λειτουργία» στην ορθόδοξη, αυθεντική, χριστιανική της έκφραση αποστασιοποιείται πλήρως από κάθε είδους λατρευτικές (cultic) και τελετουργικές (ritual) κατηγορίες. Όπως ο Χριστιανισμός στην αυθεντική του μορφή είναι το «τέλος» (με τη βιβλική έννοια του όρου, Ρωμ 10,4) της θρησκείας, έτσι και η «λειτουργία» είναι το τέλος της «λατρείας».

Η «λειτουργική θεολογία», βέβαια, στηρίζεται και σε μια άλλη βασική προϋπόθεση: την αναγνώριση της προτεραιότητας της «εμπειρίας» έναντι της «θεολογίας» με την κλασική έννοια του όρου. Όπως η «κλήση» του Θεού προς τους ανθρώπους «ἵνα ζωὴν ἔχωσιν καὶ περισσὸν ἔχωσιν» (Ιω 10, 10) προηγείται της «ανταπόκρισης» των ανθρώπων, κατά παρόμοιο τρόπο και η «λειτουργία» προηγείται της «θεολογίας», αφού η συνάντηση του Τριαδικού Θεού με τον άνθρωπο προηγείται της όποιας «θεολογικής» έκφρασης και διατύπωσης (γραπτής ή προφορικής) αναφορικά με αυτή τη συνάντηση. «Λειτουργία» είναι αυτή ακριβώς η συνάντηση, επιπλέον όμως και η θεολογική ανταπόκριση σ' αυτή τη συνάντηση/κλήση. Αυτό σημαίνει πως η λειτουργική θεολογία είναι η κυρίαρχη θεολογία της Εκκλησίας, με άλλα λόγια είναι theologia prima και όχι theologia secunda.

Κατά συνέπεια η «λειτουργική θεολογία» δεν είναι απλώς εξέλιξη ή ακόμη και νεότερη έκφραση της κλασικής «λειτουργικής»· στην ουσία αποτελεί υπέρβασή της, καθόσον η «λειτουργία» είναι κάτι πολύ περισσότερο από απλή μορφοποίηση της «λατρείας». Η λειτουργία μπορεί να ξεκινάει από τη λατρευτική πράξη της κοινότητας, δεν εξαντλείται όμως σ' αυτήν. Ένα από τα βασικά αξιώματα αυτής της επιστήμης είναι ότι κάθε «λατρευτική» πράξη δεν είναι και «λειτουργική».

Η «λειτουργική θεολογία» διαφοροποιείται επίσης σαφώς τόσο από τη «θεολογία *της* λατρείας» όσο και από τη «θεολογία (που απορρέει) *από τη* λατρεία». Αντικειμενικός της στόχος δεν είναι να κάνει τη λειτουργία (και ιδιαίτερα την κύρια έκφρασή της, την Ευχαριστία, την οποία οι Ορθόδοξοι αιώνες τώρα αποκαλούν Θεία Λειτουργία) αντικείμενο μελέτης, όπως η πρώτη, ούτε πηγή της δογματικής θεολογίας, όπως η δεύτερη.

Η «λειτουργική θεολογία» ξεκινάει, βεβαίως, από την ιστορική μελέτη της λατρείας, η ιστορική όμως αυτή μελέτη είναι απλώς το σημείο εκκίνησης, όχι το σημείο κατάληξης, όχι ο απώτερος στόχος της. Κατά παρόμοιο τρόπο η θεώρηση της λειτουργίας ως μιας από τις πηγές –ή ακόμη και ως *η* πηγή– της θεολογίας περιορίζει επικίνδυνα τη θεολογική διάσταση της λειτουργίας, καθ' όσον η παγιωμένη και αποκρυσταλλωμένη λειτουργική πράξη της Εκκλησίας (αποτέλεσμα όχι πάντοτε υγιών θεολογικών εξελίξεων) γίνεται καθοριστική ή ακόμη και προσδιοριστική της λειτουργικής έκφρασης και αυτοσυνειδησίας της χριστιανικής κοινότητας. Τόσο στη «θεολογία *της* λατρείας» όσο και στη «θεολογία (που απορρέει) *από τη* λατρεία», η λειτουργία προσδιορίζεται ως λατρευτική έκφραση της πίστης, εξαντλείται με άλλα λόγια στην τυπική διάταξη (ordo) και περιορίζεται στο δομικό μόνο στοιχείο του λειτουργικού γεγονότος της κοινότητας. Γι' αυτό και σημείο αναφοράς, αλλά και κύριο αίτημα της λειτουργικής θεολογίας είναι η «λειτουργική αναγέννηση»...

Η κύρια οπτική γωνία, κάτω από την οποία (πειραματικά) εξετάζονται τα προβλήματα της λειτουργικής θεολογίας, είναι κατά βάση βιβλική. Και αυτό δεν είναι τυχαίο, ούτε οφείλεται στην επί σειρά ετών επιστη-

μονική ενασχόληση του υπογράφοντος (στον οποίο ανατέθηκε η διδασκαλία του μαθήματος) με βιβλικά θέματα. Οφείλεται στο γεγονός ότι τον τελευταίο καιρό έχει διαπιστωθεί επιστημονικά εγγύτητα, αν όχι και ταύτιση, «βιβλικής» και «λειτουργικής» θεολογίας, σε βαθμό που δεν παρατηρείται σε άλλους συγγενείς κλάδους της θεολογικής επιστήμης. Αν η «τελετουργική» του μεσαίωνα, με τον καθαρά πρακτικό προσανατολισμό της, έδωσε τη θέση της στην ιστορική και φιλολογική εξέταση της «λειτουργικής» παράδοσης της Εκκλησίας, κι αυτή με τη σειρά της στην καθαρά «θεολογική» προσέγγιση του λειτουργικού φαινομένου, είμαι πεπεισμένος πως είναι καιρός η «βιβλική» θεώρηση να συμπληρώσει την καθόλου έρευνα της «λειτουργίας» της Εκκλησίας.

Σημείωση: Αποσπάσματα από τον Πρόλογο του βιβλίου μου, το οποίο με τίτλο Lex Orandi: Μελέτες Λειτουργικής Θεολογίας, ΕΚΟ 9, Παρατηρητής 1994 κυκλοφορεί σε πειραματική και ημιτελή μορφή σε μικρό αριθμό αντιτύπων για τις βασικές ανάγκες της λειτουργικής εκπαίδευσης των φοιτητών της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης, καθώς καὶ σε αυστηρά περιορισμένο αριθμό ερευνητών, ευελπιστώντας σε ένα γόνιμο διάλογο για τα θεμελιώδη ζητήματα της εκκλησιαστικής μας ταυτότητας.

«ΑΓΙΑ ΡΩΣΙΑ» και σχετικά προβλήματα*

Nikolai Balashov

Δεν είμαι ειδικός στην Πατρολογία, είμαι απλός ιερέας, προϊστάμενος μιας Ορθόδοξης εκκλησίας σε μια πόλη της βόρειας Ρωσίας με πληθυσμό 300.000 ανθρώπους. Είκοσι ως τριάντα πρόσωπα έρχονται κάθε μέρα στην εκκλησία μας για εξομολόγηση –τις Κυριακές και εορτές ο αριθμός, βέβαια, αυξάνει. Έτσι, το μόνο που μπορώ να μοιραστώ μαζί σας, είναι κάποιοι στοχασμοί περί πνευματικής καθοδήγησης μέσα στη σημερινή Ρωσική Εκκλησία.

Οι στοχασμοί αυτοί σχετίζονται κατά δύο τρόπους με το θέμα του συνεδρίου μας περί της παράδοσης των Πατέρων της Ερήμου. Εν πρώτοις, η άσκηση πνευματικής καθοδήγησης στη Ρωσική Εκκλησία βασίστηκε κυρίως –σχεδόν αποκλειστικά– στην πνευματική εμπειρία και τις συμβουλές των Πατέρων της Ερήμου και των Ρώσων μοναστών που διατήρησαν την παράδοση εκείνων. Εκ δευτέρου, η λέξη «έρημος» έρχεται παρευθύς στο νου, όταν κοιτάξει κανείς γύρω τη σύγχρονη Ρωσία. Ενώ, τα δάση στην περιοχή μου της Vologda φιλοξενούσαν κάποτε τόσο πολλούς άγιους πατέρες, ώστε να έχουν κάθε λόγο Ρώσοι λόγιοι να τη χαρακτηρίζουν ως τη βόρεια Θηβαΐδα, οι κατοικημένες πόλεις της έχουν μετατραπεί τώρα σε πνευματική έρημο διαίρεσης και αποξένωσης. Η πτωχεύσασα χώρα και ο πνευματικά εξαντλημένος ρωσικός λαός περιμένουν το σωτήριο και θεραπευτικό λόγο του Θεού.

Θα φθάσει αυτός στα αφτιά του λαού μας μέσω της απλής αφήγησης διδακτικών ιστοριών από τη ζωή των Πατέρων της Ερήμου; Σαγήνεψε όλους μας η από τον George Bebawi παρουσίαση των λόγων και των κατορθωμάτων τους. Είναι, βέβαια, θλιβερό να καταστρέψει κανείς αυτή τη μαγεία· πρέπει όμως να σημειώσω πώς ήταν με ακριβώς παρόμοιες ιστορίες που η Ορθόδοξη Ρωσία εκπαιδεύτηκε επί εννέα αιώνες. Αυτό όμως δεν εμπόδισε την επανάσταση, την εγκαθίδρυση ολοκληρωτικού καθεστώτος με συνέπεια το θάνατο εκατομμυρίων ανθρώπων, ούτε τη μετεπαναστατική τραγωδία της Ρω-

* Εισήγηση που έγινε στο Λονδίνο το 1993 σε Συνέδριο οργανωμένο από τη Fellowship of St. Alban and Sergius με θέμα: *«Οι Πατέρες της Ερήμου»*.

σικής Εκκλησίας.

Σωστά, υπήρξε μια μειονότητα που διατήρησε προς την Εκκλησία την πιστότητα του μάρτυρα. Κι εμείς μαζί με τον χριστιανικό κόσμο εν γένει οφείλουμε ύμνο στα ηρωικά της έργα. Όπως όμως σε ένα πρόσφατο σημαντικό άρθρο του μας θύμισε ο Sergei Averintsev, ο αριθμός των μαρτύρων ανέρχεται σε χιλιάδες ή δεκάδες χιλιάδων, ενώ ο αριθμός των αποστατών υπερβαίνει τις δεκάδες των εκατομμυρίων. Και πολλοί από αυτούς δεν είχαν ως ελατήριο το φόβο ή την αδιαφορία, αλλά κατέχονταν από τρομερό μίσος προς την Ορθοδοξία που τους είχε αναθρέψει.

Δεν έχουμε το δικαίωμα της άγνοιας αυτού του αιματηρού μαθήματος. Πρέπει να ρωτήσουμε τους εαυτούς μας τι ήταν αυτό που το προκάλεσε. Είναι δυνατό μόνο εξωτερικοί εχθροί της Ρωσίας και της Εκκλησίας της να κατηγορηθούν ως κάποια διεθνής συνωμοσία Εβραίων και Ελευθερομασόνων; Μια τέτοια όμως απάντηση είναι πολύ δημοφιλής στη σύγχρονη Ρωσία.

Εξέχοντες αντιπρόσωποι της μετεπαναστατικής Ρωσικής Διασποράς είχαν άλλη γνώμη. Για παράδειγμα, ο Ivan Il'in έγραψε πως «ο Ρωσικός εθνικός χαρακτήρας αποδείχθηκε ανεπαρκής ως προς τα εθνικά θέματα που εκλήθη να λύσει. Του έλειπε η απαραίτητη θρησκευτική ρίζα, το σταθερό αίσθημα της δικής του πνευματικής αξιοπρέπειας». Ένας άλλος, ο George Fedotor, έγραψε το 1937, μια φοβερή χρονιά για τη Ρωσία: «Όποιος μπορεί να διαβάσει ιστορία δεν μπορεί παρά να δει τις συμφορές του σήμερα ως την ανταμοιβή για παλαιές αμαρτίες: για το Βυζάντιο, για τη Μόσχα». Και οι δύο συγγραφείς πίστευαν πως μεγάλο μερτικό της ευθύνης βαρύνει την ίδια τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία.

Με παρόμοιες ιδέες στο μυαλό, ο πατήρ Μιχαήλ Chelstov (που αργότερα πέθανε μαρτυρικά) έγραψε δέκα χρόνια πριν την επανάσταση: «Είναι ανάγκη ο χριστιανισμός του Χριστού και όχι των παραδόσεων των Πατέρων να γίνει φανερός στη ζωή, με όλη την εσωτερική του δύναμη· είναι αυτό που πρέπει να φέρει πίστη και ζωή σε μια ενότητα με την ύπαρξή μας και να δώσει ώθηση προς μια χριστιανική μορφή πολιτείας, κοινότητας, οικονομίας, πολιτισμού ή επιστήμης –με μια λέξη, προς μια χριστιανική ζωή σε όλες τις ποικίλες εκφάνσεις της». Δυστυχώς, αυτό ακριβώς είναι που δεν έγινε.

Η Ρωσική Εκκλησία εξακολούθησε να διδάσκει το ποίμνιό της ένα ασκητικό ιδεώδες, που παρουσιαζόταν ως απόλυτη απαίτηση. Συνηθίσαμε να ακούμε συγκινητικές ιστορίες περί αγίων γερόντων, αν και ήσαν άσχετοι προς την καθημερινή ζωή μιας πραγματικής κοινωνίας, μέχρις ότου ήλθε η επανάσταση κι έβαλε τέλος σε όλα τα όνειρα περί Αγίας Ρωσίας.

Και τότε αποδείχθηκε πως αυτή η ασκητική ιδεολογία, που επισκίαζε πάρα πολύ το Ευαγγέλιο, πρόσφερε ανεπαρκή υποστήριξη σε όσους χρειάζονταν να αντισταθούν στο ολοκληρωτικό καθεστώς. Επιπλέον, η ασκητική απαίτηση για υποταγή της βούλησής μας με άνευ όρων υπακοή στον πνευματικό μας πατέρα εύκολα αντικαταστάθηκε με νέο περιεχόμενο, όταν οι κομμουνιστές ήλθαν και αντικατέστησαν τους προηγούμενους καθοδηγητές. Στίχοι του 1918 από τον Nikolai Kliuev μπορούν ζωντανά να το επιβεβαιώσουν:

«*Υπάρχει στον Λένιν ασκητικό πνεύμα,*
η αυστηρή φωνή ενός Ηγουμένου».

Αυτά είναι λόγια χριστιανού ποιητή. Και η προσπάθεια για καθολικότητα, κοινωνία ή κοινότητα ζωής εύκολα μεταβάλλονταν σε Λενινιστικό κολεκτιβισμό.

Η παρούσα κρίση

Τι συμβαίνει λοιπόν στη Ρωσία σήμερα; Είναι προφανής η ιστορική συντριβή του κομμουνισμού. Αυτό όμως ουδόλως σημαίνει πως πνευματικώς ξεπεράσαμε τα ψεύδη του και διδαχθήκαμε τα αναγκαία μαθήματα. Δεν μπορώ να δω καμιά δικαίωση για τη θριαμβολογία που επικρατεί στην Εκκλησία μας σήμερα.

Σαν να μη συνέβη τίποτε, στη μεγάλη πλειονότητά τους οι ποιμένες, εξακολουθούν να κηρύττουν μια μονόπλευρη άποψη περί του Χριστιανισμού και περί της Εκκλησίας ως μιας, κυρίως, σχολής άσκησης, με

ατομική πνευματική εκπαίδευση υπό την ηγεσία ενός στάρετς ή γέροντα. Δεν είναι εύκολο να βρεθούν σήμερα γέροντες: γνήσιοι γέροντες είναι πολύ λίγοι. Δεν πειράζει όμως: κάποιος αριθμός κληρικών πρόθυμα προσφέρεται να κάνει αυτήν την εργασία, ακόμα και αυτοί που χειροτονήθηκαν πολύ πρόσφατα, ας πούμε χθες. Δεν είναι αυτό πρόβλημα: Όσο λιγότερα κανείς ξέρει, τόσο λιγότερες αμφιβολίες και έχει· για όλα τα ερωτήματα έχει εύκολες απαντήσεις στο πι και φι. Σε μερικές περιπτώσεις αναφέρονται στους «άγιους Πατέρες». Όχι πως από αυτούς θυμούνται πολλά: πάνω από όλα δεν ξεχνούν πως η υπακοή σ' έναν ιερέα (δηλ. σ' εμένα) είναι ανώτερη από τη νηστεία και την προσευχή –ας αφήσουμε όλες τις άλλες κατώτερες αρετές. Βέβαια, μπορεί κανείς να συναντήσει και πιο πεπειραμένους πνευματικούς οδηγούς. Αλλά και μ' αυτούς μπορεί να αποβεί καταστροφικό το ότι αρύονται όλες τις διδασκαλίες των Πατέρων της Ερήμου από τη Φιλοκαλία και τις προσφέρουν χωρίς οποιοδήποτε είδος συμβιβασμού και προσαρμογής προς την πραγματικότητα πνευματικά καθοδηγούμενων (ίσως με μια κάπως απαλότερη μορφή), ως κατευθύνσεις περισσότερο που πρέπει να ακολουθήσουν, αν και ζουν κάτω από εντελώς διαφορετικές συνθήκες. Αυτός ο τρόπος διαποίμανσης οδηγεί συχνά σε πνευματική κατάρρευση ή σε διάλυση οικογενειών.

Η κυριαρχία των μοναστικών-ασκητικών απόψεων στο χώρο της πνευματικής καθοδήγησης έφθασε στο εξής σημείο: όπου κάτι δεν έχει νόημα για ένα μοναχό και δε μνημονεύεται μεταξύ των εμπειριών των Πατέρων της Ερήμου θεωρείται επίσης ως περιττό (ή ως δεύτερης σημασίας) και για τους λαϊκούς. Δεν υπάρχει άλλο μέτρο στην κρίση και αξιολόγηση της ανθρώπινης δραστηριότητας από την Εκκλησία.

Έπειτα, αφού οι Πατέρες ό,τι σημαντικό το έχουν πει προ πολλού κάθε δημιουργική προσπάθεια καθίσταται ύποπτη στα μάτια των φρουρών της παραδόσεως. Κάθε προς τα έξω δραστηριότητα θεωρείται ως μάταιη, κάτι που μας αποσπά από αυτό που είναι καίριο: Την εσωτερική ζωή, τη ζωή του πνεύματος. Εν πάση περιπτώσει, επιμένουν πως είναι κάτι άχρηστο η συμμετοχή στην κοινωνική ζωή. Όσο ένας άνθρωπος είναι υποδουλωμένος από την αμαρτία, μπορεί αυτός ή αυτή να ασκήσει επί των άλλων κάποια θετική επίδραση; Όχι, βέβαια. Και ο αγώνας κατά της αμαρτίας –μόλις αυτό χρειάζεται να τονιστεί– καταλαμβάνει ολόκληρη τη ζωή μας. Φυσικά, τη ζωή μέσα στην κοινωνία είναι ένα είδος αναγκαίου κακού: με απλές λέξεις, δεν είναι δυνατό όλοι να γίνουν μοναχοί και ιερείς. Κάποιος πρέπει να μείνει εκτός, ικανός να θρέψει τους οσίους. Ό,τι σημαντικό στη ζωή των αφοσιωμένων πνευματικών τέκνων του Θεού λαβαίνει χώρα μέσα στις εκκλησίες ή, αν πρόκειται για το σπίτι, σε κάποια γωνία όπου κρέμονται οι εικόνες! Ό,τι κάνουν στο αναμεταξύ είναι άξιο μικρότερης φροντίδας. Βέβαια, θα ήταν το άριστο να βρει κανείς μια δουλειά, που σε πολύ μικρό βαθμό να τον αποσπά από την πνευματική ζωή –όπως οι Πατέρες της Ερήμου που έπλεκαν τα καλάθια τους.

«Αγία Ρωσία»

Αν συμβεί οι ασκητικώς σκεπτόμενοι ποιμένες να εκφρασθούν επί τοπικών κοινωνικών ζητημάτων, δεν προχωρούν πολύ μακριά στην αναζήτηση συνταγών. Τα πράγματα πρέπει να ρυθμιστούν ακριβώς με τον τρόπο που ήσαν πρωτύτερα, δηλ. πριν από την επανάσταση. Στο θέμα αυτό συγκλίνουν προς τις απόψεις των υπερεθνικιστών, πατριωτών. Καμιά μερίδα δεν κάνει παραχωρήσεις προς την ιστορία. Ο σύγχρονός μας θρίαμβος των κοσμικών αξιών θεωρείται ως αναμφισβήτητο έργο του Αντιχρίστου. Αλλά όταν κάποιος θέλει να επαναφέρει την Ορθοδοξία στο ρόλο μιας εθνικής ή κρατικής θρησκείας, τότε η ασκητική ιδεολογία μπορεί να καταλάβει το ρόλο «καθοδηγούσας και διευθύνουσας δύναμης» στη ζωή της κοινωνίας, ένα ρόλο που δεν έχει αναλάβει κανείς μετά την πτώση του κομμουνιστικού κόμματος. Αυτό είναι η επιθυμία και των περισσότερων πρώην κομμουνιστών. Ποιος ξέρει; Μπορεί και πάλι να επαναδραστηριοποιηθούν.

Τώρα όλοι είναι υπέρ της «Αγίας Ρωσίας», για την Ορθοδοξία ως «την πίστη

μας». Χθες έχτιζαν ένα ευτυχισμένο μέλλον για όλη την ανθρωπότητα, σήμερα βγάζουν ρητορικούς λόγους περί πνευματικότητας, περί του ευτυχισμένου και ένδοξου παρελθόντος μας. Και οι Πατέρες της Εκκλησίας έχουν μπει σε χρήση μέσα στις σελίδες εσπευσμένα μαζεμένων εκλογαδίων και παραπομπών, και λειτουργούν ως απολογητές υπέρ όλων αυτών των εννοιών, των ιστορικώς ασχέτων προς «ένα Ορθόδοξο βασίλειο». Είναι οδυνηρό για μένα που πρέπει στη συνάφεια αυτή να πω πως υπάρχουν μοναχοί αυτήν την ώρα στο μοναστήρι Τριάδας-αγίου Σεργίου (Sergiev Posad, πρώην Zagorsk), που έχουν αναλάβει την τροφοδοσία για όλες τις ιδεολογικές ανάγκες των μαύρων αντιδραστικών του σήμερα.

Και τώρα κάτι επιπλέον περί της επιλογής των Πατερικών παραθέσεων. Ακούμε συνέχεια πως πρόκειται για ένα και το ίδιο πράγμα. Πρέπει όμως να γίνει παραδεκτό πως δεν είναι η πρώτη φορά που οι Πατέρες της Ερήμου υφίστανται την εκδοτική επεξεργασία. Παραδείγματος χάριν, οι μοναχοί της λαύρας του αγίου Σάββα, τον 9ο αιώνα, άφησαν εκτός περικοπές από τον άγιο Ισαάκ τον Σύρο, ενώ τον μετέφραζαν στα ελληνικά. Μια όμως Σλαβονική μετάφραση αυτής της ήδη επεξεργασμένης έκδοσης από τον άγιο Παΐσιο Velichkovski καταδικάσθηκε από τη Ρωσική εκκλησιαστική λογοκρισία στα 1812. Τυπωμένα ήδη αντίτυπα δεν επετράπη να πουληθούν: πιστεύθηκε πως δε θα υπηρετούσε καλό σκοπό! Και ο άγιος Θεοφάνης ο Έγκλειστος, δουλεύοντας στη σύνθεση της Ρωσικής *Φιλοκαλίας* επέδειξε ιδιαίτερη φροντίδα κάνοντας διορθώσεις και συντμήσεις στα συγγράμματα των Πατέρων της Ερήμου. Κατά κανόνα, τα πιο ζωντανά και προφητικά λόγια απαλείφθηκαν, και αντιθέσεις στις απόψεις των διαφόρων Πατέρων αποκλείσθηκαν. Το αποτέλεσμα ήταν ο Ρώσος αναγνώστης να πάρει μια εντύπωση ομοιόμορφη περί των Πατέρων της Ερήμου, ωσάν όλοι αυτοί να ήσαν ίδιοι μεταξύ των και ό,τι είπαν να ήταν ακριβώς το ίδιο.

Το χαρισματικό πνεύμα της ελευθερίας και η μοναδική προσωπική σφραγίδα των λόγων τους πετάχθηκε έξω από τα λαϊκά, ασκητικά εγχειρίδια. Δεν μπορεί π.χ. να διαβάσει κανείς σε βιβλία με Πατερικές παραθέσεις, που είναι ευρέως προσιτά στη Ρωσία, τέτοια λόγια όπως του αγίου Βαρσανούφιου του Μεγάλου (που μας παρουσίασε χθες στην εισήγησή του ο Διάκονος Σάββας Ζεμπίλας): «Άφησε τους ανθρώπινους κανόνες και θα ακούσεις τον Ένα που μιλάει: Ο υπομένων εις τέλος αυτός θα σωθεί [...]. Διά τούτο μην αναζητείς κώδικα κανόνων: γιατί δεν επιθυμώ να είσαι υπό νόμον αλλά υπό τη χάρη».

Ποιος έχει άδικο;

Υπάρχει περίπτωση οι Πατέρες της Ερήμου να είναι για κάτι ένοχοι ενώπιον της Ρωσικής Εκκλησίας; Όχι, ένοχοι είμαστε εμείς ενώπιον του Θεού και των Πατέρων, γιατί τυφλά επαναλάβαμε τα λόγια τους, χωρίς να προσέξουμε πώς ο χρόνος αλλάζει το νόημά τους. Οι Πατέρες με το πνεύμα μιας φλεγόμενης αγάπης για το Θεό και για μια μυστηριώδη ελευθερία αναζήτησαν και βρήκαν τον απαράμιλλό τους δρόμο, ο καθένας τον δικό του· εμείς, εξαιτίας της οκνηρίας των ψυχών μας, επιδοθήκαμε στη μίμηση των επιτευγμάτων τους κατά δουλικό τρόπο, αντί να αναζωογονήσουμε τους εαυτούς μας με τη φλόγα του πνεύματός των. Το αποτέλεσμα είναι η ανικανότητά μας να αντιμετωπίσουμε δημιουργικά την πρόκληση των νέων καιρών και η συνακόλουθη από δειλία απόσυρσή μας από την πραγματικότητα μέσα σε έναν στοιχειωμένο κόσμο ψευδο-πνευματικών ονείρων. Αλλ' ο Θεός δε ζει μέσα στα όνειρα και δεν μπορεί να Τον συναντήσει κανείς μέσα σ' αυτόν τον άνετο μικρό χώρο. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί περί των Πατέρων της Ερήμου.

Θα ήταν λάθος να τελειώσω με μια τόσο ανησυχητική και αρνητική νότα. Ευτυχώς, τους αυθεντικούς Πατέρες μπορούμε ακόμα να επικαλεσθούμε, καθώς αντιμετωπίζουμε τις αυθεντικές μας ανάγκες. Γι' αυτό, συμπερασματικά, ας προφέρω λόγους ελπίδας: «Εὐχαῖς τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῶν, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς. Ἀμήν».

Μετάφραση από τα αγγλικά:
Σάββας Αγουρίδης

ΠΑΙΔΑ-
ΓΩΓΙΚΑ

Το θέμα για την Οικονομία στο μάθημα των Θρησκευτικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Γεώργιος Α. Τσανανάς

Α΄

Θα μπορούσαμε να ορίσουμε την οικονομία ως τη φροντίδα και οργανωμένη προσπάθεια, γενικά το σύνολο των ανθρώπινων ενεργειών, προς εξασφάλιση, διαχείριση και διοίκηση των υλικών αγαθών για τη ζωή, την πρόοδο, την ευημερία και την ευτυχία των ανθρώπων.

Γνωστή είναι σε όλους μας, και λίγο ή πολύ συνειδητή, η τεράστια σημασία και επίδρασή της σε όλες τις πτυχές και περιοχές της προσωπικής και κοινωνικής ύπαρξης και ζωής των ανθρώπων. Κυριολεκτικά είναι *βασική* και *θεμελιακή* διάσταση ζωής και δράσης· αποτελεί *βάση*, *θεμέλιο*, *στήριγμα* και *υποδομή* του βίου καθόλου.

Ως μια κορυφαία πτυχή και περιοχή της ύπαρξης, της ζωής και του βίου, η σχέση, διαπλοκή και αλληλεξάρτηση μεταξύ οικονομίας και θρησκείας, άρα και του Χριστιανισμού και της Εκκλησίας[1], είναι άμεση και προφανής. Και σχηματικά θα μπορούσε να ειπωθεί: Ανάλογα με την ποιότητά της, υπάρχει οικονομία που διευκολύνει και υπηρετεί τη χριστιανική ζωή, αλλά και άλλη που την υπονομεύει και τη φθείρει. Καλή και ανθρώπινη οικονομία προϋποθέτει και προάγει τη δικαιοσύνη, την ανθρωπιά, την κοινωνικότητα και την ειρήνη. Τέτοια οικονομία παρέχει στους δημιουργικούς ανθρώπους την άνεση να δουν, να γνωρίσουν, να μάθουν και να επιδιώξουν όσα ικανοποιούν και γεμίζουν τους ίδιους αλλά και τους άλλους. Αντίθετα, άδικη και απάνθρωπη οικονομία απειλεί την ισονομία, την ισοπολιτεία, την κοινωνική συνοχή, και προκαλεί οικονομικές

1. Βλ. σχετικά *Serg. Boulgakoff*, Ορθοδοξία και οικονομική ζωή, μτφρ. Ντ. Κ.-Δ. Κ., «Σύνορο», Φθινόπωρο 1964, αριθ. 31, 153-161. *Γεωρ. Μαντζαρίδη*, Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού, Θεσ/νίκη [3]1985, 214-225 («Χριστιανισμός και οικονομία»).

και κοινωνικές διακρίσεις, κοινωνική ταραχή, διαμάχες, ακόμη και εξεγέρσεις και πόλεμο.

Ισχύει βέβαια και το αντίστροφο: Η θρησκευτική ζωή, σκέψη, αντίληψη και νοοτροπία επηρεάζουν την οικονομική δραστηριότητα. Και αφού έχουν έτσι τα πράγματα, η οικονομία εμπίπτει στα ενδιαφέροντα και τις επιδιώξεις της καθόλου και ειδικότερα της σχολικής θρησκευτικής αγωγής.

Ως τώρα το σχολικό μάθημα των Θρησκευτικών μόνον έμμεσα νοιάστηκε για την οικονομική ζωή σε σχέση προς τη θρησκευτική: εξέφραζε επιφυλάξεις και ανησυχίες απέναντί της, ασκούσε κριτική για την άδικη απόκτηση και αλόγιστη χρήση του πλούτου, επέκρινε την πλεονεξία, καταφερόταν εναντίον της οικονομικής εκμετάλλευσης και της αδικίας· από την άλλη μεριά προέβαλε την ασκητική αυτάρκεια, ολιγάρκεια και λιτότητα, υπογραμμίζοντας το αγιοπατερικό «ἡ χρῆσις τῇ χρείᾳ σύμμετρος» και τη διάκριση (ως προς την απόκτηση και κατανάλωση) μεταξύ απαραίτητου και πολυτελούς (και περιττού) κλπ. Και αυτά δεν έπαυσαν και δεν παύουν να συνιστούν αξιόλογες και πολύτιμες προσπάθειες της χριστιανοπαιδαγωγικής μέριμνας και αγωγής.

Μόνο που σήμερα δεν επαρκούν. Διότι η οικονομία άλλαξε πολύ και έλαβε νέες διαστάσεις. Τόσο αυτοί που την ασκούν όσο και εκείνοι που επιστημονικά την ερευνούν, προπάντων οι πολλοί που την ζουν (και την υφίστανται) στην καθημερινή ζωή, διαπιστώνουν κάθε στιγμή τις πελώριες δυνατότητές της, τόσο τις θετικές όσο και τις προβληματικές ή και αρνητικές. Έχει γίνει ιδιαίτερα περίπλοκη και εν πολλοίς ηθικοκοινωνικά ανεξέλεγκτη, με την υπερεθνική[2] και τεχνολογική επέκταση, οργάνωση και κίνησή της· ιδιαίτερα με την κερδοσκοπική υπέρ των ολίγων τάση της. Προσωπική, συνεταιριστική και εθνική οικονομία βρίσκονται στο έλεος των υπερεθνικών οικονομικών συμφερόντων και ελιγμών, που ακόμη και οι πιο συνεπείς, υπεύθυνες και δραστήριες εθνικές –ακόμη και οι υγιέστερες σοσιαλιστικές– οικονομικές κυβερνητικές προσπάθειες αδυνατούν να ασκήσουν αποτελεσματικό έλεγχο στα υπερεθνικά οικονομικά μεγαθήρια. Και όπως είναι σήμερα η οικονομική κατάσταση, συνεχίζεται ασυγκράτητα το θλιβερό φαινόμενο –γνωστό σε όλους μας: «οι πλούσιοι να γίνονται πλουσιότεροι και οι φτωχοί φτωχότεροι».

Έτσι μιλάμε σήμερα για ευημερούσες χώρες, για αναπτυσσόμενες, για οικονομικό βορρά και νότο, για τρίτο κόσμο, για τις εφτά οικονομικά ηγετικές χώρες, για οικονομικούς πόλους Ευρώπης, Η.Π.Α. και Ιαπωνίας. Παρακολουθούμε καθημερινά τα ανεβοκατεβάσματα της διεθνούς χρηματαγοράς με όλες

2. Το *υπερεθνικό* στοιχείο της οικονομίας κινείται πέρα και πάνω από έθνη και λαούς. Η αύξηση του κέρδους, ερήμην κοινωνικών σκοπών, αποτελεί κυρίαρχο χαρακτηριστικό του. Η υπερεθνική αυτή δύναμη βρίσκεται στα χέρια των οικονομικά ισχυρών. Πολιτικο-κυβερνητικά είναι σχεδόν ανεξέλεγκτη. Τέλος, ο ανταγωνισμός μεταξύ των υπερεθνικών επιχειρήσεων συχνά πληρώνεται πολύ ακριβά και από λαούς και έθνη.

τις δυσμενείς επιπτώσεις στα αδύνατα νομίσματα, το κλείσιμο των μικροβιοτεχνιών και την άνθηση των μεγαλοεπιχειρήσεων, την απορρόφηση και εξαφάνιση των μικροκαταστημάτων («μαγαζιών») από τα πολυκαταστήματα και τις υπεραγορές κλπ.

Β΄

Μπροστά στην πιο πάνω κατάσταση (και πάντοτε μέσα στα πλαίσια της όλης εκπαίδευσης) η σχολική θρησκευτική αγωγή, που έργο της είναι να *ενημερώνει*, να *προβληματίζει*, να *ευαισθητοποιεί* και να *καλεί για ανάληψη ευθυνών* για αληθινή ζωή, μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωση υγιούς οικονομικής συνείδησης και πραγματικότητας; Και αν ναι, πώς;

Με στοιχειωδώς ρεαλιστική θεώρηση και γλώσσα τραυλίσματα μόνον μπορούμε σχετικά να αρθρώσουμε. Η παντοδυναμία της σύγχρονης οικονομίας φαίνεται εκ πρώτης όψεως άτρωτη. Οι περισσότεροι τομείς ανθρώπινης ζωής και έκφρασης δείχνουν μπλοκαρισμένοι από τον οικονομικό παράγοντα. Το νέο ανθρώπινο δυναμικό, με το οποίο και για το οποίο επικοινωνούν και πασχίζουν οι εκπαιδευτικοί, και ανάμεσά τους οι θεολόγοι, φαίνεται να κινείται προς τα εκεί όπου σχεδιάζουν οι οικονομικοί και «παραγωγικοί» εγκέφαλοι. Και αυτά είναι η μία πλευρά της πραγματικότητας, που ο κάθε παιδαγωγός δεν μπορεί να αγνοεί και να υποτιμά.

Υπάρχει όμως και μια άλλη εν δυνάμει πραγματικότητα, μάλλον δυνατότητα, που μπορεί να βάλει λογικά και δίκαια όρια. Ξέρουμε ότι οι οικονομικοί εγκέφαλοι και παράγοντες βλέπουν και έχουν μοναδικό τους στόχο το κέρδος. Οι στοιχειωδώς άξιοι εκπαιδευτικοί βλέπουν το μαθητή πρώτιστα ως άνθρωπο. Οραματίζονται και αγωνίζονται να συντελέσουν, ώστε οι μαθητές τους να γίνουν οντότητες ενημερωμένες, ελεύθερες, υπεύθυνες, κοινωνικές και προπάντων δημιουργικές. Κάποια πανανθρώπινα ανθρωπιστικά ιδεώδη, που άντεξαν στο χρόνο και που με ευαισθησία βιώνονται και καλλιεργούνται και σήμερα, στην εν γένει σχολική αγωγή –ιδιαίτερα στη φωτισμένη θρησκευτική– θα συζητηθούν στις τάξεις και ίσως αγγίξουν αρκετές μαθητικές συνειδήσεις.

Και τι ευελπιστούμε να προκύψουν απ' αυτό το «άγγιγμα» ή τον ενστερνισμό των πιο πάνω ανθρωπιστικών ιδεωδών; Αυτά μπορεί να είναι αρκετά και ποικίλα, όπως λ.χ.:

- *Συνειδητοποίηση των ορίων της οικονομικής διάστασης της ύπαρξης και της ζωής σε σχέση προς τις άλλες πτυχές και διαστάσεις τους*
- *Κριτική αμφισβήτηση της οικονομικής υπερβολής, μονοκρατορίας, αρνητικών πτυχών και επιδιώξεων της οικονομίας*
- *΄Αρνηση συμβολής στις αντιανθρώπινες και αντικοινωνικές επιδιώξεις της*

ανεξέλεγκτης και κερδοσκοπικής οικονομικής δραστηριότητας

- *Αγώνας για το σεβασμό της κοινωνικής διάστασης της ζωής από μέρους της οικονομίας*
- *Υποστήριξη γνήσιων παγκόσμιων πολιτικών προσπαθειών για τον κοινωνικό έλεγχο της πολυεθνικής οικονομίας σε περιπτώσεις αυθαιρεσιών της*
- *Εκούσια λιτότητα με ταυτόχρονη μείωση της ασυλλόγιστης καταναλωτικής μανίας για πολυτελή και περιττά αγαθά, στα πλαίσια βίωσης αυθεντικής ασκητικής ζωής.*

Γ΄

Στα μέχρι τώρα διδακτικά προγράμματα και βιβλία των Θρησκευτικών –ιδιαίτερα της Ηθικής στη Γ΄ Λυκείου– δεν περιλαμβανόταν ειδικό και συγκεκριμένο μάθημα για την οικονομία σε σχέση με τη χριστιανική ζωή και σκέψη. Τα επισημανθέντα παραπάνω στην αρχή έμμεσα σχετικά διδακτικά στοιχεία ασφαλώς πρέπει να συνεχίσουν να προσφέρονται και να συντείνουν στο να προετοιμάσουν ένα σχετικό και καλά οργανωμένο ξεχωριστό μάθημα στη Γ΄ Λυκείου.

Το μάθημα αυτό για την οικονομία από μελετημένη και φωτισμένη χριστιανική σκοπιά είναι ανάγκη να εισαχθεί στη θέση οποιουδήποτε άλλου δευτερεύουσας σημασίας της Χριστιανικής Ηθικής και να διδάσκεται με ιδιαίτερη ευθύνη και φροντίδα. *Σκοπός* και *περιεχόμενό* του θα μπορούσαν να έχουν ως εξής:

Σκοπός (ενημερωτικός, προβληματισμού και ευαισθητοποίησης)

- *Να ενημερωθούν οι μαθητές ακριβώς για το τι είναι η οικονομία.*
- *Να μελετήσουν και να συνειδητοποιήσουν τον καθοριστικό της ρόλο (βασικό και θεμελιακό) στην ανθρώπινη ζωή και δράση, και ιδιαίτερα την κοινωνική της διάσταση.*
- *Να επισημάνουν τα ηθικοκοινωνικά προβλήματα που προκύπτουν από τις τάσεις της σύγχρονης οικονομίας σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.*
- *Με βάση τα δοκιμασμένα χριστιανικά (ιδιαίτερα τα ορθόδοξα) χριστιανικά κριτήρια, να ευαισθητοποιηθούν και να θελήσουν να αναλάβουν έμπρακτα ευθύνες για μια μελλοντική οικονομία στην υπηρεσία των αληθινών αναγκών και επιδιώξεων του ανθρώπου (προσωπικώς και κοινωνικώς).*

Περιεχόμενο (βλ. και πιο πάνω Α΄ και κυρίως Β΄)

Ορισμός της οικονομίας και είδη της (προσωπική, οικογενειακή, συνεταιριστική, εθνική, υπερεθνική, παγκόσμια) –Η οικονομία ως **μία** *πτυχή και δραστήρια εκδήλωση της ανθρώπινης ύπαρξης και ζωής, στην υπηρεσία του όλου ανθρώπου – Στοιχειώδης κριτική ενημέρωση για τα επικρατέστερα σήμερα οικονομικά συστήματα – Θετικά και προβληματικά στοιχεία της σύγχρονης οικονομίας (συντελεστής προόδου και ευημερίας· υπηρετεί μάλλον τους λίγους και προνομιούχους· το αναπόφευκτο, συναρπαστικό, αλλά και σοβαρά αντικοινωνικό της υπερεθνικής της διάστασης) – Με βάση τη χριστιανική παράδοση (βιβλική και εκκλησιαστική) και με τη σύγχρονη φωτισμένη χριστιανική συνείδηση και πρακτική, τι πρέπει και μπορεί να γίνει για μια σύγχρονη και μελλοντική οικονομία με ανθρώπινο πρόσωπο και για χάρη όλων των ανθρώπων (στήριξη των θετικών της τάσεων· καλλιέργεια μιας αλλιώτικης οικονομικής συνείδησης και δραστηριότητας· κριτική αμφισβήτηση και στράτευση εναντίον αρνητικών επιδιώξεων και πρακτικών της).*

Δ΄

Να κλείσουμε με μερικές παρατηρήσεις και προτάσεις:

1. Στις συνειδήσεις ευάριθμων χριστιανών υποβόσκει μια (κατά βάθος μη αυθεντικά ασκητική και μη χριστιανική) υποτίμηση ή και περιφρόνηση των «υλικών» αγαθών και μαζί τους κάθε οικονομικής δραστηριότητας, που στοχεύει στην απόκτησή τους. Οι άνθρωποι αυτοί είναι ίσως οι καλύτεροι σύμμαχοι των οικονομικών παραγόντων, που ανενόχλητοι μπορούν να φθάσουν και στις πιο ανάλγητες κερδοσκοπικές οικονομικές επιδιώξεις και πρακτικές.

2. Οι συνειδήσεις άλλων, ασυγκρίτως περισσότερων, χριστιανών που δεν ξεπέρασαν ακόμη το «αντιμαρξιστικό σύνδρομο» –ως γνωστόν ο μαρξισμός τόνιζε υπερβολικά και μονομερώς το οικονομικό στοιχείο– είναι μουδιασμένες και απρόθυμες να δουν κριτικότερα, να αμφισβητήσουν και να αγωνιστούν εναντίον προβληματικών ή και απαράδεκτων οικονομικών κινήσεων που παρατηρούνται σε εξωμαρξιστικά οικονομικά συστήματα. Είναι υπέρ της οικονομικής ανάπτυξης· όμως δείχνουν ότι δεν τους απασχολεί σοβαρά το ποιοι ευνοούνται και ευεργετούνται από την ανάπτυξη αυτή –και που ως γνωστόν είναι κατά κανόνα οι λίγοι, επιτήδειοι και προνομιούχοι, οι οποίοι φυσικά δεν ενοχλούνται ούτε απειλούνται και από τους αφελείς και ανύποπτους πιστούς αυτού του τύπου.

3. Στα βιβλία των Θρησκευτικών όλων των τάξεων της Δευτεροβάθμιας

Εκπαίδευσης έχουμε αφορμές αλλά και πολύτιμα στοιχεία για κριτική της προβληματικής οικονομίας, αλλά και της αναζήτησης μιας οικονομίας με ανθρώπινο πρόσωπο. Μόνο που αυτά δεν αξιοποιούνται όσο πρέπει και αξίζει γι' αυτό το θέμα. Αυτό όμως μπορεί να αρχίσει να γίνεται απ' εδώ και στο εξής.

Από μικρή έρευνα επισημάναμε αρκετές αναφορές –άμεσες ή έμμεσες, μικρής ή μεγαλύτερης έκτασης– και συσχετίσεις της οικονομικής και θρησκευτικής ζωής στα σημερινά βιβλία των Θρησκευτικών. Αναφέρουμε τις κυριότερες, υπογραμμίζοντας τις πιο αξιόλογες:

Α΄ Γυμνασίου, μαθήματα: 11, 14, 19, 23, **25**, **26**, 31. – *Β΄ Γυμν.*, μαθ.: 10, 18, 24, 25, 29, 30, 32, 33, 34. – *Γ΄ Γυμν.*, μαθ.: **8**, 20, **23**. – *Α΄ Λυκείου*, μαθ.: 17, 21, 36, **38**, **39**, 41, 47. – *Β΄ Λυκ.*, μαθ.: 7 (2β και 3), 8 (2β και στ), 15(3), 16 (1 και 3), 21(2γ), 22, 23, 24(2), 39, 44. – *Γ΄ Λυκ.*, μαθ.: 1, 7, **14**, 23, **24**.

Σε κάποιες διδακτικές ενότητες του βιβλίου της Γ΄ Λυκείου καλά θα ήταν στην πρώτη επόμενη έκδοση να γίνουν εκτενέστερες και μελετημένες αναφορές και συσχετίσεις της χριστιανικής ζωής με την οικονομία. Τέτοιες είναι ιδιαίτερα οι διδ. ενότητες αριθ. 5, 6, 10, 12, 15 και 16 (με αντίστοιχα θέματα: ελευθερία, ευτυχία, αγάπη, ο αλλοτριωμένος άνθρωπος και ο συνάνθρωπος ως αδελφός)[3].

4. Τέλος, ας αναφερθεί μια σειρά από πρακτικές τοποθετήσεις και ενέργειες, παρόμοιες με εκείνες που ευαίσθητοι χριστιανοί σ' Ανατολή και Δύση επιχειρούν απέναντι α) στη θετική και β) την προβληματική οικονομική πραγματικότητα:

α)
- *Αγορά και κατανάλωση αγαθών από επιχειρήσεις που σέβονται τον άνθρωπο χωρίς διακρίσεις και που κινούν προϊόντα από κοινωνική και οικολογική άποψη αποδεκτά (π.χ. αγροτοσυνεταιριστικά αγαθά, αγαθά προερχόμενα από μικροεπιχειρήσεις γνωστών για τα ιδεώδη τους ανθρώπων ή ομάδων)*
- *Ένταξη σε και σύμπραξη με επιχειρήσεις όπως πιο πάνω, τουλάχιστον ενίσχυση με μετοχές*
- *Ενίσχυση οικονομικών δραστηριοτήτων (επιχειρησιακών και κυβερνητικών), που αποδεδειγμένα υπηρετούν και ενισχύουν κοινωνικούς σκοπούς*

3. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι οι μαθητές, από το μάθημα της Κοινωνιολογίας που διδάσκονται, παίρνουν μια γενική εικόνα και για την οικονομική διάσταση της ζωής. Στην δε Γ΄ Λυκείου διδάσκονται ειδικά και εκτεταμένα για την Οικονομία. Έχω υπόψη μου το βιβλίο των: *Ροσέτου Φακιολά* και *Πέτρου Γέμτου*, «Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας» (Α΄ τεύχος, Γ΄ Λυκείου, Αθήνα 1992, σσ. 136, ΟΕΔΒ), το οποίο ενημερώνει πλήρως για το θέμα. Τόσο για το σκοπό όσο και για το περιεχόμενο και τη διδασκαλία του προτεινόμενου ειδικού θρησκευτικού μαθήματος για την οικονομία, τα παραπάνω δεδομένα, ιδίως το δεύτερο, πρέπει να ληφθούν απόλυτα υπόψη.

- *Ειλικρινής και πρόθυμη καταβολή των δίκαιων φόρων προς το δημόσιο, προς στήριξη της εθνικής οικονομίας, και συμμετοχή σε προσπάθειες πάταξης της φοροδιαφυγής*
- *Αγάπη, μέριμνα, διατήρηση, διάδοση, στήριξη και ενίσχυση τοπικών παραδοσιακών χειροτεχνιών και βιοτεχνιών.*

β) • *Μποϊκοτάζ (με διαμαρτυρίες εναντίον και άρνηση αγοράς) προϊόντων και λοιπών καταναλωτικών αγαθών, οργάνων, μέσων κλπ. προερχομένων από οικονομικά αρπακτικές εταιρίες*

- *Συμμετοχή σε διαμαρτυρίες και διαδηλώσεις που στρέφονται εναντίον οικονομικής εκμετάλλευσης και ποικίλων τεχνασμάτων κερδοσκόπων και φοροφυγάδων*
- *Συζήτηση και κριτική ανάλυση επιλεγμένων διαφημίσεων γνωστών υπερεθνικών και λοιπών εταιριών και διαμόρφωση κριτικής συνείδησης και δέσμης κριτηρίων απέναντι στη διαφημιστική προπαγάνδα, προς αποφυγήν άκριτου και οικονομικά επιζήμιου καταναλωτισμού.*

Τοποθετήσεις και ενέργειες σαν τις παραπάνω, καθώς και όσες επιπλέον μπορούν να επινοηθούν και να προταθούν, είναι χρήσιμο να συζητηθούν στο τέλος του μαθήματος για την οικονομία από χριστιανική σκοπιά. Αποτελούν βέβαια σταγόνα στον οικονομικό ωκεανό. Παραταύτα κάτι είναι και κάτι σημαίνουν. Και είναι στοιχειωδέστατες αντιδράσεις εφικτές από όλους. Ίσως έχουν τη δύναμη, έστω λίγη, να κρατούν άγρυπνες τις συνειδήσεις απέναντι στο οικονομικό ζήτημα και κάπως να τις γυμνάζουν για τις μεγαλύτερες αντιδράσεις, όταν κάποτε έλθει η ώρα και γι' αυτές – αν τελικά έλθει...

21.9.94

ΔΙΑ-
ΛΟΓΟΣ

Επιστολή προς τους Υπουργούς Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών των Χωρών-Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ερωτήσεις και προτάσεις σχετικά με την πολιτική ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το διεθνές οικονομικό σύστημα με αναφορά στη βιώσιμη ανάπτυξη, την απασχόληση και την κοινωνική δικαιοσύνη

Αξιότιμε κύριε Υπουργέ,

πριν από 50 χρόνια έλαβε χώρα η Συνδιάσκεψη του Bretton Woods, η οποία εγκαινίασε το ισχύον παγκόσμιο οικονομικό και χρηματοπιστωτικό σύστημα με τους θεσμούς του, το διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), την Παγκόσμια Τράπεζα και τη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT), τώρα Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου. Από τότε το σύστημα αυτό υπέστη διάφορες βαθιές αλλαγές και δείχνει όλο και καθαρότερα τα συμπτώματα κρίσης: ιδιαίτερα διεθνοποιήθηκαν οι παγκόσμιες κεφαλαιαγορές, πράγμα που καθιστά δύσκολη, αν όχι πλήρως αδύνατη, την πολιτική ρύθμιση και φορολογία τους. Αυτές δημιουργούν υψηλού βαθμού αστάθεια και αυξανόμενη επιβάρυνση της πραγματικής οικονομίας. Η κρίση των χρεών είναι η αιτία για τον συνεχώς αυξανόμενο πόνο και τη δυστυχία των ανθρώπων και των κοινωνιών στο Νότο και την Ανατολή. Δομική ανεργία και κοινωνική αποδόμηση χαρακτηρίζει επίσης την κατάσταση της Δύσης. Η παγκόσμια οικολογική κρίση βρίσκεται στα πρόθυρα έκρηξης.

Αντιμετωπίζοντας την κατάσταση αυτή εμείς, μη κυβερνητικές Οργανώσεις (NROs), Εκκλησίες και Οργανώσεις Βάσης, κατά την ακρόασή μας στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στις 27 Ιουνίου 1994 θέσαμε υπόψη εκπροσώπων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής τις ακόλουθες ερωτήσεις και προτάσεις. Τώρα τις απευθύνουμε και σε σας και σας παρακαλούμε

* να απαντήσετε σ' αυτές τις ερωτήσεις και προτάσεις για να προκληθεί ένας δημόσιος διάλογος με σκοπό να βρεθούν εναλλακτικές λύσεις, που θα μας οδηγήσουν σε έξοδο από την επικίνδυνη για τη ζωή κρίση·

* να βρείτε απαντήσεις σε αυτές τις ερωτήσεις και προτάσεις όχι μόνο στο πλαίσιο της εθνικής σας πραγματικότητας, αλλά επίσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο κατά την επόμενη ευρωπαϊκή συνάντηση κορυφής το Δεκέμβριο και σε παγκόσμιο επίπεδο κατά την επόμενη ετήσια συνάντηση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) και της Παγκόσμιας Τράπεζας στη Μαδρίτη το Σεπτέμβριο / Οκτώβριο αυτού του έτους·

* να αναλάβετε την πρωτοβουλία ως Ευρωπαϊκή Ένωση (που οδεύει προς τη νομισματική ένωση) για να συγκληθεί μια νέα Παγκόσμια Συνδιάσκεψη, όπως εκείνη του Bretton Woods, με σκοπό να επεξεργασθεί ένα νέο παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό και οικονομικό σύστημα, που θα είναι σε θέση να καταστήσει δυνατή μια βιώσιμη ανάπτυξη, απασχόληση και κοινωνική δικαιοσύνη υπό τις νέες συνθήκες της παγκοσμιοποίησης.

Μέρος Ι: Η πολιτική ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το διεθνές οικονομικό σύστημα με αναφορά σε μια βιώσιμη ανά-

πτυξη του Νότου

Καθόσον η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) με αυξανόμενο ρυθμό εξελίσσεται σε μια πολιτική και νομισματική ένωση θα έχει συνυπευθυνότητα για τη διεθνή οικονομική τάξη και την αναπτυξιακή πολιτική, όπως επίσης και για τη σταθερότητά τους. Προς το παρόν οι Υπουργοί Οικονομικών και οι Πρόεδροι των Κεντρικών Τραπεζών των χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης φέρουν την πολιτική ευθύνη για τους διεθνείς νομισματικούς θεσμούς και τις πολιτικές. Εντούτοις κατά την περίοδο αυτή της μετάβασης είναι καιρός τα δρώντα πρόσωπα της αστικής κοινωνίας να πραγματοποιήσουν ένα διάλογο που θα βοηθήσει να ξεπεραστεί η ανικανότητα των σύγχρονων θεσμών και της πολιτικής να εγγυηθούν μια βιώσιμη ανάπτυξη. Κινήσεις βάσης, ομάδες αλληλεγγύης, οι Εκκλησίες και άλλες μη κυβερνητικές Οργανώσεις αναλαμβάνουν την προοπτική των φτωχών όλων των κοινωνιών και του φυσικού περιβάλλοντος που βρίσκεται σε κίνδυνο. Δεν μπορεί να υπάρχει καμιά αμφιβολία, ότι το υπάρχον σύστημα οδήγησε σε μια αυξανόμενη φτώχεια συνεχώς διευρυνόμενων τμημάτων του παγκόσμιου πληθυσμού και σε μια συνεχώς αυξανόμενη οικολογική καταστροφή, ενώ κατά το ίδιο χρονικό διάστημα πλούτος συγκεντρώνεται από όλο και λιγότερους δρώντες. Όσον αφορά τα ισχύοντα στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα, κίνδυνοι εμφανίζονται για κάθε χώρα διότι οι διεθνείς κεφαλαιαγορές κατάφεραν να απελευθερωθούν από κάθε πολιτικό έλεγχο και φορολογία. Οι διεθνείς κεφαλαιαγορές κατά τις διαδικασίες της απορύθμισης, ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του '80, ανέπτυξαν μοντέλα υψηλής κερδοσκοπίας και αστάθειας, σε τέτοιο βαθμό ώστε μια παγκόσμια κρίση μπορεί να ξεσπάσει οποιαδήποτε στιγμή.

Αυτή είναι η αιτία που πολλοί γνωστοί Οργανισμοί διαμόρφωσαν προτάσεις για μια νέα διεθνή οικονομική και χρηματοπιστωτική τάξη πενήντα χρόνια μετά τη Συνδιάσκεψη του Bretton Woods, στην οποία οφείλεται η σήμερον ισχύουσα. Μεταξύ αυτών θα αναφέρουμε τις εξής:

* Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Ηνωμένων Εθνών, Έκθεση για την ανάπτυξη της ανθρωπότητας 1992 και 1994.

* Επιτροπή της ΕΕ, Πρόγραμμα FAST. Προς ένα νέο Bretton Woods, 1993 (DOC. F.OP 325).

* Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Απόφαση για διεθνή νομισματικοκοπολιτική συνεργασία, 14/12/93 (DOC. A3 -0392/93 - PV 48II v. 15.12.93 - PE 177.122).

Είναι σπουδαίο ότι όλα αυτά τα κείμενα περιλαμβάνουν στοιχεία από τις προτάσεις του Βρετανού Οικονομολόγου Keynes για τη Συνδιάσκεψη του Bretton Woods, που στόχευαν στην εισαγωγή μηχανισμών με σκοπό την επίτευξη μιας πιο ισόρροπης ανάπτυξης της παγκόσμιας οικονομίας. Οι προτάσεις όμως του Keynes δεν έγιναν αποδεκτές από τις ΗΠΑ, που τη χρονική εκείνη στιγμή ήταν η μόνη οικονομική και χρηματική υπερδύναμη. Η κατάσταση αυτή έχει μεταβληθεί. Τώρα πλέον το σύνολο των κρατών-μελών της ΕΕ, καθώς και η Ιαπωνία μαζί με τις ΗΠΑ φέρουν την ευθύνη.

Το αναπτυξιακό πρόγραμμα του ΟΗΕ διακρίνει μεταξύ βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων αλλαγών, που είναι αναγκαίες, για να αναπτυχθεί μια βιώσιμη πολιτική στρατηγική. Στις ερωτήσεις και προτάσεις που ακολουθούν διατηρούμε τη διάκριση αυτή.

Α. Ποια είναι η απάντησή σας στις ακόλουθες ερωτήσεις και προτάσεις από την προοπτική της πολιτικής σας ευθύνης;

1. Θα έπρεπε να ιδρυθεί, και εάν ναι, πώς, ένα δημοκρατικό Συμβούλιο ασφαλείας για την ανάπτυξη / Οικονομικό Συμβούλιο Ασφαλείας (που να προβλέπει και τη συμμετοχή κοινωνικών κινήσεων και μη κυβερνητικών οργανώσεων), το οποίο

— να εισαγάγει νέα κριτήρια για την εκτίμηση της οικονομικής αποτελεσματικότητας, που είναι προσανατολισμένα προς τη βιώσιμη ανάπτυξη και θα λαμβάνουν υπόψη κοινωνικούς και οικολογικούς δείκτες·

— να εισαγάγει ένα νέο, παγκόσμιο φορολογικό σύστημα, το οποίο ενσωματώνοντας τους δείκτες αυτούς θα συμβάλλει στην κοινωνική αναδιανομή (περιλαμβάνοντας αποκαταστάσεις για τα 500 χρόνια άδικου «εμπορίου») και την οικολογική βιωσιμότητα·

— να εισαγάγει επαρκή περιοριστικά μέτρα για το εμπόριο σε παγκόσμιο επίπεδο με

σκοπό να δημιουργηθούν πιο εξισορροπημένες και δίκαιες ανταλλαγές αγαθών και υπηρεσιών μεταξύ Βορρά και Νότου (σύμφωνα με την Έκθεση ανάπτυξης της ανθρωπότητας του 1992 οι αναπτυσσόμενες χώρες χάνουν ετήσια περίπου 450 δισεκατομμύρια δολάρια ως συνέπεια των ατελειών των παγκόσμιων αγορών και της άνισης συνεργασίας μεταξύ Βορρά και Νότου, επιπρόσθετα στα 50 δισεκατομμύρια δολάρια απόδοσης καθαρού κεφαλαίου, που είναι υποχρεωμένες να αποδώσουν για την εξυπηρέτηση των χρεών. Αυτές οι απώλειες των 500 δισεκατομμυρίων δολαρίων είναι δέκα φορές υψηλότερες από την ετήσια αναπτυξιακή βοήθεια των 50 δισεκατομμυρίων δολαρίων που λαμβάνουν όλες μαζί);

2. Θα έπρεπε να υπάρχει, και αν ναι, πώς, ένας φόρος για τις πλεονασματικές χώρες, που δεν εξισορροπούν μέσα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα τις εμπορικές τους σχέσεις με αυξημένες εισαγωγές από τις χώρες που έχουν ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο (βλ. Keynes);

3. Θα έπρεπε, και αν ναι, πώς είναι δυνατό να μεταρρυθμιστεί το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και να γίνει μια δημοκρατικά συγκροτημένη Παγκόσμια Κεντρική Τράπεζα, η οποία, σε συνδυασμό με ένα σύστημα περιφερειακών και εθνικών κεντρικών Τραπεζών, που σέβεται πολιτικές, κοινωνικές και οικολογικές προτεραιότητες και είναι υπεύθυνο απέναντι στα αντίστοιχα υπουργεία (ή άλλους πολιτικούς θεσμούς) της οικονομίας και του προγραμματισμού, θα έχει μεταξύ άλλων τις ακόλουθες λειτουργίες:

— έκδοση ενός παγκόσμιου νομίσματος ως ανεξάρτητου «παράλληλου νομίσματος» προς τα εθνικά/περιφερειακά νομίσματα (ανάλογου προς τα ειδικά τραβηκτικά δικαιώματα του ΔΝΤ)

— έλεγχος των δρώντων στις διεθνείς κεφαλαιαγορές, όσον αφορά την ασφάλεια στις πιστωτικές εργασίες, και εξουδετέρωση της κερδοσκοπίας κατά των εθνικών κεντρικών Τραπεζών

— παροχή βραχυπρόθεσμων πιστώσεων σε χώρες με ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο;

4. Θα έπρεπε, και εάν ναι, πώς είναι δυνατό να μεταρρυθμιστεί η Παγκόσμια Τράπεζα σε έναν παγκόσμιο διαρθρωτικό αναπτυξιακό οργανισμό που θα παρέχει όχι πιστώσεις αλλά –όπως το διαρθρωτικό Ταμείο της ΕΕ– εξισορροπήσεις, οι οποίες μπορούν να χρηματοδοτηθούν από παγκόσμιους φόρους στους τόκους και τα κέρδη στις διεθνείς κεφαλαιαγορές, από παγκόσμιους οικο-φόρους και από τα ειρηνικά μερίσματα; Πώς θα μπορούσαν μη κυβερνητικές οργανώσεις να συμμετάσχουν στη διανομή των μέσων αυτών στις αποδέκτριες χώρες;

Εάν δε συμφωνείτε με τη δημιουργία των νέων αυτών Οργανισμών και ρυθμίσεων, ποια είναι η μακροπρόθεσμη προοπτική σας για την υπέρβαση των ακόλουθων προβλημάτων και πιθανών καταστρεπτικών επιπτώσεων του ισχύοντος συστήματος, όπως:

— ο μη δημοκρατικός χαρακτήρας του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας

— η αδυναμία πολλών χωρών να ξεπεράσουν το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου τους

— η δυσκολία, αν όχι αδυναμία, φορολογίας των (κερδοσκοπικών) κερδών που πραγματοποιούνται στις διεθνείς κεφαλαιαγορές

— η αδυναμία της διασφάλισης ενός ρυθμισμένου πιστωτικού συστήματος στις διεθνείς κεφαλαιαγορές

— η αδυναμία μιας βιώσιμης ευρωπαϊκής αναπτυξιακής πολιτικής στα πλαίσια του παρόντος μονεταριστικού συστήματος

— η καθαρή μεταβίβαση κεφαλαίου από τις φτωχές χώρες στις πλούσιες χώρες και τους κατόχους κεφαλαίου ως συνέπεια της εξυπηρέτησης του χρέους τους.

Β. Ποια είναι η απάντησή σας στις ακόλουθες βραχυπρόθεσμες ερωτήσεις και προτάσεις από την οπτική της πολιτικής σας ευθύνης;

1. Ποια μέτρα θα ήταν δυνατό να ληφθούν, για να εκδημοκρατιστούν οι θεσμοί του Bretton Woods στα πλαίσια του παρόντος συστήματος;

2. Ενόψει μιας λύσης της κρίσης των χρεών, με σκοπό να τεθεί τέρμα στις καταστρεπτικές οικονομικές, κοινωνικές και οικολογικές συνέπειες στις υπερχρεωμένες χώρες του Νότου και της Ανατολής, πώς εκτιμάτε τα ακόλουθα μέτρα;

— Απόσβεση των χρεών απέναντι στο

Βορρά και ταυτόχρονη αναγνώριση της πραγματικότητας, ότι τα χρέη, που συσσωρεύθηκαν ιδιαίτερα τα τελευταία είκοσι χρόνια, με το μηχανισμό αύξησης των τόκων και του επανατοκισμού έχουν από πολλού αποπληρωθεί (με τον τρόπο αυτό θα μπορούσε να μειωθεί η πίεση των ανθρώπων του Νότου να μεταναστεύουν στις βιομηχανικές χώρες).

– Παροχή ευνοϊκών φορολογικών μειώσεων μόνο σε εκείνες τις Τράπεζες, που χαρίζουν πραγματικά τα χρέη των χωρών του Νότου (αντί να τα διατηρούν ονομαστικά)

— Επεξεργασία ενός δικαίου αφερεγγυότητας για δημόσιους φορείς, όπως λ.χ. υπερχρεωμένες χώρες (ανάλογου προς την παράγραφο 9 του δικαίου αφερεγγυότητας των ΗΠΑ, πρβλ. τις προτάσεις του K. Raffer)

— Άρση του τραπεζικού απορρήτου όχι μόνο για τα χρήματα από ναρκωτικά, αλλά και για το κεφάλαιο που φοροδιαφεύγει, κλείσιμο των διόδων φοροδιαφυγής, υποστήριξη για επιστροφή του κεφαλαίου, που έχει εξαχθεί από διεφθαρμένες ελίτ, μέσω διεθνών συμφωνιών

— Ανάπτυξη μιας διεθνούς συμφωνίας δικαιικής προστασίας έναντι της διαφθοράς, καθώς επίσης και έναντι διαφυγόντων κεφαλαίων και φοροδιαφυγής με την ίδρυση μιας «οικονομικής Ιντερπόλ» και διεύρυνση της εντολής του διεθνούς δικαστηρίου, για να επιλαμβάνεται διακρατικών οικονομικών και χρηματοπιστωτικών διαφορών, λ.χ. να περιλαμβάνει και εκδίκαση προσφυγών κατά κυβερνήσεων που υποστηρίζουν τη διαφυγή κεφαλαίων και φόρων

— Πρόκληση της έκδοσης μιας απόφασης του διεθνούς δικαστηρίου που θα αναγνωρίζει τον παράνομο χαρακτήρα εκείνων των χρεών των αναπτυσσόμενων χωρών τα οποία έχουν αναλάβει δικτατορικές κυβερνήσεις –που εν μέρει υποστηρίχθηκαν από τα κράτη του Βορρά (όπως λ.χ. στις περιπτώσεις Βραζιλίας, Γουιάνας και Φιλιππίνων)

— Παροχή δυνατότητας σε διεθνείς ομάδες να διαπραγματευθούν τους όρους για τη διαγραφή των χρεών.

3. Όσον αφορά τα σταθεροποιητικά προγράμματα:

— Παραμερισμός του νεοφιλελεύθερου μοντέλου, το οποίο όχι μόνο αποδείχθηκε οικονομικά ατελέσφορο, αλλά επίσης καταπιεστικό για την εθνική οικονομία και τους ανθρώπους του Νότου και της Ανατολής και αντίθετο στο να λαμβάνει υπόψη του κοινωνικά και οικολογικά κριτήρια

— Υποστήριξη των χωρών, που αναζητούν εναλλακτικά σταθεροποιητικά προγράμματα, που χρησιμοποιούν όχι μόνο κοινωνικά και οικολογικά κριτήρια, αλλά διασφαλίζουν και τη συμμετοχή του πληθυσμού στις αστικές οργανώσεις (όπως την περίοδο αυτή η Γουιάνα)

— Αποσύνδεση της Συμφωνίας του Lommé από νεοφιλελεύθερα σταθεροποιητικά προγράμματα και σύνδεση με εναλλακτικά σταθεροποιητικά προγράμματα

— Αποδόμηση της επιβολής ενός εξαγωγικού προσανατολισμού στη γεωργία των χωρών του Νότου για τα ονομαζόμενα cash-crops, ως ενός από τα ουσιαστικά στοιχεία των σταθεροποιητικών προγραμμάτων, και αντ' αυτού διασφάλιση της φροντίδας για μέσα διατροφής και της προστασίας του περιβάλλοντος, καθώς και εγκαθίδρυση μιας περισσότερο μεικτής οικονομίας που θα είναι περιβαλλοντικά βιώσιμη

4. Όσον αφορά τις πολυεθνικές εταιρείες:

— Παρεμπόδιση της ανάπτυξης καρτέλ και ολιγοπωλίων με την εισαγωγή πιο αποδοτικών διεθνών κανόνων και των απαιτούμενων για το λόγο αυτό θεσμών, με σκοπό να δημιουργηθούν πιο ευνοϊκοί όροι διεξαγωγής του εμπορίου χάρη του Νότου και της Ανατολής

— Αναχαίτιση της χειραγώγησης των τιμών μεταφοράς, που διαφεύγουν μια νόμιμη φορολογία

— Ισχυροποίηση των δομικών fonds για τη σταθεροποίηση των τιμών των πρώτων υλών

— Εγγύηση για την επιβολή μιας αναλογικής φορολογίας στις αλλοδαπές επιχειρήσεις

Εάν δε συμφωνείτε με αυτά τα μέτρα, τότε ποια άλλα θα προτείνατε;

Μέρος III

Η πολιτική ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη διεθνή οικονομική δομή, σε σχέση με την απασχόληση και την κοινωνική δικαιοσύνη στην Ευρώπη

΄Οσο περισσότερο η Ευρωπαϊκή ΄Ενωση εξελίσσεται σε μια πολιτική και νομισματική ΄Ενωση, τόσο γίνεται μεγαλύτερη η συνευθύνη της για τη διεθνή οικονομική και χρηματοπιστωτική τάξη. Αυτή εμπερικλείει επίσης την ευθύνη για την απασχόληση και την κοινωνική δικαιοσύνη στην Ευρώπη. Υπό την πίεση του παρόντος συστήματος το χάσμα ανάμεσα στη φτώχεια και τον πλούτο έχει διευρυνθεί επικίνδυνα και στην ίδια την Ευρώπη. Η δομική ανεργία και νέοι τύποι φτώχειας αυξάνονται, ενώ τα κρατικά ελλείμματα οδηγούν σε περικοπές των δαπανών στο πλαίσιο της κοινωνικής ασφάλισης. Σε αντίθεση όμως προς αυτά οι Τράπεζες αυξάνουν κανονικά τα κέρδη τους και το κεφάλαιο μπορεί με τη βοήθεια των μηχανισμών των διεθνών αγορών να αποφεύγει ανεμπόδιστα τη φορολογία και να κερδοσκοπεί σε βάρος των Κεντρικών Τραπεζών. Επιπρόσθετα η σταθερότητα του διεθνούς οικονομικού συστήματος τίθεται σε κίνδυνο από τις χρηματοπιστωτικές «ανανεώσεις» και τις κερδοσκοπίες στις απορυθμισμένες αγορές. Αυτή είναι μία από τις αιτίες που ανάγκασε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο να λάβει την απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 1993, που μνημονεύθηκε προηγουμένως. Η απόφαση όμως αυτή ασχολείται μόνο με τις επικίνδυνες επιπτώσεις που έχει η παγκοσμιοποίηση και η απορύθμιση του διεθνούς ιδιωτικού κεφαλαίου στον πολιτικό έλεγχο των μονεταριστικών θεσμών και τη σταθερότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος. ΄Ετσι, επιπρόσθετα πρέπει να συνυπολογισθούν οι κοινωνικο-οικονομικές διαστάσεις του φαινομένου αυτού.

Α. Ποια είναι η απάντησή σας στις ακόλουθες μακροπρόθεσμες ερωτήσεις και προτάσεις από τη σκοπιά της πολιτικής σας ευθύνης;

1. Θα έπρεπε, και εάν ναι, πώς είναι δυνατό να υπάρξει ένα *εναλλακτικό παγκόσμιο οικονομικό και χρηματοπιστωτικό σύστημα*, το οποίο να αντιμετωπίσει υπεύθυνα την παγκοσμιοποίηση του κεφαλαίου (όπως περιγράφεται στο Ι.Α.1) και ταυτόχρονα να λάβει υπόψη του τα ενδιαφέροντα των Ευρωπαϊκών κοινωνιών; Ιδιαίτερα, πώς θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένας νέος τύπος συνεργασίας μεταξύ της ΕΕ, των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας, για να διαμορφωθεί ένα νέο σύστημα, όπως αυτό που προτάθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο;

2. Θα έπρεπε, και εάν ναι, πώς είναι δυνατό να αντιστραφεί η τάση για απελευθέρωση των Κεντρικών Τραπεζών από τον πολιτικό έλεγχο και να ενεργοποιηθεί εκ νέου η πολιτική ευθύνη για την κοινωνική συνοχή στην Ευρώπη; Η επικρατούσα τάση παρέχει άδικα πλεονεκτήματα στους κατόχους κεφαλαίου και στις χώρες με ισχυρά νομίσματα.

3. Θα έπρεπε, και εάν ναι, πώς είναι δυνατό να προφυλαχθούν η παραδοσιακή αγροτική παραγωγή, το τοπίο, οι αστικές οικονομίες και οι φυσικοί παραγωγικοί πόροι στην Ευρώπη, αντί να ενισχύονται με αυξανόμενο ρυθμό οι προσανατολισμένες σε εξαγωγές μεγάλες αγροτοβιομηχανικές επιχειρήσεις και να συνεχίζεται παραπέρα η απορύθμιση των αγροτικών πολιτικών, πράγμα που σε τελική ανάλυση σημαίνει την αποδόμηση συνολικών τύπων αγροτικής προστασίας;

Β. Ποια είναι η απάντησή σας στις ακόλουθες βραχυπρόθεσμες ερωτήσεις και προτάσεις από τη σκοπιά της πολιτικής σας ευθύνης;

1. Θα έπρεπε και πώς είναι δυνατό να εισαχθεί μια υποχρεωτική απογραφή της χρηματικής περιουσίας και ένας υπολογισμός των οικονομικών κερδών;

2. Θα έπρεπε και πώς είναι δυνατό να αποκλεισθούν οι οάσεις αφορολογησίας για τα μεταφερόμενα κεφάλαια είτε μέσω μιας απαγόρευσης εξαγωγής κεφαλαίου σ' αυτούς τους τόπους είτε μέσω της μείωσης της ελκυστικότητάς τους με την πρόβλεψη μιας ενιαίας φορολογίας;

3. Θα έπρεπε και πώς να αρθεί το τραπεζικό απόρρητο όχι μόνο για χρήματα από ναρκωτικά, αλλά και για *διαφεύγοντα* κεφάλαια και τη φοροδιαφυγή;

4. Θα έπρεπε και πώς είναι δυνατό να φορολογηθούν παγκόσμια με ένα περιεκτικό σύστημα τα κέρδη από τόκους και κερδοσκοπία, καθώς και η κατανάλωση των φυσικών παραγωγικών πόρων;

5. Θα έπρεπε και πώς είναι δυνατό να υπάρξει ένα διεθνές σύστημα νομικής υποστήριξης κατά της διαφθοράς και της διαφυγής κεφαλαίων και φόρων;

6. Θα έπρεπε και πώς είναι δυνατό να

διευρυνθεί η αρμοδιότητα του διεθνούς δικαστηρίου, ούτως ώστε να εκδικάζει διακρατικές οικονομικές και χρηματοπιστωτικές διαφορές, μεταξύ των οποίων να περιλαμβάνεται και η εκδίκαση προσφυγών εναντίον κρατών που διευκολύνουν τη διαφυγή κεφαλαίου και φόρων;

7. Θα έπρεπε και πώς είναι δυνατό να δημιουργηθεί μια «οικονομική Interpol», για να αντιμετωπίσει τη διαφυγή κεφαλαίων και την αποφυγή φόρου, τη διαφθορά και άλλες μορφές οικονομικής εγκληματικότητας;

8. Πώς μπορεί η ΕΕ να ενισχύσει τους εφοριακούς, για να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τη φοροδιαφυγή, και ως εκτούτου να πατάξει μια από τις αιτίες για τα κρατικά διαχειριστικά ελλείμματα, που από την πλευρά τους οδηγούν σε κοινωνική αποδόμηση;

9. Θα έπρεπε και πώς είναι δυνατό να μεταρρυθμιστεί το φορολογικό σύστημα της ΕΕ, ούτως ώστε από τη μια να φορολογηθούν υψηλότερα τα κέρδη από χρηματική περιουσία και ακίνητα και από την άλλη να μειωθεί η φορολογία των παραγωγικών επενδύσεων;

10. Θα έπρεπε και πώς είναι δυνατό να αναχαιτιστεί με πιο αποτελεσματικούς διεθνείς κανόνες και θεσμούς η χειραγώγηση των τιμών μεταφοράς και η δημιουργία καρτέλ και ολιγοπωλίων;

11. Θα έπρεπε και πώς είναι δυνατό να υποχρεωθούν οι πολυεθνικές εταιρείες ώστε να έχουν μεγαλύτερη διαφάνεια ιδιαίτερα σε σχέση με τη μεταβίβαση χρηματικής περιουσίας;

12. Θα έπρεπε και πώς είναι δυνατόν η ΕΕ να βελτιώσει τη συμμετοχή των εργαζομένων, ανδρών και γυναικών, στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων των επιχειρήσεων μέσω της εισαγωγής διεθνών εργατικών οργανώσεων, οι οποίες να εξισωθούν θεσμικά με τις δομές των εργοδοτών;

13. Θα έπρεπε και πώς να εξασφαλιστούν καλύτερα οι καταναλωτές και οι καταναλώτριες έναντι της καταχρηστικής δύναμης των Τραπεζών και πώς μπορούν να υποστηριχθούν εναλλακτικές Τράπεζες;

14. Πώς είναι δυνατόν η ΕΕ να υποστηρίξει μικρούς αγρότες στην ύπαιθρο και με τον τρόπο αυτό να εμποδίσει να φθάσουμε στο «θάνατο των αγροτών», αντί να υποστηρίζει επενδυτικά τις μεγάλες αγροτοβιομηχανικές επιχειρήσεις;

15. Θα έπρεπε και πώς είναι δυνατόν η ΕΕ να λάβει περιεκτικά μέτρα, για να προφυλάξει τα δίκαια και την ευημερία των μεταναστών/στριών και να διευκολύνει την εργασία για αυτούς μέσα στην ΕΕ;

Εάν δεν συμφωνείτε με αυτές τις προτάσεις, τότε ποια άλλα θεσμικά και πολιτικά μέτρα θα προτείνατε για την άρση των μονεταριστικών αυτών αιτίων της δομικής ανεργίας και των κοινωνικών προβλημάτων;

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει δείξει ενδιαφέρον για ένα νέο διάλογο με τους πολίτες της Ευρώπης κατά τη διαδικασία των ψηφοφοριών για τη Συνθήκη του Maastricht. Γι' αυτό θα θέλαμε να εκδώσουμε την επιστολή αυτή, αφού θα την έχετε ήδη πάρει. Θα σας ήμασταν ευγνώμονες, εάν θα μας επιτρέπατε επίσης να δημοσιεύσουμε την απάντησή σας, σε ευθετότερο χρόνο.

Αναμένοντας την απάντησή σας και με ιδιαίτερο σεβασμό

Konrad Raiser, Γενικός Γραμματέας Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών, Ελβετία

Edward Cumberbatch, Γενικός Γραμματέας Συμβουλίου Εκκλησιών Καραϊβικής, Barbados

Anivaldo Padilha, Γενικός Γραμματέας Οικουμενικού Κέντρου Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης, Βραζιλία

Peter Crossman, Γενικός Γραμματέας Ευρωπαϊκού Οικουμενικού Οργανισμού για την Ανάπτυξη, Βέλγιο

Keith Jenkins, Γενικός Γραμματέας Ευρωπαϊκής Οικουμενικής Επιτροπής για την Εκκλησία και την κοινωνία, Βέλγιο

Jean - M. Lochten, Γενικός Γραμματέας Καθολικού Γραφείου Πληροφόρησης και Πρωτοβουλίας για την Ευρώπη, Βέλγιο

Davison Budhoo, Διοικητικός Διευθυντής Οργάνωσης για τη Μεταρρύθμιση του Bretton Woods, Γρανάδα

Για τους υπογράφοντες

Καθ. Δρ. Urlich Duchrow
KAIROS EUROPA

Κοιν.: Υπουργούς Οικονομικών των κρατών-μελών της ΕΕ Προέδρους Κρατικών Τραπεζών των κρατών-μελών της ΕΕ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΑ

Paul M. Zulehner–Hermann Denz, *Wie Europa lebt und glaubt*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1993, σσ. 264

Ιδιαίτερα σημαντική συγγραφή. Οι δυο συγγραφείς γεννημένοι με διαφορά μιας δεκαετίας ο ένας από τον άλλο (1939, 1949). Ο πρώτος σε ηλικία πλήρους ωριμότητας, ο δεύτερος σε εκείνη του ιδιαίτερου δυναμισμού. Αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της Ευρώπης στη σύγχρονη μορφή του. Διαίρεση και ένωση. Πίστη και ζωή. Κι όλα αυτά στο πλαίσιο πάντοτε της δυνατότητας ο πολιτισμός να βρίσκει την έκφρασή του σε βελτιούμενες μορφές, χωρίς συγκρούσεις και απειλές καταστροφών.

Η όλη μελέτη στηρίχθηκε στην έρευνα που έγινε από την «EVSSG», δηλαδή την «Ομάδα Μελέτης Συστήματος Ευρωπαϊκής Αξίας» κάτω από τη διεύθυνση των Jan Kerkhofs SJ. (Βέλγιο) και Ruud A. de Moor (Ολλανδία) που ασχολούνται με την ποιμαντική θεολογία. Η σπουδή του προβλήματος άρχισε στα έτη 1981-1983 κι επαναλήφθηκε στα έτη 1990 και 1991, οπότε υπήρχε η δυνατότητα να παρακολουθήσει κανείς κι αυτές τις εξελίξεις που μέσα σε μια δεκαετία επιτεύχθηκαν. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των συμπερασμάτων βασίστηκε σε εμπειρική μελέτη που πραγματοποιήθηκε με δείγματα ερωτημάτων σε αρκετές δεκάδες χιλιάδες άτομα, πράγμα όχι τόσο σύνηθες σ' αυτού του είδους τις έρευνες.

Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των μελετητών πάντοτε βρίσκονται οι αξίες, των οποίων την ύπαρξη καταβάλλουν προσπάθεια να εντοπίσουν κυρίως στον ευρωπαϊκό χώρο. Το πεδίο όμως έρευνας αυτής της μελέτης περιορίζεται στο τρίπτυχο των αξιών Θρησκεία-Πίστη-Εκκλησία, με μια φυσική επέκτασή του στα θέματα οικογένειας, εργασίας κ.ά.

Για την καταλληλότερη επεξεργασία του υλικού η μελέτη διαχωρίζεται σε δύο κύρια μέρη. Στο πρώτο, με τίτλο *Πώς πιστεύει η Ευρώπη*, εξετάζεται η θέση της πίστης στην Ευρώπη. Διερευνάται επισταμένως πώς αντιμετωπίζουν οι Ευρωπαίοι την πίστη και ποια στάση λαμβάνουν έναντι των μεγάλων χριστιανικών Ομολογιών. Στο δεύτερο αξιοποιείται το ιδιαίτερα εκτεταμένο υλικό της αρχικής ανάλυσης, προκειμένου να φανεί η σχέση της πίστης με τις αξίες που έχουν την αναφορά τους σ' αυτήν, και με τον τρόπο έκφρασής τους στην Ευρώπη, και ειδικότερα μ' ό,τι έχει σχέση προς το νόημα της ζωής, τους χώρους ζωής, την ηθική, την εργασία και την πολιτική.

Η εκκίνηση της μελέτης του πρώτου μέρους γίνεται με αναφορά στην εγκύκλιο του πάπα Ιωάννη Παύλου ΙΙ, No 34, με τίτλο «Christi fideles laici» του έτους 1986 και σε ορισμένες παρατηρήσεις του αρχιεπισκόπου της Κολωνίας Joachim Kardinal Meisner σχετικά με τη θρησκευτική ζωή στη Γερμανία που δημοσιεύτηκαν στη Süddeutsche Zeitung της 2/3.1.1993, σ. 6. Σύμφωνα με τα κείμενα αυτά παρατηρείται το φαινόμενο της αδιαφορίας, της εκκοσμίκευσης και του αθεϊσμού ως κυρίαρχα στοιχεία της ζωής όχι

μόνο στην Ευρώπη, αλλά και σ' άλλες περιοχές του κόσμου μας. Επομένως δεν παρουσιάζει η Ευρώπη, ευχάριστη εικόνα ως προς τη θρησκεία και τις Εκκλησίες της, αν μάλιστα λάβει κανείς υπόψη ότι υστερεί έναντι της βόρειας Αμερικής στον τομέα της θρησκευτικότητας.

Η βασική κατεύθυνση επεξεργασίας του υλικού στρέφει την προσοχή του μελετητή σε πέντε μέρη, στα οποία με στατιστικούς πίνακες, γραμμικές παραστάσεις και ποσοστώσεις παρουσιάζεται:

1) η θρησκευτικότητα, η αναγκαιότητα του θεού στη ζωή, η παρηγορία μέσω της πίστης, η προσευχή, η μετάδοση της θρησκευτικότητας και πλείστα όσα άλλα σχετικά ζητήματα,

2) ο τρόπος ζωής των Ευρωπαίων στο πεδίο του πολιτισμού με επιμέρους παραμέτρους α) στοιχεία της καθημερινότητας, τα οποία τον επηρεάζουν, όπως π.χ. η υγεία, η εργασία, ο θάνατος, η αντιμετώπιση της γυναίκας, β) χώρος δραστηριότητας, όπως αντιμετώπιση αξιών, οικογενειακό περιβάλλον κ.ά., γ) ηθικότητα, δηλαδή αντιμετώπιση των ηθικών κανόνων κυρίως μπρος σε κοινωνικής φύσεως ζητήματα, δ) προβλήματα επαγγέλματος και εργασίας και ε) στάση έναντι της πολιτικής,

3) οι αξίες και η κοινωνική δομή.

Στο 4ο μέρος οι συγγραφείς, έχοντας λάβει υπόψη την έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη δεκαετία του '80, κάνουν μια ενδιαφέρουσα αναφορά στα συμπεράσματα που έχουν εξαχθεί από τις μελέτες των αρχών της δεκαετίας του '90, ενώ στο 5ο και τελευταίο μέρος προσφέρονται θέσεις και προβάλλονται σχετικοί οραματισμοί, με προμετωπίδα χαρακτηριστικό απόσπασμα από επιστολή του Πάπα Ιωάννη Παύλου ΙΙ της 2.1.1986 προς τους προέδρους της ευρωπαϊκής συνόδου επισκόπων, όπου τονίζεται ότι οι βαθιές και ποικίλες αλλαγές που έχουν επέλθει στον ευρωπαϊκό χώρο ως προς τις πολιτιστικές, πολιτικές, ηθικές θέσεις, και γενικότερα οι αλλαγές της δομής της ευρωπαϊκής κοινωνίας, οδηγούν αναγκαστικά στη λειτουργία ενός νέου τύπου Ευαγγελισμού, έτσι ώστε να προσφερθεί στο σύγχρονο άνθρωπο η σωτηρία με νέες μορφές.

Τα συμπεράσματα που εμφανίζονται ως θέσεις ή προτιμήσεις δίνουν σαφή εικόνα της ζωής και πίστης στην Ευρώπη, αφήνοντας όμως να φανεί συγχρόνως το πώς και πόσο επηρεάζεται η προσωπική θρησκευτικότητα, που με τη σειρά της έχει τις επιπτώσεις της στα καθημερινά ζητήματα της ζωής. Μέσα απ' όλα αυτά δίνεται η δυνατότητα να αντιληφθεί κανείς με έκπληξή του πως στην Ευρώπη δεν είναι «επί θύραις» η διάλυση της οικογένειας και οι αθεϊστικές ομάδες αποτελούν μικρή μειονότητα, ενώ οι άνθρωποι ζουν κάτω από ηθικούς κανόνες.

Το βιβλίο είναι ιδιαίτερα χρήσιμο σ' αυτούς που ασχολούνται με την πολιτική, την εκπαίδευση, την ανατροφή και διαπαιδαγώγηση και φυσικά προσφέρει πλούσιο υλικό για τη θεώρηση των νέων κατευθύνσεων, τις οποίες πρέπει να αντιμετωπίσουν οι άνθρωποι της Εκκλησίας.

Ν. Ζαχαρόπουλος

Νικολάου Θ. Μπουγάτσου, Η ρύθμιση της τεκνογονίας, Ορθόδοξη και Ελληνική άποψη (εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας), Αθήνα 1994, σσ. 201

Με πλούσια βιβλιογραφία, με αναφορές σε επιλεγμένα χωρία της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, με σαφείς και οριοθετημένες ενότητες, η μελέτη αυτή του Νικ. Θ. Μπουγάτσου, αποτελεί μια σημαντική συμβολή στην κατανόηση και τις μεθόδους επί-

λυσης (όσο αυτό) είναι εφικτό του δημογραφικού προβλήματος, κάτω από το φως της Ορθόδοξης σκέψης.

Ο συγγραφέας χωρίζει τη μελέτη του σε πέντε ενότητες και στην κάθε μια από αυτές παρουσιάζει τα ιδιαίτερα προβλήματα που ανακύπτουν.

Συγκεκριμένα:

1) Στην Α΄ ενότητα κάνει την παρουσίαση τόσο του παγκοσμίου δημογραφικού προβλήματος, όσο και του ιδίου (του προβλήματος) στην Ελλάδα. Παράλληλα κάνει και την «προβολή», με ψυχολογικά κριτήρια, του Ορθόδοξου Έλληνα πολίτη για την επιβίωση του Ελληνισμού.

2) Στη Β΄ ενότητα κυριαρχεί το θέμα των πηγών για το πρόβλημα της τεκνογονίας με αναφορές τόσο στην Α. Γραφή αλλά και την Ι. Παράδοση. Ωστόσο εδώ σημαντικό είναι το σημείο της πλούσιας βιβλιογραφίας με αναφορές τόσο στον ιστορικό Ευσέβιο και τον Αγ. Ιωάννη τον Χρυσόστομο όσο και σε νεότερους επιφανείς θεολόγους.

Σημαντικό μέρος στην ενότητα αυτή καταλαμβάνουν οι αναφορές στα χαρακτηριστικά της Ορθόδοξης Χριστιανικής σκέψης (ελευθερία, βιωματική άσκηση κλπ.).

3) Με το θέμα της «επίγειας ζωής και της τεκνογονίας», ασχολείται ο συγγραφέας στο Γ΄ μέρος της μελέτης του, με θέματα που αφορούν τον σκοπό του γάμου, τη Θεία Πρόνοια, αλλά και το ιδεολογικό υπόβαθρο για την τεκνογονία, τον προγραμματισμό κλπ.

4) Σε πέντε «υποενότητες» χωρίζεται το Δ΄ μέρος της μελέτης αυτής, και αφορούν τόσο ζητήματα προσωπικότητας, συζυγικών και οικογενειακών σχέσεων όσο και εκκλησιαστικά και ποιμαντικά προβλήματα που υπάρχουν.

Ιδιαίτερα σημαντική θέση καταλαμβάνει η αναφορά και η μελέτη των προβλημάτων που υπάρχουν σε σχέση με τους θεσμούς (έθνος, κράτος κλπ.), αλλά και η επίδραση από τη δυτική κουλτούρα.

5) Στην «επιλογική» Ε΄ ενότητα ο Νικ. Θ. Μπουγάτσος αναφέρεται στην Ορθόδοξη άποψη για τη ρύθμιση της τεκνογονίας και παραθέτει συμπυκνωμένες όλες τις καταγραμμένες στις προηγούμενες ενότητες απόψεις του.

Ολοκληρώνοντας τη σύντομη αυτή παρουσίαση της μελέτης θα πρέπει να σημειώσουμε ότι, όπως αναφέρει και ο ίδιος ο συγγραφέας, γίνεται προσπάθεια διάκρισης της ορθόδοξης παράδοσης από τη συνήθεια, την οποία (συνήθεια) με την ταύτιση αυτή θεωρεί «παγανισμό».

Θεωρεί τέλος, και αυτό αποτελεί θεμελιακή θέση όπως φαίνεται από τις απόψεις του συγγραφέα, ότι πρέπει να ξεκαθαριστεί η Ορθόδοξη Θεολογία από τις επιδράσεις των ετεροδόξων (Θέμα του Α΄ Συνεδρίου Ορθοδόξου Θεολογίας το 1936). Κάνει την επισήμανση επίσης, ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν τονίζει την πολυτεκνία και την τεκνογονία και σημειώνει: «Είναι καλή η τεκνογονία-πολυτεκνία, αν υπάρχει, αλλά όχι ότι απαραίτητα τη ζητάει ο Θεός»

Ανδρέας Σακελλίων

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

α) Φυλλάδια - Περιοδικά

ΑΝΑΠΛΑΣΙΣ, 353/Μάιος - Ιούλιος 1994, 354/Αύγουστος-Οκτώβριος 1994, Αθήνα.

Διάλογοι καταλλαγής, Ενημερωτικό Δελτίο της Ορθόδοξης Ακαδημίας Κρήτης, 33/Ιούλιος 1994, 34/Οκτώβριος 1994, 35/Δεκέμβριος 1994, Κολυμπάρι.

INTERNATIONALE KIRCHLICHE ZEITSCHRIFT, 405.1/Januar - März 1994, 406.2/April - Juni 1994, 407.3/Juli - September 1994, 408.4/Oktober - Dezember 1994, Bern.

Ορθόδοξη Παρέμβαση, 39/Ιούνιος 1994, 40-41/Σεπτ.-Δεκ. 1994, Βύρωνας-Αθήνα.

ST. VLADIMIR'S THEOLOGICAL QUARTERLY, 38.2/1994, New York.

ΣΥΝΑΞΗ, Τριμηνιαία έκδοση σπουδής στην Ορθοδοξία, 49/Ιαν.-Μάρ. 1994, 50/Απρ.-Ιούν. 1994, 51/Ιούλ.-Σεπτ. 1994, Αθήνα.

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ, Δελτίο του Συνδέσμου Θεολόγων Κρήτης, 1/Ιούλιος - Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1994, Ηράκλειο.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ, Βιβλιογραφική ενημέρωσις των εκδόσεων «Τήνος», 72/Νοέμ. 1994, Αθήνα.

β) Βιβλία

G. Galitis - G. - Mantzaridis - P. Wiertz, *Glauben aus dem Herzen. Eine Einführung in die Orthodoxie*, München 1994.

Στέλιος Ι. Κοψαχείλης, *Μουσική Ιστορία της Θεσσαλονίκης/ Musikgeschichte Thessalonikis*, Θεσσαλονίκη 1994.

Κωνσταντίνος Νικολακόπουλος, *Καινή Διαθήκη και Ρητορική. Τα ρητορικά σχήματα διάνοιας στα Ιστορικά Βιβλία της Καινής Διαθήκης*, Τέρτιος-Κατερίνη 1993.

Athanassios N. Papathanassiou, *Christian Missions in Pre-Islamic South Arabia*, Offprint from the Periodical «Theologia» (Vol. LXV, 1994, Issue A, pp. 133-140), Athens 1994.

Alexander Schmemann, *Die Große Fastenzeit. Askese und Liturgie in der Orthodoxen Kirche* (μετάφρ. από τα αγγλικά: Elmar Kalthoff), Veröffentlichungen des Instituts für Orthodoxe Theologie (Hrsg. v. Theodor Nikolaou), Band 2, München 1994.

ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

Αγουρίδης Σάββας, ομότιμος καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών

Balashov Nikolai, Ρώσος κληρικός, βικάριος του Cherepovets, επισκοπή Vologda

Βασιλειάδης Πέτρος, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Garijio-Guembe Miguel Mª., καθηγητής Οικουμενικής Θεολογίας στην Καθολική Θεολογική Σχολή του Μύνστερ Γερμανίας

Goudzwaard Bob, καθηγητής της Οικονομίας και της Φιλοσοφίας του Πολιτισμού στο Πανεπιστήμιο του ΄Αμστερνταμ

Drimmelen Rob van, οικονομολόγος, στέλεχος του Π.Σ.Ε., Ενότητα ΙΙΙ

Duchrow Ulrich, καθηγητής Συστηματικής Θεολογίας στην Ευαγγελική Θεολογική Σχολή της Χαϊδελβέργης

Ζαχαρόπουλος Νίκος, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Ζορμπάς Κωνσταντίνος, θεολόγος-κοινωνιολόγος, επιστημονικός συνεργάτης της Ορθόδοξης Ακαδημίας Κρήτης

Κωνσταντίνου Μιλτιάδης, αν. καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Μπέγζος Μάριος, επ. καθηγητής στο Τμήμα Ποιμαντικής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Μπιτσάνη Αναστασία, φιλόλογος, καθηγήτρια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Παυλίδου Ελένη, νομικός - θεολόγος, καθηγήτρια στο καθολικό Ινστιτούτο Θρησκευτικών Επιστημών Τέρνι

Πέτρου Ιωάννης, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Σακελλίων Ανδρέας, θεολόγος, καθηγητής Δευτερομάθμιας Εκπαίδευσης

Σακελλίων Σταμάτης, θεολόγος, καθηγητής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Σταθοκώστα Βασιλική, υποψ. διδάκτ. στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Τσανανάς Γεώργιος, επιμελητής στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Αφιέρωμα του επόμενου τεύχους:

ΓΥΝΑΙΚΑ: Η ΑΝΘΡΩΠΟΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΙΣΤΗ
ΚΑΙ
Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΗΜΕΡΑ

ΕΝΑ ΚΕΙΜΕΝΟ
ΠΡΟΣ ΜΕΛΕΤΗ
ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ

Μετάφραση: Ιω. Σ. Πέτρου

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ΚΑΘ' ΟΔΟΝ»
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΤΕΥΧΟΣ 7-8, ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1994

Πρόλογος

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι τα οικονομικά ζητήματα επηρεάζουν την καθημερινή ζωή όλων μας· για πολλούς η οικονομία είναι ακόμα ζήτημα ζωής ή θανάτου. Και γι' αυτό δεν πρέπει να εκπλήσσει το γεγονός ότι το Π.Σ.Ε. από την ίδρυσή του το 1948 ασχολήθηκε με το θέμα αυτό.

Στο παρόν κείμενο, *Η χριστιανική πίστη και η παγκόσμια οικονομία σήμερα*, περιέχονται τα συμπεράσματα πρόσφατης σχετικής μελέτης του Π.Σ.Ε. Το 1988 η κεντρική επιτροπή του Π.Σ.Ε. ζήτησε από την τότε «Επιτροπή για τη συμμετοχή των Εκκλησιών στην ανάπτυξη» (C.C.P.D.) να προετοιμάσει μια μελέτη με αντικείμενο τα οικονομικά ζητήματα. Αυτή η μελέτη εκπονήθηκε από τη Συμβουλευτική Ομάδα για Οικονομικά Ζητήματα (A.G.E.M.), η οποία είναι μια διεθνής, διομολογιακή και διεπιστημονική επιτροπή που αποτελείται από οικονομολόγους, κοινωνιολόγους και θεολόγους. Η σύνταξή της πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή πολλών και λήφθηκαν υπόψη οι συμβολές που ήρθαν από διάφορα μέρη του κόσμου. Το πρώτο σχέδιο μελέτης συζητήθηκε από την Κεντρική Επιτροπή το Σεπτέμβριο του 1991 και παρακλήθηκαν οι Εκκλησίες-μέλη να αποστείλουν τις τοποθετήσεις τους. Πολλές Εκκλησίες ανταποκρίθηκαν, και οι παρατηρήσεις τους μελετήθηκαν από μια συντακτική επιτροπή, η οποία συνέθεσε το κείμενο που έχετε τώρα στα χέρια σας.

Το κείμενο «Πλούσια ζωή για όλους· η χριστιανική πίστη και η παγκόσμια οικονομία σήμερα» έγινε αποδεκτό από την Κεντρική Επιτροπή τον Αύγουστο του 1992 και προτάθηκε στις Εκκλησίες-μέλη προς μελέτη και δραστηριοποίηση κατά περίπτωση. Στο τέλος κάθε κεφαλαίου προστέθηκαν κάποιες ερωτήσεις προκειμένου να διευκολυνθούν οι ομαδικές συζητήσεις.

Αναμφίβολα το κείμενο αυτό δεν αποτελεί τελευταίο λόγο για ένα τόσο περίπλοκο θέμα, όπως αυτό της παγκόσμιας οικονομίας. Ζούμε σε μια εποχή κατά την οποία τα ιστορικά δεδομένα μεταβάλλονται ραγδαία. Αυτός είναι ένας βασικός λόγος για τον προκαταρκτικό χαρακτήρα του παρόντος κειμένου· τέθηκαν περισσότερα ερωτήματα από αυτά που απαντήθηκαν. Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι θα έπρεπε να αδρανήσουμε αφήνοντας ένα τόσο πολύπλοκο πρόβλημα στα χέρια μόνο των οικονομολόγων και των πολιτικών. Οι Εκκλησίες έχουν ένα σπουδαίο ρόλο να διαδραματίσουν στον οικονομικό τομέα. Απέναντι στη διπλή κρίση που ζούμε, με την αύξηση της διαφοράς ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς από τη μια και τις αυξανόμενες απειλές για τον πλανήτη μας από την άλλη, απαιτείται μια επείγουσα οικουμενική απάντηση. Ελπίζουμε ότι το παρόν κείμενο θα συμβάλει στο να ευαισθητοποιήσει την οικουμενική αναζήτηση και δράση στα σπουδαία αυτά θέματα.

EMILIO CASTRO
Γενικός Γραμματέας του
Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών

I. Εισαγωγή

«Ἐγώ ἦλθον», είπε ο Ιησούς Χριστός, «ἵνα ζωήν ἔχωσι καί περισσόν ἔχωσι» (*Ιω* 10,10).

Και όταν οι μαθητές του ζήτησαν ένα πρότυπο προσευχής τούς προέτρεψε να προσεύχονται ως εξής:

«Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς·
ἁγιασθήτω τό ὄνομά σου·
ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου·
γενηθήτω τό θέλημά σου,
ὡς ἐν οὐρανῷ καί ἐπί τῆς γῆς·
τόν ἄρτον ἡμῶν τόν ἐπιούσιον δός ἡμῖν σήμερον·
καί ἄφες ἡμῖν τά ὀφειλήματα ἡμῶν,
ὡς καί ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν·
καί μή εἰσενέγκης ἡμᾶς εἰς πειρασμόν,
ἀλλά ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπό τοῦ πονηροῦ» (*Μθ* 6,9-13. *Λκ* 11,2-4).

Προϋποθέσεις ζωής στο παρόν και το μέλλον

Η οικονομία σχετίζεται με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Αναφέρεται σε θέματα όπως η προμήθεια φαγητού και ένδυσης και η εξεύρεση κατοικίας και εργασίας. Γι' αυτό ίσως δεν θα πρέπει να εκπλήσσει το γεγονός ότι οι Εκκλησίες και οι χριστιανοί πάντοτε ενδιαφέρονταν για οικονομικά ζητήματα. Η χριστιανική πίστη δεν χωρίζει διχοτομικά τον υλικό κόσμο από τον πνευματικό. Με την ενανθρώπιση εν Χριστώ ο Θεός μοιράστηκε μαζί μας την ανθρώπινη κατάσταση· και η προσευχή που δίδαξε ο Χριστός στους μαθητές του αναφέρεται τόσο στην υλική όσο και στην πνευματική ζωή. Το αίτημα για τον «*ἄρτον τόν ἐπιούσιον*» είναι ουσιαστικό στοιχείο της λειτουργίας, στην οποία προσφέρεται ο Ευχαριστιακός άρτος. Αν θέλουμε να είμαστε γνήσιοι μαθητές εκείνου, που ήρθε στον κόσμο για να χαρίσει «πλούσια» ζωή σε όλους μας, θα πρέπει η οικονομική ζωή των ανθρώπων να είναι ένα τμήμα της διακονίας μας.

Η διακονία αυτή δεν επιδέχεται αναβολή. Για εκατομμύρια ανθρώπους στον κόσμο η καθημερινή ζωή απέχει πολύ από το να είναι πλούσια με την υλική σημασία της λέξης. Η πραγματικότητά τους είναι μια συνεχής κρίση και αγώνας για επιβίωση, ανθρώπινη αξιοπρέπεια και ελπίδα. Ας σκεφθούμε για λίγο μερικούς από τους νέους ενήλικες του σήμερα –τους ανθρώπους από των οποίων την ωριμότητα, την υπευθυνότητα και το θάρρος εξαρτώνται τόσα πολλά:

– Οι άνθρωποι που ζουν στον Ειρηνικό ωκεανό, ήδη γεμάτοι από φόβο ότι τα νησιά τους μολύνονται από τα χημικά και πυρηνικά απόβλητα των ισχυρών βιομηχανικών κρατών, τώρα αρχίζουν εναγωνίως να ανησυχούν εάν το φαινόμενο του θερμοκηπίου θα ανεβάσει τη στάθμη του θαλάσσιου νερού και θα παρασύρει τις πατρικές τους κατοικίες.

– Οι γιοι και οι θυγατέρες των ιθαγενών της Αυστραλίας αναζητούν μια

καλύτερη ζωή στις φτωχογειτονιές των μεγαλουπόλεων των λευκών, χωρίς οι ίδιοι να έχουν το δικαίωμα να ορίζουν τη ζωή τους.

— Οι πρόσφυγες από τη Μοζαμβίκη συνωστίζονται στα ομαδικά στρατόπεδα της Μαλαισίας, αφού εγκατέλειψαν τα ερειπωμένα από τις περιφερόμενες συμμορίες χωριά τους, οι οποίες άρπαξαν όλα τα αποθέματα τροφίμων και σκότωσαν τους αρχηγούς τους.

— Στην Κίνα οι φοιτητές, που στην πλατεία Τιέν-αν-μεν απαίτησαν δυναμικά το τέλος της διαφθοράς, έχουν τώρα περάσει στο περιθώριο του κομφορμισμού, καταπνίγοντας την έντονη αντίθεσή τους εναντίον των δυνατών, που κατόρθωσαν να επιβληθούν παρέχοντας ποικιλία αγαθών στα καταστήματα.

— Οι άστεγοι άνθρωποι στο Κέρας της Αφρικής, θύματα εμφυλίων πολέμων στην Αιθιοπία, στο Σουδάν και τη Σομαλία, αναζητούν απελπισμένα οτιδήποτε βρώσιμο, εκεί όπου η έρημος είναι αμείλικτα απέραντη.

— Άνδρες των Περουβιανών ενόπλων δυνάμεων διατάχθηκαν να εκκαθαρίσουν τα βουνά των Άνδεων από τους αντάρτες της οργάνωσης «Φωτεινό Μονοπάτι» και να σταματήσουν τους ντόπιους που καλλιεργούν τα φυτά της κοκαΐνης, αφού τίποτε δεν είναι περισσότερο επικερδές.

— Νέοι άνθρωποι εγκαταλείπουν τις σαπισμένες φτωχογειτονιές της Βραζιλίας αναζητώντας να χαράξουν ένα νέο δρόμο στη ζωή τους, υλοτομώντας στα παρθένα δάση του Αμαζονίου και βόσκοντας τα κοπάδια των μεγαλοκτηματιών.

— Οι γυναίκες του Μεξικού πλημμυρίζουν την περιοχή νότια από τα σύνορα με τις Ηνωμένες Πολιτείες, επειδή προσφέρονται μεγαλύτερα ημερομίσθια στα εργοστάσια που ίδρυσαν εκεί πολυεθνικές εταιρείες, παρότι κινδυνεύει η υγεία τους από την ατμοσφαιρική και υδατική ρύπανση που προκαλούν τα εργοστάσια αυτά.

— Ο φυσικός χώρος διαβίωσης των αυτόχθονων κατοίκων του Καναδά ολοένα περιορίζεται, ενώ ταυτόχρονα η μηχανική υλοτομία και το ψάρεμα λυμαίνονται το φυσικό πλούτο σε θάλασσα και στεριά.

— Ρουμάνοι αναγκάστηκαν να σταματήσουν στα Γερμανικά σύνορα, εκεί όπου έλπιζαν να βρουν εργασία και να καλυτερεύσουν το βιοτικό τους επίπεδο.

— Άνεργοι νεαροί άνδρες στη Βρετανία, αν και δαπάνησαν αρκετά χρόνια σε μετεκπαιδευτικά προγράμματα, παρακολουθούν τα νεαρά αδέλφια τους να αναριγούν οδηγώντας κλεμμένα αυτοκίνητα με μεγάλη ταχύτητα σε ερημικές εκτάσεις στις εισόδους των πόλεων.

Ο κατάλογος αυτός θα μπορούσε ατέλειωτα να συνεχιστεί. Στην παραβολή της κρίσης (*Μθ* 25,31-46) ο Ιησούς συνδέει την πίστη στο Θεό με τη φροντίδα και το ενδιαφέρον για την ανθρώπινη κοινωνία. Η παραβολή δίδει μια πολύ απτή αρχή: Μας λέει πως αν δώσουμε τροφή στον πεινασμένο, νερό στο διψασμένο, ρούχα στο γυμνό, αν φροντίσουμε τον ασθενή και εφόσον επισκεφθούμε τον φυλακισμένο, είναι σαν να το κάνουμε για το Θεό (Μθ 24,40). Με αυτό το κριτήριο πώς θα μπορούσαν να εκτιμηθούν αναλογικά τα σύγχρονα πολιτικο-οικονομικά συστήματα;

Ένα κείμενο για μελέτη και προβληματισμό

Το κείμενο αυτό στοχεύει στο να βοηθήσει τον αναγνώστη στη διερεύνηση και την εξέταση. Προφανώς δεν αποτελεί πλήρη ανάλυση της παγκόσμιας οικονομίας. Είναι μάλλον ένα κείμενο προβληματισμού, παρά ένα τελικό κείμενο. Ωστόσο, βασιζόμενο σε πολυετείς οικουμενικές συζητήσεις για την οικονομία, επιδιώκει να δώσει ένα περίγραμμα για μια χριστιανική ερμηνεία της σημερινής παγκόσμιας οικονομικής κατάστασης.

Τα κεφάλαια που ακολουθούν έχουν άμεση σχέση μεταξύ τους. Το κεφάλαιο II συζητά τις σχέσεις ανάμεσα στη χριστιανική πίστη και την οικονομία και παρουσιάζει τέσσερα θέματα στα πλαίσια της πίστης αυτής, που μπορούν να διαφυλάξουν την ανθρώπινη υπακοή στα πλαίσια της οικονομικής ζωής. Στο κεφάλαιο III θίγονται κάποια μεγάλα παγκόσμια οικονομικά προβλήματα, τα οποία είναι ανάγκη να διερευνηθούν και να επανεξεταστούν. Το κεφάλαιο IV προσπαθεί να συνοψίσει όλα τα παραπάνω και να δείξει πώς τα κριτήρια που στηρίζονται στην πίστη μπορούν να βοηθήσουν στη διαμόρφωση αρχών για την οργάνωση της οικονομίας, έστω κι αν η εφαρμογή των κριτηρίων αυτών στις επιμέρους περιοχές επαφίεται στους αναγνώστες. Στο τελευταίο κεφάλαιο ενδεικτικά παρουσιάζονται κάποιες μορφές δράσης για τους χριστιανούς, ομάδες χριστιανών, τις τοπικές Εκκλησίες και τους ηγέτες τους –όλες προσαρμοσμένες στα χωροχρονικά πλαίσια του τόπου τους.

Αυτή η μελέτη, που εκδόθηκε το 1992, έρχεται 500 χρόνια μετά το ταξίδι του Κολόμβου στην Αμερική. Οι ανεπιθύμητοι εισβολείς μιας ολόκληρης ηπείρου προξένησαν τεράστια αναταραχή και δυστυχία στους κατοίκους των περιοχών. Τα επόμενα πεντακόσια χρόνια έχουν ήδη αρχίσει. Αυτή η μελέτη επιδιώκει να μαρτυρήσει για την αναγκαιότητα και την αξία της αλληλεγγύης με αυτούς που συνεχίζουν να υποφέρουν κάτω από άδικες οικονομικές πολιτικές και άδικα οικονομικά συστήματα, και ταυτόχρονα να προσκαλέσει όλους σε καθολική προσευχή και δράση, εν αναμονή της βασιλείας του Θεού, στην οποία θα φανερωθεί για όλους η αληθινή έννοια της ζωής και του «περισσού».

Κάθε κεφάλαιο ξεκινά με μια εισαγωγική περίληψη, η οποία διαγράφει τα κύρια σημεία του κεφαλαίου. Στο τέλος κάθε κεφαλαίου υπάρχουν μερικές ερωτήσεις, που παρέχουν τη γενική κατεύθυνση για προσωπικό προβληματισμό ή ομαδική συζήτηση. Ταυτόχρονα οι ερωτήσεις θα βοηθήσουν τον αναγνώστη να κατανοήσει τη σημασία των ιδεών αυτών για τη συγκεκριμένη τοπική κατάσταση και την καθημερινή ζωή των ανθρώπων.

ΙΙ. Οικονομία και χριστιανική πίστη Γιατί και με ποιο τρόπο σχετίζονται μεταξύ τους;

Περίληψη

Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζονται βασικές θέσεις της οικονομικής θεωρίας και πρακτικής σε συνάφεια με σχετικά βιβλικά θέματα.

Ένας περιεκτικός καθορισμός της οικονομίας ως «διαχειρίστριας των μέσων του οίκου» υποχρεωτικά περιλαμβάνει τα θέματα της δύναμης και των αξιών στο διάλογο για την οικονομική ζωή.

Καταδεικνύεται η λανθασμένη ιδεολογία όλων των οικονομικών συστημάτων, καθώς και οι δυνατότητες και τα όρια προσδιορισμού κριτηρίων για την αξιολόγηση διαφόρων οικονομικών συστημάτων.

Εξετάζονται βιβλικά θέματα, τα οποία επί αιώνες επηρέασαν τις σχέσεις ανάμεσα στη χριστιανική πίστη και την οικονομία, και τονίζεται με έμφαση ότι όλα τα οικονομικά συστήματα πρέπει να αξιολογούνται ουσιαστικά με βάση την προοπτική των πτωχών.

Αφού αποκλείεται η δυνατότητα να σχεδιαστούν οικονομικά μοντέλα με παγκόσμια ισχύ και εφαρμογή, προτείνονται τέσσερις καθοδηγητικές αρχές που μπορούν να λειτουργήσουν ως βασικά κριτήρια για την ενασχόληση με τα οικονομικά συστήματα σε όλους τους πολιτισμούς και τις κοινωνικές συνάφειες: (1) Το «καλό λίαν» της δημιουργημένης τάξης και η υπευθυνότητα γι' αυτήν που μεταβιβάστηκε στην ανθρωπότητα. (2) Η αναντικατάστατη αξία και ελευθερία κάθε ανθρώπου και ολόκληρης της ανθρωπότητας. (3) Το ενδιαφέρον του Θεού και η διαθήκη εν Χριστώ ισχύουν για όλη την ανθρωπότητα και καταλύουν όλες τις διαχωριστικές γραμμές που οικοδομήσαμε μεταξύ μας. (4) Το σπουδαιότερο μέτρο για τις διανθρώπινες σχέσεις και τη συμπεριφορά των ανθρώπων μεταξύ τους είναι η δικαιοσύνη του Θεού, την οποία μπορούμε να ανακαλύψουμε με την «προνομιακή εκλογή των φτωχών».

Οικονομία - η σημασία των λέξεων

Η λέξη οικονομία προέρχεται από δύο ελληνικές λέξεις: *οίκος*, που σημαίνει κατοικία ή νοικοκυριό, και *νόμος*, που σημαίνει κανόνας ή έθος. Ως σύνθετη λέξη σημαίνει την οικονομική διαχείριση ενός νοικοκυριού, ενώ «οικονόμος» είναι ο άνθρωπος που διαχειρίζεται τα οικονομικά ενός νοικοκυριού. «Οικονομία» ήταν αρχικά η διαχείριση των προσόδων ενός οίκου, δηλ. ο τρόπος παραγωγής, κατανομής και κατανάλωσης των αγαθών για την ευημερία των μελών του νοικοκυριού.

Η σύγχρονη κατανόηση του όρου «οικονομία», ως μια ακαδημαϊκή κατεύθυνση που οδηγεί στην επαγγελματική και αναλυτική αρμοδιότητα, η οποία είναι χρήσιμη στη βιομηχανία, στην οικονομία και τη διακυβέρνηση ανάγεται στον Ἀνταμ Σμιθ, τον Σκωτσέζο διανοούμενο και ηθικό φιλόσοφο, που συχνά θεωρείται ως ο «πατέρας της εθνικής οικονομίας». Στα 1776 δημοσίευσε το κλασικό του έργο *Περί της*

φύσεως και των αιτίων του πλούτου των εθνών. Ο Σμιθ επικέντρωσε το ενδιαφέρον του σ' αυτό που πιθανώς ονομάζουμε συνολική πολιτική και στην πραγματική οικονομία. Αργότερα επικράτησε μια στενότερη και περισσότερο μαθηματική-τεχνοκρατική προσέγγιση της οικονομίας. Στην παρούσα μελέτη εκλαμβάνουμε ως οικονομία ό,τι σχετίζεται με την παραγωγή, τον καταμερισμό και την κατανάλωση των υλικών αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και με τον τρόπο που οι διάφορες αυτές διαδικασίες ελέγχονται. Η οικονομία αναμφίβολα δεν είναι ένα ξεχωριστό τμήμα της πραγματικότητας· είναι περισσότερο ένας τρόπος ερμηνείας και προσέγγισης των περίπλοκων θεσμικών και κοινωνικών πραγματικοτήτων, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται προσωπικές σχέσεις και προσδοκίες, νομιμότητες και προτεραιότητες, που καθορίζουν τις μεθόδους παραγωγής, κατανομής και κατανάλωσης. Μια εταιρεία σιδηρικών, ένα κοινοτικό αρτοποιείο, ένας πλανόδιος μικροπωλητής, μια αγροτική οικογενειακή επιχείρηση, όλα αυτά αποτελούν «οικονομικές πραγματικότητες», όπως ακριβώς και τα τρέχοντα επιτόκια και η κυβερνητική νομισματική πολιτική.

Μια σφαίρα δύναμης

Η οικονομία είναι ένα ιδιαίτερο πεδίο, στο οποίο ασκείται *δύναμη* με διάφορους τρόπους –κρυφούς ή φανερούς– είτε πρόκειται για την πρόσβαση ή τη χρήση πρώτων υλών, όπως το πετρέλαιο ή τα σιτηρά, είτε για τον τρόπο με τον οποίο οι άνδρες αντιμετωπίζουν τις γυναίκες στο νοικοκυριό, είτε για τη συμπεριφορά των πλουσίων προς τους φτωχούς γείτονές τους, είτε για πολιτικές επιλογές των πλουσιοτέρων κρατών σε διεθνείς οργανισμούς, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Αποδεικνύεται συνεχώς ότι τα οικονομικά προβλήματα είναι φαινόμενα που σχετίζονται άμεσα με την ολοένα αυξανόμενη και αναπόφευκτη αλληλεξάρτηση στα πλαίσια μιας έκδηλα άδικης κατανομής της δύναμης. Για παράδειγμα η γρήγορη επέκταση του διεθνούς εμπορίου και η μεγάλη κινητικότητα κεφαλαίου λαμβάνει χώρα μεταξύ χωρών που έχουν μεγάλη διαφορά ως προς την οικονομική ευρωστία τους. Αυτό ουσιαστικά σημαίνει ότι όλες οι επιμέρους εθνικές οικονομίες βαθμιαία εντάσσονται στο μοναδικό παγκόσμιο πλέγμα της οικονομικής δύναμης, και έτσι περιορίζονται οι δυνατότητες για άσκηση ανεξάρτητης οικονομικής πολιτικής. Η συνειδητοποίηση αυτή του ρόλου που διαδραματίζει η δύναμη στην οικονομική ζωή θα αποτελέσει ρητά ή σιωπηρά το ερμηνευτικό κλειδί στην παρούσα μελέτη.

Οι πραγματικότητες της οικονομίας και οι εμπλεκόμενοι άνθρωποι

Η τεχνική γλώσσα που χρησιμοποιείται από τους οικονομολόγους συχνά είναι δυσνόητη. Επιπλέον πολλές οικονομικές μελέτες εμπλέκουν «γεγονότα και αριθμούς», που δίνονται με μαθηματικό τρόπο μέσω πινάκων και γραφικών παραστάσεων. Με τον τρόπο αυτό ο οικονομικός διάλογος αποκρύπτει συχνά τις συγκεκριμένες εμπειρίες των ανθρώπων που στην πραγματικότητα αποφασίζουν, καταναλώνουν ή υποφέρουν.

Κάθε φορά που κάποιος ακούει αφηρημένες συζητήσεις για την αναγκαιότητα

των σκληρών μέτρων, για «αυξανόμενα μερίσματα» ή για «τη σπουδαιότητα της πτώσης της αξίας του νομίσματος» εύλογα αναρωτιέται: Ποιος είναι τελικά ο κερδισμένος από αυτά και ποιου οι όροι ζωής καταστρέφονται; Ποιου είναι οι αποφάσεις που δημιουργούν το αποτέλεσμα αυτό, για ποιον λόγο προκρίθηκαν αυτές οι αποφάσεις και ποιος θα υποστεί τις συνέπειες;

Η σπουδαιότητα των γεγονότων και των αριθμών έγκειται στο να επιτευχθεί με τη χρήση τους ακρίβεια έκφρασης. Ωστόσο ένα μεγάλο μέρος της ακρίβειάς τους εξαρτάται από τα κριτήρια και από τον τρόπο με τον οποίο συγκεντρώνονται, παρουσιάζονται και ερμηνεύονται, τόσο από τον οικονομολόγο όσο και από τον αναγνώστη. Οι αμφισβητήσεις των προτάσεων και των μεθόδων από τους οικονομολόγους δεν είναι μικρότερες σε ένταση από αυτές των πολιτικών ή των θεολόγων. Απαιτείται ένας προσεκτικός, λεπτομερής και υπομονετικός διάλογος, για να απομονωθούν τα πραγματικά «γεγονότα» από το συνονθύλευμα των αντιτιθέμενων ερμηνειών.

Τέτοιου είδους ερμηνευτικές διαφοροποιήσεις εξαρτώνται εν μέρει από την κοινωνική θέση του προσώπου που ερμηνεύει την κατάσταση. Διαφορετικές πολιτισμικές παραδόσεις μπορούν επίσης να προκαλέσουν διαφορετικές ερμηνείες, όπως λ.χ. για τη χρήση της γης, για τη διάκριση σε ανδρικές και γυναικείες εργασίες, για το είδος της εργασίας που θα πρέπει να αμείβεται οικονομικά και σε ποιο βαθμό. Η ύπαρξη τέτοιου είδους διαφοροποιήσεων δεν θα πρέπει να μας κάνει να απογοητευόμαστε και να παραλύουμε· κι εδώ ακριβώς αρχίζει η οικουμενική αποστολή και η σημασία του διαλόγου.

Κεφαλαιώδους σημασίας είναι το γεγονός ότι τα οικονομικά πράγματα πάντοτε εμπεριέχουν αξιολογικά κριτήρια. Η οικονομία δεν αποτελεί μια ανεξάρτητη περιοχή της πραγματικότητας, που διακατέχεται από τις δικές της ουδέτερες και παγκόσμια εφαρμόσιμες αρχές. Θέλει κανείς να εξετάσει τα οικονομικά συστήματα και τα μέτρα της οικονομικής πολιτικής, τότε οφείλει μεταξύ άλλων να ανακαλύψει τα αξιολογικά κριτήρια, πάνω στα οποία στηρίζονται, και την ιεραρχία των αξιών, με βάση την οποία λαμβάνονται οι αποφάσεις και χαρακτηρίζονται τα πιο σπουδαία δρώντα πρόσωπα. Όροι όπως «οικονομικοί νόμοι» ή εκφράσεις όπως «η οικονομία αξιώνει ότι αυτό ή εκείνο πρέπει να γίνει» συγκαλύπτουν το γεγονός ότι οι επιλογές έγιναν από κάποιο ή κάποια πρόσωπα με βάση τα αξιολογικά κριτήριά τους και ότι οι επιλογές αυτές μπορούν να μεταβληθούν. Αυτό που ο Άνταμ Σμιθ αποκάλεσε ως το «αόρατο χέρι» που «καθορίζει τις αναγκαιότητες της ζωής» πρέπει να φανερωθεί, καθώς οι σχέσεις δύναμης πρέπει να αποκαλυφθούν. Εάν αυτό επιτευχθεί, τότε θα περιοριστεί το αίσθημα της αδυναμίας, ενώ θα φανούν καθαρότερα οι υπευθυνότητες και οι δυνατότητες για αλλαγή.

Εξαιτίας αυτού βέβαια δεν θα πρέπει να υποτιμηθεί η δύναμη, που είναι αναγκαία για την αλλαγή των ιδεολογιών, των αξιολογικών κριτηρίων και των δομών, γιατί πολλές ατομικές αποφάσεις και επιλογές μπορούν να οδηγήσουν σε «συλλογικές δομές αμαρτίας», που ενδέχεται να είναι πολύ ισχυρές. Το 1937 στο Παγκόσμιο Συνέδριο της Οξφόρδης με θέμα «Εκκλησία, λαός και κράτος», ένα

προδρομικό για το Π.Σ.Ε. συνέδριο, λέχθηκε σχετικά:

Οι δυνάμεις του σκότους, εναντίον των οποίων πρέπει να αγωνισθούν οι Χριστιανοί, μπορούν να εντοπιστούν όχι μόνο στις καρδιές των ανθρώπων και τις προσωπικές σχέσεις τους, αλλά έχουν διεισδύσει και επηρεάσει τις κοινωνικές δομές, γι' αυτό πρέπει και εκεί να πολεμηθούν. Οι προσωπικές πράξεις φιλανθρωπίας, στα πλαίσια του υπάρχοντος συστήματος, μπορούν να περιορίσουν τις αδικίες του και να αναδείξουν τη δικαιοσύνη. Ωστόσο δεν απαλλάσσουν τους Χριστιανούς από την αναζήτηση για καλύτερους κατά το δυνατό θεσμούς και κοινωνική δομή, που θα αποβλέπει στην εξυπηρέτηση της ζωής του ανθρώπου.

Η επιθυμία για επαναπροσδιορισμό της οικονομίας

Πλησιάζουμε στο τέλος ενός αξιοσημείωτου στην ανθρώπινη ιστορία αιώνα, που σημαδεύτηκε τόσο από μεγάλα επιστημονικά επιτεύγματα όσο και από μεγάλες τραγωδίες και δυστυχίες. Η Ρωσική επανάσταση του 1917 οδήγησε στην εγκαθίδρυση του «υπαρκτού» κομμουνιστικού συστήματος, ως αντιπάλου στο καπιταλιστικό σύστημα. Αργότερα στην Κίνα, την πολυπληθέστερη χώρα του κόσμου, η «μεγάλη πορεία» έφερε στην εξουσία τους κομμουνιστές. Το μεγάλο οικονομικό κραχ του 1929 βύθισε τις χώρες της Δύσης σε οικονομική κρίση, αφήνοντας ανέργους εκατομμύρια ανθρώπους. Η εμφάνιση ολοκληρωτικών ιδεολογιών αποτέλεσε το ιδεολογικό υπόβαθρο για τους δύο παγκόσμιους πολέμους, ενώ στη διάρκεια του ψυχρού πολέμου που ακολούθησε κατεστάλησαν πειράματα πολιτικο-οικονομικών συστημάτων, τα οποία διαφοροποιούνταν από τις επιλογές των δύο Υπερδυνάμεων. Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η καταστολή της «Άνοιξης της Πράγας» το 1968 στην Τσεχοσλοβακία, που επιδίωκε να οικοδομήσει «ένα σοσιαλισμό με ανθρώπινο πρόσωπο», και η αποσταθεροποίηση της κυβέρνησης των Σαντινίστας στη Νικαράγουα κατά τη δεκαετία του 1980, που προσπάθησε να δημιουργήσει ένα διαφοροποιημένο οικονομικό σύστημα με συνδυασμό στοιχείων από την κρατικά κατευθυνόμενη οικονομία και την οικονομία της αγοράς. Ακόμα ο ψυχρός πόλεμος προκάλεσε πολλές διενέξεις και πολέμους στο Νότο, όπου οι δύο Υπερδυνάμεις επιδίωκαν να ασκήσουν επιρροή και κυριαρχία. Στο μεταξύ το σχέδιο Μάρσαλ βοήθησε στην επανασυγκρότηση των κατεστραμμένων από τον πόλεμο οικονομιών της Δυτικής Ευρώπης. Ακόμα με την πολιτική ανεξαρτητοποίησης της Ναμίμπια ο αιώνας αυτός έζησε το τυπικό τέλος της διαδικασίας για την άρση της αποικιοκρατίας. Ωστόσο οι «αναπτυξιακές δεκαετίες» των Ηνωμένων Εθνών οδήγησαν σε ανάμεικτα αποτελέσματα: αυξήθηκε ο μέσος όρος ζωής και περιορίστηκε ποσοστιαία ο αναλφαβητισμός, αλλ' όμως ακόμα και σήμερα περισσότερο από ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι –ένα πέμπτο του πληθυσμού της γης– ζουν σε απόλυτη φτώχεια. Πρόσφατα γίναμε μάρτυρες της παρακμής των οικονομιών στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Τα μαθήματα, που μπορούμε να πάρουμε από αυτό το συμβάν, πρέπει να μελετηθούν με μεγαλύτερη πληρότητα: Οι δράσεις των ανθρώπων στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη σήμαιναν μια οριστική απόρριψη του

σοσιαλισμού ή απορρίφθηκαν τα καθεστώτα στο τμήμα αυτό του κόσμου, επειδή ήταν διεφθαρμένα; Θα προκύψουν ξανά εναλλακτικά πολιτικο-οικονομικά συστήματα ύστερα από λίγο καιρό; Για πολλές δεκαετίες τόσο οι θεωρητικές συζητήσεις σχετικά με εναλλακτικές πολιτικο-οικονομικές δομές όσο και οποιαδήποτε πειράματα με συγκεκριμένα εναλλακτικά μακρο-οικονομικά μοντέλα εμποδίστηκαν εξαιτίας του ανταγωνισμού ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον κομμουνισμό.

Τα σύγχρονα γεγονότα έθεσαν υπό αμφισβήτηση όλες τις δογματικές ιδεολογίες, αφού επίσης το πολιτικο-οικονομικό σύστημα που φάνηκε ότι νίκησε δείχνει ότι έχει σαφείς και σοβαρές αδυναμίες. Αυτός είναι και ο λόγος που η Ζ΄ Γενική Συνέλευση στην Καμπέρρα το 1991 υποστήριξε ότι και η οικονομία της αγοράς έχει ανάγκη μεταρρύθμισης. Υπάρχουν ενδείξεις ότι έχει διευρυνθεί η επιθυμία για αναμόρφωση της παγκόσμιας οικονομίας, αλλά ταυτόχρονα υπάρχει μια σύγχυση για την κατεύθυνση που πρέπει να ακολουθηθεί. Ο οικουμενικός διάλογος που αναφέρεται στα θέματα αυτά είναι επίσης επηρεασμένος από αυτή τη σύγχυση. Νέα φαινόμενα και νέα προβλήματα απαιτούν καινούριες αναλύσεις, μόνο που θα χρειαστεί πολύς χρόνος για να ωριμάσουν οι αναλύσεις αυτές. Μέχρι τότε βρίσκεται μπροστά μας πιθανώς μακρά περίοδος πειραματισμών.

Οι ουσιαστικές προοπτικές της χριστιανικής πίστης

Βασική βεβαιότητα για Ιουδαίους, Χριστιανούς και πολλούς άλλους είναι ότι ο κόσμος αυτός δεν ανήκει στον άνθρωπο, αλλά στον Θεό (*Ψαλμ* 24). Ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο, και τον άνθρωπο μέσα σ' αυτόν, από το μηδέν και από ανιδιοτελή αγάπη. Ο Θεός είναι εκείνος που συνέχει και συντηρεί τον κόσμο. Επιπλέον, Ιουδαίοι και Χριστιανοί πιστεύουν ότι ο Θεός κάλεσε και ενέπνευσε μια ιδιαίτερη κοινότητα, για να μαρτυρεί τη βασική αυτή αλήθεια όχι μόνο με λόγια, αλλά με τη ζωή και τις σχέσεις των μελών της.

Οι Χριστιανοί συνεχίζουν να μαρτυρούν με τη ζωή τους για το εκπληκτικό γεγονός ότι ο Θεός φανέρωσε εαυτόν με τη μορφή ενός προσώπου, που μετέσχε στην ανθρώπινη κατάσταση, και ότι ο Δημιουργός στην ταπείνωση και αγάπη του είναι έτσι όπως τον είδαμε στο πρόσωπο του ανθρώπου Ιησού. Ο Ιησούς επικέντρωσε τη μαρτυρία του στην υπόσχεση της βασιλείας του Θεού, στη μεταμόρφωση δηλαδή και πληρότητα της ζωής στη γη, όταν όλα τα δημιουργήματα ανταποκριθούν πλήρως στις προθέσεις της θείας αγάπης, μια «ιδανική κατάσταση» που θα πραγματοποιηθεί στο τέλος του χρόνου, αλλά που είναι ήδη παρούσα «εν Χριστώ». Στη ζωή, που εξέφρασε με την ανάστασή του εκ των νεκρών, δώρισε ο Χριστός τη δύναμη του Αγίου Πνεύματος σε εκείνους που τον ακολούθησαν, για να διακονήσουν και να μαρτυρήσουν για τη βασιλεία του Θεού. Το χαρμόσυνο μήνυμα της Βασιλείας ισχύει και αναφέρεται σε όλες τις διαστάσεις της ζωής, στις οποίες περιλαμβάνεται και η οικονομία. Εάν η βασιλεία του Θεού δεν ήταν περιεκτική και μεταμορφωτική των πάντων, που πραγματοποιήθηκαν στη δημιουργία απαρχής, τότε δεν θα ήταν το οριστικό χαρμόσυνο μήνυμα.

Γι' αυτό το λόγο η χριστιανική πίστη προσφέρει τη βάση για την αληθινή ζωή

στα πλαίσια της εξής τριάδος: της *αλήθειας* –γνώση του Θεού ότι είναι αξιόπιστος, *ελπίδας* –σκοπός, έννοια, πιστότητα και κατεύθυνση, που επιβεβαιώνονται με το θαύμα της ανάστασης, και *αγάπης* –μια ποιότητα των ανθρωπίνων σχέσεων και της ανθρώπινης κοινωνίας, που αντανακλά τη δημιουργική φύση του Θεού. Οι τρεις αυτές θεμελιώδεις αρχές ποτέ δεν έγιναν εύκολα και καθολικά αποδεκτές από την ανθρωπότητα. Στην εμπειρία του Ιησού, και από τότε πάντοτε, αυτές βρίσκονται αναντίρρητα σε οξεία αντιπαράθεση με τις κυρίαρχες και αυτάρκεις «υπαρκτές δυνάμεις» αυτού του κόσμου, είτε είναι αυτές η φανερή δύναμη των πολιτικά και κοινωνικά ισχυρών είτε η αθέατη και ενσωματωμένη σε «θεσμούς» δύναμη, όπως τάξη, φύλο και η οικονομία. Αυτού του είδους οι δυνάμεις δεν χρειάζεται να αποδομηθούν, αλλά όπως δείχνει ο Απ. Παύλος στην προς Κολοσσαείς επιστολή του (2, 15), ο Χριστός σχετικοποιεί τις δυνάμεις αυτές, όταν αναγνωρίζεται ως Κύριος, καθόσον αποδυναμώνει τον απόλυτο χαρακτήρα της εξουσίας τους και επεξηγεί σ' αυτές την περιορισμένη λειτουργία τους στη «νικηφόρα πορεία» του.

Ο καλύτερος ίσως τρόπος για δραστηριοποίηση στον πολεμικό αυτό αγώνα είναι να δοθεί προτεραιότητα, όπως έδειξε άλλωστε πολλές φορές και ο Ιησούς με τις πράξεις του και τους λόγους του, σε αυτούς που είναι «θύματα» των δυνατών, στους ανθρώπους που ζουν στην αθλιότητα ή περιθωριοποιούνται από εκείνους που έχουν μεγάλη ιδέα για τον εαυτό τους: ταπεινοί ψαράδες, γυναίκες, πτωχοί· και στη σύγχρονη εποχή: πρόσφυγες, μόνοι γονείς χωρίς υποστήριξη, ακτήμονες αγρότες, άνθρωποι που ζουν σε παράγκες και τόσοι άλλοι. Μαθαίνοντας κανείς να βλέπει με τα μάτια τους τον κόσμο αυτό και την προετοιμασμένη από τον Ιησού διαφορετική βασιλεία, μπορεί να ανοίξει στα μάτια άλλων την αλήθεια, ελπίδα και αγάπη που προσφέρει ο Θεός για τη σωτηρία όλων. Όταν ξέρουμε μια τέτοια εμπειρία του κόσμου, όπως κάνουν αυτοί, τότε μπορούμε να γνωρίσουμε ποιες είναι οι κυρίαρχες δυνάμεις του κόσμου και πώς ενεργούν.

Η Οικονομία στη Βίβλο και τη χριστιανική παράδοση

Οικονομικά θέματα αντιμετωπίζονται συνεχώς στη Βίβλο. Η Πεντάτευχος με τη ρύθμιση και τους περιορισμούς της αγοραπωλησίας αγαθών, της καλλιέργειας της γης και της εκτροφής κοπαδιών εντάσσει συνολικά την οικονομική δραστηριότητα στο πλαίσιο των σχέσεων της Διαθήκης του Θεού με το λαό του Ισραήλ. Σε αυτήν περιλαμβάνονται ακόμα διατάξεις για τη μέριμνα των φτωχών (π.χ. *Εξ* 23,6 · *Δευτ* 15,7-11), για τους ξένους (π.χ. *Εξ* 21,21-24), τις χήρες και τα ορφανά (π.χ. *Δευτ* 24,19-22) και το περιβάλλον (π.χ. *Λευϊτ* 25,1-8). Η διάταξη για το Ιωβηλαίο έτος (*Λευϊτ* 25,8-55) εκλαμβάνεται ως ένα κανονικά επανερχόμενο χρονικό σημείο, κατά το οποίο απαλλάσσονται από τις οικονομικές αδικίες της πτώχευσης και της δουλείας, και ταυτόχρονα θεωρείται ως ένα νέο ξεκίνημα.

Αλλά σε οικονομικά θέματα αναφέρονται και οι Προφήτες. Έτσι ο Αμώς προειδοποιεί για την επερχόμενη καταστροφή, επειδή ο Ισραήλ επώλησε αντί «*ἀργυρίου δίκαιον καί πένητα ἕνεκεν ὑποδημάτων*» και «*κονδύλιζον εἰς κεφαλάς πτωχῶν καί ὁδόν πενήτων ἐξέκλιναν*» (2,6-7). Ο Ησαΐας καταδικάζει τους «*συνά-*

πτοντας οἰκίαν πρός οἰκίαν καί ἀγρόν πρός ἀγρόν ἐγγίζοντας, ἵνα τοῦ πλησίον ἀφέλωνταί τι· μή οἰκήσετε μόνοι ἐπί τῆς γῆς» (5,8). Και ο Ιερεμίας πάλι λέει: *«Ὦ ὁ οἰκοδομῶν οἰκίαν αὐτοῦ οὐ μετά δικαιοσύνης καί τά ὑπερῷα οὐκ ἐν κρίματι, παρά τῷ πλησίον αὐτοῦ ἐργᾶται δωρεάν καί τόν μισθόν αὐτοῦ οὐ μή ἀποδώσει αὐτῷ»* (22,13).

Ο Ιησούς δεν είναι λιγότερο ευθύς: *«Οὐδείς δύναται δυσί κυρίοις δουλεύειν ...οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καί μαμωνᾷ»* (*Μθ* 6,24). Ο πλούσιος νεανίσκος καλείται να πωλήσει όλα του τα υπάρχοντα και να τα μοιράσει στους πτωχούς, αν πραγματικά επιθυμεί να κερδίσει την αιώνια ζωή (*Λκ* 18,18-30). Στην παραβολή του πλουσίου και του πτωχού Λαζάρου ο πλούσιος καταδικάζεται όχι για κάποια πράξη ωμότητας, αλλά απλώς γιατί αγνόησε τον φτωχό Λάζαρο που επαιτούσε έξω από την πόρτα του (*Λκ* 16,19-31).

Η πεμπτουσία και το κλειδί της διδασκαλίας του, καθώς επίσης της ζωής και του θανάτου του, ήταν η κατά προτεραιότητα στροφή στο Θεό, στη μέσω της αγάπης ανταπόκριση στο θείο θέλημα, που στηριζόταν από την προσευχή, και στην απροϋπόθετη υπακοή απέναντι στο Θεό. Η κατάτμηση της ζωής σε μια «θρησκευτική» και μια μη θρησκευτική περιοχή ήταν αδιανόητη. Επειδή ο Θεός ερχόταν σταθερά πρώτος, κάθε τι στο οποίο στρεφόταν ο Ιησούς το διακονούσε με την προοπτική του θείου είναι, της θείας αγάπης.

Αυτή η κατά προτεραιότητα στροφή στο Θεό, όπως τον γνωρίσαμε στο πρόσωπο του Χριστού, είναι αυτό που έχει ιδιαίτερη και σταθερή αξία. Οι επιμέρους οικονομικές ρυθμίσεις της Πεντατεύχου, για παράδειγμα, δεν μπορούν άμεσα να εφαρμοστούν στην πράξη από αυτούς που γεννιούνται κατόπιν. Αλλά αυτές αποτελούν κριτήρια, τόσο από την άποψη της «κατεύθυνσης» προς την επερχόμενη βασιλεία του Θεού όσο επίσης και από την άποψη της «ποιότητας», δηλ. της αγάπης που αντανακλά τη σταθερά αυτοπροσφερόμενη αγάπη του Δημιουργού. Όταν η κοινωνία των πιστών ενθυμείται συνεχώς την αγάπη του Θεού και την αλληλεγγύη, τη δικαιοσύνη και την ειρήνη, που απορρέουν από αυτήν, τότε οι πιστοί διαμορφώνουν την προσευχή, τη σκέψη και τη δράση τους, λαμβάνοντας υπόψη κατά πρώτιστο λόγο τις συνθήκες ζωής των φτωχών και ανυπεράσπιστων, αυτών δηλαδή που αγνοούνται ή κακομεταχειρίζονται από τις κυρίαρχες δυνάμεις στην κοινωνία.

Μέσα στο διάβα της ιστορίας οι Χριστιανοί ανέπτυξαν μια πλούσια, αν και αρκετά διαφοροποιημένη, παράδοση κατανόησης του πώς η πίστη τους σχετίζεται με τις οικονομικές αποφάσεις και πώς θα έπρεπε να εκφράσουν πρακτικά την υπακοή τους στο θείο θέλημα. Επιλέξαμε ορισμένες ενδεικτικές προσεγγίσεις και ερμηνείες:

– Στη μαρτυρία των πρώτων εκκλησιαστικών πατέρων συναντούμε συγκεκριμένο ενδιαφέρον για τα δικαιώματα των φτωχών, αυστηρές κριτικές με στόχο να προκαλέσουν την ανάληψη της ευθύνης για όσους έχουν ανάγκη και έντονες προειδοποιήσεις για τους πειρασμούς του πλούτου (βλ. Peter Plan, *Social Thought: Message of the Church Fathers*. Ι. Σ. Πέτρου, *Κοινωνική δικαιοσύνη. Το πρόβλημα της κοινωνικής δικαιοσύνης στην παράδοση της Ορθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη 1992).

– Στη μετά τον Μέγα Κωνσταντίνο εποχή η Εκκλησία κλήθηκε να επιτελέσει ένα σπουδαίο καθοδηγητικό ρόλο. Αν και δεν μπόρεσε να ξεφύγει από τον πειρασμό του πλούτου και της δύναμης, προσπάθησε να αναπτύξει διάφορες μορφές διακονίας –νοσοκομεία, σχολεία και συμβουλευτικά κέντρα– συχνά μέσω των μοναστηριών, τα οποία εν μέρει εμφανίστηκαν ως διαμαρτυρία στις αστικές συνθήκες της ζωής, ως εναλλακτικός τρόπος ρύθμισης της οικονομίας της κοινότητας. Αποσκοπώντας η Εκκλησία στο να διαφυλάξει ενεργητικά τους αδύνατους, έκανε πολλές σκέψεις για τους νόμους, με τους οποίους θα έπρεπε να ρυθμιστεί η οικονομική σφαίρα –νόμοι κατά της τοκογλυφίας, σε απόλυτη συμφωνία με το *Εξόδ* 22,25 και άλλα κείμενα της Πεντατεύχου, υπέρ της διανεμητικής δικαιοσύνης και των δικαιωμάτων των δούλων.

– Κατά την περίοδο του Μεσαίωνα οι Χριστιανοί στην Ευρώπη είχαν προ πολλού και ευρέως συμβιβαστεί με τις κυρίαρχες θέσεις και συνήθειες. Τότε εμφανίστηκαν χριστιανικά κινήματα, όπως οι Φραγκισκανοί και οι Βαλδένσιοι, που υπενθύμιζαν στους Χριστιανούς τις προτεραιότητες των Προφητών και του Χριστού και τους καλούσαν να διακονήσουν τους φτωχούς και να επιδείξουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον γι' αυτούς. Η αυστηρή κριτική τους κατά των πλουσίων και η ανυπόκριτη στάση τους υπέρ των φτωχών ανανεώθηκαν από μερικά θρησκευτικά τάγματα στα πλαίσια της κατάκτησης και του αποικισμού της Αμερικής και επίσης από μερικές άλλες Ευρωπαϊκές χριστιανικές ιεραποστολικές προσπάθειες στην Ασία και την Αφρική.

– Τόσο ο Λούθηρος όσο και ο Καλβίνος προσπάθησαν να βρουν ειδικούς χριστιανικούς τρόπους για την καθοδήγηση και ρύθμιση της οικονομικής συμπεριφοράς, η οποία με τους μοντέρνους τρόπους βιομηχανικής παραγωγής και το εμπόριο πέρα από τα εθνικά και γεωγραφικά όρια κατακτά όλο και περισσότερες σφαίρες δύναμης. Και οι δύο όμως απέτυχαν: οι οικονομικά δυνατοί (κυβερνήτες, τραπεζίτες, βιομήχανοι και έμποροι) ανέπτυξαν θεαματικά τους δικούς τους «κανόνες». Αρκετοί από αυτούς, περιφρονώντας οπωσδήποτε τις πιο «επίσημες» διδασκαλίες της Εκκλησίας, πίστευαν ότι ο πλούτος που δημιουργούσαν είναι ένα σημάδι της εύνοιας του Θεού.

– Από τότε που η Οικονομία εμφανίστηκε ως επιστήμη, η οξεία διαφοροποίηση ανάμεσα στο «κοσμικό» και το «ιερό» παρουσίασε μια κριτική πρόκληση προς τη χριστιανική κατανόηση της προτεραιότητας του θείου θελήματος για την κοινωνία. Ωστόσο όταν συνηγορεί κανείς στον παραμερισμό των θεολόγων και των εκκλησιαστικών ηγετών από καθοδηγητικές θέσεις στην κοινωνία, δεν σημαίνει ότι αποδέχεται επίσης έναν πλήρη διαχωρισμό της «κοσμικής κοινωνίας» από το σωτηριώδες σχέδιο του Θεού και ιδίως τον περιορισμό της χριστιανικής πίστης και υπακοής σε μια αυστηρά «θρησκευτική» ή «μεταϊστορική» περιοχή. Η «αυτονομία» των επιμέρους επιστημών είναι μια αξιόλογη συμβολή της μοντέρνας εποχής, μόνο όμως όταν κατανοηθεί ως σχετική αυτονομία σε σχέση με την προτεραιότητα του θείου θελήματος –όσο δύσκολο και αν μπορεί να θεωρηθεί αυτό στα πλαίσια των ραγδαία μεταβαλλόμενων και σύνθετων σύγχρονων συνθηκών.

Γενικά πρέπει να λεχθεί ότι η μαρτυρία της Εκκλησίας σε αποφασιστικά κοινωνικο-οικονομικά προβλήματα –όπως το δουλεμπόριο, η τοκογλυφία, η εμφάνιση του εργατικού κινήματος, η αποικιοκρατία και η κυριαρχία μεγάλου μέρους του κόσμου από Ευρωπαϊκές δυνάμεις– απείχε πολύ από το να θεωρηθεί ότι αντανακλούσε το ενδιαφέρον του Θεού για τους αδύνατους και καταπιεσμένους. Παρόλα αυτά υπήρξαν άνθρωποι που έδωσαν τη μαρτυρία του Θεού –μερικές φορές στην καρδιά της Εκκλησίας, μερικές φορές σε μικρές χριστιανικές ομάδες, μερικές φορές επίσης σε τελείως διαφορετικές περιοχές.

Διάφορες παραδόσεις προσέγγισης

Οι Χριστιανοί χωρίστηκαν μεταξύ τους μέσω παραδόσεων που στηρίζονται σε διαιρέσεις μέσα στην Εκκλησία. Παρότι όμως οι διαιρέσεις αυτές σπάνια προήλθαν από οικονομικά ερωτήματα, επηρεάζουν σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο εξετάζουμε τέτοια ερωτήματα. Μερικοί Χριστιανοί αναφέρονται συνεχώς στους «φυσικούς νόμους» της δημιουργίας του Θεού, θεωρώντας τους ως κριτήρια για την ανθρώπινη υπευθυνότητα. ΄Αλλοι αντιλαμβάνονται μυστηριακά κάθε τι που αναφέρεται στη σχέση του ανθρώπου με τη «φυσική τάξη», στηριζόμενοι ιδιαίτερα στην άποψη ότι η φύση αντανακλά την αγαθότητα του Θεού. ΄Αλλοι προβάλλουν τον άνθρωπο ως «οικονόμο» της κτίσης, για να επιβεβαιώσουν τις ικανότητές του και τη δημιουργικότητά του. Ακόμα άλλοι ασχολούνται κατά προτεραιότητα με τον «ερχόμενο κόσμο» και θεωρούν ότι οι δυσκολίες που οφείλονται σε σημερινές αποφάσεις έχουν δευτερεύουσα σημασία σε σύγκριση με την ερχόμενη Βασιλεία. Για μεγάλα τμήματα της χριστιανικής κοινότητας το γεγονός ότι ο Θεός ήρθε μεταξύ μας με ανθρώπινη μορφή σημαίνει πρόσληψη και ανακαίνιση όλης της δημιουργίας και τη θετική εντολή να εργαστούμε στον κόσμο αυτό για την υπέρβαση των διασπάσεων και διαιρέσεων. Τέλος, για πολλούς άλλους ο θάνατος του Ιησού από τις θρησκευτικές και πολιτικές εξουσίες της εποχής του αποτελεί σταθερή υπόμνηση της κριτικής διαφοροποίησης ανάμεσα στο θέλημα του Θεού και στα θελήματα των πεπτωκότων ανθρώπων και προειδοποίηση για τον κίνδυνο να υπερνικηθεί κανείς από τις φροντίδες του κόσμου και να παραμελήσει τον Θεό.

΄Ολες αυτές οι προοπτικές αποδείχθηκαν πολύτιμες σε κάποιες συγκεκριμένες συνθήκες, ενώ σε άλλες συνάφειες παρουσίασαν ουσιαστικές αδυναμίες. Καμιά από τις επιμέρους παραδόσεις και κοινότητες μας δεν είναι πλήρης καθεαυτήν. Είναι πολύ πιθανό ότι μπορούμε να δώσουμε πολύ καλύτερα με λόγια και έργα τη μαρτυρία της αλήθειας και της αγάπης του Θεού, εάν συνειδητοποιήσουμε την «καθολική» Εκκλησία, τη συνολική ευρύτητα της χριστιανικής πίστης, ελπίδας και υπακοής, με τις οποίες ο Θεός εμπλούτισε την ανθρωπότητα. Ως εκ τούτου πρέπει όλες οι παραδόσεις μας να συναντηθούν μέσω διαλόγων, που μπορούν να εξασφαλίσουν αμοιβαία πρόκληση και εμπλουτισμό. Σε τέτοιους διαλόγους πρέπει να συμμετάσχουν οι διάφορες χριστιανικές ομολογίες και θεολογικές παραδόσεις. Πρέπει να συμμετάσχουν όχι μόνο Χριστιανοί με διαφορετικό πολιτιστικό, φιλοσοφικό και πολιτικό υπόβαθρο (οι Χριστιανοί που ανακάλυψαν, ποιος είναι ο Ιησούς

για τους συνανθρώπους τους –Bakongo, Maori, Κινέζοι και Σιου για παράδειγμα), αλλά και Χριστιανοί που ζουν σε τελείως διαφορετικές καταστάσεις. Ταυτόχρονα μπορεί κανείς να μάθει πολλά μέσω του διαλόγου με ανθρώπους άλλων θρησκειών και ιδεολογιών.

Ο ρόλος της οικουμενικής κίνησης

Εξαιτίας όλων αυτών που λέχθηκαν παραπάνω η οικουμενική κίνηση έχει μεγάλη σπουδαιότητα για την επιδίωξη της αλήθειας, ελπίδας και αγάπης, τόσο στα οικονομικά όσο και σε άλλα θέματα. Φέρνει τους Χριστιανούς και τις Χριστιανές σε συνάντηση πέρα από τα κοσμικά εμπόδια, τα οποία τόσο συχνά μας περιορίζουν και μας τυποποιούν. Φυσικά, αυτό οδηγεί σε εντάσεις και μάλιστα μερικές φορές σε συγκρούσεις, που κυρίως ανακύπτουν όταν οι ιστορικές Εκκλησίες προκαλούνται από νεοεμφανιζόμενες οικουμενικές ομάδες και πεποιθήσεις. Μέσα όμως από τις εντάσεις αυτές ανακαλύπτουμε την Οικουμένη τόσο στην αμφιλογία της όσο και στην υπόσχεσή της.

Όταν στα πλαίσια τέτοιων πλουραλιστικών διαλόγων ασχολούμαστε με οικονομικά θέματα, τότε είναι απαραίτητο να εμπλακούν και πολλοί οικονομολόγοι διαφόρων σχολών και με διαφορετικό υπόβαθρο. Μόνο ένας «ανοικτός διάλογος» τέτοιας ευρύτητας μπορεί να αντιστοιχεί στις σύγχρονες πολύπλοκες απαιτήσεις και να καταδείξει τους κινδύνους που αντιμετωπίζουμε σήμερα. Με έναν τέτοιο διάλογο συνεχίζουμε μια μακρά παράδοση της οικουμενικής κίνησης. Παρότι δεν είναι εδώ ο κατάλληλος τόπος για να παρουσιάσουμε μια πλήρη ιστορία της οικουμενικής συζήτησης για οικονομικά θέματα, θα ήταν χρήσιμο να υπενθυμίσουμε μερικούς από τους πιο σπουδαίους σταθμούς της.

Το 1925, το Παγκόσμιο Χριστιανικό Συνέδριο «*Ζωής και Εργασίας*» στη Στοκχόλμη τόνισε την οικουμενικότητα των απαιτήσεων του Ευαγγελίου σε όλες τις περιοχές της ζωής, περιλαμβάνοντας και τη σφαίρα της οικονομίας. Δώδεκα χρόνια αργότερα, το 1937, το περίφημο Παγκόσμιο Συνέδριο της Οξφόρδης με θέμα «*Εκκλησία, λαός και κράτος*» ασχολήθηκε με τις επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και άσκησε κριτική στις προκλήσεις του ολοκληρωτισμού της δεξιάς (Hitler) και της αριστεράς (Stalin). Ενώ στη Στοκχόλμη επικεντρώθηκε το ενδιαφέρον στις υποχρεώσεις του ατόμου, στην Οξφόρδη συνειδητοποιήθηκε η αναγκαιότητα να εξεταστούν οι οικονομικοί θεσμοί υπό το φως της συμφωνίας τους με το θέλημα του Θεού. Ως συνέπεια ήταν η κριτική στάση της Οξφόρδης απέναντι στα δύο συστήματα του καπιταλισμού και του κομμουνισμού. Αν και αναγνωρίστηκε στην Οξφόρδη ότι ο καπιταλισμός οδήγησε σε τεχνολογικές βελτιώσεις και σε αύξηση της παραγωγής, επικρίθηκε έντονα για τη συνδεδεμένη μαζί του αναζήτηση κέρδους, τη συγκέντρωση πλούτου και τη δημιουργία κέντρων οικονομικής δύναμης, τα οποία δεν υπόκεινται στον έλεγχο κανενός οργάνου της κοινωνίας, καθώς και για τη μακροχρόνια και μαζική ανεργία. Ο κομμουνισμός επικρίθηκε για την ουτοπία και τον υλισμό του, καθώς και για την παραμέληση της αξίας του ανθρώπου.

Στην Πρώτη Γενική Συνέλευση του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών

(Amsterdam 1948) οι τραυματικές εμπειρίες του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ήταν ακόμα νωπές στις μνήμες των ανθρώπων και ο ψυχρός πόλεμος είχε αρχίσει να ψυχραίνει τον κόσμο. Στη συνάφεια αυτή αναδείχθηκε σε κεντρικό ηθικό μοτίβο η υποστήριξη της ανθρώπινης ελευθερίας έναντι της κυριαρχίας του κράτους και των «ισχυρών συγκεντρώσεων δύναμης, η οποία στον καπιταλισμό είναι κυρίως οικονομικής υφής, ενώ στον κομμουνισμό πολιτικής και οικονομικής». Σύμφωνα με την Πρώτη Γενική Συνέλευση είναι λάθος, ότι πρέπει κανείς να επιλέξει ανάμεσα στον κομμουνισμό και το Laissez-faire του καπιταλισμού, γιατί:

> *«Και οι δύο έδωσαν υποσχέσεις, που δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν. Η κομμουνιστική ιδεολογία τονίζει την οικονομική δικαιοσύνη και υπόσχεται, ότι η ελευθερία θα έλθει αυτόματα με την ολοκλήρωση της επανάστασης. Ο καπιταλισμός τονίζει την ελευθερία και υπόσχεται, ότι η δικαιοσύνη θα ακολουθήσει ως αποτέλεσμα της ελεύθερης οικονομίας. Επίσης αυτή είναι μια ιδεολογία που αποδείχθηκε εσφαλμένη. Ανήκει στην ευθύνη των Χριστιανών να αναζητήσουν νέες δημιουργικές λύσεις, που δεν θα επιτρέπουν η δικαιοσύνη και η ελευθερία να αλληλοαναιρούνται».*

Η ιδέα της υπεύθυνης κοινωνίας προβλήθηκε ως ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσε να λάβει χώρα η αναζήτηση αυτή για νέες λύσεις. Η υπεύθυνη κοινωνία δεν κατανοήθηκε ως σχέδιο για ένα εναλλακτικό πολιτικό ή οικονομικό σύστημα, αλλά ως κριτήριο για την αξιολόγηση όλων των υπαρχόντων συστημάτων. Στην πορεία αναζήτησης μιας υπεύθυνης κοινωνίας σπουδαίο ρόλο έπαιξε η έννοια των «ενδιάμεσων αξιωμάτων» –δηλαδή ηθικά κριτήρια, τα οποία θα διαμεσολαβούσαν ανάμεσα στις βασικές πεποιθήσεις της χριστιανικής πίστης και τις ειδικές προκλήσεις των σύγχρονων ηθικών ζητημάτων. Η διατύπωση των ενδιάμεσων αξιωμάτων θα βοηθούσε να δημιουργηθεί με βάση τα εμπειρικά δεδομένα μια ευρεία συμφωνία ως προς την προτεινόμενη γενική κατεύθυνση.

Καθώς όμως όλο και περισσότερες Εκκλησίες από άλλα μέρη του κόσμου εκτός του Δυτικού γίνονταν μέλη του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών, μεταβαλλόταν η έμφαση στη συζήτηση των θεμάτων της κοινωνικής ηθικής. Οι συμβολές των Εκκλησιών του Νότου, που βρίσκονταν σε καταστάσεις μεταποικιακών επαναστατικών ζυμώσεων και ελπίδων, οδήγησαν στο να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή σε έννοιες όπως ανθρώπινη αξία και κοινωνική δικαιοσύνη. Οι Εκκλησίες αυτές έβλεπαν την έννοια της υπεύθυνης κοινωνίας, που μορφοποιήθηκε από τις Εκκλησίες των Δυτικών χωρών, οι οποίες βαθμιαία εξελίσσονταν κοινωνικά και οικονομικά σε κοινωνίες ευημερίας, ως ακατάλληλη για το δικό τους περιβάλλον. Στις νέες ανεξάρτητες χώρες οι ριζοσπαστικές αλλαγές δεν κατανοήθηκαν ως απειλή κατά της κοινωνικής δομής, αλλά περισσότερο ως πρόκληση και ως εκδήλωση του έργου του Θεού μέσα στην ιστορία, που έχει ως σκοπό την πραγματοποίηση της κοινωνικής δικαιοσύνης για όλους τους ανθρώπους.

Οι αλλαγές αυτές στην έμφαση έγιναν φανερές στο Παγκόσμιο Συνέδριο για την «*Εκκλησία και κοινωνία*» στη Γενεύη το 1966. Σε αυτό τονίστηκε ότι κανένα

επιμέρους οικονομικό σύστημα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως χριστιανικό και ότι δεν μπορεί να υπάρξει καμιά παγκόσμια συνταγή για την οικονομική ανάπτυξη.

Παρά την αδυναμία να σχεδιαστούν μοντέλα κοινωνίας που να είναι έγκυρα και εφαρμόσιμα παγκόσμια, η Πέμπτη Γενική Συνέλευση του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών (Nairobi 1975) προκάλεσε την αναζήτηση για μια δίκαιη, συμμετοχική και ικανή να επιβιώσει κοινωνία (JPSS). Κατά κάποια έννοια η JPSS ήταν η διάδοχος της υπεύθυνης κοινωνίας. Το θέμα όμως της ικανότητας επιβίωσης ήταν ένας νέος στόχος για το Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών. Η οικουμενική αυτή συζήτηση απαίτησε στην πράξη καινούριες προσπάθειες για την επεξεργασία των σχέσεων ανάμεσα στη δικαιοσύνη, την ειρήνη και την ικανότητα επιβίωσης και προκάλεσε επίσης το διάλογο για την αναγκαιότητα να διαμορφωθεί ένα νέο παράδειγμα για την πολιτική οικονομία. Αρκετές συμβολές στο θέμα αυτό πρόσφερε η συμβουλευτική ομάδα για οικονομικά ζητήματα του Π.Σ.Ε. (AGEM) με την έκδοση μιας σειράς μελετών για επείγοντα οικονομικά προβλήματα.

Παρόλο που αποδείχθηκε αδύνατο να επιτευχθεί συμφωνία μέσα στο Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών σε σχέση με τη JPSS, και ο ίδιος ο όρος πέρασε στο περιθώριο, τα προβλήματα αυτά καθεαυτά παρέμειναν στην ημερήσια διάταξη του Π.Σ.Ε. Η Έκτη Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε. (Vancouver 1983) υποστήριξε τα εξής: «Έχουμε ανάγκη από ηθικές κατευθύνσεις για μια συμμετοχική κοινωνία, που θέλει να είναι οικολογικά υπεύθυνη και οικονομικά δίκαιη, και μπορεί να αγωνίζεται αποτελεσματικά εναντίον των δυνάμεων, οι οποίες απειλούν την ανθρώπινη ζωή και θέτουν σε κίνδυνο το μέλλον μας». Με βάση την προοπτική αυτή η Γενική Συνέλευση κάλεσε το Π.Σ.Ε. «να συνδέσει τις Εκκλησίες-μέλη σε μια συνοδική διαδικασία αμοιβαίας υποχρέωσης (σύνδεσμος) για δικαιοσύνη, ειρήνη και διαφύλαξη της δημιουργίας» (JPIC). Ζητήματα που συνδέονται με την οικονομία είχαν σπουδαία θέση στην ημερήσια διάταξη της Παγκόσμιας Συνέλευσης για JPIC στη Σεούλ το 1990. Η Συνέλευση επιβεβαίωσε την προνομιακή εκλογή των φτωχών από τον Θεό και απέρριψε την ιδέα πως οτιδήποτε υπάρχει στη Δημιουργία είναι για να το εκμεταλλεύεται ο άνθρωπος. Μια από τις βασικές θέσεις που υιοθετήθηκαν αναφέρεται στη δίκαιη οικονομική δομή σε τοπικό, εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο για όλους τους ανθρώπους και την απελευθέρωση από το βάρος του εξωτερικού χρέους, το οποίο καθορίζει τη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων. Οι απαιτήσεις αυτές βρήκαν απήχηση στην Έβδομη Γενική Συνέλευση (Canberra 1991), η οποία διακήρυξε ότι «εξακολουθεί να υφίσταται μια σκανδαλώδης αδικία στη διεθνή κατανομή του εισοδήματος, της γνώσης, της δύναμης και του πλούτου», ότι «η πλήρως ανεύθυνη εκμετάλλευση της κτίσης συνεχίζεται» και ότι «η οικονομία της αγοράς είναι απόλυτα απαραίτητο να μεταρρυθμιστεί».

Από τις βασικές αρχές στην πράξη - ορισμένοι οδοδείκτες (κριτήρια)

Από την ιστορία του οικουμενικού διαλόγου για την οικονομική ζωή μπορούμε να μάθουμε, ότι δεν μπορούμε και ούτε θα έπρεπε να αναζητήσουμε να μετατρέψουμε βασικές πεποιθήσεις της χριστιανικής πίστης σε πολιτικο-οικονομικά μοντέ-

λα ή κοινωνικούς σχεδιασμούς με παγκόσμια ισχύ και εφαρμογή. Η οικονομική πολιτική και τα οικονομικά μοντέλα πρέπει να είναι προσαρμοσμένα στη συνάφειά τους και να λαμβάνουν υπόψη τους τις εκάστοτε ιστορικές, κοινωνικές και πολιτιστικές καταστάσεις. Θεολογικά θεμελιωμένες αρχές πρέπει να συνδυάζονται με εμπειρικές έρευνες των σύγχρονων και συγκεκριμένων προβλημάτων. Αυτό όμως δεν σημαίνει, ότι ένας παγκόσμιος οργανισμός, όπως το Π.Σ.Ε., δεν θα μπορούσε να πει τίποτε σημαντικό για τις τοπικές καταστάσεις. Πιστεύουμε ότι υπάρχουν γενικές αρχές και κριτήρια, που μπορούν να λειτουργήσουν ως άγκυρα και ως πυξίδα σε κάθε κοινωνική συνάφεια και σε κάθε πολιτισμό. Στη συνέχεια θα αναφερθούν τέσσερις τέτοιοι οδοδείκτες (κριτήρια), που μπορούν να μας οδηγήσουν, όταν μεταβαίνουμε από τις γενικές αρχές στην πράξη.

1. Η «καλή λίαν» δημιουργημένη τάξη και η ευθύνη γι' αυτήν, που μεταβιβάστηκε στην ανθρωπότητα

Στη διήγηση της Γένεσης για τη δημιουργία, κάθε «ημέρα» τελειώνει με την επιβεβαίωση, ότι ο Θεός είδε πως ό,τι δημιούργησε ήταν «καλό». Ο Δημιουργός εγκρίνει και επικυρώνει την ορθότητα αυτού που μόλις ήρθε στο είναι. Οι Χριστιανοί, που γνώρισαν την αγάπη του Θεού, η οποία αποκαλύφθηκε εν Χριστώ, καταφάσκουν ότι η δημιουργημένη τάξη (με όλες τις αντιφάσεις της) είναι κατά βάση ορθή και καλή και έχει τη δυνατότητα να μετάσχει στην αγάπη του Θεού, που περιβάλλει όλο τον κόσμο. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την ανθρωπότητα, η οποία παρουσιάζεται στη Γένεση ως πραγματοποίηση του θείου σχεδίου να δημιουργήσει τον άνθρωπο «κατ' εικόνα» του –μια πολυσυζητημένη έκφραση, η οποία συχνά κατανοείται ότι δηλώνει πως μόνον οι άνθρωποι έχουν την ικανότητα για πλήρεις προσωπικές σχέσεις και ηθικά υπεύθυνες αποφάσεις. Με τον τρόπο αυτό επιβεβαιώνεται κατά βάση η ανθρώπινη ευθύνη και στον οικονομικό τομέα.

Αλλά όπως το κεφ. 1 της Γένεσης ακολουθείται από το κεφ. 3, έτσι κάθε τέτοια κατάφαση πρέπει άμεσα να αξιολογηθεί με τη συνειδητοποίηση –η οποία ανάγεται στους αρχαίους Εβραίους– της παρουσίας και παγκοσμιότητας της αμαρτίας (προπατορική αμαρτία). Στην πορεία της ιστορίας άνδρες και γυναίκες και μεγαλύτερες ομάδες ανθρώπων εκδήλωσαν την έμφυτη τάση να επιλέγουν ό,τι εξυπηρετεί τους ίδιους και το συμφέρον τους, παρά να σκέπτονται τι θα μπορούσε να διακονήσει το καλό όλων ή το θέλημα του Θεού και την παραπέρα πραγματοποίηση του σχεδίου του που καταφάσκει στη ζωή. Ο Παύλος εκφράζει όλα αυτά πολύ χαρακτηριστικά:

> *«Εὑρίσκω ἄρα τόν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοί ποιεῖν τό καλόν, ὅτι ἐμοί τό κακόν παράκειται· συνήδομαι γάρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατά τόν ἔσω ἄνθρωπον, βλέπω δέ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσίν μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καί αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου» (Ρωμ 7,21-23)*

Οι οικονομικές αποφάσεις δεν είναι δυνατό να εξαιρεθούν από την πραγματικότητα αυτή

Αλλά για το Χριστιανό αποτελεί βασική πεποίθηση, ότι την άρνηση της θείας δικαιοσύνης από τον άνθρωπο, που έρχεται μετά τη βασική κατάφαση του Δημιουργού, ακολουθεί η οριστική κατάφαση, την οποία εκφράζει ο Θεός με το Σταυρό και την Ανάσταση του Ιησού και με την οποία δωρίζεται η σωτηρία μέσω του ενός που μαρτύρησε και υπέστη τα χειρότερα που θα μπορούσαν να του κάνουν οι άνθρωποι, χωρίς να αποστεί από τη δική του πλευρά από την αγαπητική σχέση με τον Πατέρα του. Αν και είμαστε άξιοι κάθε τιμωρίας για την καταστροφή που έχουμε επιφέρει στον κόσμο με την εγωιστική και κυριαρχική πρακτική μας, ο Θεός μπορεί μέσω του Χριστού να μας οδηγήσει στη μετάνοια, να μας αποδεχθεί και να μας απελευθερώσει σε μια κοινωνία συν-δημιουργικής ευθύνης.

Εκείνο που συμφιλιώνει μεταξύ τους τα επίπεδα που ευρίσκονται σε διάσταση μέσα μας, και κατά το δυνατόν μέσα στους θεσμούς και τις κοινωνικές δομές που ενσωματώνουν τις αποφάσεις μας και κατευθύνουν τις κοινές μας δυνάμεις, είναι το Άγιο Πνεύμα, που παρέχει τη νέα ζωή, μάλιστα εν μέσω του θανάτου. Αυτό το Πνεύμα βρίσκεται πάνω από όλα όσα εμείς κάνουμε, χωρίς να αναιρεί τη ρευστή ανθρώπινη ελευθερία, αλλά φροντίζοντας έτσι ώστε η αγάπη του Θεού να βρίσκει μαρτυρία και ανταπόκριση. Δεν μπορούμε να γνωρίσουμε με βεβαιότητα περισσότερα για το θέλημα του Θεού από όσα είδαμε στο πρόσωπο του Χριστού, αλλά μπορούμε να αφήσουμε τους εαυτούς μας να δεχθούν το φωτισμό του Αγίου Πνεύματος, το οποίο μας βοηθά να διακρίνουμε τα σημεία των καιρών.

Η πρόνοια του Θεού για τη δημιουργία, με τις λεπτές ισορροπίες και τις αμοιβαίες εξαρτήσεις της, αναθέτει στους ανθρώπους την ευθύνη να συμμετάσχουν στη φροντίδα αυτή, να μετανοήσουν για την εγωιστική και βίαιη συμπεριφορά εναντίον των άλλων και της φύσης και ενεργητικά να ταχθούν υπέρ της εκπλήρωσης του σχεδίου του Θεού να δημιουργηθεί πληρότητα ζωής για όλους. Όταν άνθρωποι πεινούν, αυτό είναι εξίσου «πνευματικό» όσο και «οικονομικό» πρόβλημα. Όταν εμείς διαταράσσουμε τις λεπτές ισορροπίες επάνω στον πλανήτη με τα βιομηχανικά απόβλητα, τότε από τη μια προσβάλλουμε το σχέδιο του Θεού για τη γη και από την άλλη θέτουμε σε κίνδυνο το ίδιο το μέλλον μας. Όταν άνθρωποι αρνούνται τις βασικές απαιτήσεις για μια αξιοπρεπή ανθρώπινη ζωή σε συνανθρώπους τους (διατροφή, ενδυμασία, κατοικία, οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις, σχολική μόρφωση και η δυνατότητα δημιουργικής συμμετοχής στην οικοδόμηση του κοινού μέλλοντος), τότε αυτό δεν είναι απλώς μια οικονομική απόφαση συνδεδεμένη με τη συγκεκριμένη κατάσταση, αλλά άρνηση της «εικόνας του Θεού».

2. Η αναφαίρετη αξία και ελευθερία κάθε ανθρώπου και όλης της ανθρωπότητας

Στην ιστορία της δημιουργίας στη Γένεση παρουσιάζεται η δημιουργία του ανθρώπου, άνδρα και γυναίκας, ως το αποκορύφωμα της δημιουργίας. Αλλά και στις εξελικτικές θεωρίες εκπροσωπείται η άποψη, ότι με τον άνθρωπο η φυσική

τάξη ανέρχεται σε μια νέα βαθμίδα αυτοκατανόησης και υπευθυνότητας. Έχουμε προικιστεί με την ικανότητα να σχηματίζουμε συνειδητά σχέσεις και να λαμβάνουμε αποφάσεις, των οποίων τα βάρη και τις συνέπειες καθ' ολοκληρίαν δεν μπορούμε να παραβλέψουμε, αλλά πρέπει να αναλάβουμε.

Επιπλέον, παρόλο που οι άνθρωποι συχνά αποφασίζουν και επιλέγουν ό,τι είναι καταστροφικό και αντίκειται στο θέλημα του Θεού, αυτή η δυνατότητα είναι αναγκαία συνέπεια της υψηλής αξίας της ελευθερίας μας να αποφασίζουμε. Αυτή η «αλληλεγγύη στην αμαρτία» υπενθυμίζει ότι έχουμε δημιουργηθεί για κάτι περισσότερο και ανώτερο απ' ότι οι κανονικές εμπειρίες μας φέρνουν τον ένα κοντά στον άλλο, και αυτή, κατά παράδοξο τρόπο, παραπέμπει στο χαρμόσυνο μήνυμα της βασιλείας του Θεού. Η αξία και η ελευθερία του ανθρώπου είναι δωρεές του Θεού και γι' αυτό δεν μπορούν ποτέ να παραμορφωθούν πλήρως, ούτε όταν άνθρωποι κακοποιούν ο ένας τον άλλο ούτε όταν συνεχίζουν να επιλέγουν το κακό που καταστρέφει τους ίδιους. Αυτό ισχύει ομοίως για τις συλλογικές και κοινωνικές πραγματικότητες της ανθρώπινης ζωής. Η δωρεά της ελευθερίας του ανθρώπου πρέπει να βλέπεται σε συνδυασμό με την ευθύνη για τα άλλα μέλη της ανθρώπινης κοινότητας και για όλη τη δημιουργία.

3. Η φροντίδα του Θεού και η διαθήκη εν Χριστώ ισχύουν για όλη την ανθρωπότητα και καταστρέφουν όλους τους περιορισμούς που έχουμε οικοδομήσει μεταξύ μας

Ο Θεός εν Χριστώ απλώνει το χέρι σε όλη την ανθρωπότητα και προσφέρει πλουσιοπάροχα την αγάπη και την κοινωνία του στους ανθρώπους, χωρίς προηγουμένως να απαιτεί την εκπλήρωση οποιασδήποτε προϋπόθεσης. Η αγάπη του αυτή προσφέρεται αδιάκριτα σε όλους, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη εθνικότητα, φυλή, κοινωνική τάξη, φύλο ή θρησκεία. Πραγματικά ένα από τα αξιοσημείωτα αποτελέσματα της αγάπης αυτής είναι ότι γκρεμίζει όλους τους περιορισμούς που οι άνθρωποι εγείρουν ολοένα μεταξύ τους. Επιπλέον η αγάπη του Θεού αναφέρεται στους ανθρώπους όλων των εποχών, από την εποχή των προγόνων μας, για τους οποίους μπορούμε να γνωρίζουμε κάτι, μέχρι την εποχή των παιδιών μας και των εγγονών μας, για τους οποίους μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε. Η δική μας κύρια απάντηση, είτε τη δίνουμε συνειδητά μέσα στα πλαίσια αυτής της διαθήκης είτε όχι, συνίσταται στο να ακολουθήσουμε αυτή την αγάπη, να αποδεχθούμε τις προτροπές της και να εκπληρώσουμε τις απαιτήσεις της.

Φυσικά όλα τα παραπάνω είναι πιο εύκολο να ειπωθούν παρά να εφαρμοστούν. Ιδιαίτερα στα πλαίσια της οικονομικής ζωής καταστρέφονται σταθερά οι σχέσεις για τα πλεονεκτήματα μιας συγκεκριμένης ομάδας σε βάρος άλλων. Συνήθως οικονομικές πολιτικές και δομές χωρίζουν παρά ενώνουν· έτσι παραγνωρίζεται ότι η αγάπη του Θεού απευθύνεται σε όλους.

4. Ο σπουδαιότερος γνώμονας για τις διανθρώπινες σχέσεις και τη συμπεριφορά των ανθρώπων μεταξύ τους είναι η δικαιοσύνη του Θεού, την οποία μπορούμε να ανακαλύψουμε μέσα από την προνομιακή εκλογή των φτωχών

Ο τελευταίος, αλλά βέβαια όχι λιγότερο σπουδαίος οδοδείκτης που πρέπει να αναφερθεί εδώ είναι η έννοια της δικαιοσύνης. Η λέξη «δικαιοσύνη» είναι μία από αυτές τις επικίνδυνα αφηρημένες έννοιες –τόσο στην οικονομία όσο και στη φιλοσοφία– που μπορεί τόσο πολύ να παραμορφωθεί, ώστε να σημαίνει ποικίλα πράγματα. Συχνά, η δικαιοσύνη ορίζεται ως το δικαίωμα να λάβει κάποιος ό,τι του ανήκει. Η βιβλική έννοια της δικαιοσύνης είναι περισσότερο πλούσια και αναφέρεται πρωτίστως και συνεχώς στη δικαιοσύνη του Θεού, που αποκαλύπτεται μέσα στην ιστορία της ανθρωπότητας. Η βιβλική δικαιοσύνη αναφέρεται στις σωστές σχέσεις μεταξύ του Θεού και του ανθρώπου, μεταξύ των ανθρώπων και μεταξύ του ανθρώπου και της δημιουργίας ως όλου. Η δικαιοσύνη απαιτεί υπευθυνότητα και αμοιβαία υποχρέωση και δεν αναφέρεται απλώς στα «δικαιώματα», που μπορεί να απαιτήσει ο ένας απέναντι στον άλλο. Η συμφωνία του ουρανίου τόξου (*Γεν* 9,13) αποδεικνύει ότι η ευτυχία του καθενός εξαρτάται από την ευτυχία του άλλου. Η δίκαιη δράση του Θεού καλεί όλη την ανθρωπότητα να συμμετάσχει στην υπεύθυνη προσπάθεια για εδραίωση αρμονικών σχέσεων.

Η εκμετάλλευση, η κυριαρχία και η καταπίεση καταστρέφουν τη συμφωνία της αμοιβαίας υπευθυνότητας και διασπούν τις αρμονικές σχέσεις, στις οποίες μας προσκαλεί ο Θεός. Σε τέτοιες καταστάσεις το πράττειν κατά δικαιοσύνη σημαίνει διάσωση και αντίσταση, επίπληξη και επανόρθωση. Η δικαιοσύνη του Θεού για τους καταπιεσμένους σημαίνει απελευθέρωση από την καταπίεση (βλ. λ.χ. *Εξόδ* 3, 15), ενώ για τους καταπιεστές επίπληξη και αποκατάσταση της αδικίας (βλ. λ.χ. *Λκ* 19, 8).

Επειδή ο αγώνας του ανθρώπου για δικαιοσύνη μπορεί να είναι μόνο ατελής και εν μέρει επιτυχής, απαιτείται η συνεχής αυτοανάλυση και αυτοδιόρθωση. Εξάπαντος ένα πράγμα είναι σαφές: μια γνήσια συνειδητοποίηση της δικαιοσύνης του Θεού πρέπει να αρχίζει με την υποχρέωση να αφουγκραστεί κανείς το φτωχό, τον καταπιεσμένο και τον αδύνατο (*Ιερ* 22, 16). Αυτή η «προνομιακή εκλογή των φτωχών» είναι σταθερά θεμελιωμένη στη Βίβλο και εκφράζεται καλύτερα στην παράδοση των Πατέρων της Εκκλησίας. Ως εκ τούτου κάθε οικονομική πολιτική και κάθε οικονομικό σύστημα πρέπει να εξετάζεται με βάση την προοπτική αυτή, ποιες δηλαδή επιπτώσεις έχει στην κατάσταση των φτωχών. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Θεός μισεί τους «μη-φτωχούς», ή ότι οι Χριστιανοί θα έπρεπε να κάνουν κάτι τέτοιο, αλλά ότι η πραγματική εμπειρία των θυμάτων της εκμετάλλευσης και καταπίεσης είναι το αποφασιστικό κριτήριο, για να μπορεί να διακρίνει κανείς τις δυνάμεις που βρίσκονται στα πράγματα. Το να αποφασίζει κανείς με βάση την προνομιακή εκλογή των φτωχών δε σημαίνει απλώς να κάνει κάτι *για* τους πτωχούς, αλλά επίσης να αγωνίζεται *μαζί* με αυτούς και να δημιουργεί δυνατότητες –μέσω της Εκκλησίας και άλλων τρόπων– με τις οποίες θα μπορούν αυτοί να ακουστούν, έτσι ώστε ο αγώνας τους για δικαιοσύνη να αποκτήσει ισχύ και προωθητική δύναμη. Όλα αυτά έχουν ιδιαίτερη σπουδαιότητα, γιατί –όπως θα δειχθεί στο επόμενο κεφάλαιο– οι σκληρές πραγματικότητες της φτώχειας και το αυξανόμενο χάσμα ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς είναι οι σοκαριστικές και απαράδεκτες συνέπειες του τρόπου με τον οποίο οι κυρίαρχες δυνάμεις οργανώνουν την κοινωνία.

Ερωτήματα προς μελέτη

1. Πώς θα μπορούσατε να ορίσετε την «οικονομία» με βάση τις καθημερινές σας εμπειρίες; Ποιες αξίες προϋποτίθενται με αυτόν τον ορισμό;

2. Η ελληνική λέξη «οίκος» είναι η ρίζα της λέξης «οικονομία». Την ίδια ρίζα έχουν και οι λέξεις «οικολογία» και «οικουμενικός». Τι εξυπονοούν οι λέξεις αυτές για τη φύση ή τα χαρακτηριστικά του νοικοκυριού της ανθρώπινης οικογένειας;

3. Ολοένα γίνεται φανερό, ότι τα «οικονομικά προβλήματα» σχετίζονται με τη συνεχώς αυξανόμενη αναπόφευκτα αλληλεξάρτηση στα πλαίσια μιας ολοφάνερα άνισης κατανομής της δύναμης. Ποια συγκεκριμένα παραδείγματα βρίσκετε στον τόπο που ζείτε, τα οποία ενισχύουν την παραπάνω θέση;

4. Δώστε ένα συγκεκριμένο παράδειγμα από την προσωπική σας εμπειρία για οικονομικές αποφάσεις, στις οποίες βασικές αξίες διαδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλο. Καθορίστε τις αξίες που προσδιόρισαν τις αποφάσεις αυτές. Ποιο ήταν το ανθρώπινο κόστος; Ποιος το πλήρωσε; Με ποιους τρόπους;

5. Πώς αντιλαμβάνεται η Εκκλησία σας τη σχέση της πίστης με τα οικονομικά προβλήματα; Με ποιους τρόπους αντιδρά η Εκκλησία σας στις αρνητικές επιπτώσεις που έχει το οικονομικό σύστημα επάνω στους φτωχούς και τους περιθωριοποιημένους;

6. Και τα δύο οικονομικά συστήματα, του κομμουνισμού και του καπιταλισμού, αποδείχθηκαν ελλιπή. Ποια κριτήρια θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν για να προσδιοριστεί η αξία και η αποδοτικότητα ενός οικονομικού συστήματος;

7. Στο κεφάλαιο II παρουσιάζονται τέσσερα κριτήρια («οδοδείκτες») για την αξιολόγηση των οικονομικών συστημάτων. Με ποιους τρόπους θα μπορούσαν τα κριτήρια αυτά να εκφραστούν συγκεκριμένα στην οικονομική ζωή;

8. «Όταν άνθρωποι πεινούν, αυτό είναι ακριβώς ένα "πνευματικό", καθώς και ένα "οικονομικό" πρόβλημα». Συζητήστε τη θέση αυτή με αναφορά στη δική σας τοπική κατάσταση.

III. Η παγκόσμια οικονομία σήμερα: Προβληματική

Περίληψη

Το κεφάλαιο III επισημαίνει εννέα προβλήματα, που προκαλούν τις Εκκλησίες και τους Χριστιανούς να ασχοληθούν με οικονομικά ζητήματα. Τα εν λόγω προβλήματα εμφανίζονται μέσα στο παγκόσμιο γίγνεσθαι, που τα επηρεάζει με τρεις τρόπους: 1) Η αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση των οικονομικών συστημάτων οδηγεί σε μια ολοκληρωτική σύνδεση των τοπικών και διεθνών διαστάσεων των προβλημάτων, τα οποία πρέπει να αναχθούν σε διεθνές επίπεδο. 2) Οι πρόσφατες οικονομικές και πολιτικές αλλαγές δημιούργησαν μια νέα παγκόσμια κατάσταση με τα προβλήματα και τις δυνατότητες που παρουσιάζονται από συστήματα που βρίσκονται σε κατάσταση κατάρρευσης και/ή μεταβολής. 3) Η αλληλοσύνδεση όλων αυτών των προβλημάτων καθιστά πιο περίπλοκη την αναζήτηση λύσεων για καθένα από αυτά.

Το κείμενο αυτό επισημαίνει και περιγράφει σύντομα μερικά από τα πιο σπουδαία προβλήματα στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας, τα οποία απαιτούν συγκεκριμένη έρευνα και προσεκτική ανάλυση με σκοπό να δημιουργηθούν νέες δυνατότητες για συλλογική αντιμετώπισή τους από όλους τους εμπλεκόμενους ανθρώπους, και όχι μόνο από τους Χριστιανούς.

Αναπόφευκτα, σε μια συνοπτική παρουσίαση σύνθετων πραγματικοτήτων υπάρχει ιδιαίτερη συμπάθεια και επιλεκτικότητα, αλλά το κείμενο που ακολουθεί αντικατοπτρίζει τις γνώσεις πολλών διαφορετικών προσώπων από πολλές διαφορετικές κοινωνικές συνάφειες. Μάλιστα θα μπορούσαν από κάποια άποψη να εξειδικευτούν μερικές από τις γενικές εκφράσεις που περιέχονται σε αυτό. Παρόλα αυτά δεν θα έπρεπε να χάσουμε από τα μάτια μας την πραγματικότητα, ότι εδώ πρόκειται για επείγοντα προβλήματα, τα οποία δεν μπορούμε να παραβλέψουμε, να παραμερίσουμε ή να επικαλύψουμε παρά μόνο με δική μας βλάβη.

Οι ακόλουθες σελίδες ασχολούνται με παγκόσμιες πραγματικότητες που είναι συνδεδεμένες μεταξύ τους και γι' αυτό απαιτούν παγκόσμιου χαρακτήρα αντιμετωπίσεις και λύσεις. Ίσως ακούγεται ως κάτι μη ρεαλιστικό, να μιλά κανείς με τέτοιους όρους, όταν σκεφθεί, ότι το «κανονικό» πεδίο σκέψης και δράσης των περισσότερων ανθρώπων περιορίζεται σε μικρές ενότητες, όπως οικογένεια, χωριό, γενεά, πόλη ή περιφέρεια και ότι η δύναμη λήψης αποφάσεων –όπως επίσης η δύναμη να επηρεαστούν με εκπαιδευτικές και ιδεολογικές διαδικασίες οι αποφάσεις– ανήκει στα εθνικά κράτη, των οποίων το συλλογικό φόρουμ στα πλαίσια του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών απέχει πολύ από το να καταστεί πρόδρομος μιας παγκόσμιας κυβέρνησης. Ένα ακόμα χαρακτηριστικό στοιχείο της εποχής μας, που δεν μπορεί να παραβλεφθεί, είναι ότι η τάση για ολοένα αυξανόμενη «διεθνοποίηση» φαίνεται αναπότρεπτη. Για παράδειγμα, η οικολογική μόλυνση δεν περιορίζεται από εθνικά όρια. Το ίδιο ισχύει για το AIDS και τα προβλήματα των ναρκωτικών. Τα παγκόσμια

προβλήματα λοιπόν πρέπει να αντιμετωπιστούν ως τέτοια, όπως ακριβώς είναι, παρότι είναι δύσκολο να γνωρίζει κανείς εκ των προτέρων πώς θα τα λύσει.

Φαίνεται κατά το 1992 να υπάρχει ένα διάχυτο αίσθημα, ότι ζούμε στην ιστορία σε έναν «καιρό», σε μια ιδιαίτερα έντονη στιγμή που ευνοεί νέους σχεδιασμούς και αποφάσεις· μια στιγμή που δεν πρέπει να την αφήσουμε ανεκμετάλλευτη, εάν το μέλλον πρέπει να αντιστοιχεί με αυτό που μπορούμε να γνωρίσουμε ασαφώς ως την υπόσχεσή του, αντί ασταμάτητα να κατευθυνόμαστε στην πολύ πιθανή καταστροφή. Το αίσθημα αυτό, ότι έχουμε φθάσει στον κατάλληλο «καιρό», έχει κάποια σχέση από τη μια με τον υψηλό συμβολισμό του έτους 1992, εξαιτίας του εορτασμού των 500 ετών του ταξιδίου του Χριστόφορου Κολόμβου και των τραγικών συνεπειών του, και από την άλλη με τις επικείμενες αλλαγές όσον αφορά την αδιαμφισβήτητη ηγεμονία των επιμέρους εθνικών κρατών εντός της Δυτικο-Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, και το ερώτημα τι μπορεί να σημαίνουν αυτές για τις χώρες του Νότου. Το αίσθημά μας, ότι αυτή είναι η κατάλληλη χρονική στιγμή, σχετίζεται ακόμα με τη σύνθεση διευκόλυνσης και φροντίδας, που διαισθάνεται όλος ο κόσμος μετά την εσωτερική κατάρρευση της κομμουνιστικής «υπερδύναμης» της Σοβιετικής Ένωσης και του «μπλοκ» των δορυφορικών της κρατών, καθώς και με το συνδεδεμένο με αυτήν τέλος της αντιπαράθεσης «Ανατολής» και «Δύσης». Η αντιπαράθεση αυτή κυριάρχησε σε όλο τον κόσμο από το τέλος του Β΄ παγκοσμίου πολέμου και παραμόρφωσε την αντίληψή του, επειδή είχε παγιωθεί. Στην ανθρωπότητα παρέχεται (για πόσο όμως ακόμα;) ένα παράθυρο ευκαιρίας όχι μόνο για να αναπτύξει νέες στρατηγικές στο πεδίο της συλλογικής ασφάλειας, αλλά κυρίως για να σχεδιάσει σε ευρύτερο πεδίο και με βάση τις απαιτήσεις της ειρήνης τις συλλογικές προτεραιότητες και πολιτικές πέρα από τις στενές πολιτικές και οικονομικές σκοπιμότητες.

1. Το εντυπωσιακό μέγεθος της «απόλυτης φτώχειας» και της αδιαφορίας απέναντι σε αυτό

Σύμφωνα με έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας, περισσότερο από το ένα τέταρτο του πληθυσμού της γης –δηλαδή μεταξύ 1,2 και 1,3 δισεκατομμυρίων ανθρώπων– ζουν σε απόλυτη φτώχεια. Ο σαφέστερος δείκτης γι' αυτό είναι η πείνα, η απόλυτη στέρηση βασικής διατροφής. Ένας άλλος είναι η αρρώστια, που συχνά οφείλεται σε έλλειψη τόσο στοιχειωδών αναγκών όπως το καθαρό νερό (έχει υπολογιστεί ότι δύο δισεκατομμύρια άνθρωποι δεν έχουν υγιεινό πόσιμο νερό). Εξετάζοντας κανείς πέρα από αυτά τις ανάγκες για ένδυση και κατοικία, έρχεται σε μια θεματική περιοχή, όπου οι ανάγκες ποικίλλουν σύμφωνα με το κλίμα και τον πολιτισμό. Οι ανάγκες για μόρφωση και επικοινωνία είναι επίσης ποικίλες, αλλά οπωσδήποτε είναι σπουδαίες. Η απόλυτη φτώχεια αποτελεί καταπάτηση του πιο βασικού όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων: του δικαιώματος στο δώρο της ίδιας της ζωής.

Παρόμοιες πηγές (λ.χ. *Human Development Report* –Έκθεση ανθρώπινης ανάπτυξης– 1990, Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών) υπολογίζουν ότι περίπου 900 εκατομμύρια άνθρωποι δεν μπορούν να διαβάσουν και να

γράψουν, ότι ένα στα τρία παιδιά που γεννιούνται ζωντανά υποφέρει από υποσιτισμό για κάποιο χρονικό διάστημα στα πέντε πρώτα χρόνια της ζωής του και ότι κάθε χρόνο το λιγότερο 14 εκατομμύρια από αυτά τα παιδιά πεθαίνουν από πείνα. Και αυτά συμβαίνουν σε μια εποχή της παγκόσμιας ιστορίας, κατά την οποία το να δημιουργηθούν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διασφάλιση του ελαχίστου ορίου διαβίωσης για όλους βρίσκεται πλήρως (έστω κι αν δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί αμέσως) μέσα στα πλαίσια των δυνατοτήτων της παγκόσμιας κοινότητας. Η σιωπηρή αποδοχή από εμάς αυτής της κατάστασης δεν συμβάλλει στην ατροφία του έμφυτου συναισθήματος της συμπάθειας, και κυρίως της αλληλεγγύης μας;

2. Η αυξανόμενη ανισότητα μεταξύ πλουσίων και φτωχών

Το κεντρικό θέμα αυτού του κειμένου είναι η επιδείνωση των σχέσεων ανάμεσα στις πλουσιότερες χώρες του «Βορρά» και τις φτωχότερες του «Νότου». Φυσικά οι δύο αυτοί όροι αποτελούν γενικεύσεις, από τις οποίες υπάρχουν πολλές σπουδαίες εξαιρέσεις. Αλλά δεν μπορεί να υπάρχει καμιά αμφιβολία, ότι το πιο χτυπητό χαρακτηριστικό γνώρισμα της σύγχρονης παγκόσμιας οικονομίας σχετίζεται άμεσα με αυτή τη διαφοροποίηση.

Από το 1960 μέχρι το 1989 οι χώρες με το πιο πλούσιο 20% του παγκόσμιου πληθυσμού αύξησαν τη συμμετοχή τους στο συνολικό Α.Ε.Π. (ακαθάριστο εγχώριο προϊόν) από 70,2% σε 82,7%. Οι χώρες με το πιο φτωχό 20% του παγκόσμιου πληθυσμού είδαν τη συμμετοχή τους να πέφτει από 2,3% στο 1,4% (*Human Development Report* –Έκθεση ανθρώπινης ανάπτυξης– 1992, Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών). Οι αριθμοί αυτοί αποκρύπτουν το πραγματικό μέγεθος της αδικίας, επειδή στηρίζονται στο μέσο κατά κεφαλή εισόδημα των πλουσίων και των φτωχών χωρών· μέσα σε κάθε επιμέρους χώρα όμως υπάρχουν μεγάλες ανισότητες μεταξύ των πλουσίων και των φτωχών ανθρώπων.

Η σχέση μεταξύ πλούσιου και φτωχού μέσα σε μια χώρα, τόσο στο Νότο όσο και στο Βορρά, δεν διαφέρει πολύ από τη διεθνή εικόνα. Από στοιχεία του Γραφείου Ομοσπονδιακού Προϋπολογισμού των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής συνάγεται ότι από το 1977 μέχρι το 1989 το μερίδιο του εθνικού εισοδήματος που ανήκει στο πιο πλούσιο 1% των οικογενειών των Η.Π.Α. ανήλθε από το 9% στο 13%. Για τη μέση οικογένεια της πλουσιότερης αυτής ομάδας το συνολικό εισόδημα ανήλθε κατά την περίοδο αυτή στο 70%, ενώ για τη μέση αμερικανική οικογένεια της μεσαίας εισοδηματικής ομάδας το εισόδημα αυξήθηκε μόνο κατά 4%. Οι πιο φτωχοί, 40% όλων των οικογενειών, έπρεπε να αποδεχθούν μια πραγματική μείωση του εισοδήματός τους.

Για το Νότο έχει υπολογιστεί (σύμφωνα με την έκθεση της Ολλανδικής Κυβέρνησης, *A World of Difference*, 1991), ότι περίπου ένα τρίτο του πιο πλούσιου 20% του παγκόσμιου πληθυσμού ζει στις χώρες αυτές. Ταυτόχρονα όμως οι φτωχότεροι, 40% του συνολικού παγκόσμιου πληθυσμού, είναι χωρίς εξαίρεση κάτοικοι των αναπτυσσόμενων χωρών του Νότου.

Έτσι η διεθνής διχοτομία είναι σύνθετη –το ρήγμα μεταξύ των επιμέρους

ομάδων κρατών αυξάνει παντού, ενώ η συγκέντρωση της φτώχειας αυξάνει σχεδόν σε κάθε χώρα. Η κατάσταση αυτή δεν είναι βέβαια το αποτέλεσμα φυσικών συνθηκών ή φυσικών καταστροφών (παρότι και αυτές παίζουν ένα ρόλο)· κυρίως είναι συνέπεια της άνισης κατανομής της δύναμης, που ενισχύει τις αποκλίσεις αυτές.

Η οικονομική δύναμη είναι στενά συνδεδεμένη με τον κληρονομημένο πλούτο, την πολιτική δύναμη, την επιστημονική και τεχνολογική γνώση και τη στρατιωτική δύναμη. Κατά το παρελθόν, η δύναμη αυτή ήταν περιορισμένη σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές, αλλά στο σημερινό κόσμο τέτοια όρια χάνουν τη σημασία τους. Ένα παράδειγμα γι' αυτό αποτελεί η αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση των αγορών. Η παραγωγή, η επένδυση, η χρηματοδότηση και το εμπόριο έχουν αναχθεί σε παγκόσμιες πραγματικότητες· αμιγώς τοπικές αγορές σχεδόν δεν υπάρχουν πια –πράγμα που φυσικά περιορίζει τις δυνατότητες για την άσκηση ανεξάρτητων εθνικών πολιτικών. Δεν είναι κανένα θαύμα, το ότι βλέπουμε ιδιαίτερα μεταξύ των πλουσίων χωρών την εμφάνιση τριών μεγάλων οικονομικών μπλοκ: της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, της Βόρειας Αμερικής (με το Μεξικό ρυμουλκούμενο) και της Ιαπωνίας (σε στενή σύνδεση με τη Νότια Κορέα, την Ταϊβάν και –μέχρι το 1997– το Χονγκ Κονγκ). Αυτό είναι προάγγελος της ανάπτυξης μιας παγκόσμιας οικονομίας δύο ταχυτήτων, όπου οι τρεις αυτές περιοχές θα βρίσκονται σε μια γρήγορη γραμμή και οι περισσότερες από τις άλλες σε μια βραδεία, στην οποία θα μένουν συνεχώς πίσω, μέχρις ότου τελικά θα αποκλειστούν από το κυρίαρχο οικονομικό σύστημα.

Μια από τις βασικές αιτίες αυτού του χάσματος είναι η συνεχής πτώση των «διεθνών τιμών» των περισσότερων προϊόντων του Νότου. Η ευθύνη γι' αυτό αποδίδεται στους «όρους του εμπορίου»· στην πραγματικότητα όμως οι τιμές καθορίζονται είτε με την πίεση που ασκούν οι μεγάλες ομάδες χρηστών του Βορρά στους παραγωγούς των πρώτων υλών είτε με την εφεύρεση νέων τεχνητά δημιουργημένων προϊόντων –σχεδόν πάντοτε στα επιστημονικά εργαστήρια του Βορρά– που επιτρέπουν στις οικονομικές δυνάμεις του Βορρά απλώς να αφήνουν τους εταίρους τους στο Νότο να πέσουν. Από το 1980 μέχρι το 1988 οι πραγματικές τιμές των αγαθών (εκτός από το πετρέλαιο) που εξάγονται από τις αναπτυσσόμενες χώρες μειώθηκαν περίπου 40%. Μόνο κατά το 1990 οι τιμές 34 αγαθών που αναφέρονται από το IMF Special Drawing Rights (μια επιτροπή που μελετά τις διακυμάνσεις του δολαρίου) μειώθηκαν περαιτέρω κατά 13%. Οι χώρες που βρίσκονται σε δυσμενή θέση πρέπει να διαθέτουν όλο και μεγαλύτερα τμήματα του εδάφους και του εργατικού δυναμικού τους, για να εξάγουν προϊόντα ή ορυκτά, που όμως φέρνουν συνεχώς λιγότερα ποσά σκληρών νομισμάτων. Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα οι διεθνείς τιμές για τα βιομηχανικά προϊόντα, που παράγονται στο Βορρά και τα οποία έχει ανάγκη να εισάγει ο Νότος, ανήλθαν κατά 25% περίπου.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες τεχνητά ζαχαρώδη υλικά αντικατέστησαν τη ζάχαρη, παράγωγα του πετρελαίου πήραν κατά μεγάλο μέρος τη θέση του καουτσούκ και δορυφόροι αντικατέστησαν τόνους χαλκού, που ήταν προηγουμένως αναγκαίοι για τηλεφωνικά και άλλα καλώδια. Έτσι δεν είναι αξιοθαύμαστο, ότι η Ζάμπια, της οποίας το οικονομικό μέλλον πριν από 30 χρόνια, όταν ανεξαρτητο-

ποιήθηκε, φαινόταν σχετικά εξασφαλισμένο εξαιτίας των πλούσιων κοιτασμάτων χαλκού, σήμερα ανήκει στις φτωχότερες και περισσότερο έχουσες ανάγκη βοήθειας χώρες. Εξελίξεις όπως αυτή δείχνουν πόσο μεγάλες επιπτώσεις έχει η άνιση κατανομή του τεχνολογικού know-how. Προτάσεις για τη σταθεροποίηση των τιμών των πρώτων υλών και την ίδρυση ενός Οργανισμού για τη χρηματοδότηση των διαφοροποιήσεων, ούτως ώστε να μειωθεί η εξάρτηση του Νότου από βασικά προϊόντα, βρίσκονται στο επίκεντρο των συζητήσεων της συνδιάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Παγκόσμιο Εμπόριο και την Ανάπτυξη (UNCTAD). Τέτοιου είδους όμως προτάσεις σπάνια υποστηρίχθηκαν ενεργητικά από τις πλούσιες χώρες, χωρίς τη συμφωνία των οποίων δεν είναι δυνατό να υλοποιηθούν στην πράξη. Η μοναδική φαινομενικά επιτυχής «αντίδραση » του Νότου –η αύξηση των τιμών του πετρελαίου από τις χώρες του ΟΠΕΚ κατά τη δεκαετία του '70– αν και αποτέλεσε αιτία για σημαντική οικονομική αναταραχή μεταξύ των πλουσίων χωρών, προκάλεσε τραγικό χάος στις φτωχότερες χώρες. Πιο συγκεκριμένα, ενώ παρήγαγε τεράστια ποσά κερδοσκοπικού κεφαλαίου για συγκεκριμένες πλούσιες σε κοιτάσματα πετρελαίου χώρες, συνέβαλε κατά πολύ στην καταστροφική αύξηση του παγκόσμιου χρέους.

Οι πολυεθνικές εταιρείες, που προέρχονται σχεδόν όλες από το Βορρά, είναι ένας ακόμα αποφασιστικός παράγοντας για τη διεύρυνση του χάσματος ανάμεσα στη φτώχεια και τον πλούτο. Αυτές έχουν ένα πολύ μεγάλο μερίδιο στο παγκόσμιο εμπόριο. Μεταξύ 80% και 90% των εξαγωγών μερικών από τις πιο πλούσιες χώρες συνδέονται με αυτές, και περίπου δύο πέμπτα του διεθνούς εμπορίου διεξάγεται εντός επιμέρους πολυεθνικών εταιρειών, μεταξύ διαφόρων θυγατρικών εταιρειών. Οι αγορές πολλών ειδών κυριαρχούνται από μια ή περισσότερες από αυτές. Επιπλέον το κύμα των συγχωνεύσεων εταιρειών, των μεταβιβάσεων και της δημιουργίας αλυσίδας εταιρειών, που εισέβαλε στα τέλη της δεκαετίας του '80, μετέβαλε δραστικά το συνολικό εταιρικό τοπίο. Αυτό συμβάλλει σε ακόμα μεγαλύτερη συγκέντρωση της οικονομικής δύναμης και με τον τρόπο αυτό το επιχείρημα ότι στις παγκόσμιες αγορές πραγματοποιείται «ελεύθερο εμπόριο» γίνεται ολοένα και λιγότερο πειστικό.

Στην πραγματικότητα οι πολυεθνικές εταιρείες επικεντρώνουν τις δραστηριότητές τους όλο και περισσότερο στο Βορρά. Νέες τεχνολογίες, που μειώνουν τις θέσεις εργασίας, περιορίζουν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα, που προσφέρει στο Νότο η εγκατάσταση εργοστασίων με αλυσιδωτή διαδικασία παραγωγής ή άλλη απλή τεχνική διαδικασία κατασκευής. Με τον τρόπο αυτό διευρύνεται πιο πολύ το τεχνολογικό χάσμα.

Επίσης εμφανίζονται γκέτο φτωχών μέσα στις χώρες του Βορρά με την αυξανόμενη περιθωριοποίηση των λιγότερο μορφωμένων και των επί μακρό χρονικό διάστημα ανέργων στις συχνά απομακρυσμένες και απελπιστικά λαϊκές συνοικίες, όπου οι περισσότερο ευημερούντες δεν χρειάζονται ποτέ να τους δουν ή να έρθουν σε σχέση μαζί τους. Οι κοινωνικές παροχές, οι οποίες ομοίως τα τελευταία χρόνια μειώνονται αναλογικά, δεν αποτελούν κανένα αντιστάθμισμα για ενεργητική συμμετοχή στην κοινότητα. ΄Ετσι δεν είναι πλέον αξιοθαύμαστο, ότι στις πόλεις του

Βορρά αυξάνεται η εγκληματικότητα και οι κοινωνικές αναταραχές γίνονται όλο και πιο συχνές.

Επίσης, η αυξανόμενη μετανάστευση ανθρώπων από το Νότο στον πλούσιο Βορρά οφείλεται στην κατάσταση αυτή. Όσο αυξάνει η φτώχεια στο Νότο, τόσο κατ' ανάγκη αναπτύσσεται η ελκυστικότητα του Βορρά, ιδιαίτερα μεταξύ των πιο έξυπνων και περισσότερο τολμηρών. Από αυτούς οι πιο αξιόλογοι, όταν επιτυγχάνουν, μπορούν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο Βορρά και απουσιάζουν από το Νότο. Αλλά πραγματικά οι χώρες του Βορρά με την υποστήριξη ρατσιστικών ομάδων πίεσης και πολιτικών κομμάτων δημιουργούν στους Νότιους συνεχώς μεγαλύτερη δυσκολία στο να βρουν εργασία και κατοικία. Έτσι εμφανίζονται εστίες μίσους, που δεν μειώνονται με κανένα τρόπο μέσω της διαφοροποίησης ανάμεσα στους πολιτικούς και τους οικονομικούς πρόσφυγες, την οποία οι πολιτικοί επιδιώκουν να εισαγάγουν στο Βορρά.

3. Η παγκόσμια κρίση των χρεών

Μέσα σε χρονικό διάστημα όχι μεγαλύτερο από είκοσι χρόνια –το οποίο είναι σχετικά μικρό από τη συνολική ιστορική προοπτική– πολλές από τις πιο πτωχές χώρες αντιμετωπίζουν ένα όλο και περισσότερο πιεστικό πρόβλημα εξωτερικού χρέους, χωρίς να έχουν κάποια πιθανότητα απαλλαγής από αυτό. Αυτό αποτελεί τη «μαύρη τρύπα» της σύγχρονης παγκόσμιας οικονομίας, της οποίας οι ανυπολόγιστες συνέπειες επηρεάζουν το μέλλον όλων μας.

Η κρίση του εξωτερικού χρέους έχει μια πολύπλοκη ιστορία με πολλά κεφάλαια και έτσι δεν είναι δυνατό να παρουσιαστεί εδώ με όλη την πληρότητά της. Συνοπτικά, η ιστορία αυτή άρχισε (έχοντας ως υπόβαθρο την από αιώνων οικονομική κυριαρχία του Βορρά) κατά τη δεκαετία του '70, όταν τράπεζες και κυβερνήσεις του Βορρά ενθάρρυναν κυβερνήσεις και ηγετικές προσωπικότητες του Νότου να παίρνουν μεγάλα δάνεια (συχνά από κερδοσκοπικά κεφάλαια, που προέρχονταν από πώληση πετρελαίου)· τα δάνεια αυτά χρησιμοποιήθηκαν για διάφορους σκοπούς, εν μέρει για στρατιωτικούς εξοπλισμούς, εν μέρει για την κατασκευή μεγάλων οδικών έργων ή φραγμάτων, που θα διευκόλυναν τη νέα «ανάπτυξη», αλλά επίσης συχνά για καθαρά προσωπικά συμφέροντα της ελίτ. Υπολογίζεται, για παράδειγμα, ότι ηγετικές προσωπικότητες του Μπαλί έχουν καταθέσει σε ευρωπαϊκές τράπεζες τόσο πολύ χρήμα, που αντιστοιχεί σε ύψος με το συνολικό εξωτερικό χρέος της χώρας. Αν οι «κάτοχοι» επανέφεραν τα ποσά αυτά στη χώρα τους, θα μπορούσαν αμέσως να εξοφληθούν τα χρέη της. Όμως δεν υπάρχει καμιά δυνατότητα στο σύγχρονο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα να υποχρεωθούν οι άνθρωποι αυτοί να χρησιμοποιήσουν τα ποσά των καταθέσεών τους αναπτυξιακά για τη χώρα τους. Εν τω μεταξύ οι Ευρωπαϊκές τράπεζες μπορούν να επενδύουν κερδοφόρα τα χρήματα αυτά.

Η ιστορία περιεπλάκη ακόμα περισσότερο, όταν κατά την αρχή της δεκαετίας του '80 τα επιτόκια αυξήθηκαν στις ΗΠΑ με σκοπό να αντισταθμιστούν οι αρνητικές συνέπειες των ελλειμμάτων του εξωτερικού εμπορίου και του προϋπολογισμού.

Μέσα σε μια νύχτα οι φτωχές χώρες βρέθηκαν να είναι υποχρεωμένες να «ξεπληρώσουν» τα χρέη τους με πολύ υψηλότερους ετήσιους τόκους από ό,τι προηγουμένως· συχνά οι τόκοι αυτοί απαιτούσαν ένα υψηλό ποσοστό του συνολικού εθνικού προϊόντος και ήδη δεν ήταν δυνατό να καλυφθούν με τις εισροές των εξαγωγών, καθόσον τα χρέη έπρεπε να πληρωθούν σε σκληρό νόμισμα. Επικλήσεις στην Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο για αναδιαπραγμάτευση των χρεών και άλλα ανακουφιστικά μέτρα οδήγησαν σε «προγράμματα δομικής αναπροσαρμογής», με σκοπό να επιτρέψουν στις κυβερνήσεις να εισπράττουν περισσότερα και να ξοδεύουν λιγότερα. Αυτά σχεδόν πάντοτε επιβάλλουν περικοπές των δημοσίων δαπανών, με τις οποίες το ήδη χαμηλό επίπεδο της ιατρικής φροντίδας, της εκπαίδευσης και της διατροφής μειώνεται ακόμα περισσότερο. Ασθένειες, όπως η χολέρα και η πολιομυελίτιδα, που θεωρούνταν ως εξολοθρευόμενες, επανεμφανίστηκαν σε μερικά μέρη. Επιπλέον η εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων μπορεί να προκαλέσει τη λήψη εξαιρετικά αντιλαϊκών, ακόμα και δικτατορικών μέτρων, τα οποία θέτουν σε κίνδυνο την κοινωνική ειρήνη, και ιδιαίτερα τις εύθραυστες δημοκρατικές δομές της διακυβέρνησης. Οι συνέπειες της κρίσης από τα χρέη δεν απέχουν πολύ από το να είναι μια νέα εκδοχή της δουλείας.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΟΣΑ για το χρέος υπολογίζεται ότι από το 1982 μέχρι το 1990 οι αναπτυσσόμενες χώρες μόνο για την εξυπηρέτηση του χρέους πλήρωσαν στο Βορρά 1.345 δισεκατομμύρια δολάρια (τόκοι και κεφάλαιο)· τα οποία είναι κατά 418 δισεκατομμύρια δολάρια περισσότερα από το συνολικό ποσό που εισέρευσε κατά την ίδια περίοδο στις χώρες αυτές (για την εξυπηρέτηση του χρέους), το οποίο στο μεγαλύτερό του μέρος επιτεύχθηκε με τη μορφή νέων δανείων.

> *Για λόγους σύγκρισης πρέπει να αναφερθεί ότι με το σχέδιο Μάρσαλ χορηγήθηκαν στην ερημωμένη από τον πόλεμο Ευρώπη 14 δισεκατομμύρια δολάρια (=περίπου 70 δισεκατομμύρια δολάρια με τις αξίες του 1991). Έτσι στα οκτώ χρόνια από το 1982 οι φτωχές χώρες μόνο για την εξυπηρέτηση του χρέους τους χρηματοδότησαν έξι σχέδια Μάρσαλ για τις πλούσιες χώρες.*

Τουλάχιστον συνέβαλε η εξαιρετική αυτή εκροή πόρων στη μείωση του απόλυτου μεγέθους του βάρους από το χρέος; Δυστυχώς όχι, γιατί, παρά την εξυπηρέτηση του συνολικού χρέους, στην οποία περιλαμβάνεται και η απόσβεση, σε ύψος μεγαλύτερο από 1,3 τρισεκατομμύρια, οι χρεώστριες χώρες στις αρχές της δεκαετίας του '90 χρεωστούσαν κατά 61% περισσότερο από ό,τι το 1982. Τα χρέη των χωρών νότια της Σαχάρας αυξήθηκαν κατά την περίοδο αυτή περισσότερο από 113%· το βάρος του χρέους των πιο φτωχών χωρών ανήλθε κατά 110% (*The Debt Boomerang - How Third World Debt Harms Us All*, Susan George, London: Pluto Press, in association with the Transnational Institute, Amsterdam, 1992, σ.XV-XVI).

Η ανθρώπινη πλευρά όλων αυτών υπερβαίνει κάθε περιγραφή –η ανευθυνότητα των δανειστών, ο κυνισμός πολλών δανειοληπτών, που αμέσως κάνουν κατάχρηση του χρήματος που δανείζονται και κατόπιν απαιτούν από το λαό τους να εργασθεί

σκληρά για την αποπληρωμή του, η αναισθησία των αξιωματούχων του ΔΝΤ που επιμένουν για την εφαρμογή των «προγραμμάτων δομικής αναπροσαρμογής», η εθελοτυφλία της «παγκόσμιας οικονομικής κορυφής» των πολιτικών ηγετών του Βορρά στο Cancun, οι οποίοι αρνήθηκαν να δώσουν νέες κατευθύνσεις για το ΔΝΤ. Το χρέος θα είχε ήδη αποπληρωθεί, όταν η ιδέα μιας απλής διαγραφής των χρεών θα παραμέριζε όλα τα πιθανά πολύπλοκα ερωτήματα. Η κρίση του χρέους έγινε το τυπικό παράδειγμα ενός οικονομικού «συστήματος», το οποίο, παρότι τρίζει, κατά τραγικό τρόπο χρησιμοποιείται παραπέρα, απλώς επειδή απουσιάζει η πολιτική βούληση, στην πραγματικότητα η πνευματική φαντασία και η θέληση, για να αναζητηθεί τρόπος εξόδου από αυτό.

4. Απειλές για το περιβάλλον

Θέματα που αφορούν το φυσικό περιβάλλον έχουν ευρέως συζητηθεί τα τελευταία χρόνια. Παρόλα αυτά πρέπει εδώ να τονιστεί για μια ακόμα φορά, πόσο στενά συνδέονται πολλές διαστάσεις των θεμάτων αυτών με κεντρικές οικονομικές πραγματικότητες και ερωτήματα. Οι συσσωρευμένες απειλές από την αύξηση του φαινομένου του θερμοκηπίου, την καταστροφή του εδάφους μέσω της αποψίλωσης των δασών, της διάβρωσης, της ερήμωσης, της εναλάτωσης, καθώς και από τη μόλυνση του νερού, του αέρα· και του εδάφους πρέπει να αποδοθούν περισσότερο ή λιγότερο άμεσα σε βιομηχανικές διαδικασίες, οι οποίες αναλήφθηκαν από τον άνθρωπο, με σκοπό να δημιουργήσουν πλούτο, καθώς και στις ανισότητες που περιγράφηκαν παραπάνω.

Φυσικά η εκβιομηχάνιση και άλλες μοντέρνες οικονομικές δραστηριότητες πρόσφεραν πολλά. Παρόλα αυτά στη Γενική Συνέλευση του ΠΣΕ στην Καμπέρρα τονίστηκε:

> *«Είναι συγκλονιστικό και φοβερό για μας, ότι ο άνθρωπος, του οποίου το είδος εμφανίστηκε μόλις πριν από περίπου 80000 χρόνια στη γη, που έχει ιστορία 4,5 δισεκατομμυρίων χρόνων, κατόρθωσε να απειλήσει τη φυσική ισορροπία της ζωής στον πλανήτη μας μόνο μέσα σε 200 περίπου χρόνια εκβιομηχάνισης».*

Η κινητήρια δύναμη των επιζήμιων για το περιβάλλον οικονομικών εξελίξεων προωθείται με κοινωνικές, πολιτιστικές και ιδεολογικές διαδικασίες. Ένας συγκεκριμένος τρόπος θεολογικής σκέψης δεν έμεινε ανεπηρέαστος από αυτά και ίσως συνέβαλε προς την κατεύθυνση αυτή.

Για παράδειγμα, μια ουσιώδης σύνδεση ανάμεσα στην οικονομία και τις απειλές για το περιβάλλον σχετίζεται με τις ανθρωποκεντρικές αντιλήψεις, που επικράτησαν κατά τα τελευταία 200 χρόνια ιδιαίτερα στο Βορρά. Με βάση τις αντιλήψεις αυτές, οι άνδρες (σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι γυναίκες) θεώρησαν ότι είναι απεριόριστα κυρίαρχοι της φυσικής τάξης, που διαθέτει ανεξάντλητες πηγές ενέργειας, και ότι δεν χρειάζονται καμιά άδεια για να χρησιμοποιήσουν τη φύση με τους τρόπους που θεωρούν ότι μπορεί να εκπληρώσει τους σκοπούς της ικανοποίησης

και του πλουτισμού τους. Αντίθετα η μαρτυρία των ιθαγενών λαών, που συμβίωσαν για πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα αρμονικά με τη γη τους και άλλα ζωντανά δημιουργήματα, προσφέρει μια ευπρόσδεκτη διόρθωση. Εδώ τίθεται το ερώτημα, πώς πρέπει να κατανοήσουμε την εντολή του Θεού προς την ανθρωπότητα, να πληρώσει τη γη και να κυριαρχήσει επάνω σε αυτήν (*Γεν* 1,28). Πού βρίσκονται τα όρια ανάμεσα στη διαχείριση και την κυριαρχία;

Μια άλλη παρόμοια σύνδεση έχει να κάνει με τις επικρατούσες οικονομικές αντιλήψεις για τη στενότητα και την ανάγκη. Ενώ η στενότητα παρουσιάζεται συνήθως ως βασική έννοια της οικονομικής θεωρίας, στην πράξη μια «ανάγκη», που μπορεί να ικανοποιηθεί ή να προκληθεί, ισχύει ως ευπρόσδεκτος πλουτισμός της αγοράς. Έτσι διευκολύνεται η σύγχυση ανάμεσα στις ανάγκες και τις επιθυμίες, η οποία με την αντιστροφή (οι επιθυμίες μεταβάλλονται σε ανάγκες) αίρει κάθε φραγμό της απληστίας και της κατάχρησης του μη ανθρώπινου περιβάλλοντος (μερικές φορές μάλιστα και του ανθρώπινου: η δανεισμένη μητρότητα δεν είναι ένα παράδειγμα;) με τέτοιους τρόπους, για τους οποίους θα μετανιώσουμε αργότερα. Ομοίως, η οικονομική ανάπτυξη με οικονομίστικους όρους συγχέεται πολύ συχνά με την «ανάπτυξη», η έννοια της «αξίας» εξομοιώνεται με τις τιμές της αγοράς και οι οικολογικές μελέτες χαρακτηρίζονται ως «απόψεις», που δεν μπορούν να μετρηθούν με κάποια τιμή και επομένως βρίσκονται έξω από την εμβέλεια της παραδοσιακής οικονομικής επιστήμης.

Οι εταιρείες που θα επιδίωκαν να συμπεριλάβουν αυτές τις «απόψεις» –δηλαδή το οικολογικό και πηγαίο κόστος της παραγωγής– στις τιμές των προϊόντων τους, θα βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τις ανταγωνίστριες εταιρείες, που δεν ακολουθούν την πολιτική αυτή και πωλούν τα προϊόντα τους σε χαμηλότερες τιμές: με τον τρόπο αυτό η υπεύθυνη συμπεριφορά τιμωρείται, παρά επιβραβεύεται. Σε εθνικό επίπεδο, νομοθετικές ρυθμίσεις που θα προβλέπουν την ενσωμάτωση του οικολογικού κόστους στις τιμές θα μπορούσαν να διασφαλίσουν ότι οι εταιρείες θα λειτουργούν από αυτήν την άποψη με ίσες προϋποθέσεις. Επίσης θα μπορούσαν να επιβληθούν φόροι εισαγωγής και άλλοι περιορισμοί σε προϊόντα, που δεν περιλαμβάνουν στις τιμές τους το οικολογικό κόστος. Παρότι μια τέτοια πολιτική θα δημιουργήσει προβλήματα υπολογισμού και ερμηνείας, δεν είναι όμως αντίθετη προς τους βασικούς κανόνες της GATT, η οποία επιτρέπει σαφώς τη λήψη μέτρων, που είναι αναγκαία «για την προστασία της ζωής και της υγείας των ανθρώπων, των ζώων και των φυτών», καθώς και μέτρων που σχετίζονται με τη «διαφύλαξη των περιορισμένων φυσικών πηγών» (GATT-άρθρο 20). Το συνέδριο για το διεθνές εμπόριο ειδών που κινδυνεύουν, η παγκόσμια απαγόρευση της εμπορίας του ελεφαντοστού και οι περιορισμοί στο εμπόριο των τοξικών αποβλήτων αποτελούν μερικά παραδείγματα προς την κατεύθυνση αυτή. Δεν πρόκειται εδώ για έναν προστατευτισμό με τη συνήθη έννοια της προστασίας μιας αναποτελεσματικής βιομηχανίας, αλλά για μια αποτελεσματική και υπεύθυνη πολιτική με σκοπό τη διαφύλαξη της δημιουργίας.

Πολλές χώρες του Τρίτου κόσμου, για να μπορέσουν να χρησιμοποιήσουν τις

απολαβές τους από το εξαγωγικό εμπόριο με σκοπό να εξυπηρετήσουν το χρέος τους, εξαναγκάστηκαν να κάνουν εξαγωγές μεγάλων ποσοτήτων του φυσικού πλούτου τους. Το αποτέλεσμα όμως από τη μεγάλη προσφορά πρώτων υλών ήταν να μειωθούν οι τιμές τους. Η εξέλιξη αυτή πάλι ευνόησε σπάταλες και καταστροφικές για το περιβάλλον δομές παραγωγής και κατανάλωσης. Γι' αυτό το λόγο η WWF (Παγκόσμια Οργάνωση για το Φυσικό Περιβάλλον) στο κείμενό της *Action for UNCED* (Gland, Ελβετία 1992) υποστήριξε την άποψη, ότι μια βελτίωση των όρων του εμπορίου των αναπτυσσόμενων χωρών είναι ένα αποφασιστικό βήμα για να επιτευχθεί παγκόσμια μια αρμονική με το περιβάλλον ανάπτυξη.

Οι φτωχοί υποφέρουν δυσανάλογα από τον υποβιβασμό του περιβάλλοντος. Πολλές φορές ζουν κοντά σε μολυσμένες περιοχές, κάτω από ανεπαρκείς συνθήκες κατοικίας και χωρίς επαρκείς εγκαταστάσεις υγιεινής· ως αγρότες κατέχουν πολλές φορές φτωχή, υποβαθμισμένη, άνυδρη και μη καρποφόρα γη· ως ακτήμονες γεωργικοί εργάτες είναι διαρκώς εκτεθειμένοι σε ποικίλους κινδύνους από τοξικά γεωργικά φάρμακα· πολλές φορές συνειδητοποιούν ότι το πόσιμο νερό τους και τα νερά όπου ψαρεύουν είναι μολυσμένα και ότι η υγεία τους κινδυνεύει άμεσα. Επιπλέον, οι φτωχές γυναίκες αναγκάζονται να φέρουν ιδιαίτερα βάρη, καθόσον είναι υποχρεωμένες να διανύουν μεγάλες αποστάσεις, για να βρουν καύσιμη ύλη και καθαρό νερό.

Η φτώχεια είναι μια αιτία, αλλά και συνέπεια της οικολογικής καταστροφής. Για να μπορέσουν να επιβιώσουν, οι φτωχοί άνθρωποι πολλές φορές δεν έχουν άλλη επιλογή από το να απαιτούν πολλά από το φυσικό περιβάλλον και να το καταστρέφουν. Αυτό επιστρέφει πάλι χειροτερεύοντας τη φτώχεια. Δεν ωφελεί σε τίποτε να εξηγήσει κανείς σε ένα φτωχό που παράγει ξυλοκάρβουνο στη Λουσάκα, ότι καταστρέφει το περιβάλλον, όταν κόβει δένδρα. Αναμφίβολα, γνωρίζει τις συνέπειες των ενεργειών του, αλλά δεν έχει πολλές εναλλακτικές λύσεις, αν θέλει να θρέψει τα παιδιά του. Μια από τις μεγαλύτερες απειλές για την αρμονική με το περιβάλλον ανθρώπινη και οικονομική ανάπτυξη προέρχεται από τη διαπλοκή της φτώχειας και της καταστροφής του περιβάλλοντος, που απειλεί παρούσες και μελλοντικές γενεές, και όλη την κτίση.

Μια εντελώς διαφορετική επιβάρυνση για το περιβάλλον προέρχεται από τη ραγδαία αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού. Το Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών για τον ανθρώπινο πληθυσμό προβλέπει ότι ο σημερινός πληθυσμός της γης θα διπλασιαστεί από 5,4 δισεκατομμύρια το 1991 σε 10 δισεκατομμύρια το λιγότερο το 2050. Περίπου το 95% των νέων αυτών ανθρώπων θα γεννηθεί στο Νότο. Οπωσδήποτε, η επιβάρυνση του περιβάλλοντος, που θα οφείλεται στη δημογραφική αυτή έκρηξη, πρέπει να συνεξεταστεί με τα εξής: η μέση χρήση των συνεχώς μειούμενων πηγών ενέργειας και άλλων πρώτων υλών είναι στο Βορρά κατά κεφαλή δέκα φορές περισσότερη απ' ό,τι στο Νότο, ενώ το 75% περίπου των συνολικών παγκόσμιων εκπομπών καυσαερίων που μολύνουν την ατμόσφαιρα προέρχονται από το 25% των πιο πλούσιων ανθρώπων. Με αυτά τα δεδομένα είναι δυνατό να απαιτείται ο Νότος να περιορίσει τις γεννήσεις και την υλοτομία, όταν οι πολιτικοί στο Βορρά δεν

τολμούν να υποδείξουν στους εκλογείς τους να περιορίσουν τη χρήση του αυτοκινήτου; Πώς μπορούμε να ξεπεράσουμε τη σχεδόν αυτόματη αυτή αντίδραση να κατηγορούμε ο ένας τον άλλο δείχνοντας το κάρφος που υπάρχει στο μάτι του άλλου, ενώ παραβλέπουμε τη δοκό του δικού μας; Πώς μπορούμε να βρούμε τρόπους να εκπληρώσουμε πρώτα τις υποχρεώσεις μας, πριν να κρίνουμε άλλους; Το πρόβλημα της πληθυσμιακής έκρηξης είναι ένα μεγάλο πρόβλημα, που δεν μπορεί να εξετασθεί διεξοδικά στο κείμενο αυτό. Αναμφίβολα είναι ένα πολύπλευρο θέμα· αλλά είναι σαφές, ότι υπάρχει ουσιαστική σύνδεση ανάμεσα στην πληθυσμιακή αύξηση από τη μια και την φτώχεια και την αδικία από την άλλη. Εάν θέλει κανείς να αναπτύξει αποτελεσματικές στρατηγικές για τη σταθεροποίηση του παγκόσμιου πληθυσμού, πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη του τον παράγοντα αυτό.

5. Η γη ως εμπόρευμα

Η γη έχει αποφασιστική σημασία για την ανθρώπινη ζωή. Όλοι μας ζούμε από τους καρπούς της γης. Βέβαια δεν είναι απαραίτητο όλοι μας να κατέχουμε ένα τμήμα γης, για να μπορούμε να επιβιώσουμε, αλλά πολλοί άνθρωποι έχουν ανάγκη από δίκαιη πρόσβαση στη γη, για να μπορούν να κατοικήσουν, να καλλιεργήσουν και να αναπαυθούν. Για τους ιθαγενείς λαούς –αρχικούς κατοίκους των χωρών που έγιναν αποικίες– η γη είναι ταυτόσημη με τη ζωή, γιατί η ζωή τους είναι αδιάλυτα συνδεδεμένη με τη γη των προγόνων τους, και η γη συνεχίζει να παίζει έναν κεντρικό ρόλο στην κοινωνική και θρησκευτική ταυτότητά τους. Γι' αυτό η απαλλοτρίωση της γης αυτής καταστρέφει την πνευματικότητά τους και στην πράξη έχει οδηγήσει πολλές φορές στην εξολόθρευσή τους.

Με την εμφάνιση του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος η γη θεωρήθηκε ως εμπόρευμα, όπως όλα τα άλλα, μεταβλήθηκε σε αντικείμενο κερδοσκοπίας και υποβιβάσθηκε σε μια από τις περισσότερο πιθανές πηγές οικονομικού κέρδους. Σε πολλές περιοχές οι ανεξέλεγκτες δυνάμεις της αγοράς οδήγησαν σε συγκέντρωση της γης στα χέρια μιας μειονότητας. Ένας μοντέρνος *Ησαΐας* χωρίς αμφιβολία θα καταδίκαζε πάλι όλους αυτούς λέγοντας: *«οὐαί οἱ συνάπτοντες οἰκίαν πρός οἰκίαν καί ἀγρόν πρός ἀγρόν ἐγγίζοντες, ἵνα τοῦ πλησίον ἀφέλωνταί τι»* (5,8).

Η μονοπώληση αυτή της γης στα χέρια λίγων, είτε οικογενειών είτε μεγάλων αγροτικών επιχειρήσεων, δημιουργεί σημαντικούς αριθμούς ακτημόνων γεωργών, που συνήθως πρέπει να εργάζονται κάτω από άθλιες συνθήκες. Το γεγονός αυτό οδηγεί στη δημιουργία μεγάλου ρεύματος μετανάστευσης από τις αγροτικές στις ήδη πυκνοκατοικημένες αστικές περιοχές, όπου οι υψηλές τιμές της γης συνεπάγονται απλησίαστα υψηλό κόστος για την κατοικία. Αυτό παραπέρα προκαλεί το σχηματισμό παραγκουπόλεων (στα άκρα των αστικών κέντρων), αυξάνει την ανεργία και δημιουργεί μια «παραοικονομία», στην οποία δεν υπάρχει ούτε κοινωνική ούτε οικονομική ασφάλεια.

Στις χώρες του Βορρά, όπου εδώ και πολύ καιρό έχει ήδη πραγματοποιηθεί η μετανάστευση αυτή προς τις πόλεις, συνεχίζεται ακόμα η συγκέντρωση της ιδιοκτησίας εξαιτίας της συνδυασμένης επενέργειας των πολιτικών μέτρων και των δυνά-

μεων της αγοράς, που οδηγούν στον αφανισμό των μικρών αγροτικών οικογενειακών επιχειρήσεων και ευνοούν τη δημιουργία μεγάλων ημιβιομηχανικών αγροκτημάτων. Το γεγονός αυτό δεν προκαλεί μόνο ανθρώπινη δυστυχία, αλλά οδηγεί επίσης σε μια δραστική αναδιαμόρφωση του τοπίου, της οποίας οι μακροπρόθεσμες συνέπειες δεν είναι ακόμα προβλέψιμες.

Στις νότιες χώρες μια παρόμοια πίεση μπορεί να πάρει δραματική μορφή. Η Κίνα ακολουθεί εδώ και αρκετά χρόνια με αρκετή επιτυχία μια πολιτική που ευνοεί τη δημιουργία μεταποιητικών επιχειρήσεων στα αγροκτήματα, με σκοπό να εμποδίσει τη μετανάστευση στις πόλεις. Αυτό όμως έχει ως συνέπεια ότι διευρύνεται ακόμα περισσότερο η βιομηχανική μόλυνση. Σε χώρες όπως η Ζιμπάμπουε, η κυβέρνηση είναι παγιδευμένη ανάμεσα στην αναγκαιότητα να διατηρήσει τη μαζική παραγωγή από τα καλά οργανωμένα και αποτελεσματικά μεγάλα αγροκτήματα, που βρίσκονται σε ευρωπαϊκά χέρια, και την αναγκαιότητα να διανείμει τη γη στον υψηλό αριθμό ανέργων αφρικανικών οικογενειών. Στη Λατινική Αμερική υπάρχουν πολλές περιπτώσεις μεγαλογαιοκτημόνων που αφήνουν τη γη ακαλλιέργητη, έτσι ώστε ακτήμονες «εισβάλλουν» σε αυτήν και την καταλαμβάνουν, με σκοπό να έχουν τα απαραίτητα για τη ζωή. Τότε οι ιδιοκτήτες προβαίνουν σε βίαιη ανάκτηση των κτημάτων, κατά την οποία υπάρχει μεγάλη απώλεια σε ανθρώπινες ζωές.

6. Οι διαφορετικοί ρόλοι γυναικών και ανδρών

Τα τελευταία χρόνια αν και έγιναν πολλά στην περιοχή του λόγου, της λογοτεχνίας ή της εκπαίδευσης, για να αναγνωριστεί η αξία και η δυναμικότητα της συνεισφοράς των γυναικών, παρόλα αυτά υπάρχει η γενικότερη εντύπωση ότι εκείνοι, των οποίων οι απόψεις μετρούν περισσότερο στα οικονομικά θέματα, υποτιμούν ακόμα ό,τι συνεισφέρουν οι γυναίκες, πόσο μάλλον τι θα μπορούσαν να προσφέρουν εάν τα χαρίσματά τους προκαλούνταν και πληρώνονταν επαρκώς.

Έχει υπολογισθεί ότι η εργασία όλων των ειδών που προσφέρουν οι γυναίκες καλύπτει παγκόσμια τα δύο τρίτα του συνολικού χρόνου εργασίας, παρόλα αυτά δεν λαμβάνουν περισσότερο από ένα μικρό τμήμα του εισοδήματος σε μισθό. Σε όλο τον κόσμο οι γυναίκες διαθέτουν περισσότερο χρόνο και ενέργεια για τη γέννηση και ανατροφή των παιδιών από ό,τι οι άνδρες, και σχεδόν σε όλους τους πολιτισμούς αναμένεται ότι οι γυναίκες κατά «φυσικό τρόπο» θα φροντίζουν για όλα αυτά που έχουν σχέση με το νοικοκυριό. Πάνω και πέρα από τις «κανονικές» αυτές συνθήκες φαίνεται ότι το ένα στα τρία νοικοκυριά έχει ως αρχηγό γυναίκα και τις περισσότερες φορές είναι η μοναδική που κερδίζει τα προς το ζην. Σε μερικές χώρες μάλιστα ισχύει αυτό σε ένα από τα δύο νοικοκυριά. Και σε πολλές κοινωνίες οι γυναίκες προσφέρουν σπουδαίες υπηρεσίες μέσω εθελοντικής εργασίας σε διάφορους –όχι μόνο θρησκευτικούς και εκκλησιαστικούς– συλλόγους και ενώσεις, όπου οι γυναίκες εκπροσωπούνται πολύ περισσότερο από όσο οι άνδρες.

Αν και η εργασία αυτή δεν πληρώνεται, αποτελεί ουσιαστικό συστατικό της οικονομίας, γιατί συγκρατεί τον κοινωνικό ιστό της κοινωνίας και σχηματίζει τη βάση για πολλές δραστηριότητες στον οικονομικό τομέα. Σε μια μελέτη που εκδό-

θηκε το 1991 με τον τίτλο *An Economy Inclusive of Women* (Οικονομική Συμβολή των γυναικών) η Marion Wood περιγράφει μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Αυστραλία. Η μελέτη αποκάλυψε ότι οι δύο «μεγαλύτερες βιομηχανίες» στην Αυστραλία ήταν η απλήρωτη φροντίδα του νοικοκυριού, πλύσιμο και καθάρισμα, καθώς και η προετοιμασία του φαγητού. Μετά από αυτές ερχόταν η βιομηχανική παραγωγή και ακολουθούσε το χονδρικό και λιανικό εμπόριο. Επόμενες στον κατάλογο ήταν η αγορά των αναγκαίων και η φροντίδα των παιδιών. Η αξία της απλήρωτης αυτής εργασίας στο σπίτι υπολογίσθηκε σε 90 δισεκατομμύρια περίπου δολάρια Αυστραλίας, που αντιστοιχεί με το 50% του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος της Αυστραλίας (παραπομπή από Richard Randerson: *Hearts & Minds. A place for people in a Market Economy*, SCR Books, Wellington, New Zealand, 1992).

Στις πλουσιότερες χώρες οι εργοδότες ολοένα και περισσότερο αποδέχονται τις γυναίκες ως ισάξιες συνεργάτριες· αν και το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στα υψηλά κλιμάκια των περισσότερων επαγγελμάτων είναι ακόμα χαμηλό, αυξάνει συνεχώς. Στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα οι γυναίκες αποτελούσαν το 1980 το 37% του συνολικού εργατικού δυναμικού και σχεδόν το 40% το 1988. Το κλείσιμο των μεταποιητικών βιομηχανιών κατά την ίδια περίοδο είχε σαν συνέπεια ότι περίπου τρία εκατομμύρια ανδρών έχασαν την εργασία τους, ενώ οι γυναίκες, που πλησιάζουν στον τομέα των υπηρεσιών τον αριθμό των απασχολούμενων ανδρών, κέρδισαν περίπου τόσες πολλές θέσεις εργασίας. Αλλά περίπου 70% των νέων θέσεων εργασίας που ιδρύθηκαν στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα κατά την περίοδο αυτή ήταν μερικής και/ή εποχιακής απασχόλησης, πράγμα που συνήθως σημαίνει ανειδίκευτη εργασία, χαμηλότερους μισθούς και λιγότερες προοπτικές για επαγγελματική άνοδο. Έτσι δεν είναι παράδοξο, ότι περίπου 30% των απασχολούμενων γυναικών κατέχουν θέσεις μερικής απασχόλησης, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών είναι περίπου 4%.

Η ραγδαία εκβιομηχάνιση χωρών της Ασίας δεν οδήγησε παντού στη βελτίωση της θέσης των γυναικών. Πολλές γυναίκες έρχονται με τις οικογένειές τους στις πόλεις, αλλά δεν πετυχαίνουν να βρουν μια θέση εργασίας, και έτσι χάνουν τις παραδοσιακές πηγές του προσπορισμού των αναγκαίων τους και τον κοινωνικό τους ρόλο, χωρίς επαρκή αναπλήρωση. Όπου όμως επιτυγχάνουν να βρουν μισθωτή θέση εργασίας, η απασχόληση είναι συχνά ευκαιριακή και όχι κανονική, με πολύωρη εργασία και μισθούς, που είναι χαμηλότεροι από τους μισθούς των ανδρών, και με περιορισμένες μόνο δυνατότητες εξέλιξης. Στο Νότο οι γυναίκες κατέχουν γενικά μόνο περίπου το 10% των θέσεων στο «δημόσιο τομέα».

Στις πρώην σοσιαλιστικές οικονομίες της Ανατολικής Ευρώπης η προώθηση των γυναικών ήταν μια από τις προτεραιότητές τους. Παρέχονταν θέσεις εργασίας στις γυναίκες με ισότιμα κριτήρια όπως και στους άνδρες, αν και συχνά είχαν λιγότερες πιθανότητες προαγωγής, και χωρίς να μεταβληθεί η παλιά αντίληψη για τους ρόλους των γυναικών, που είχαν να κάνουν το μεγαλύτερο μέρος της δουλειάς του σπιτιού μαζί με την εργασία τους. Ωστόσο λήφθηκε μια σειρά από μέτρα, που σήμαιναν σπουδαία βοήθεια για τις γυναίκες: όπως, για παράδειγμα, μεγαλύτερου χρόνου

πληρωμένη άδεια μητρότητας, ελεύθεροι παιδικοί σταθμοί στον ή κοντά στον τόπο εργασίας, ιδιαίτερη άδεια για τη φροντίδα ενός άρρωστου παιδιού κ.ά. Με την πτώση όμως των κομμουνιστικών καθεστώτων και το πέρασμα στα προσανατολισμένα στην αγορά οικονομικά συστήματα παραμερίστηκαν τα περισσότερα από αυτά τα ευεργετικά μέτρα και έτσι περιορίστηκε η συμμετοχή και η αποδοτικότητα των γυναικών στον εργασιακό χώρο.

Στο Νότο οι πρόσφατες εξελίξεις, όπως η οικονομική ύφεση και τα σταθεροποιητικά προγράμματα, δημιουργούν ασυγκρίτως μεγαλύτερα βάρη για τις γυναίκες. Περικοπές των κρατικών δαπανών για την υγεία και την εκπαίδευση εξαναγκάζουν τις γυναίκες να εργάζονται περισσότερο για να καλύψουν ό,τι είναι δυνατό από αυτές τις υποχρεώσεις. Ομοίως η καταστροφή του περιβάλλοντος έχει άμεσες επιπτώσεις στις ήδη καταπονημένες και υποτιμημένες γυναίκες, αφού εξαναγκάζονται να διανύουν μεγάλες αποστάσεις για να εξασφαλίσουν πόσιμο νερό, τροφή και καύσιμη ύλη, με συνέπεια πιο σπάνια να ετοιμάζουν ζεστά γεύματα, να μειώνεται η τροφοδοσία και να χειροτερεύει η κατάσταση της υγείας. Η φτώχεια έγινε σχεδόν φεμινιστική σε σημαντικό βαθμό.

7. Ανεργία και υποαπασχόληση

Σε όλες σχεδόν τις χώρες υφίσταται η ανάγκη για την εξεύρεση νέων θέσεων εργασίας. Στην Ινδία ή την Κίνα, όπου εδώ και πολύ καιρό υπάρχουν περισσότεροι άνθρωποι από ό,τι επιτρέπει ο διαθέσιμος χώρος, η υποαπασχόληση δεν είναι καινούριο πρόβλημα. Το βάρος όμως του προβλήματος αυτού γίνεται συνεχώς μεγαλύτερο μαζί με την αύξηση του πληθυσμού και τη συνειδητοποίηση άλλων υψηλών επιπέδων διαβίωσης που γνωστοποιούνται από τις πλησιέστερες πόλεις και μέσω της τηλεόρασης. Στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, με την κατανοητή υπερηφάνεια τους για την οικοδόμηση των «κρατών πρόνοιας» μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, ο συνδυασμός της ύφεσης και της μετάβασης στις βασικές ιδεολογικές επιλογές της «ελεύθερης οικονομίας της αγοράς» κατά τη δεκαετία του '80 δυσχεραίνει τη δημιουργία και οδηγεί σε μια δύσκολη κατάσταση. Έτσι σε μερικές αστικές περιοχές η ανεργία είναι υψηλότερη από 40% και για συγκεκριμένες μειονοτικές ομάδες το ποσοστό ανεργίας μπορεί να είναι ακόμα υψηλότερο.

Οι εξελίξεις αυτές έχουν ευρείες κοινωνικές επιπτώσεις. Σε μια εκτεταμένα απορυθμισμένη αγορά φαίνεται ότι οι εργοδότες είναι σε πιο ευνοϊκή θέση όταν αντιμετωπίζουν ένα μεγάλο αριθμό ανέργων, γιατί τότε μπορούν να συμπιεσθούν κατά πολύ οι μισθοί. Είναι όμως πολύ κοντόφθαλμο να χαίρεται κανείς με την κατάσταση αυτή, γιατί η μείωση της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών μπορεί να παρατείνει την ύφεση. Βλέποντας μακροπρόθεσμα, ο καθένας είναι σε θέση να κερδίσει, όταν ο πλούτος είναι ευρύτερα κατανεμημένος. Στη Γερμανία συζητήθηκε η δυνατότητα να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας για τους ανέργους, οι οποίες θα είναι προσανατολισμένες προς την κάλυψη κοινοτικών αναγκών, λ.χ. για την αναζωογόνηση κατεστραμμένων οικολογικά περιοχών, και να χρηματοδοτηθούν από την κοινωνική ασφάλιση. Στην Αφρική συζητείται ένα σύστημα με βάση την παροχή

τροφής έναντι εργασίας. Το ερώτημα είναι, εάν τα πλεονεκτήματα μιας ικανοποιητικής εργασίας τόσο για τους εργαζόμενους που την ασκούν όσο και για την κοινότητα θα αντιστάθμιζαν τον κίνδυνο της διολίσθησης σε ένα είδος καταπιεστικής εργασίας.

Μιλώντας γενικότερα, οι σημερινές κοινωνίες αντιμετωπίζουν σοβαρά ψυχολογικά, μάλιστα πνευματικά προβλήματα εξαιτίας των μακροπρόθεσμων επιπτώσεων της ανεργίας στους ανθρώπους, που τους αναγκάζουν να αισθάνονται ανεπιθύμητοι, ανάξιοι, απελπισμένοι (πόσο μάλλον ότι εξωθούνται στο διευρυνόμενο πλέγμα της εμπορίας των ναρκωτικών), γιατί ο σεβασμός και η τιμή των ανθρώπων ως προσώπων φαίνεται να εξαρτάται τόσο πολύ από την εργασία τους. Πώς μπορεί η κοινωνία να προβλέψει ικανοποιητική και αμειβόμενη εργασία για όλους και να αποφύγει τον κίνδυνο των κοινωνικών εκρήξεων;

8. Σύγκρουση, πόλεμος και στρατιωτικοποίηση

Η κατάργηση του συμφώνου της Βαρσοβίας αποδόμησε έναν από τους μεγαλύτερους παράγοντες έντασης, που επέφερε ανυπολόγιστες οικονομικές συνέπειες τα τελευταία 40 χρόνια. Ο ανταγωνισμός Ανατολής-Δύσης δεν υπήρξε η αιτία μόνο για τεράστιες στρατιωτικές δαπάνες στο Βορρά –οι οποίες μόνο κατά ένα μικρό μέρος απέδωσαν χρήσιμα υποπροϊόντα στον τεχνολογικό τομέα και την ανάπτυξη ικανοτήτων και γνώσεων, ενώ στο μεγαλύτερό τους μέρος ήταν καθαρή κατασπατάληση· το σπουδαιότερο είναι ότι με τον ανταγωνισμό αυτό νομιμοποιήθηκε η εξάρτηση από μια πολιτική συμβιβασμού, η οποία υπέβαλε την ανθρωπότητα στο ρίσκο της πυρηνικής αυτοκτονίας και προκάλεσε την άσκηση βίας και πολέμους σε πολλά μέρη του Νότου. Οι ελπίδες για ένα μεγαλύτερο οικονομικό «μέρισμα ειρήνης» οπωσδήποτε δεν εκπληρώθηκαν ακόμα σε καμιά περιοχή, ενμέρει πιθανώς εξαιτίας του άγχους της ανεργίας. Ο πόλεμος του Κόλπου και οι εμφύλιοι πόλεμοι στον Καύκασο και τη Γιουγκοσλαβία είναι τρομακτικά σημεία, ότι ενόψει νέων εντάσεων η ετοιμότητα για στρατιωτικές επεμβάσεις δεν θα περιοριστεί ούτε στο μέλλον.

Σε καταστάσεις σύγκρουσης οι στρατιωτικές δαπάνες, η απώλεια ανθρώπινων ζωών και επιδεξιοτήτων και γνώσεων, καθώς και οι άμεσες καταστροφές στην περιουσία και τις παραγωγικές εγκαταστάσεις έχουν καταστροφικές συνέπειες για την οικονομική ζωή. Εκτός αυτού οι αναπότρεπτες φυσικές συνέπειες (για παράδειγμα από τραυματισμούς που οδηγούν σε μόνιμες αναπηρίες) και οι ψυχικές επιπτώσεις έχουν στον ίδιο τον οικονομικό τομέα σοβαρές αρνητικές συνέπειες για την οικονομική ανάπτυξη.

Η Νότια Αφρική μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένα παράδειγμα. Στις εννέα ανεξάρτητες χώρες που την αποτελούν η μείωση της παραγωγής μεταξύ 1980 και 1988 ήταν της τάξης των 50 δισεκατομμυρίων δολαρίων, ή με άλλα λόγια το διπλάσιο της παραγωγής του 1988. Η επιδείνωση αυτή της οικονομίας έπληξε κυρίως τα βρέφη και τα παιδιά, που έχασαν τη ζωή τους εξαιτίας του μοιραίου συνδυασμού της έλλειψης διατροφής, της χειροτέρευσης της ιατρικής φροντίδας, του περιορισμού των προληπτικών μέτρων, όπως για παράδειγμα των εμβολιασμών, καθώς και

της μόλυνσης των υδάτων.

Σύμφωνα με υπολογισμούς της «επιτροπής του Νότου» (στην Έκθεσή της *The Challenge to the South*, Oxford University Press, Great Britain, 1990) από το 1945 μέχρι το 1980 σκοτώθηκαν περισσότεροι από 4 εκατομμύρια άνθρωποι σε πολεμικές συγκρούσεις που έγιναν στις χώρες του Τρίτου κόσμου. Πολλές από τις συγκρούσεις αυτές έλαβαν χώρα μεταξύ των κρατών και των πολιτών τους, για παράδειγμα εξαιτίας των μέτρων λιτότητας που πάρθηκαν για την αντιμετώπιση της κρίσης του εξωτερικού χρέους. Με αυτήν την έννοια η στρατιωτικοποίηση είναι ένα σύμπτωμα της αποτυχίας της αναπτυξιακής πολιτικής.

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, το συνεχιζόμενο και μάλιστα ολοένα αυξανόμενο εμπόριο όπλων πρέπει να αποτελέσει αιτία για σοβαρό προβληματισμό. Ο Νότος κατά απίστευτο τρόπο αγοράζει κάθε χρόνο το 75% των όπλων, που κυκλοφορούν στο εμπόριο, ενώ μερικές χώρες του Νότου έχουν ήδη γίνει σπουδαίοι παραγωγοί όπλων. Σε πολλές χώρες της Αφρικής και της Νότιας Ασίας οι στρατιωτικές δαπάνες είναι δύο ή τρεις φορές υψηλότερες από το σύνολο των δαπανών τους για την παιδεία και την υγεία (από *Common responsibility in the 1990s: the Stockholm Initiative of Global Security an Gonernance*, 22.4.91).

Αλλά και οι πολιτικές επιπτώσεις είναι σπουδαίες. Σε ένα μιλιταριστικό πολιτισμό μπορεί εύκολα να τραφεί η διαφθορά και η κατάχρηση της βίας: τα ανθρώπινα δικαιώματα μπορούν να καταπατηθούν, η ελπίδα για μεγαλύτερη συμμετοχή των πολιτών στη διακυβέρνηση μπορεί να αποδυναμωθεί και η αρχή της υπευθυνότητας της κυβέρνησης απέναντι στο λαό να καταπατηθεί. Ως εκ τούτου από πολιτική και οικονομική άποψη μια ανακατανομή της χρήσης των φυσικών πηγών από καταστροφικούς σε παραγωγικούς σκοπούς αποτελεί ύψιστη ανάγκη. Φυσικά δεν είναι εύκολο να πραγματοποιηθεί ο σκοπός αυτός· απαιτούνται επιχειρηματικές πρωτοβουλίες και υποστήριξη με το σχεδιασμό παραγωγικών εναλλακτικών πολιτικών, καθώς και εντελώς νέες διακρατικές και διομαδικές διπλωματικές πρωτοβουλίες με σκοπό την αναζήτηση νέων εγγυήσεων ασφαλείας. Μια τέτοια ανακατανομή μπορεί να προκαλέσει ακόμα σημαντικά νέα οικονομικά βάρη εξαιτίας των συνδεδεμένων με αυτήν μεταβολών. Αλλά τα βάρη τέτοιων αλλαγών αντισταθμίζονται από τα προφανή μακροπρόθεσμα πλεονεκτήματα.

9. Ο καίριος ρόλος και η συχνά αποκρυμμένη δύναμη των συστημάτων επικοινωνίας

Σήμερα οι νέες τεχνολογίες προσφέρουν δυνατότητες ευρείας επικοινωνίας και εκπαίδευσης για όλους. Ταυτόχρονα η κατάχρησή τους φαλκιδεύει τον αληθινό σκοπό τους. Στην οικονομική σφαίρα η πληροφορία μεταβλήθηκε γρήγορα σε εμπόρευμα, που μπορεί να αγορασθεί και να πωληθεί. Στην πολιτική σφαίρα αναζητούν αρκετές κυβερνήσεις, μάλιστα και στις πιο ελεύθερες και δημοκρατικές χώρες, να ελέγξουν ό,τι μεταδίδεται από τον τύπο, το ράδιο και την τηλεόραση, με σκοπό να στρέψουν τα συναισθήματα και την κατανόηση εκατομμυρίων λαού σε τέτοιες κατευθύνσεις που φαίνονται ευνοϊκές για τις ιδιαίτερες επιδιώξεις τους. Η

κατάχρηση των μέσων μαζικής επικοινωνίας μπορεί να διευρύνει τον καταναλωτισμό, το ρατσισμό, το σεξισμό και τη θρησκευτική μισαλλοδοξία. Το να εμποδίσει κανείς κάτι τέτοιο είναι ένα ουσιαστικό τμήμα μιας στρατηγικής για δικαιοσύνη, ειρήνη και διαφύλαξη της δημιουργίας.

Ερωτήματα προς μελέτη

Επιλέξτε τρία από τα εννέα παραπάνω προβλήματα, που σχετίζονται περισσότερο με τη δική σας τοπική και εθνική κατάσταση. Για κάθε ένα πρόβλημα συζητήστε τα παρακάτω ερωτήματα:

1. Με ποιο τρόπο εκδηλώνεται το πρόβλημα αυτό σε τοπικό επίπεδο; Σε εθνικό επίπεδο;

2. Ποιες είναι οι γενεσιουργές αιτίες;

3. Ποιες είναι οι παγκόσμιες διαστάσεις του προβλήματος αυτού;

4. Με ποιο τρόπο επέδρασαν οι παγκόσμιες οικονομικές και πολιτικές αλλαγές σε αυτό το πρόβλημα;

5. Με ποιο τρόπο το πρόβλημα αυτό σχετίζεται με άλλα προβλήματα;

6. Ποια είναι η συμμετοχή της Εκκλησίας σας στην αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού σε τοπικό επίπεδο; Σε εθνικό; Σε διεθνές;

IV. Κριτήρια για την εύρεση οικονομικής πολιτικής

Περίληψη

Στο κεφάλαιο IV χρησιμοποιούνται τα κριτήρια, οι «οδοδείκτες» του κεφαλαίου II ως είσοδος στην αντιπαράθεση με τα ειδικά οικονομικά προβλήματα που περιγράφηκαν στο κεφάλαιο III. Δύο από τα προβλήματα αυτά αξίζουν μεγαλύτερης προσοχής, επειδή έχουν ιδιαίτερη σπουδαιότητα, και επίσης επειδή είναι στενά συνδεδεμένα με τα υπόλοιπα.

Το πρώτο σχετίζεται με τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων ως μέσο και ως σκοπό. Σε έναν κόσμο που ολοένα και περισσότερο χωρίζεται ανάμεσα σε αυτούς που έχουν δυνατότητα πρόσβασης στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και σε εκείνους που αποκλείονται από αυτές, τι είδους συστήματα θα μπορούσαν να επιτρέψουν στους ανθρώπους να συμμετάσχουν στη λήψη των αποφάσεων που αφορούν τη ζωή τους;

Το δεύτερο σχετίζεται με την αναζήτηση νέων οικονομικών παραδειγμάτων: «Πώς μπορούν οι αυθεντικές πολιτικές ελευθερίες να συνδυαστούν τόσο με κατάλληλα συστήματα οικονομικής ανταλλαγής όσο και με ευρείας έκτασης κοινωνικής και οικολογικής ασφάλειας μέτρα σε όλα τα επίπεδα λήψης αποφάσεων από το τοπικό μέχρι το διεθνές πεδίο;»

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετασθεί, πώς οι τέσσερις «οδοδείκτες» (κριτήρια) του κεφαλαίου II μπορούν να συμβάλουν στη λήψη αποφάσεων σε σχέση με τα προαναφερθέντα στο κεφάλαιο III προβλήματα. Να «συμβάλουν», γιατί η όλη υπόθεση της προσέγγισης, λήψης και εφαρμογής αποφάσεων σε τόσο μεγάλες και σύνθετες καταστάσεις είναι αυτή καθεαυτήν πλήρης από περιπλοκές. Για να διαλέξουμε τρεις από τις πιο εμφανείς περιοχές: πρώτα πρέπει να αποφασιστεί με μια σειρά διαδικασιών *τι είναι επιθυμητό*, με το οποίο συνδέεται άμεσα η δυσκολία να προβλεφθούν οι συνέπειες των επιμέρους προοπτικών. Δεύτερο, σε μια άλλη σειρά μελετών πρέπει να αποφασιστεί *τι είναι δυνατό*, εάν για παράδειγμα μπορεί να επιτευχθεί συμφωνία και αποδοχή και εάν μπορεί να καλυφθεί το κόστος της απόφασης. Και τέλος μια τρίτη σειρά μελετών έχει να κάνει με το ερώτημα *ποιος είναι ο πιο πρόσφορος δρόμος, για να φθάσει κανείς σε αποφάσεις*, το οποίο πάλι θέτει τα καίρια ερωτήματα για τη δημοκρατία και τη συμμετοχή.

Ενόψει όλων αυτών των πολυπλοκοτήτων, ένα κείμενο όπως αυτό μπορεί μόνο να ελπίζει ότι δείχνει κάποιες κατευθύνσεις. Δεν διεκδικεί να καλύψει πλήρως όλα αυτά τα θέματα, ούτε ισχυρίζεται ότι το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών κατά κάποιο τρόπο «γνωρίζει, τι είναι το καλύτερο» να γίνει. Οποιαδήποτε αυθεντία μπορεί να αποκτήσει το κείμενο αυτό, θα συνίσταται στο βάρος που φέρει η αλήθεια ή η σοφία του.

1. «Καί εἶδεν ὁ Θεός ὅτι καλόν»...: η «καλή λίαν» δημιουργημένη τάξη και η ευθύνη γι' αυτήν που μεταβιβάστηκε στην ανθρωπότητα

Η ισορροπία της φυσικής τάξης

Με το βασικό αυτό κριτήριο πρέπει να τονιστεί κατά πρώτιστο λόγο η κεντρική υποχρέωση των ανθρώπων για τη διαφύλαξη και υποστήριξη της ισορροπίας της φυσικής τάξης, δηλ. για τα οικολογικά προβλήματα, τα οποία κατά την εποχή μας βρίσκονται έντονα στο προσκήνιο και τα οποία για πρώτη φορά παρουσιάστηκαν με μια πραγματικά συνολική θεώρηση στη Διάσκεψη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον και την ανάπτυξη το 1992. Ένα ουσιαστικό βήμα προς την κατεύθυνση αυτή ήταν η υποχρέωση που διαμορφώθηκε από την Παγκόσμια Διάσκεψη του Π.Σ.Ε. για «*Δικαιοσύνη, ειρήνη και τη διαφύλαξη της δημιουργίας*» στη Σεούλ το 1990. Αυτή συγκεκριμενοποιήθηκε με τις παρακάτω βασικές κατευθύνσεις:

– να αναπτυχθεί ένας ανθρώπινος πολιτισμός, που θα μπορεί να εναρμονίζεται με την ολοκλήρωση της δημιουργίας·

– να διαφυλαχθεί η γήινη ατμόσφαιρα, για να συντηρηθεί και διατηρηθεί η ζωή πάνω στη γη·

– και να καταπολεμηθούν τα αίτια που επέφεραν καταστρεπτικές μεταβολές στην ατμόσφαιρα, οι οποίες απειλούν να αλλοιώσουν τις κλιματολογικές συνθήκες και να προκαλέσουν εκτεταμένα βάσανα·

Στις στρατηγικές, με τις οποίες θα πραγματοποιηθούν οι κατευθύνσεις αυτές, θα πρέπει να περιληφθούν τα εξής:

– στρατηγικές αφενός για την *προώθηση της χρήσης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας* ως εναλλακτικών επιλογών, όπου είναι δυνατό, για το κάρβουνο, το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο, και αφετέρου για *την ανάπτυξη τεχνολογιών*, που θα είναι ασφαλείς για τους ανθρώπους και τον πλανήτη·

– εισαγωγή ενός *συστήματος τιμών και υπολογισμού* (λ.χ. για τον υπολογισμό του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος), το οποίο θα αντανακλά τις *υφιστάμενες και αναμενόμενες μακροπρόθεσμα ελλείψεις, καθώς και το οικολογικό κόστος*·

– στρατηγικές για τον *περιορισμό της μόλυνσης του περιβάλλοντος* μέσω του συνδυασμού φόρου για το περιβάλλον, φόρου χρήσης ενέργειας και απαγόρευσης της χρήσης ουσιών που βλάπτουν το περιβάλλον, όπως το FCKW·

– στρατηγικές για τη σταθεροποίηση του *παγκόσμιου πληθυσμού*, οι οποίες μπορούν να συμβάλουν στη μείωση του χάσματος μεταξύ πλούσιων και φτωχών, στη βελτίωση της θέσης των γυναικών και στη μείωση των ποσοστών θνησιμότητας και γονιμότητας·

– στρατηγικές για *τη διατήρηση και ανανέωση των τροπικών δασών*, μέσω διεθνών εμπορικοπολιτικών μέτρων (λ.χ. η διεθνής συμφωνία για την τροπική ξυλεία και η συμπερίληψη περιβαλλοντικών θεμάτων στις διαπραγματεύσεις της GATT) και διεθνών πολιτικών μέτρων για την αναδάσωση·

– υποστήριξη *των οργανώσεων των ιθαγενών λαών*, οι οποίοι έχουν μια ιδιαί-

τερη και πλήρη σεβασμού σχέση με το περιβάλλον τους και για τους οποίους η γη σημαίνει ζωή·

– υποστήριξη της *διαμόρφωσης και εφαρμογής ενός «Καταστατικού Χάρτη για τη Γη»*.

Το τελευταίο αυτό σημείο έγινε ευμενώς αποδεκτό το 1991 από τη Γενική Συνέλευση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών στην Καμπέρρα, η οποία επισήμανε ένα μεγάλο αριθμό θεμάτων που χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής. Σε αυτά περιλαμβάνονται η αναγκαιότητα νομικών μηχανισμών για την εφαρμογή ενός τέτοιου Καταστατικού χάρτη από το διεθνές στο τοπικό επίπεδο και η αναγκαιότητα να ιδρυθεί μια διεθνής εθελοντική οργάνωση, όπως η Διεθνής Αμνηστία, που θα έχει ως σκοπό να αποκαλύπτει τις παραβιάσεις του χάρτη και να κινητοποιεί την κοινή γνώμη.

Αναμφίβολα τέτοιου είδους στρατηγικές απαιτούν τεράστια χρηματικά ποσά. Η πρόταση της Νορβηγίας, ότι κάθε κράτος θα έπρεπε να δαπανά το 0,1% του Α.Ε.Π. του για το σκοπό αυτό, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως απαρχή.

Περιορισμός επίσης στην ανθρώπινη τάξη

Εάν ξαναγυρίσουμε στην ανθρώπινη τάξη, το κριτήριο της «καλής λίαν» δημιουργίας πρέπει επίσης να σημαίνει, ότι οι ικανότητες του ανθρώπου για εφεύρεση και οργάνωση, με τη βοήθεια των οποίων βελτιώθηκε η ποιότητα της ζωής, πρέπει να γίνουν κατά βάση αποδεκτές και να αναπτυχθούν ακόμα περισσότερο. Πάρα πολλές ακόμα περιοχές της γης πρέπει να φθάσουν σε ένα τέτοιο επίπεδο παραγωγής, έτσι ώστε να διασφαλίζεται απασχόληση, εισόδημα και μια αξιοπρεπής ανθρώπινη ζωή. Για τις περιοχές αυτές η οικονομική ανάπτυξη παραμένει μια απόλυτη αναγκαιότητα.

Πραγματικά, η παραγωγή αγαθών μπορεί να είναι ευλογία, όπως υποδηλώνει η λέξη *αγαθά* ως προς την ουσία της. Αλλά το να απαιτεί κανείς και να κατέχει όλο και περισσότερα αγαθά αυτό δεν σημαίνει ότι επιτυγχάνουμε με αυτά την πληρότητα της ζωής, ούτε με τη βιβλική σημασία ούτε με την εκκοσμικευμένη έννοια της λέξης. Μια συνεχώς αυξανόμενη παραγωγή μπορεί κατά παράδοξο τρόπο να οδηγήσει σε έλλειψη αντί σε πληρότητα. Αγαθά, όπως καθαρός αέρας, καθαρό νερό, ησυχία και χρόνος γίνονται ολοένα και πιο σπάνια. Η στενότητα των λεγόμενων μη οικονομικών αγαθών, που δεν μπορεί να αποτιμηθεί, αυξάνεται συνεχώς, και ενώ φαινόταν ότι μέσω της αυξανόμενης παραγωγής η στενότητα θα αντικατασταθεί από την πληρότητα, καταφέρνουμε στην πραγματικότητα ακριβώς το αντίθετο. Σύμφωνα με όσα ο οικονομολόγος Bob Goudzwaard γράφει («Economics and Ethics - Starting Point or Afterthought?», στο *The Catalyst*, Canada, Φεβρ. 1992), η εμφάνιση μιας γενικευμένης στενότητας οφείλεται στο ότι οι ανθρώπινες ανάγκες και επιθυμίες αυξήθηκαν με πιο γρήγορο ρυθμό από όσο θα μπορούσαμε να τις ικανοποιήσουμε. Εάν αυτό συμβαίνει, και εάν θεωρήσουμε ότι οι ανθρώπινες ανάγκες είναι πράγματι απεριόριστες, τότε η στενότητα θα αυξάνει, ανεξάρτητα από το επίπεδο υλικής ευημερίας που θα έχουμε φθάσει. Πολλοί άνθρωποι φαίνεται ότι έχουν χάσει την αίσθηση του μέτρου, *του αρκετού*. Αλλά δεν μπορεί κανείς να

αποκτήσει συνείδηση της πληρότητας, αν δεν έχει την αίσθηση του αρκετού, γιατί πληρότητα είναι το περισσότερο από το αρκετό. Υπάρχουν λοιπόν υλικά και πνευματικά όρια στην οικονομική ανάπτυξη.

΄Οπως ακριβώς η ανθρωπότητα διαμόρφωσε μια κατά προσέγγιση αντίληψη για το ελάχιστο ανεκτό όριο κατανάλωσης, που είναι απαραίτητο για να εξασφαλιστεί αξιοπρεπής ζωή, με τον ίδιο τρόπο θα πρέπει να προσδιοριστεί πού βρίσκονται τα ανώτατα όριά της και πώς θα μπορούσαν να εφαρμοστούν αυτά, πριν η υπερβολή οδηγήσει στην καταστροφή. Παρότι οι βασικές αρχές «ζήσε πιο απλά, έτσι ώστε άλλοι να μπορούν απλώς να ζήσουν» και «κανένας δεν θα πρέπει να διευρύνει την ευμάρειά του, πριν να έχουν όλοι τα απαραίτητα» δεν είναι εύκολο να πραγματοποιηθούν κάτω από τις σημερινές συνθήκες, παραμένουν η πραγματική αλήθεια και η επείγουσα ανάγκη. Τα προβλήματα αυτά σχετίζονται με τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να ρυθμιστεί η κατοχή και ο έλεγχος των φυσικών πόρων.

Παραγωγή, που κατευθύνεται μόνο με βάση την οικονομική ανάπτυξη και την αύξηση του κέρδους των ήδη πλουσίων, δεν είναι αυτόματα «καλή». Ερωτήματα σχετικά με το τι παράγεται, κάτω από ποιες συνθήκες, από ποιον και για ποιον και σε βάρος ποίου, πρέπει να απαντηθούν με συνεργασία των ιδιοκτητών, εργατών και καταναλωτών, και σε συνδυασμό με τις οικολογικές, κοινωνικές και πνευματικές συνέπειες, καθώς και τις οικονομικές προσόδους. Πράγματι, πρέπει να εξετασθεί το συνολικό πρόβλημα της ιδιοκτησίας των φυσικών πόρων. Σύγχρονες πιέσεις της αγοράς, που υποστηρίζονται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, προκαλούν αύξηση των καταναλωτικών προσδοκιών για πολυτελή αγαθά, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη την πολύ πιθανή χειροτέρευση των βαθιών μακροπρόθεσμων αρνητικών επιπτώσεων: εξάντληση των φυσικών πόρων, μη αναστρέψιμη οικολογική καταστροφή και διάρρηξη του κοινωνικού ιστού των ανθρώπινων κοινωνιών.

Στην υλοποίηση της ανθρώπινης υπευθυνότητας περιλαμβάνεται ακόμα η ένταση της αποτελεσματικότητας απέναντι στην τόσο μεγάλη μόλυνση και σπατάλη. Αλλά η αποτελεσματικότητα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το πλαίσιο και την προοπτική με βάση την οποία θα μετρηθεί: Είναι απλώς μια λειτουργία του οικονομικού κέρδους εκείνων που κυριαρχούν ή μια λειτουργία ποιότητας ζωής για όλους τους συμμετέχοντες; Δεν πρέπει να εξετάζεται μόνο πόσο χρήμα, αλλά εξίσου πόση ενέργεια και φυσικοί πόροι χρησιμοποιούνται.

Σε μια εποχή, κατά την οποία η αυξανόμενη παραγωγή δημιουργεί μεγαλύτερο πλούτο για λίγους ανθρώπους, ενώ ταυτόχρονα διευρύνει το χάσμα ανάμεσα στον πλούτο και τη φτώχεια, η υπευθυνότητα του ανθρώπου θα πρέπει να εκφραστεί τόσο με τις προσπάθειές μας για αυτοπεριορισμό, όσο και με τις δυνάμεις μας για εφευρετικότητα. Είναι αναγκαία η δημιουργική φαντασία, για να βρούμε πώς θα επιτύχουμε σε μεγάλο βαθμό να χρησιμοποιούμε λιγότερα –για παράδειγμα στο πεδίο της ενέργειας. ΄Ενα υψηλό βιοτικό επίπεδο είναι καλό όχι καθεαυτό, αλλά μόνον όταν διευκολύνει τους ανθρώπους να προαγάγουν την προσωπική τους ανάπτυξη και την ανάπτυξη των συνανθρώπων τους. ΄Οταν ένα τέτοιο βιοτικό επίπεδο συνεπάγεται ενεργητική στέρηση ή αποκλεισμό για τους συνανθρώπους

(εγγύς ή μακράν, τώρα ή στο μέλλον), τότε πρέπει να περιοριστεί και όχι να αυξηθεί.

Η Γενική Συνέλευση της Καμπέρρας πρόβαλε «μια νέα αντίληψη για την αξία, που στηρίζεται όχι στο χρήμα και την ανταλλαγή, αλλά στη συγκράτηση και τη χρήση»:

> *Η ανθρωπότητα έκανε το μεγάλο λάθος να μην κάνει καμιά διάκριση ανάμεσα στην οικονομική αύξηση και την ανάπτυξη ... αύξηση για χάρη της αύξησης είναι η στρατηγική του καρκινώματος. Αύξηση για χάρη της αύξησης είναι απεριόριστη, ανεξέλεγκτη αύξηση σε μέγεθος ... που αδιαφορεί για το σύστημα στο οποίο στηρίζεται. Αυτό όμως μπορεί να οδηγήσει μόνο στην καταστροφή και το θάνατο. Πολυσήμαντη ανάπτυξη αντίθετα –όπως η στρατηγική του εμβρύου– σημαίνει να επιλεγούν τα σωστά πράγματα, στους σωστούς τόπους, στα σωστά μεγέθη, στους σωστούς χρόνους και με τις σωστές σχέσεις μεταξύ τους. Ανάπτυξη, που πραγματοποιείται με αύξηση, αλλά και περιορισμό των επιμέρους στοιχείων της, λειτουργεί ως ένα αυτοσυγκρατούμενο σύνολο.*

Μια ακόμα θεματική περιοχή που προσφέρεται για λεπτομερέστερη ανάλυση της αρχής της «καλής λίαν» δημιουργίας και της ανθρώπινης υπευθυνότητας, είναι η πληθυσμιακή αύξηση και η σχέση ανάμεσα στην οικονομική ζωή και τις δημογραφικές εξελίξεις. Η προγραμματισμένη για το 1994 Διεθνής Διάσκεψη για τον πληθυσμό και την ανάπτυξη θα μπορούσε να αποτελέσει μια καλή ευκαιρία, για να ανταλλαγούν απόψεις σχετικά με το θέμα αυτό.

Η ουσιαστική αγαθότητα της θείας δημιουργίας ανάγεται σε ένα γενικότερο, σπουδαίο και πράγματι χαρμόσυνο κριτήριο για την εξέταση του ερωτήματος, τι κάνουμε από τη δημιουργία, όταν στηρίζεται σε μια μυστηριακή κατανόηση της ανθρώπινης διαχείρισης. Η «υλική» ευθύνη του ανθρώπου για τον πλανήτη, και όλα τα ζωντανά πάνω σε αυτόν, πρέπει να παραμένει πάντοτε μέσα στα πλαίσια της «πνευματικής» ευθύνης που αναλάβαμε και με βάση αυτή να αποφασίζουμε. Οι Χριστιανοί, που γνωρίζουν κάτι για την αγαθότητα του Θεού που εκδηλώνεται στη δημιουργία, αναζητούν να ενδυναμώσουν τη γνώση τους αυτή στη Λειτουργία, όχι μόνο για τον εαυτό τους, αλλά ως εκείνο το λήμμα μέσα στην ευρύτερη ανθρώπινη κοινωνία, που ο Θεός γνωρίζει. Σε μια Λειτουργία, που λαμβάνει σοβαρά υπόψη την κτιστότητα του ανθρώπου θα γίνει αργά ή γρήγορα φανερό, εάν για συγκεκριμένες εξελίξεις θα πρέπει να εκφραστούν προσευχές ευχαριστίας ή μετάνοιας. Οι εξελίξεις αυτές μπορούν να θεωρηθούν ως τμήμα του ανθρώπινου έργου, που προσφέρεται στα πλαίσια του μυστηρίου του Χριστού και λαμβάνεται πάλι με τον άρτο της ζωής ως θεία ενδυνάμωση για το ανθρώπινο προσκυνηματικό ταξίδι; Ή πρέπει να απορριφθούν και να μετανιώσουμε γι' αυτές, καθόσον επιβαρύνουν την περιφρόνηση και τη σκληρότητα του πάθους του Χριστού με τα πάθη των φτωχών και εξουθενωμένων;

2. «Κατ' εἰκόνα Θεοῦ... ἄρσεν και θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς»: η ανεπανάληπτη αξία και ελευθερία κάθε ανθρώπου και όλης της ανθρωπότητας

Ατομικισμός και αλληλεγγύη

Εδώ και αρκετούς αιώνες αναπτύχθηκε στην Ευρώπη μια αντίληψη για την αξία του ατόμου, η οποία τώρα επιβλήθηκε στα περισσότερα μέρη του κόσμου· ακόμα και σε κοινωνίες που για μεγάλο χρονικό διάστημα είχαν διαφορετικά συστήματα αξιών. Κατά κάποιο τρόπο αυτή ήταν μια αντίδραση στο για πολλούς αιώνες παραδοσιακό φεουδαρχικό σύστημα, το οποίο άφηνε πολύ λίγο χώρο για την ατομική ελευθερία. Η ιστορική αυτή τάση προσφέρει μια ευρεία εξήγηση για την οικονομική «πρόοδο», και μάλιστα τόσο για την προσδοκία να εκπληρωθούν οι επιθυμίες όσο και για τη δικαίωση της πρωτοβουλίας και της δημιουργικότητας, παρά τα μακροπρόθεσμα βάρη. Εντούτοις, σήμερα πολλοί άνθρωποι ανακαλύπτουν όλο και εντονότερα την αντι-έννοια της αλληλεγγύης με τους φτωχούς ως ένα κριτήριο, που είναι εξίσου σπουδαίο με αυτό του ατομικισμού. Η ένταση ανάμεσα στον ατομικισμό και την αλληλεγγύη είναι ένα από τα κλειδιά για τα σύγχρονα οικονομικά διλήμματα.

Οι περισσότερες Εκκλησίες, για παράδειγμα, έχουν αναγνωρίσει από πολύ καιρό, ότι η ιδιοκτησία είναι ένα δικαίωμα, στο οποίο η ευρύτερη κοινωνία και το κράτος μόνον κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις επιτρέπεται να επέμβουν. Πώς μπορούμε όμως να βρούμε κοινωνικούς κανόνες σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, που θα εξισορροπήσουν το δικαίωμα επί της ιδιοκτησίας με τα δικαιώματα του συνόλου της ανθρώπινης κοινωνίας, τα οποία εκπροσωπούνται από συγκεκριμένους οργανισμούς σε διάφορα επίπεδα; Ποιο μηχανισμό μελέτης και λήψης αποφάσεων πρέπει να αναπτύξουν τα Ηνωμένα Έθνη και άλλοι διεθνείς Οργανισμοί και οι Κυβερνήσεις, προκειμένου να αντιμετωπιστούν με συνείδηση ευθύνης τέτοια θέματα;

Συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων

Αυτό οδηγεί σε ένα κρίσιμο ερώτημα, το οποίο θα μπορούσε να θεωρηθεί το σπουδαιότερο σε αυτό το κείμενο: Σε έναν κόσμο, που όλο και περισσότερο χωρίζεται σε εκείνους που αποφασίζουν για τη ζωή τους και τη ζωή των άλλων, και σε εκείνους που μπορούν μόνο να υποτάσσονται σε αυτό που άλλοι οργάνωσαν και οικοδόμησαν γι' αυτούς, πώς μπορούμε να αναπτύξουμε συστήματα που προσφέρουν σε όλους τους ανθρώπους και τους λαούς δυνατότητες πραγματικής συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων για θέματα, που αφορούν την ίδια τους τη ζωή;

Η συμμετοχή των ανθρώπων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, που τους αφορούν, αποτελεί μέσο και σκοπό. Βρίσκεται σε σαφή αντίθεση με την πρακτική πού ακολουθείται σήμερα από πολλούς ισχυρούς, όχι λιγότερο από τους οικονομικά ισχυρούς, και είναι ως προς τις λεπτομέρειες μια υπερβολικά σύνθετη υπόθεση. Εάν όμως κανείς επαναπαυόταν σε λιγότερα, αυτό θα σήμαινε, να απαξιώνει μερικούς ανθρώπους σε σχέση με άλλους και να περιορίζει την ελευθερία μερικών, τη στιγμή που για άλλους την αντιμετωπίζει ως ύψιστη αξία. Παραπέρα, μέσω της γενικότερης αυτής πρόκλησης, που παρουσιάζει η επιθυμία για συμμετοχή, αρχίζει να σχηματί-

ζεται ένα πλαίσιο για τον αυτοπεριορισμό που αναφέρθηκε παραπάνω –λ.χ. όταν οι άνθρωποι αποκτήσουν τη δυνατότητα σε τοπικό επίπεδο, να σταματήσουν την κατασκευή ενός γιγαντιαίου φράγματος, εξαιτίας του οποίου εξαναγκάζονται από τις τοπικές αρχές να μετοικήσουν, ή όταν προβάλλουν αντίσταση κατά της χρήσης της γης τους για την εξόρυξη ουρανίου ή για την κατασκευή ενός αεροδρομίου, επειδή αυτό θα γίνει μόνο για το καλό άλλων, και όχι για τους ίδιους. Αν και οι άνθρωποι του τόπου μπορεί πιθανώς να κάνουν όλα τα είδη των «λαθών» (στα μάτια εκείνων που «γνωρίζουν καλύτερα» ή νομίζουν ότι κάνουν), το λιγότερο όμως αυτοί είναι οι πιο κατάλληλοι, για να αναλάβουν την ευθύνη των λαθών τους και να φέρουν τα βάρη τους. Εκτός αυτού, μόνο με αυτή τη βασική προσέγγιση υπάρχει ελπίδα να φθάσουμε στην πολύπλευρη συναρμογή του αμοιβαίου ελέγχου και της ισορροπίας δυνάμεων, που αποτελεί προϋπόθεση για τα πραγματικά «δημοκρατικά» συστήματα διακυβέρνησης και λήψης αποφάσεων.

Εντός των Εκκλησιών-μελών του Π.Σ.Ε., οι ομάδες που ασχολούνται με το ιεραποστολικό έργο σε αστικές και αγροτικές περιοχές έχουν μεγάλη εμπειρία στο να υποστηρίζουν και να ενθαρρύνουν τοπικές ομάδες να αναλαμβάνουν δραστηριότητες που συνήθως τους απαγορεύονται. Στις Φιλιππίνες λ.χ. πριν από χρόνια οι άνθρωποι μιας παραλιακής φτωχογειτονιάς στη Μανίλλα ίδρυσαν μια οργάνωση με το όνομα «Ζώνη του Τόντο», που πέτυχε πολλές φορές να απαιτήσει από τις κοινοτικές και εθνικές αρχές τις προϋποθέσεις για μια αντάξια για τον άνθρωπο και δίκαιη ζωή, και να αγωνισθεί για τη χρησιμοποίηση της γης, που πρόσφατα είχε αποξηρανθεί, προς όφελος των εντοπίων παρά για γιγάντια σχέδια, που θα απέφεραν κέρδη σε ξένες δυνάμεις. Με τον τρόπο αυτό η οργάνωση κατάφερε να δώσει αξία σε χιλιάδες ανθρώπους και να τους καταστήσει δημιουργικούς, τη στιγμή που η ελίτ της πόλης τους αντιμετώπιζε ως «τίποτε» (βλ. «The Tondo story» στο *A Communtiy of Clowns - Testimonies of People in Urban Rural Mission*, συγκεντρωμένες από τον Hugh Lewin, Geneva, WCC, 1987, σ. 29-34).

Εργασία και κοινωνική ασφάλεια

Το θέμα της εργασίας ανήκει στην ίδια συνάφεια. Ακόμα και αν οι αφηγητές της ιστορίας του κεφ. 3 της Γένεσης γνώριζαν ότι εργασία σημαίνει μόχθο και βάσανα, εκείνο που ίσχυε ήδη από τότε και ισχύει ακόμα σήμερα, είναι ότι η εργασία αποτελεί ένα ουσιαστικό τμήμα του ανθρώπινου είναι. Όλοι γεννηθήκαμε μέσα σε οικογένειες και κοινότητες και πρέπει να αναλάβουμε την ευθύνη μας για τα βασικά καθήκοντα της διατροφής και της αμοιβαίας φροντίδας. Στην ιδανική της μορφή η εργασία είναι ένα προνόμιο, που παρέχει στους ανθρώπους τη δυνατότητα να συμβάλλουν δημιουργικά στη θεραπεία μιας διασπασμένης δημιουργίας και στην εμβάθυνση των σχέσεων με τέτοιο τρόπο που βελτιώνει τη ζωή για όλους. Γυναίκες και άνδρες προικίστηκαν με την ικανότητα να είναι συν-δημιουργοί με τον Θεό.

Ταυτόχρονα κανένας δεν επιτρέπεται σήμερα να είναι ρομαντικός σε σχέση με την εργασία. Οι πραγματικότητες σε ολόκληρο τον κόσμο θα πρέπει να μας προφυλάξουν από τις εύκολες απλοποιήσεις. Τα περισσότερα είδη εργασίας περιορίζουν την ελευθερία και απαξιώνουν τους ανθρώπους που τις ασκούν. Ο θετικός σκοπός,

να δημιουργηθούν αρκετές δυνατότητες για σημαντική και πληρωμένη εργασία, πρέπει να συμβαδίζει με την άγρυπνη επιδίωξη να εξασφαλιστούν η δικαιοσύνη στο χώρο εργασίας, ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας, το δικαίωμα για συλλογικές συμβάσεις, μισθός από τον οποίο να μπορεί να ζήσει μια οικογένεια, ασφάλειες υγείας, ισότητα ευκαιριών για γυναίκες και ανθρώπους με ειδικές ανάγκες, αποζημίωση και ευκαιρίες για μετεκπαίδευση όταν είναι αναγκαίες κ.ά. Αυτός ο μακρύς κατάλογος των απαραίτητων εργασιακών συνθηκών δημιουργήθηκε με τους αγώνες του εργατικού κινήματος σε χρονικό διάστημα μεγαλύτερο από έναν αιώνα και προσφέρθηκε για να διασφαλίσει μακροπρόθεσμα οφέλη για διευθυντές, ιδιοκτήτες, εργάτες, πελάτες και πολίτες ομοίως. Αυτό είναι ένα ιδιαίτερα σπουδαίο σημείο ενόψει του γεγονότος ότι ένα μεγάλο μέρος της σύγχρονης οικονομικής πρακτικής σχεδιάζεται με την προοπτική μία ή περισσότερες από αυτές τις ομάδες να έχουν ιδιαίτερα πλεονεκτήματα σε βάρος των άλλων. Παρότι και μια επιμέρους μόνο πραγματοποίηση των σκοπών αυτών συμβάλλει στο να ξαναζωντανεύει η ιδέα της ανθρώπινης ελευθερίας και αξίας.

Σε αυτή τη συνάφεια θα έπρεπε να εξετασθεί ακόμα η σπουδαιότητα ενός «δικτύου ασφάλειας», μέσω ενός συστήματος κοινωνικής ασφάλειας, για εκείνους που δεν βρίσκονται σε κατάλληλη κατάσταση, ώστε να μπορούν να κερδίσουν τα αμέσως απαραίτητα για τη διαβίωσή τους –επειδή, για παράδειγμα, είναι πολύ μικροί, ηλικιωμένοι ή άρρωστοι. Ενώ στις παραδοσιακές κοινωνίες η φροντίδα γι' αυτούς τους ανθρώπους είχε αφεθεί στην οικογένεια, που υποστηριζόταν όταν ήταν ανάγκη από το χωριό ή τη φυλή, κάτω από τις μοντέρνες συνθήκες εμφανίσθηκαν στο Βορρά σύνθετα «κράτη πρόνοιας», όπως επίσης αυτά ανήκουν στις στοχοθεσίες πολλών κυβερνήσεων του Νότου. Οι εθνικές κυβερνήσεις αποδέχθηκαν ομοίως γενικά, ότι δημόσιες διευκολύνσεις για την εκπαίδευση, τις μεταφορές, την επικοινωνία κ.λ.π. πρέπει να προσφέρονται με τη βοήθεια των φόρων και των κρατικών επενδύσεων.

Αυτές οι διευκολύνσεις –παρότι δεν υφίστανται σε διεθνές επίπεδο– συμβάλλουν κατά πολύ στην ανθρώπινη ελευθερία και την ποιότητα της ζωής. Αλλά σήμερα κινδυνεύουν από πολλές πλευρές, μάλιστα κατηγορούνται, ότι είναι πολύ ακριβές και πολύ πατερναλιστικές. Μπορεί ο «οδοδείκτης» μας να συμβάλει στο να ανοιχθεί ένας δρόμος ανάμεσα από τα άγρια ιδεολογικά επιχειρήματα; Από τη μια, είναι βέβαια αλήθεια ότι κοινωνικές υπηρεσίες έχουν καλύτερη απόδοση, όταν πραγματοποιούνται σε ένα επίπεδο που βρίσκεται πλησιέστερα στους άμεσα ενδιαφερομένους ανθρώπους, έτσι ώστε να μπορούν να συνεργήσουν πραγματικά στις αποφάσεις που τους αφορούν και να πληρώσουν γι' αυτές. Αυτό συνηγορεί πολύ για την αποκέντρωση και τη συμπερίληψη μεγάλης αναλογίας σε εθελοντική ετοιμότητα για βοήθεια. Από την άλλη πλευρά, πρέπει οι υπηρεσίες αυτές να θεωρούνται ως δίκαιες και έντιμες μέσα σε όλη την κοινότητα, και γι' αυτό είναι ανάγκη ένα υψηλό κυβερνητικό κλιμάκιο να μπορεί να ενεργήσει ρυθμιστικά, γιατί διαφορετικά μπορεί εύκολα να καταλήξει σε υποβαθμισμένη φροντίδα υπέρ των φτωχότερων στρωμάτων.

Υποχρέωση λογοδοσίας

Οι σκέψεις αυτές οδηγούν σε ένα πολυσυζητημένο θέμα: την επιθυμητή διαφά-

νεια και την υποχρέωση λογοδοσίας αυτών που ασκούν εξουσία. Σε κάθε σύστημα αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας μεταβιβάζεται σε συγκεκριμένους ανθρώπους μεγαλύτερη εξουσία από ό,τι σε άλλους. Η υποχρέωση να λογοδοτούν για τις αποφάσεις τους και για τη χρήση των οικονομικών μέσων, αποτελεί ένα δίκαιο αντίβαρο στη θέση που κατέχουν. Αλλά ενώ αυτό σε πολλές περιπτώσεις –οπωσδήποτε όχι πάντοτε– λειτουργεί καλά σε μια μικρή κοινότητα, όπως για παράδειγμα σε ένα χωριό, είναι πολύ δύσκολο να λειτουργήσει σε επαρχιακό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Στον οικονομικό χώρο, όπου οι δυνατοί δεν εκλέγονται συνήθως με πραγματικά συμμετοχικό και διαφανή τρόπο, η διαφάνεια είναι μεγίστης σπουδαιότητας. Προϋποθέσεις γι' αυτήν είναι η ελευθερία της έκφρασης και ένα δίκαιο και προσιτό σε όλους σύστημα δικαίου. Αυτό απαιτεί σε πολλές χώρες, που στο θέμα αυτό δεν έχουν φθάσει ακόμα σε επαρκές επίπεδο, υψηλή συμβολή ανθρώπινων χαρισμάτων και ικανοτήτων και ένα υψηλό επίπεδο γενικής εκπαίδευσης. Το βάρος της ευθύνης, που εναπόκειται στις ελίτ τέτοιων χωρών, είναι τόσο μεγάλο όσο και ο πειρασμός του αυτοπλουτισμού.

Ο ρόλος της αγοράς και η ρύθμισή της

Μια άλλη σπουδαία συζήτηση αναφέρεται στην ορθή λειτουργία της «αγοράς» –που κατανοείται ως «ιδεατή αντίληψη» για το σύστημα του εμπορίου και της ανταλλαγής.

Αρχικά η αγορά ήταν μια διευθέτηση, σύμφωνα με την οποία οι έμποροι κατασκεύαζαν περίπτερα σε μια συγκεκριμένη οδό ή πλατεία με σκοπό να ανταλλάξουν τα προϊόντα τους και να πωλήσουν στους ανθρώπους του τόπου. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένας από τους αρχαιότερους ανθρώπινους θεσμούς, που με κάποιο τύπο είναι δυνατό να βρεθεί σε κάθε πολιτισμό. Για μεγάλο χρονικό διάστημα το αγοραίο εμπόριο εκτός των τοπικών πλαισίων περιοριζόταν σε είδη, που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως μη ουσιώδη για τη ζωή. Μια μεγάλη μεταμόρφωση της αγοράς πραγματοποιήθηκε με την εμφάνιση του καπιταλισμού, όταν ιδιοκτήτες και παραγωγοί είδαν ως ευκαιρία να δημιουργήσουν μεγαλύτερα κέρδη, μέσω της πώλησης ειδών σε όσο το δυνατόν περισσότερες αγορές, περιλαμβάνοντας και εκείνες άλλων περιοχών και χωρών.

Αυτό είχε ως συνέπεια, ότι όλο και περισσότερα συστατικά της ζωής έγιναν «εμπορεύματα», στα οποία συμπεριλαμβανόταν και η εργατική δύναμη εκείνων που ζητούσαν εργασία (πιο εμφανές γίνεται αυτό σε εκείνους που παρά τη θέλησή τους εξαναγκάζονται να εργασθούν και πωλούνται ως σκλάβοι). Στον καπιταλισμό η αγορά κατέλαβε βαθμιαία μια όλο και πιο κυρίαρχη θέση, και στις πιο πλούσιες χώρες επεκτείνεται τώρα σε αγαθά όπως καλλιτεχνικές και αθλητικές ικανότητες και υπηρεσίες υγείας. Ενώ όμως αρχικά μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι το αγοραίο εμπόριο ήταν για το καλό και των δύο μερών που συμμετείχαν σ' αυτό, των πωλητών και των αγοραστών, η αντίληψη αυτή για την ανταλλαγή κατέστη στη συνέχεια ανεδαφική, καθόσον εκείνοι που βρίσκονται σε καλύτερη διαπραγματευτική θέση μπορούν να επιβάλουν στους άλλους τη θέλησή τους. Παράδειγμα γι' αυτό είναι οι ήδη μνημονευθέντες όροι που ισχύουν για το εμπόριο μεταξύ των χωρών

που πωλούν πρώτες ύλες και των χωρών που πωλούν βιομηχανικά προϊόντα. Με τον τρόπο αυτό η αγορά, που στηρίζεται στην αρχή του «ελεύθερου ανταγωνισμού» ή του «ελεύθερου εμπορίου», έχει έντονα μεταβάλει το χαρακτήρα της. Ενώ οι συναλλαγές της αγοράς ήταν προηγουμένως ενσωματωμένες σε ένα περιεκτικό πλέγμα κοινωνικών σχέσεων, σήμερα οι ευρύτερες κοινωνικές σχέσεις μας είναι ενσωματωμένες στις επικρατούσες σχέσεις και τις σχετικές δυνάμεις της αγοράς, και μάλιστα είναι εξαρτημένες από αυτές.

Στις χώρες του πρώην «σοσιαλιστικού μπλοκ», που τόσο έντονα απογοητεύθηκαν από τις λανθασμένες υποσχέσεις του Μαρξισμού-Λενινισμού, οι άνθρωποι στράφηκαν με λαχτάρα στην οικονομία της αγοράς, ελπίζοντας ότι θα ήταν σε θέση να φέρει σε αυτούς την ίδια ευημερία όπως στη Δυτική Ευρώπη. Τα πρώτα αποτελέσματα δεν ήταν ενθαρρυντικά: πολλές διαστάσεις της κοινωνίας και επίσης του προηγούμενου οικονομικού συστήματος έπρεπε να μεταμορφωθούν και να μεταρρυθμιστούν με τέτοιο τρόπο, που απαιτεί από τον ήδη δοκιμασμένο λαό μεγάλη ικανότητα προσαρμογής και υπομονή και είναι επώδυνη. Αυτή αποτελεί μια προειδοποίηση για όλους μας, να μην περιμένουμε πολλά από την αγορά αυτήν καθεαυτήν, να μην αποδίδουμε σε αυτήν ημιμαγικές ικανότητες ή να την αφήσουμε να γίνει ο κυρίαρχος παράγοντας για όλα.

Γιατί εκείνο που έγινε σαφές στις πρόσφατες συζητήσεις, είναι ότι η αγορά δεν αφέθηκε ποτέ μόνη της και επίσης ότι δεν μπορεί να αφεθεί να λειτουργεί καθεαυτήν, σαν να ήταν ένα υποκείμενο και όχι ένα κατάλληλο εργαλείο, με τη βοήθεια του οποίου οι άνθρωποι μπορούν να δρουν ως υποκείμενα. Ο Adam Smith μίλησε για το «αόρατο χέρι», αλλά η μεταφορά αυτή γίνεται σοβαρά επικίνδυνη, εάν οδηγεί στο να μεταβιβάζουν οι άνθρωποι ευθύνες σε μια μόνο εννοιολογικά υφιστάμενη και απρόσωπη αγορά· ευθύνες που αρμόζουν μόνο σε πραγματικά πρόσωπα και ενώσεις προσώπων. Πέρα από αυτά οι αγορές, συνειδητά ή ασύνειδα, είναι ενσωματωμένες σε άλλα κοινωνικά συστήματα και θεσμούς, όπως λ.χ. ο νόμος ή τοπικές και εθνικές κυβερνήσεις, που προσδιορίζουν και περιορίζουν τη λειτουργία τους. Γι' αυτό στη συζήτηση για τις αγορές πράττει κανείς ορθά όταν επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στο πώς είναι δυνατό να δημιουργηθούν κατάλληλες προϋποθέσεις για να εξισορροπήσουν τις δυνάμεις της αγοράς και να τις ρυθμίσουν. Οι αγορές δεν είναι σε θέση από μόνες τους και από τη δύναμή τους να δημιουργήσουν αυτόματα για όλους πληρότητα ζωής.

Μερικά από τα συμφυή όρια της αγοράς, που πρέπει να ληφθούν υπόψη στα ευρύτερα κοινωνικά πλαίσια, είναι τα ακόλουθα:

— *Όλοι οι συμμετέχοντες στις συναλλαγές της αγοράς δεν είναι στον ίδιο βαθμό περιεκτικά και σωστά πληροφορημένοι για τις οικονομικές δραστηριότητες, στις οποίες παίρνουν μέρος· παρανοήσεις και μάλιστα εξαπάτηση δεν μπορούν με κανένα τρόπο να αποκλειστούν.*

— *Οι αγορές μπορούν μάλιστα να συντονίσουν στην καλύτερη περίπτωση την παραπλανητική πολλαπλότητα των προσφορών και απαιτήσεων, καθό-*

σον επιβραβεύουν εκείνους που αντιδρούν σε γνήσια σύμβολα και αποκλείουν αυτούς που δεν το κάνουν· αλλά αυτές μπορούν να καταγράψουν μόνο τις «ανάγκες», που εκφράζονται με αγοραστική δύναμη, κατά κανόνα με χρήμα. Οι γνήσιες, μερικές φορές τελείως βασικές ανάγκες ανθρώπων που έχουν λίγα χρήματα, απλώς αγνοούνται. Αυτό εξηγεί, γιατί περιοχές, στις οποίες οι άνθρωποι υποφέρουν από πείνα, εξάγουν ακόμα είδη διατροφής. Εκτός αυτού η ίδια η αγορά δεν μπορεί να κάνει διάκριση ανάμεσα στην ανάγκη και την απληστία, και γι' αυτό έχει την τάση να δίνει το προβάδισμα στους πλουσιότερους καταναλωτές έναντι των πτωχότερων.

— Αποτελέσματα και συνέπειες των συναλλαγών της αγοράς, των οποίων η «αξία» δεν μπορεί να εκφραστεί με χρήμα, σχεδόν πάντοτε παραβλέπονται ή εσκεμμένα αγνοούνται. Μόνο πολύ πρόσφατα υπάρχουν αναζητήσεις να ποσοτικοποιηθούν η βιομηχανική μόλυνση του αέρα ή του νερού και η χρήση φυσικών πηγών. Είμαστε όμως πολύ μακριά ακόμα από το να μπορούμε να αποδώσουμε αυτές με γενικά αποδεκτές οικονομικές έννοιες. Εκτός αυτού οι αγορές δεν είναι σε θέση να λάβουν υπόψη τους τις μελλοντικές ανάγκες· είναι αποκλειστικά φυλακισμένες στο παρόν. Γι' αυτό οι τιμές της αγοράς στην καλύτερη περίπτωση αντανακλούν την «πραγματική» τιμή και αξία.

— Τέταρτο, το «ελεύθερο εμπόριο», εκτός από τις περιπτώσεις που πραγματοποιείται μεταξύ εταίρων με ανάλογη οικονομική δύναμη, οδηγεί πάντοτε σε αυξανόμενη ανισότητα σε πλούτο και δύναμη μεταξύ αυτών που συμμετέχουν σε αυτό το εμπόριο. Εάν αφήσει κανείς την αγορά να λειτουργεί μόνη της, μπορεί να διασπάσει μια κοινωνία.

— Σε διεθνές επίπεδο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ένα μεγάλο μέρος του παγκόσμιου εμπορίου πραγματοποιείται μεταξύ πολυεθνικών εταιρειών, και μάλιστα σε τιμές, που δεν αντιστοιχούν με τις τιμές που τα ίδια προϊόντα θα μπορούσαν να επιτύχουν στην αγορά. Εκτός αυτού αυξάνεται ο προστατευτισμός· σε είκοσι από τις 24 βιομηχανοποιημένες χώρες ο προστατευτισμός εντάθηκε κατά τα τελευταία δέκα χρόνια. Σχεδόν 28% όλων των εισαγωγών των χωρών-κρατών του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) από τις αναπτυσσόμενες χώρες έχουν επηρεαστεί από μη τιμολογιακούς εμπορικούς περιορισμούς. Η ειρωνεία είναι ότι τη στιγμή που ο Νότος μειώνει τον προστατευτισμό του –εν μέρει ως αποτέλεσμα των προγραμμάτων δομικής προσαρμογής (σταθεροποιητικά προγράμματα)– ο προστατευτισμός κερδίζει έδαφος στις βιομηχανοποιημένες χώρες. Το ποσοστό του εμπορίου που αντιστοιχεί πλήρως προς τις βασικές αρχές της Γενικής Συμφωνίας Τελωνειακών Δασμών και Εμπορίου (GATT) είναι λιγότερο από 7%. Το αναπτυξιακό πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών (βλ. Human Development Report, 1992, που μνημονεύθη-

κε παραπάνω) καταλήγει ότι στο διεθνές εμπόριο τον καιρό αυτό επικερδέστερη συμπεριφορά είναι εκείνη που παραβαίνει τις ισχύουσες συμφωνίες. Οι διεθνείς αγορές είναι κάθε άλλο παρά «ελεύθερες».

Έτσι η καρδιά του διαλόγου δεν βρίσκεται τώρα μεταξύ δύο ανταγωνιστικών συστημάτων: της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς και της κεντρικά κατευθυνόμενης οικονομίας. Κυρίως αναφέρεται στο πώς οι πραγματικές πολιτικές ελευθερίες θα συνδυαστούν με κατάλληλα συστήματα οικονομικής ανταλλαγής, καθώς *και* με ευρύτερα κοινωνικά και οικολογικά μέτρα (δίκτυο ασφαλείας) και μάλιστα σε όλα τα επίπεδα λήψης αποφάσεων, από το τοπικό μέχρι το διεθνές επίπεδο. Πρέπει να έχουμε την υπομονή και την επιμονή να εργαστούμε με διαδικασίες, που διευκολύνουν μια ευρεία συμμετοχή, στην οποία όχι μόνο κυβερνήσεις ή οικονομικοί θεσμοί, αλλά επίσης εργατικές οργανώσεις, κινήσεις καταναλωτών και ελεύθερες ενώσεις μπορούν να παίξουν το σπουδαίο τους ρόλο.

Ανταγωνισμός ή συν-εργασία;

Αυτό θέτει το ακόμα ευρύτερο και πιο βασικό ερώτημα: Θα πρέπει να μας κατευθύνει η αρχή του ανταγωνισμού ή η αρχή της συνεργασίας; Οι υποστηρικτές της αγοράς στηρίζονται στον ανταγωνισμό και θεωρούν ως αφελείς τους άλλους που αναμένουν ότι σε έναν αμαρτωλό κόσμο μπορεί να λειτουργήσει η συνεργασία. Αντίθετα εκείνοι που έχουν ενθαρρυντικές εμπειρίες από τη συνεργασία επιμένουν ότι ο ανταγωνισμός αποδεικνύεται καταστροφικός, όταν δεν περιορίζεται έντονα. Ενμέρει αναφέρεται εδώ σε ένα θεολογικό διάλογο μεταξύ αυτών που πιστεύουν ότι η σωτηρία που προσφέρθηκε εν Χριστώ είναι «ήδη παρούσα» και θέλουν να την εκφράσουν στην πράξη με τη συνεργασία και εκείνων που πιστεύουν ότι η σωτηρία «πρόκειται να έλθει» και μέχρι τότε η ανθρώπινη συμπεριφορά πρέπει να λάβει υπόψη της την πτώση της ανθρωπότητας σε όλη την ευρύτητά της.

Και οι δύο αυτές θεωρίες έχουν κατά κάποιο τρόπο δίκαιο: οι Χριστιανοί πρέπει να αναζητούν κατά την πορεία τους σε αυτόν τον κόσμο να είναι έξυπνοι ως οι όφεις (να έχουν συνείδηση της αμαρτίας και της δύναμής της), αλλά και ακέραιοι ως οι περιστερές (συνεχώς να προσδοκούν και να καλοδέχονται την αγάπη). Αυτό δεν σημαίνει ότι στην οικονομική πρακτική πρέπει να αναζητούμε να διαμορφώσουμε δομές που επιτρέπουν και τα δύο –ανταγωνισμό σε περιοχές που είναι κατάλληλες γι' αυτό, όπου συνεχώς πρέπει να υπάρχει έλεγχος κατά της εξαπάτησης και χειραγώγησης, αλλά επίσης και δομές συνεργασίας σε άλλες περιοχές, στις οποίες μπορούν να έχουν όφελος όλοι οι συμμετέχοντες; Και στα δύο αυτά είδη δομών θα έπρεπε να είναι δυνατό, στα πλαίσια της δημοκρατικής ευθύνης για λογοδοσία, να παρεμβαίνουν άλλοι για να παρεμποδίζουν ο,τιδήποτε σηματοδοτεί λανθασμένες εξελίξεις.

3. «Ἐν Χριστῷ... οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος καί Ἕλλην, δοῦλος καί ἐλεύθερος, ἄρσεν καί θῆλυ...»: Η φροντίδα του Θεού αναφέρεται σε όλη την ανθρωπότητα και διαρρηγνύει όλους τους φραγμούς, που έχουμε ανυψώσει μεταξύ μας

Παγκοσμιότητα και διεθνείς ρυθμιστικοί κανόνες

Το κριτήριο της «παγκοσμιότητας» έχει μια μακρά ιστορία. Οι πιο μεγάθυμοι μεταξύ των πρωτοστατών της εξάπλωσης της ευρωπαϊκής κυριαρχίας σε όλο τον κόσμο, που άρχισε πριν από 500 χρόνια, επικαλέστηκαν την υπόσχεση του Χριστού για ενότητα με σκοπό να νομιμοποιήσουν την επέμβασή τους· αντίθετα οι λιγότερο μεγάθυμοι απλώς άσκησαν την κυριαρχία τους επάνω σε άλλους. Αλλά γι' αυτούς που την υπέστησαν δεν είχε καμιά διαφορά. Στην εποχή μας, κατά την οποία οι οικονομικά ισχυροί έχουν μεταβάλει όλο τον κόσμο σε σφαίρα της επιρροής τους, έχει καταστεί εντελώς απαραίτητο να βρεθούν γενικά κατανοητοί και ηθικά αποδεκτοί τρόποι για τον έλεγχό τους. Αυτό πρέπει να πραγματοποιηθεί σε διεθνές πλαίσιο και δεν μπορεί να αφεθεί στην αυτορρύθμιση μέσω των επιμέρους κρατών, που επικαλούνται την κυριαρχία τους. Το τελευταίο θα σήμαινε κυριαρχία των πιο ισχυρών επί των πιο αδυνάτων, χωρίς κάποια δημοκρατική υποχρέωση λογοδοσίας, πόσο μάλλον τη διαμόρφωση αντιδύναμης.

Όταν ασχολείται κανείς με αυτό το πρόβλημα, τότε πράττει σωστά να σκέπτεται επίσης για περισσότερα τοπικά επίπεδα. Γιατί αυτό το κριτήριο υποδεικνύει ότι η παγκοσμιότητα ισχύει για όλους και όχι μόνο για τους ανθρώπους των «ανωτέρων επιπέδων». Οι πρώτοι Χριστιανοί πιστοί, στους οποίους ο Παύλος απηύθυνε τις επιστολές του, δεν έπαυσαν να είναι *είτε* Ιουδαίοι *είτε* Έλληνες *είτε* άνδρες *είτε* γυναίκες· αυτές οι αποκλειστικές πραγματικότητες παρέμεναν πραγματικές, αλλά αντιμετωπίζονταν με ένα νέο τρόπο, που ξεπερνούσε τους αποκλεισμούς. Το ίδιο ισχύει και για την οικονομική περιοχή. Κάθε κοινότητα (και καταρχήν κάθε άτομο) έχει την ευκαιρία να ρυθμίζει τις υποθέσεις της τόσο αυτοδύναμα όσο είναι δυνατό, όχι όμως μόνο για το δικό της όφελος, αλλά και προς όφελος του γενικότερου συνόλου, μέσα στα πλαίσια του οποίου μπορεί να προσφέρει έναν πυρήνα υγείας και κάποια βοήθεια σε άλλους, που μπορεί να βρίσκονται σε μεγαλύτερη ανάγκη.

Αυτό ισχύει επίσης για τα «ανώτερα επίπεδα» της ευρύτερης οικονομικής δραστηριότητας· ενώ ο ανταγωνισμός εξυπηρετεί ως ένα βαθμό τα ενδιαφέροντα μιας συγκεκριμένης εταιρείας, μιας οικογένειας ή μιας κοινότητας, αυτό δεν πρέπει να γίνεται με τόσο αποκλειστικό τρόπο, ώστε να εμποδίζονται τα συνεργατικά ενδιαφέροντα άλλων. Η φορολογία θα έπρεπε να ρυθμιστεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να συντελεί προς αυτό το σκοπό και μάλιστα με τέτοιους τρόπους, που διεθνώς θα αναγνωρίζονται ως δίκαιοι. Στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, και ακόμα περισσότερο στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, τα πλουσιότερα έθνη αποδέχθηκαν ως ένα βαθμό μια αυτοφορολογία για τους κοινούς σκοπούς, αλλά αυτό αγγίζει τις ανάγκες των χωρών του.Νότου μόνο σε ένα περιορισμένο βαθμό – μια αλληλέγγυα ικανοποίηση των αναγκών τους ακόμα ευρύτερα αφήνεται σε «εθελοντικές προσπάθειες»

(και από την πλευρά ακόμα των κυβερνήσεων), πράγμα το οποίο δεν γεννά ουσιαστικά καμιά σχέση με την αναλογική κατανομή του πλούτου, ο οποίος δημιουργήθηκε μέσω των συναλλαγών με τις φτωχότερες χώρες. Πρέπει να βρεθούν τρόποι, πιθανώς ως τμήμα μιας βασικής μεταρρύθμισης του μηχανισμού των Ηνωμένων Εθνών, για να εισαχθεί ένα είδος διεθνούς φορολογίας για το καλό όλων.

Η συμπεριφορά των πολυεθνικών εταιρειών απαιτεί άμεσα μια τέτοια ρύθμιση. Προς το παρόν υπόκεινται αυτές στη νομοθεσία και τους οικονομικούς κανόνες διαφόρων κρατών, στα όρια των οποίων δραστηριοποιούνται. Αλλά προσπάθειες να ελεγχθούν οι δραστηριότητες τους και να υποχρεωθούν να λογοδοτήσουν γι' αυτές, θα παραμένουν στην καλύτερη περίπτωση αναποτελεσματικές για όσο χρονικό διάστημα δεν θα υπάρχουν σχετικές διεθνείς συμφωνίες και κανόνες που θα δεσμεύουν τόσο τις εταιρείες αυτές όσο και τα κράτη. Οι ζώνες ελεύθερου εμπορίου που δημιουργήθηκαν από πολλά κράτη στο Νότο και τώρα επίσης στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, με την ελπίδα να πετύχουν οικονομικά πλεονεκτήματα, θέσεις εργασίας και ως ένα βαθμό μεταφορά τεχνολογίας, είναι ένα τέτοιο παράδειγμα. Για όσο χρονικό διάστημα όμως ο ανταγωνισμός θα ρυθμίζει αποκλειστικά ποιες «ελευθερίες» θα επιτρέπονται σε αυτές τις ζώνες (λ.χ. η ελευθερία να εκμεταλλεύονται τις εργατικές δυνάμεις και να παρακάμπτουν τους φορολογικούς νόμους και τις συμφωνίες για τη διάσωση του περιβάλλοντος), οι εταιρείες θα επιλέγουν να εγκαθίστανται στις πιο «ελεύθερες» χώρες, και αυτό θα επιδεινώνει τις συνθήκες στις περισσότερες άλλες χώρες. Μακροπρόθεσμα αυτό συνεπάγεται πρόσθετα βάρη για όλους τους συμμετέχοντες. Από την άλλη πλευρά θα ήταν σίγουρα δυνατό, στις διεθνείς διαπραγματεύσεις να υπάρξει επεξεργασία βασικών κατευθύνσεων και κανόνων, από τους οποίους θα μπορούσαν να ωφεληθούν ομοίως οι εταιρείες, τα κράτη και οι εργαζόμενοι.

Η πολιτική διατροφής είναι μια άλλη σημαντική περιοχή, που πρέπει να συζητηθεί. Παρότι μπορεί κανείς να συστήσει στις χώρες να επιδιώκουν μόνον τόση αυτοδυναμία όση είναι δυνατή, πάντοτε θα υπάρχουν μεταξύ τους εκείνες που θα έχουν ανάγκη βοήθειας και εκείνες που θα είναι έτοιμες να πληρώσουν, εάν τα προϊόντα τους γίνουν δεκτά στις παγκόσμιες αγορές. Αλλά υπάρχουν ήδη πολλές υποδείξεις, ότι τα αποθέματα σε μέσα διατροφής θα υποστούν εσκεμμένη κατάχρηση, για να ελεγχθεί ή να περιοριστεί το δικαίωμα αυτών που έχουν ανάγκη να φροντίσουν για τη μακροπρόθεσμη αυτοδυναμία τους. Για παράδειγμα, μεγάλες αγροτοβιομηχανικές εταιρείες δίνουν την πατέντα τους σε σπόρους δημητριακών και περιορίζουν τη διάθεση αποθεμάτων, εκτός από αυτά που ανταποκρίνονται στα λιπάσματά τους, έτσι ώστε οι καλλιεργητές εξαναγκάζονται να αγοράζουν υλικά από το εξωτερικό («Monitoring the Impact» της Miriam Reidy, στο *One World*, Ιούνιος 1990). Ενώσεις αγροτών από το Νότο, με την υποστήριξη μη-κυβερνητικών οργανώσεων του Βορρά, υψώνουν τη φωνή τους σε διεθνή βήματα –όπως η UNCTAD, ο Διεθνής Οργανισμός Πνευματικής Ιδιοκτησίας, η GATT– για να μην αφεθεί σε λίγους ο έλεγχος και η χρήση των βιοτεχνολογικών εξελίξεων.

Το παγκόσμιο νομισματικό σύστημα

Η ρύθμιση της νομισματικής και χρηματοπιστωτικής πολιτικής έχει ιδιαίτερη σπουδαιότητα. Μέχρι το 1971 το διεθνές οικονομικό σύστημα στηριζόταν στις συμφωνίες που επιτεύχθηκαν στη Διάσκεψη του Bretton-Woods το 1944, με βάση τις οποίες ιδρύθηκαν οι τρεις μεγαλύτεροι και μεταξύ τους διαπλεκόμενοι οργανισμοί –Παγκόσμια Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και GATT. Αλλά η αρχική βάση του συστήματος αυτού διαβρώθηκε με το πέρασμα του χρόνου, και ακόμα επειδή οι ΗΠΑ το 1971 ανέτρεψαν μονομερώς τη σταθερή αναλογία μετατρεψιμότητας μεταξύ δολαρίου και χρυσού. Δεν είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι το παγκόσμιο νομισματικό «σύστημα» στηρίζεται σε μια καθορισμένη σχέση με τις πραγματικότητες της παραγωγής και του εμπορίου (ή με άλλους τύπους του πλούτου). Οι τρεις Οργανισμοί, και μαζί τους όλη η ανθρωπότητα, πρέπει να επιβιώσουν «κουτσά-στραβά» σε μια κατάσταση, που έγινε πιο ασταθής εξαιτίας της δυνατότητας διάθεσης μεγάλων ποσών κερδοσκοπικού κεφαλαίου, που προήλθε από την άνοδο των τιμών του πετρελαίου και άλλες πηγές.

Οι κυβερνήσεις έχουν εθιστεί να χρησιμοποιούν τη νομισματική πολιτική –για παράδειγμα για την ποσότητα του χρήματος, τα επιτόκια και τις χρηματοδοτήσεις του προϋπολογισμού– με σκοπό να επηρεάσουν και να κατευθύνουν την παραγωγή και την κατανομή μέσα στα πλαίσια της περιοχής τους. Οι καταστρεπτικές συνέπειες που είχε στις χώρες του Νότου η αύξηση των επιτοκίων στο Βορρά στις αρχές της δεκαετίας του '80 είναι το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα, ότι οι Κυβερνήσεις λαμβάνουν υπόψη μόνο τα δικά τους ενδιαφέροντα και αδιαφορούν για τις άλλες εμπλεκόμενες χώρες. Οι Κυβερνήσεις των πλουσιότερων κρατών πραγματοποιούν ορισμένες συναντήσεις μεταξύ τους, για να συντονίσουν τις πολιτικές τους. Δεν υπάρχει όμως κανένα θεσμοθετημένο όργανο στα Ηνωμένα Έθνη, όπου τα κράτη ισότιμα να επεξεργαστούν ενδεικτικούς κανόνες και στρατηγικές με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορούν να εξυπηρετηθούν τα ενδιαφέροντα όλης της ανθρωπότητας.

Τελικά αυτό έχει ως συνέπεια να αφήνεται το μεγαλύτερο μέρος της δύναμης στα χέρια των πιο δυνατών, πράγμα, βέβαια, που ιδιαίτερα επιδιώκουν, αλλά που οπωσδήποτε βλάπτει εκείνους που αποκλείονται. Ο οδοδείκτης μας, στο άλλο άκρο του φάσματος, συνηγορεί ότι είναι απαραίτητο να αντιμετωπιστούν με σοβαρότητα και σύνεση οι ανάγκες όλων των ανθρώπων, με την πεποίθηση ότι μακροπρόθεσμα εξυπηρετούνται καλύτερα οι ανάγκες καθενός όταν η προσοχή είναι στραμμένη στο σύνολο.

Στο διάβα του χρόνου έχουν γίνει πολλές προτάσεις για τη μεταρρύθμιση του διεθνούς νομισματικού συστήματος, όπως για παράδειγμα από τη Συμβουλευτική Επιτροπή για Οικονομικά Θέματα του Π.Σ.Ε. (AGEM) (στην ανάλυσή της *The International Financial System: An Ecumenical Critique*, Geneva, WCC 1985). Πρόσφατα η πρωτοβουλία της Στοκχόλμης για «παγκόσμια υπευθυνότητα κατά τη δεκαετία του '90» στη συνάντηση για την Παγκόσμια Ασφάλεια και Προστασία, 22 Απριλίου 1991 («*Common responsibility in the 1990s. The Stockholm Initiative of Global Security and Governance*», April, 22, 1991) πρότεινε ως πρώτο βήμα να

δοθούν στο Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών δικαιώματα πρωτοβουλιών και διαμεσολαβήσεων σε οικονομικά θέματα αντίστοιχα με τα δικαιώματα του Συμβουλίου Ασφαλείας σε θέματα που σχετίζονται με την παγκόσμια ειρήνη. Μπορούν τέτοιες προτάσεις να τύχουν της αναγκαίας συμφωνίας για να πραγματοποιηθούν;

4. «Τί Κύριος ἐκζητεῖ παρά σοῦ ἀλλ' ἤ τοῦ ποιεῖν κρίμα καί ἀγαπᾶν ἔλεον καί ἕτοιμον εἶναι τοῦ πορεύεσθαι μετά Κυρίου Θεοῦ σου;» (*Μιχ* 6,8). Το σπουδαιότερο κριτήριο για τις διανθρώπινες σχέσεις και τη συμπεριφορά του ενός ανθρώπου προς τον άλλο είναι η δικαιοσύνη του Θεού, την οποία μπορούμε να ανακαλύψουμε με μια προνομιακή εκλογή των φτωχών

Δικαιοσύνη του Θεού - μια παραπλανητικά εύκολη έννοια. Μακάρι να μπορούσαμε να γνωρίσουμε το πραγματικό της νόημα σε όλες του τις διαστάσεις! Και μάλιστα στις διδασκαλίες των εβραίων προφητών και κυρίως στην εμπειρία του Ιησού έχουμε μια γρήγορη ματιά για τις δυνατότητες μιας δίκαιης ζωής, που θα έπρεπε να λειτουργεί για μας ως κέντρισμα να αγωνιζόμαστε συνεχώς, για να πλησιάσουμε έστω για λίγο το σκοπό για τον οποίο ο Δημιουργός δημιούργησε τους πλανήτες και εμάς.

Είναι η δικαιοσύνη *του Θεού*, η δικαιοσύνη της εξουσίας, που βρίσκεται πίσω και πάνω από όλες τις άλλες εξουσίες που γνωρίζουμε, του ενός που αποκάλυψε την αγάπη του σε όλους και ο οποίος ως Πνεύμα ´Αγιον μας οδηγεί και μας ενδυναμώνει συνεχώς· του Δημιουργού, που μας προσκαλεί στη λατρεία μέσω του ενός, ο οποίος είναι ο μόνος άξιος της ειλικρινούς αφοσίωσης της ανθρωπότητας και ο οποίος στη λατρεία καθαρίζει, φρεσκάρει και εμπλουτίζει τις στάσεις και τις προσδοκίες μας. Παρότι θ. Λειτουργία και οικονομία πολύ σπάνια συνδέονται μεταξύ τους, το να ολοκληρώσουμε την οικονομική μας υπευθυνότητα υπό το φως της πραγματικότητας της Λειτουργίας είναι εξαιρετικής σπουδαιότητας. Και θα γίνει αυτό, εάν απομακρυνθούμε από την υπηρεσία του ψευδοθεού Μαμμωνά και λάβουμε το θάρρος και την ενδυνάμωση που θα μας βοηθήσουν να αναπτύξουμε μεγαλόψυχες και αλληλέγγυες δομές εξουσίας και ευημερίας.

Και η *δικαιοσύνη* του Θεού δεν είναι κανένα εύκολο και καθαρά ιδεατό σύνθημα, αλλά σταθερή θέληση και διαρκής αγώνας για τη θεραπεία των κατεστραμμένων σχέσεων και την αναζωογόνηση της ικανότητας γι δημιουργικότητα και αγάπη στην ανθρώπινη ζωή. Πολλοί από μας μπορούν να επιβεβαιώσουν, ότι οι ποιότητες αυτές έχουν πάλι ανακαλυφθεί από αυτούς, που σύμφωνα με τα μέτρα του κόσμου είναι φτωχοί, αλλά που συνήθως έχουν μια διαίσθηση για τα πιο σπουδαία και πιο πολύτιμα πράγματα στη ζωή· με έναν τρόπο που καταντροπιάζει τους πιο πλούσιους, οι οποίοι παρεκτρέπονται εξαιτίας όσων κατέχουν και των δυνατοτήτων που έχουν. Δικαιοσύνη, που αξίζει και απαιτεί τις πιο πλήρεις και βαθύτερες πνευματικές ενέργειες, τις οποίες μπορεί να διαθέτουμε ως άτομα και ως κοινότητες, όπως επίσης αξίζει και απαιτεί τις ισχυρότερες και πολυτιμότερες υλικές δυνάμεις, που μπορούμε να αφιερώσουμε.

Η γη των ιθαγενών λαών

Μια από τις πλέον σαφείς περιοχές που απαιτούν την πραγματοποίηση μιας τέτοιας δικαιοσύνης είναι η απαίτηση των ιθαγενών για επιστροφή της γης τους, που καταλήφθηκε από απρόσκλητους κατακτητές. Σε πολλές περιπτώσεις, αν όχι σε όλες, δεν μπορεί αυτή επί μακρόν να είναι η γη που κάποτε κατείχαν· αυτό για παράδειγμα ισχύει για τη γη που από πολύ καιρό εξαφανίστηκε κάτω από τις πόλεις, οι οποίες κατέστρεψαν την αξία που είχε αυτή για τους ιθαγενείς. Αλλά η ετοιμότητα να ακούει κανείς και να διαλέγεται, παρόλα τα προβλήματα της δια-πολιτισμικής κατανόησης, θα μπορούσε να είναι η απαρχή μιας μακράς διαδικασίας για την αποκατάσταση και τη συνεργασία μεταξύ των κοινοτήτων. Πώς θα εκπληρωθούν οι επιμέρους ελπίδες των ιθαγενών και πώς μπορούν να ληφθούν υπόψη οι ανάγκες της πλειονότητας που μεταναστεύει και η οποία έχει διαφορετικές παραστάσεις για τη γη, τη φύση και τους κοινωνικούς σκοπούς, είναι ερωτήματα που δεν μπορούν να απαντηθούν ομοιόμορφα και απλά. Αλλά οπωσδήποτε μπορούν να βρεθούν απαντήσεις, μόνο αν υπάρχει η θέληση να μετανιώσουμε για την καταπίεση και να κάνουμε μια νέα αρχή.

Το εξωτερικό χρέος του Νότου

Ειδικότερα κατά το 1992 μπορούμε να αναρωτηθούμε ως ποιο βαθμό πεντακόσια χρόνια αποικιοκρατίας οδήγησαν σε ένα ιστορικό χρέος του Βορρά προς το Νότο. Παρότι ένα τέτοιο χρέος θα ήταν δύσκολο να υπολογιστεί με χρηματικούς όρους, είναι σαφές ότι ιστορικές εξελίξεις τα τελευταία πεντακόσια χρόνια επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τις οικονομικές σχέσεις μεταξύ Νότου και Βορρά, όπως υφίστανται σήμερα. Πολλές Εκκλησίες του Νότου απαίτησαν κατά τα τελευταία δέκα χρόνια ότι το εξωτερικό χρέος του Νότου θα έπρεπε να διαγραφεί ή να μειωθεί σε μεγάλο βαθμό. Ένα παράδειγμα είναι η δεύτερη συνάντηση επισκόπων και παστόρων της Λατινικής Αμερικής και Καραϊβικής, που πραγματοποιήθηκε το 1990 στη Τζαμάικα. Στη διακήρυξη του Kingston οι επίσκοποι και οι πάστορες είπαν:

> *«Η πληρωμή του χρέους πρέπει να καταδικαστεί ηθικά, επειδή τυφλά και βάρβαρα υπονομεύει το μέλλον της ανθρωπότητας, καθόσον υποδαυλίζει και επισωρεύει μια καταστροφή, η οποία καταστρέφει τους ανθρώπους και το φυσικό περιβάλλον στη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική... Το χρέος είναι πολιτικά και κοινωνικά παράλογο και θέτει μάλιστα σε κίνδυνο τις ίδιες τις πιστώτριες χώρες... Καταδικάζουμε την αποπλήρωμή τού χρέους, γιατί πολύ απλά σημαίνει θανατική καταδίκη για τους λαούς και το φυσικό περιβάλλον της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής».*

Συνυπολογίζοντας τα τεράστια ποσά που πλήρωσαν οι χώρες του Τρίτου κόσμου εξαιτίας των υψηλών επιτοκίων και των επιδεινούμενων όρων του εμπορίου (και τα δύο αυτά δεν είναι δυνατό να ελεγχθούν από το Νότο), καθώς και με τη διαφυγή κεφαλαίου από το Νότο στο Βορρά, θα έπρεπε με βάση τους όρους ενός δίκαιου συστήματος υπολογισμού να θεωρηθεί ότι το χρέος του Τρίτου κόσμου έχει ήδη

αποπληρωθεί. Μια βραζιλιανή μελέτη δείχνει, ότι κατά την περίοδο από το 1980 έως 1989 τα δάνεια στις αναπτυσσόμενες χώρες ανέρχονταν σε 972 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ οι πληρωμές για την εξόφληση του χρέους κατά την ίδια περίοδο έφθασαν τα 1.404,7 δισεκατομμύρια δολάρια, πράγμα που σημαίνει γι' αυτές τις χώρες ένα εξωτερικό χρέος ύψους 1.165,5 δισεκατομμυρίων δολαρίων (*O Governo Collor E A Divida Externa*, Marcos Arruda, PACS/FASE, Rio de Janeiro, 1990). Βλέποντας με αυτήν την προοπτική συνηγορούν πολλά στην παραγραφή του εξωτερικού χρέους του Νότου. Εξαιτίας αυτού το Παγκόσμιο Συνέδριο για τη δικαιοσύνη, την ειρήνη και τη διαφύλαξη της δημιουργίας (JPIC) το 1990 στη Σεούλ διακήρυξε ότι είναι αναγκαία η απελευθέρωση από το βάρος των εξωτερικών χρεών, τα οποία θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή εκατοντάδων εκατομμυρίων ανθρώπων. Μια τέτοια διαγραφή δεν θα έμενε χωρίς τα ιστορικά της πρότυπα. Ο Jeffrey Sachs, καθηγητής της Οικονομίας στο πανεπιστήμιο του Harvard, υποστηρίζει ότι στην πορεία της ιστορίας κρίσεις από χρέος ξεπεράστηκαν μέσω μερικής παραγραφής των χρεών (*The Economist*, 12 Οκτ. 1991). Εντούτοις όμως κατά τη δεκαετία του '80 οι Οργανισμοί του Bretton-Woods, και ιδιαίτερα το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, θεώρησαν ως κύρια αποστολή τους να εξυπηρετήσουν τις απαιτήσεις των πιστωτών. Αυτό συνέβη μέσω σταθεροποιητικών προγραμμάτων, τα οποία είχαν βέβαια ως σκοπό να αποκαταστήσουν την πιστωτική ικανότητα των υπερχρεωμένων χωρών και να αναθερμάνουν την οικονομική ανάπτυξη, αλλά στην πραγματικότητα δημιούργησαν τεράστια βάρη για τους ανθρώπους σ' αυτές τις χώρες.

Έγινε λοιπόν σαφές ότι τα σταθεροποιητικά προγράμματα δεν κατάφεραν να επιτύχουν το σκοπό τους. Σύμφωνα με τον *Economist* (βλ. παραπάνω) ο τρεχούμενος λογαριασμός του ελλείμματος των μεγάλων χρεωστριών χωρών της Λατινικής Αμερικής ανήλθε συνολικά στο ποσό των 51 δισεκατομμυρίων δολαρίων, ενώ μέχρι το 1985 δεν είχε μειωθεί καθόλου. Αλλά οι οικονομίες τους δεν αναπτύχθηκαν. Η ισχυρή αυτή μείωση του εξωτερικού ελλείμματος δεν επιδιώχθηκε μέσω μιας αύξησης των εξαγωγών, αλλά κυρίως μέσω μιας μείωσης των εισαγωγών. Οι επενδύσεις κατέρρεαν και οι παραγωγικές βάσεις των εθνικών οικονομιών συρρικνώνονταν, ενώ παράλληλα αυξάνονταν το εξωτερικό τους χρέος. Οι χρεώστες δεν κέρδιζαν καθόλου σε πιστωτική αξιοπιστία, αλλά έχαναν. Η εμπειρία αυτή δείχνει πόσο είναι αναγκαίο να διαχωριστούν οι διευκολύνσεις και διαγραφές χρεών από τα σταθεροποιητικά προγράμματα, καθόσον αυτά εμποδίζουν την ανάπτυξη και την αυτοδυναμία (βλ. *Recolonization or Liberation. The Bonds of Structural Adjustment and Struggle for Emancipation*, Ecumenical Coalition for Economic Justice, Toronto, Canada, 1990). Για το λόγο αυτό η «Επιτροπή του Νότου» (στην Έκθεσή της που μνημονεύθηκε παραπάνω) επιμένει ότι το εξωτερικό χρέος και η εξυπηρέτησή του πρέπει να μειωθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να επιτρέπει η ανάπτυξη να βαδίζει με αποδεκτή ταχύτητα.

Παρόλα αυτά ο ουσιαστικός περιορισμός του εξωτερικού χρέους ή μάλιστα η πλήρης διαγραφή του δεν μπορεί να εμποδίσει την επανεμφάνιση των προβλημάτων, εάν τα μέτρα αυτά δεν συνοδευτούν από βαθιές και μελετημένες αλλαγές του

πολιτικο-οικονομικού συστήματος και των πολιτικών σε εθνικό επίπεδο τόσο στο Νότο όσο και στο Βορρά, στο επίπεδο της παγκόσμιας οικονομίας και εντός των διεθνών οργανισμών.

Οι διεθνείς Οργανισμοί

Στο επίπεδο των διεθνών Οργανισμών η οικογένεια των Ηνωμένων Εθνών προσφέρει αυτήν τη στιγμή μια σπουδαία ευκαιρία. Για πρώτη φορά από την εποχή του ψυχρού πολέμου δεν εγκλωβίζεται πια σε όλα σχεδόν τα προβλήματα μέσω της αντιπαλότητας των υπερδυνάμεων, οι οποίες συνεχώς πρόβαλλαν αρνησικυρία (veto) η μία στις πρωτοβουλίες της άλλης. Υπάρχει ο κίνδυνος, η υπερδύναμη που απέμεινε να αναζητήσει να καταστήσει τον ΟΗΕ όργανο των δικών της σκοπών· υπάρχουν ήδη πολλές φωνές, όχι λιγότερο εντός των ίδιων των ΗΠΑ, που υποστηρίζουν, ότι η διαδικασία αυτή έχει ήδη αρχίσει. Αλλά οι ΗΠΑ δεν είναι με κανένα τρόπο η μοναδική σπουδαία οικονομική δύναμη· η Δυτική Ευρώπη και η Ιαπωνία, που έχουν και οι δύο τους δικούς τους σκοπούς και τις δικές τους φροντίδες, διαδραματίζουν ένα σπουδαίο ρόλο στην παγκόσμια σκηνή· το ίδιο ισχύει επίσης και για πολλά άλλα Έθνη, αλλά και για μη κυβερνητικές οργανώσεις, που έχουν μεγάλες δυνατότητες επηρεασμού. Εάν το πνεύμα που κυριαρχεί στον ΟΗΕ είναι το πνεύμα της δύναμης, της ζήλιας και της υποψίας, τότε τα πράγματα απλώς θα χειροτερεύσουν. Αλλά εάν πρυτανεύσει ένα νέο πνεύμα δικαιοσύνης, που θα μας επιτρέψει να αναγνωρίσουμε, ότι μόνον τότε μπορούμε να αντιμετωπίσουμε πραγματικά τα πολλά προβλήματά μας, στα πλαίσια ενός πλανήτη, που μόνον τότε μπορεί να επιβιώσει, όταν οι άνθρωποί του θα συνεργάζονται και θα υποστηρίζονται αμοιβαία, τότε σίγουρα θα επιτύχουμε να απομακρυνθούμε από την καταστροφή και να οδηγηθούμε σε ζωογόνα ύδατα.

Ερωτήματα προς μελέτη

Συζητήστε τις παρακάτω θέσεις δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στην προνομιακή εκλογή των φτωχών και περιθωριοποιημένων:

1. «Η ανθρώπινη ευθύνη πρέπει να δειχθεί τόσο με τη δύναμη του αυτοπεριορισμού όσο και με τον πλούτο της εφευρετικότητας».
2. «Η ένταση μεταξύ ατομισμού και αλληλεγγύης είναι ένα από τα κλειδιά των σημερινών οικονομικών διλημμάτων».
3. «Ενώ παλιότερα οι αγοραίες συναλλαγές ήταν ενσωματωμένες σε ένα ευρύτερο πλέγμα κοινωνικών σχέσεων, σήμερα οι ευρύτερες κοινωνικές μας σχέσεις ενσωματώνονται και συχνά εξαρτώνται από τις εισχωρούσες σε όλα σχέσεις και τις σχετικές δυνάμεις της αγοράς».
4. «Το "ελεύθερο εμπόριο", εκτός από την περίπτωση που πραγματοποιείται μεταξύ εταίρων με ανάλογη οικονομική δύναμη, οδηγεί πάντοτε σε αυξανόμενη ανισότητα ως προς τον πλούτο και τη δύναμη μεταξύ των συμμετεχόντων σε αυτό. Αν αφήσει κανείς την αγορά ανεξέλεγκτη, τότε μπορεί να διαλύσει μια κοινωνία».
5. «Θεία Λειτουργία και οικονομία σπανιότατα συνεξετάζονται. Η θεώρηση

όμως της οικονομικής ευθύνης υπό το φως της πραγματικότητας της θ. Λειτουργίας είναι πρωταρχικής σπουδαιότητας. και είναι, γιατί μόνο αν θα απομακρυνθούμε από τη λατρεία του ψευδο-θεού μαμμωνά (του χρήματος) θα λάβουμε τη δύναμη και το φωτισμό του Αγίου Πνεύματος, που θα μας επιτρέψει να αναπτύξουμε γενναιόδωρες και συνεργατικές δομές εξουσίας και ευημερίας».

6. «Στο επίπεδο των διεθνών οργανισμών προσφέρεται τη στιγμή αυτή μια μεγάλη ευκαιρία στην οικογένεια των Ηνωμένων Εθνών».

V. Τι μπορούμε να κάνουμε;
Δυνατότητες δράσης των Χριστιανών

Περίληψη

Το κεφάλαιο V παρουσιάζει διάφορες δυνατότητες για δράση των Εκκλησιών και των Χριστιανών και αναφέρεται ειδικότερα στη συμβολή που μπορεί να προσφερθεί στο επίπεδο της πίστης και της πνευματικότητας. Παρότι δίδεται προτεραιότητα στην αντιμετώπιση των προβλημάτων σε διεθνές επίπεδο, τονίζεται όμως ότι η δράση σε τοπικό και εθνικό επίπεδο είναι μεγάλης σπουδαιότητας. Προτείνονται δυνατότητες δράσης σε επτά περιοχές για επιμέρους πρόσωπα ή οικογενειακές ομάδες, ιδιαίτερα γι' αυτούς που διαθέτουν ένα πλούσιο εισόδημα. Παρουσιάζονται επίσης τρόποι δράσης για χριστιανικές κοινότητες, εντός και διά της θ. Λειτουργίας με τη συμμετοχή τους στην «αστική κοινωνία» και την επιρροή που μπορούν να ασκήσουν στη διεθνή πολιτική. Ταυτόχρονα προκαλούνται οι Εκκλησίες να εξετάσουν τη δική τους θεσμική οικονομική υπευθυνότητα. Τέλος, καταδεικνύεται ο ρόλος που μπορούν να διαδραματίσουν οι Εκκλησίες στη διαμόρφωση κοινωνικής συνείδησης, στον επηρεασμό της πολιτικής μέσω της υπεράσπισης των δικαιωμάτων και την ανάληψη κοινής δράσης με διεθνείς Οργανισμούς και δίκτυα συνεργασίας.

1. Ο σκοπός και οι οριοθετήσεις του κεφαλαίου

Η μελέτη αυτή δεν θα μπορούσε να τελειώσει χωρίς να υποδείξει ορισμένους τρόπους δράσης. Αλλά δεν είναι δυνατό να απαιτηθεί να προσφερθεί εδώ ένα γενικό μοντέλο ή ένα περιεκτικό σχέδιο για μια εκστρατεία, με τα οποία θα μπορούσε κανείς να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις που συζητήθηκαν παραπάνω. Στον επείγοντα χαρακτήρα των προβλημάτων αντιστοιχούν καλύτερα οι δράσεις που μπορούν να αναλάβουν οι Χριστιανοί και οι Εκκλησίες μέσα στα συγκεκριμένα πλαίσια της δικής τους κοινωνικής κατάστασης και για την αντιμετώπιση των προβλημάτων τους. Οι δράσεις αυτές πρέπει να καθοδηγούνται από τη φαντασία και τις αποφάσεις, που θα στηρίζονται περισσότερο στις δικές τους εμπειρίες και τις συζητήσεις με άλλους, παρά σε αυτά που μπορούν να λεχθούν εδώ απρόσωπα και από απόσταση.

Επιπλέον οι συγκεκριμένες ενέργειες θα πρέπει να είναι κατά κανόνα σεμνές και να λαμβάνουν υπόψη τους τις εξής επισημάνσεις: Πρώτα ότι συχνά υπάρχει ένα χάσμα ανάμεσα σε αυτά που οι Χριστιανοί κάναμε και αυτά που διακηρύξαμε –σε πολλές περιπτώσεις υπήρξαμε μέρος του προβλήματος παρά μέρος της λύσης· δεύτερο, ότι η δράση μας μέσα στον κόσμο δεν είναι χάρη του εαυτού μας, αλλά χάρη της βασιλείας του Θεού. Γι' αυτό πράττουμε σωστά, όταν επιδιώκουμε τη συνάντηση και το διάλογο με ανθρώπους άλλων προϋποθέσεων, που όμως συμμερίζονται το ενδιαφέρον μας για μια πιο ανθρώπινη ζωή και μια υπεύθυνη σχέση προς όλη τη δημιουργία. Ο Θεός υποσχέθηκε εν Χριστώ «ζωή και περισσόν» για όλους τους ανθρώπους, και εμείς έχουμε κληθεί να αγωνισθούμε γι' αυτό.

Ταυτόχρονα δεν θα πρέπει να είμαστε τόσο μετριόφρονες, ώστε να αποφεύγουμε κάθε δράση· γιατί υπήρξαν Χριστιανοί, ιδιαίτερα στις Εκκλησίες των μεσαίων τάξεων, που σιώπησαν μπροστά στην αδικία και υποτάχθηκαν. Αλλά η στάση αυτή είναι τελείως αντίθετη προς το πρότυπο του Χριστού, που αντιτάχθηκε στους ισχυρούς. Και σε σχέση με τις παγκόσμιες απειλές, για τις οποίες συζητήσαμε, είναι πολύ σπουδαίο να δραστηριοποιηθούμε με τέτοιους τρόπους που είναι σωστοί για τη δική μας συνάφεια, ενώ ταυτόχρονα λαμβάνουν υπόψη τις διασυνδέσεις με άλλα επίπεδα της πραγματικότητας. «Να σκέπτεσαι παγκόσμια και να δρας τοπικά», είναι ένα χρήσιμο γνωμικό.

2. Η ιδιαίτερη, θεμελιώδης και αναντικατάστατη συμβολή

Σχεδόν όλα, όσα μπορούμε και πρέπει να κάνουμε ως Χριστιανοί, μπορούν και θα έπρεπε να γίνουν εξίσου και από άλλους. Η ιδιαίτερη συμβολή των Χριστιανών, που είναι βασικό να διαρθρωθεί και να κρατηθεί ανοικτή για τους άλλους, βρίσκεται στο επίπεδο της πίστης και της πνευματικότητας. Γιατί πίσω από όλα όσα μπορούμε να κάνουμε και όλα όσα πρέπει να διακηρύττουμε, βρίσκονται οι απαντήσεις που έχουμε δώσει σε ερωτήσεις όπως:

– Ποιο είναι το πραγματικό νόημα της ζωής;
– Ποιοι είναι οι σκοποί μας;
– Σε τι ή σε ποιον εναποθέτουμε τη βαθύτερη εμπιστοσύνη μας;

Όπως καταφάσκουμε στην αγαθότητα της δωρεάς του Θεού για τη ζωή, έτσι θα πρέπει να μετανιώσουμε για την εξουσία που ασκούν επάνω μας η αμαρτία και η εγωιστική απληστία και να επιτρέψουμε η σταθερή ετοιμότητα του Θεού για συγχώρηση και η υπόσχεσή του για τη δυνατότητα μιας νέας και πλουσιότερης ζωής να μας απελευθερώσουν στην αγάπη και τη διακονία άλλων ανθρώπων. Σε κάθε νέα συνάφεια και σε κάθε νέα συνεργασία πρέπει να κάνουμε αυτό ανανεωμένα και από βάθους καρδίας, αφήνοντας ταυτόχρονα να οδηγηθούμε από το Άγιο Πνεύμα.

Γι' αυτό οι προτροπές του Απ. Παύλου προς τους Ρωμαίους (12, 1-2) παραμένουν πάντοτε οι βάσεις για κάθε χριστιανική δράση: «*Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί, διά τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ παραστῆσαι τά σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τήν λογικήν λατρείαν ὑμῶν· καί μή συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλά μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοός εἰς τό δοκιμάζειν ὑμῆς τί τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, τό ἀγαθόν καί εὐάρεστον καί τέλειον*».

Αυτή η μετάνοια –η οποία δεν είναι υπόθεση μιας και μοναδικής φοράς, αλλά όλης της ζωής– οδηγεί σε τρεις άμεσες υποδείξεις για τη δράση σε σχέση με τις οικονομικές πραγματικότητες:

– *άρνηση στις ανθρώπινες εξουσίες, που ανυψώνονται σε ψευδοθεούς, και άνοιγμα του ανθρώπου στην επενέργεια του Αγίου Πνεύματος·*

– *θέληση να αναγνωρίσουμε τους πειρασμούς της μοιρολατρίας και της υποταγής και να αντισταθούμε σε αυτούς·*

— υποχρέωση να αγωνιστούμε εναντίον των δυνάμεων της διάλυσης, τόσο εναντίον εκείνων που επιδιώκουν να σύρουν συγκεκριμένες διαχωριστικές γραμμές μεταξύ του «υλικού» και του «πνευματικού» όσο επίσης και εναντίον εκείνων που καταχρώνται τις ήδη υπάρχουσες μεταξύ των ανθρώπων διαφοροποιήσεις της τάξης, του φύλου, της φυλής, του έθνους ή της θρησκείας, για να αρνηθούν σε άλλους ανθρώπους την πλήρη ανθρώπινη ελευθερία και αξιοπρέπεια.

Σε μια εποχή κατά την οποία το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών παρουσιάζεται ως ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα για όλους τους Χριστιανούς, η κλήση του Απ. Παύλου, να γίνει αποδεκτή η προνομιακή εκλογή των φτωχών από το Θεό, αποτελεί μια παραπέρα πρόκληση για τους Χριστιανούς. Η αξία μιας κοινωνίας, και κατ' αναλογία ενός οικονομικού συστήματος, πρέπει να μετρηθεί όχι με βάση τη δύναμη, τον πλούτο και το μέγεθος, αλλά με το πώς η κοινωνία αυτή ή το οικονομικό αυτό σύστημα φροντίζει για τα φτωχότερα και πιο αδύνατα μέλη της/του.

Το άνοιγμα αυτό προς τους φτωχούς –το οποίο δεν σημαίνει αναγκαία ότι πάντοτε συμφωνεί κανείς μαζί τους– είναι ένα αποφασιστικό πνευματικό κλειδί για την υπακοή. Στην εισαγωγή μιας συλλογής προσευχών η Janet Morley λέγει: «γενικά, δεν είναι οι φτωχοί, αλλά οι μη-φτωχοί που έχουν την τάση να απελπίζονται, όταν συγκρίνουν το Ευαγγέλιο με τις πραγματικότητες του κόσμου. Όταν οι φτωχότερες κοινότητες κάνουν το ίδιο, αυτές βιώνουν την ελπίδα» (*Bread for Tomorrow*, London, Christian Aid and SPCK, 1992).

Η Lebacqz συνοψίζει τη συζήτησή της για τη βιβλική μαρτυρία της δικαιοσύνης υπενθυμίζοντας το ουσιαστικό χαρακτηριστικό του πνευματικού βάθους:

Η δικαιοσύνη έχει μια εσωτερική και μια εξωτερική διάσταση. Εξωτερικά χαρακτηρίζεται η δικαιοσύνη από μια πολιτική απελευθέρωση και μια οικονομική μεταμόρφωση, που θραύει τη στραγγαλιστική θηλιά της αδικίας και ετοιμάζει ένα μέλλον που δεν προσδιορίζεται από το παρελθόν. Εσωτερικά χαρακτηρίζεται από ένα αίσθημα πληρότητας, έτσι ώστε χαιρόμαστε όταν οι υψηλόφρονες ταπεινώνονται και οι ταπεινοί υψώνονται. Δικαιοσύνη σε έναν άδικο κόσμο είναι ταυτόχρονα αγαλλίαση και γιορτή, νέα αρχή, που αποτελεί αφορμή χαράς και ανανέωση των δυνάμεων για τον συνεχή αγώνα εναντίον της αδικίας. (Karin Lebacqz, στο *Justice in an Unjust World, Augsburg Publishing House, 1987, σ.135).*

3. Δράση σε συγκεκριμένη κοινωνική συνάφεια

Χριστιανοί και Εκκλησίες ζουν και δρουν σε διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες. Οι δυνατότητες δράσης τους στα πλαίσια της οικονομικής ζωής επηρεάζονται από αυτές τις κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες· σε μερικές περιπτώσεις οι Χριστιανοί αποτελούν την πλειονότητα του πληθυσμού, ενώ σε άλλες είναι μειονότητα χωρίς μεγάλη κοινωνική επιρροή. Μερικές Εκκλησίες ζουν και δίνουν τη μαρτυρία τους μέσα σε εκκοσμικευμένες κοινωνίες, ενώ σε άλλους τόπους οι αξίες της κοινωνίας

διαμορφώνονται από άλλες θρησκευτικές παραδόσεις. Κατά συνέπεια, οι προτάσεις δράσης δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ομοιότροπα σε όλες τις καταστάσεις.

Η ανάλυση που προηγήθηκε σε αυτό το κείμενο επικεντρώθηκε κυρίως στις διεθνείς διαστάσεις της οικονομικής δυσαρμονίας, ενώ οι δυνατότητες για δράση που αναφέρονται σε αυτό το κεφάλαιο σχετίζονται κατά πρώτιστο λόγο με το τοπικό και εθνικό επίπεδο. Αυτή είναι μια συνειδητή επιλογή, γιατί οι αρνητικές συνέπειες και η πραγματικότητα της διπλής κρίσης της οικονομικής στέρησης και της οικολογικής καταστροφής φανερώνονται σε τελική ανάλυση στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Δεν υπάρχει τίποτε «παγκόσμιο», που να μην είναι ταυτόχρονα και «τοπικό». Πίσω από τις στατιστικές βρίσκονται οι ιστορίες των ανθρώπων και τελικά οι αλλαγές στις παγκόσμιες δομές πραγματοποιούνται μέσω της σωρευτικής σύνδεσης τοπικών και εθνικών δράσεων. Εξαιτίας αυτού δεν πρέπει με κανένα τρόπο να υποτιμηθούν ή μάλιστα να απορριφθούν οι σοβαρές προσπάθειες πολλών προσώπων που κατέχουν υπεύθυνες θέσεις σε κυβερνήσεις, διεθνείς οργανισμούς ή θεσμούς και προσπαθούν να εργασθούν για έναν καλύτερο κόσμο· χρειάζονται την υποστήριξη και τις προσευχές μας. Θεσμική διαμεσολάβηση είναι σίγουρα αναγκαία για να πραγματοποιηθούν αλλαγές, αλλά η δύναμή τους εξαρτάται τελικά από την ενεργητικότητα και αποφασιστικότητα των ανθρώπων να εργασθούν στις διαφορετικές κοινωνικές συνάφειές τους για μια νέα κοινωνική δομή. Εδώ είναι απαραίτητη η αλληλεγγύη και η ετοιμότητα, να δημιουργηθούν σύνδεσμοι συν-εργασίας με άλλους.

Οι δυνατότητες δράσης, που αναφέρονται παρακάτω, ομαδοποιούνται κατά επίπεδα, στα οποία κάθε Χριστιανός και Χριστιανή μπορεί να δραστηριοποιηθεί: ατομικά, μέσω των τοπικών χριστιανικών κοινοτήτων, μέσω των Εκκλησιών σε εθνικό επίπεδο και στο επίπεδο των διεθνών οργανισμών και δικτύων. Αυτές οι δυνατότητες δράσης με κανέναν τρόπο δεν αλληλοαποκλείονται. Υπάρχουν εντούτοις περιπτώσεις, στις οποίες τοπικές χριστιανικές κοινότητες έχουν ελευθερία δράσης, ενώ οι διεθνείς εκκλησιαστικές αρχές μπορεί να εμποδίζονται. Ταυτόχρονα, πρέπει οι χριστιανικές κοινότητες να είναι προσεκτικές στο να αναλαμβάνουν ευθύνες, όπως για παράδειγμα να φροντίζουν για τα θύματα μιας άδικης οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, χωρίς παράλληλα να απαιτούν από τις θεσμοποιημένες Εκκλησίες, να διαμαρτύρονται δημόσια κατά της αδικίας και να απαιτούν αλλαγή της πολιτικής.

4. Δράση σε προσωπικό επίπεδο ή σε οικογενειακές ομάδες

Επτά περιοχές δράσης θα μπορούσαν να προταθούν σε αυτό το επίπεδο, ειδικά, αλλά όχι μόνο, για αυτούς που διαθέτουν ένα πλούσιο εισόδημα:

α. Προσπάθειες να ανακαλυφθεί και να πραγματοποιηθεί ένας προσωπικός και οικογενειακός τρόπος ζωής, που βρίσκεται σε συμφωνία με το σχέδιο του Θεού και με όλη την κοινωνία του λαού του Θεού: αυθόρμητη φιλοξενία· συστηματική νηστεία και/ή τήρηση ενός Σαββάτου, για να μη γίνεται άκριτα αποδεκτή η κυρίαρχη νοοτροπία, σύμφωνα με την οποία θα πρέπει να

υπάρχει εκμετάλλευση της προσωπικής ενέργειας και της ενέργειας των άλλων ή παράχρηση των φυσικών πηγών· φροντίδα για την επαναχρησιμοποίηση και ανακύκλωση των προϊόντων, όταν είναι δυνατό, και πληρωμή του δεκάτου του εισοδήματός τους, για να συνειδητοποιήσουν ότι όλα τα οικονομικά πλεονεκτήματα είναι δώρα του Θεού.

β. Αποφάσεις για την εργασία και την καριέρα που επιτρέπουν να συνδυαστούν με τη χριστιανική ευθύνη για οικονομική δικαιοσύνη για όλους. Η αξιόλογη εργασία, ακόμα και όταν είναι μονότονη, μπορεί να είναι μια κλήση.

γ. Προσωπική δραστηριοποίηση πέρα από τις οικογενειακές και επαγγελματικές υποχρεώσεις σε μια ελεύθερη οργάνωση, που επιδιώκει μεγαλύτερη οικονομική δικαιοσύνη.

δ. Συμμετοχή στις πολιτικές διαδικασίες σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο με σκοπό την πραγματοποίηση πολιτικών και οικονομικών αλλαγών προς την κατεύθυνση της δικαιοσύνης.

ε. Προσωπικές πρωτοβουλίες για να συναντήσουμε και να ακούσουμε ανθρώπους, που είτε μέσα είτε έξω από τη φυσική τους ομάδα ή κοινωνία μας είναι χωρισμένοι από εμάς με διάφορα εμπόδια· σε αυτή τη συνάφεια απαιτείται η ετοιμότητα, να είμαστε γενναιόδωροι απέναντι σε αυτούς που έχουν χρέη σε μας ή άλλες υποχρεώσεις, ούτως ώστε να δώσουμε τη μαρτυρία για την κοινή εξάρτησή μας ως ανθρώπων από το έλεος και τη συγχωρητικότητα του Θεού.

στ. Μελέτη της Αγίας Γραφής, όπου είναι δυνατό μαζί με συνανθρώπους που έχουν διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο και τρόπο ζωής, για να γνωρίζουμε τη συνεχή ιστορία του Θεού με την ανθρωπότητα και να ταυτιστούμε μαζί της, καθώς και για να αποβάλουμε τις πνευματικές μονομέρειες κατανόησης, με βάση τις οποίες προσαρμόζουμε τη Βίβλο στο δικό μας πολιτισμό και στις δικές μας προσδοκίες.

ζ. Διατεταγμένη προσευχή, κοινή λειτουργία και θεολογικός στοχασμός μαζί με άλλους, έτσι ώστε να προσεγγίσουμε το Θεό και να καθοδηγηθούμε, ισχυροποιηθούμε, αναζωογονηθούμε και υποστηριχθούμε στην υποχρέωση της δικαιοσύνης του Θεού για όλους.

5. Δράση εντός και διά της τοπικής χριστιανικής κοινότητας

Καθόσον η κοινή Λειτουργία είναι το τυπικό χαρακτηριστικό και η σπουδαιότερη πράξη ταυτότητας μιας τοπικής Εκκλησίας, η φροντίδα για την οικονομική δικαιοσύνη θα πρέπει να βρει εδώ την πιο σαφή έκφρασή της. Προσευχές δοξολογίας για ό,τι ο Θεός καθιστά δυνατό στη δημιουργία και μέσω της δικής μας ανθρώπινης δημιουργικότητας· προσευχές μετανοίας για την τυφλότητά μας, τη

μονομέρεια και τη συμμετοχή μας στην κατάχρηση των οικονομικών δωρεών του Θεού· προσευχές ευχαριστίας για νέες πρωτοβουλίες, που φέρνουν τους φτωχούς στο δρόμο του αυτοπροσδιορισμού και θέτουν τους ισχυρούς μπροστά σε μεγαλύτερη υπευθυνότητα· προσευχές της υπευθυνότητας, έτσι ώστε όλοι να μπορέσουμε να βρούμε το θάρρος και τη μεγαλοψυχία, να ανταποκριθούμε με τρόπους που μας στοιχίζουν και υπερβαίνουν τις συνήθεις συμπεριφορές –όλα αυτά ανήκουν σε μια λειτουργία, που αντανακλά κατά βάση και με ακρίβεια την εμπειρία της κοινότητας που συναθροίζεται επί το αυτό. Το ίδιο ισχύει και για τα κηρύγματα, στα οποία πρέπει κανείς να μπορεί να επισημάνει ότι οι δημιουργοί τους έχουν ακούσει ακριβώς τις συζητήσεις στους χώρους εργασίας της περιοχής και τις αντιπαραθέσεις για τις κρίσιμες οικονομικές πολιτικές.

Σε πολλούς τόπους μπορεί να είναι κατάλληλο για τη χριστιανική κοινότητα (ίσως σε ένα συμβούλιο Εκκλησιών, όπου συνεργάζονται διάφορες κοινότητες) να προσφέρει εκπαιδευτικά προγράμματα, με τη βοήθεια των οποίων οι Χριστιανοί μπορούν να κατανοήσουν καλύτερα μερικές από τις περιπλοκές των οικονομικών δομών, στις οποίες ζουν και εργάζονται. Αυτό δεν σημαίνει ότι κάτι τέτοιο μπορεί να προσφερθεί καλύτερα από την Εκκλησία, αλλά συνήθως άλλοι θεσμοί δεν προσφέρουν τέτοιου είδους προγράμματα ή έστω προγράμματα, τα οποία να είναι ανοικτά στις διάφορες πλευρές των προβλημάτων και στα πλαίσια των οποίων θα προσκληθούν επίσης αμύητοι και περιθωριακοί άνθρωποι να μιλήσουν γι' αυτά που τους απασχολούν. Ιδιαίτερη ευκαιρία για την τοπική Εκκλησία αποτελεί το να προσφέρει έναν ελεύθερο χώρο, όπου μπορούν να συζητηθούν ανοικτά μερικά από τα μεγάλα ιδεολογικά ή πολιτικά προβλήματα της κοινωνίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι όλα τα μέλη της κοινότητας πρέπει οπωσδήποτε να έχουν την ίδια γνώμη, αλλά το λιγότερο ότι η Εκκλησία θα πρέπει να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τις εντάσεις μεταξύ των μελών της και να προσπαθήσει να εργασθεί μέσω αυτών με τέτοιο τρόπο, ώστε να προέλθουν εποικοδομητικές προτάσεις για την ευρύτερη κοινωνία.

Πέρα και πάνω από ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα, είναι πάλι ίσως καλύτερα εάν συνεργάζονται με άλλες κοινότητες στην ίδια γειτονιά ή πόλη, να αναζητήσουν να αναλάβουν συνειδητά το διάλογο και τη συνεργασία με μία ή περισσότερες εθελοντικές οργανώσεις της «αστικής κοινωνίας» του τόπου τους, για να θέσουν έτσι τις κοινές δραστηριότητές τους στη διακονία της σύνολης κοινωνίας. Τέτοιες συνεργασίες μπορούν να αναφέρονται σε προβλήματα που φαίνονται να είναι άμεσης ανάγκης, πολλά από τα οποία πιθανώς θα σχετίζονται με τις οικονομικές πραγματικότητες. Από την Ινδία προέρχεται μια ιστορία των τοπικών Χριστιανών, που περιγράφει πώς μια ομάδα παρείχε εγγυήσεις στην Τράπεζα για δάνεια σε ανθρώπους «κατώτερης κάστας», οι οποίοι διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν αξιόπιστοι. Στη Γερμανία και την Ολλανδία οι Εκκλησίες οι ίδιες πρόσφεραν σε άνεργους ανθρώπους, που ήθελαν να κάνουν μια δική τους επιχείρηση, δάνεια ως βοήθεια έναρξης.

Όσο οι υπάρχουσες δυνάμεις επιτρέπουν, θα ήταν καλό, εάν θα μπορούσε το λιγότερο μία από αυτές τις συνεργασίες να ασχοληθεί με τα προβλήματα σε διεθνές

επίπεδο. Εάν οι προσδοκίες παραμείνουν ρεαλιστικές, μπορούν οι σχέσεις και η εμπιστοσύνη προς τους συνεταίρους να ισχυροποιηθούν, όχι μόνο για να επιλυθεί από κοινού το άμεσο πρόβλημα, αλλά και για να υπάρξει προβληματισμός σχετικά με το πώς μπορούν να αλλαχτούν οι κοινωνικές δομές, έτσι ώστε να παραμεριστούν οι βαθιές αιτίες των αρνητικών κοινωνικών καταστάσεων. Αυτό σημαίνει συχνά, ότι πρέπει να επισημανθούν οι κοινωνικές προτεραιότητες, να αντιμετωπισθούν με καταγγελίες και διαδηλώσεις και ότι κατά περίπτωση η Εκκλησία θα πρέπει να ανταποκριθεί στην απαίτηση να αναλάβει καθοδηγητικό ρόλο και να υψώσει τη φωνή της υπέρ εκείνων που παραμένουν σιωπηλοί, ή να αντιπαραταχθεί σε κάποια εξουσία, η οποία θα είναι περισσότερο διστακτική να αντιδράσει με βία, όταν ένας θρησκευτικός οργανισμός θα βρίσκεται στην πρώτη γραμμή· ζωντανό παράδειγμα γι' αυτό ήταν η πτώση της κυβέρνησης του Μάρκος στις Φιλιππίνες.

6. Δράση των Εκκλησιών σε εθνικό επίπεδο

Για πολλές Εκκλησίες-μέλη του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών δράσεις μεγαλύτερης κλίμακας μπορούν να επιχειρηθούν μόνο μέσα στα εθνικά πλαίσια.

Οι οικονομικές ευθύνες της ίδιας της Εκκλησίας

Εδώ είναι σπουδαίο να αρχίσει η Εκκλησία να προβληματίζεται για τις δικές της άμεσες οικονομικές ευθύνες, για παράδειγμα σε σχέση με:

– Αποφάσεις για προτεραιότητες κατά τη χρησιμοποίηση των δικών της οικονομικών και άλλων πόρων· είναι δίκαιο αυτοί να αφιερώνονται μόνο για τη δική της χαρά και ευχαρίστηση ή κάποιο μέρος τους θα έπρεπε να χρησιμοποιείται για «εξωτερικούς» και ευρύτερους σκοπούς στη χώρα της και τον κόσμο;

– Το ρόλο της Εκκλησίας ως εργοδότριας· τι μοντέλο θα πρέπει να έχει για τις μισθολογικές δομές των διαφόρων κατηγοριών των στελεχικών θέσεών της και για την οικοδόμηση δικαιοσύνης μεταξύ αυτών; Δίνει η Εκκλησία πρακτική μαρτυρία γι' αυτό που συστήνει σε άλλους;

– Το ρόλο της Εκκλησίας ως ιδιοκτήτριας γης· αντιμετωπίζει τους μισθωτές της και την ίδια τη γη με τέτοιο τρόπο που να ανταποκρίνεται σε ό,τι θα θεωρούνταν η καλύτερη πρακτική για άλλους;

– Τις υποχρεώσεις της Εκκλησίας ως επενδύτριας και ως διαχειρίστριας οικονομικών μέσων (ιδρυμάτων, Pension funds κλπ.)· ποιες αξίες και προτεραιότητες ισχύουν εδώ; Συμπεριφέρεται η Εκκλησία τόσο γενναιόδωρα, όπως θα ευχόταν να κάνουν άλλοι; Φροντίζει έτσι ώστε εκείνοι που εργάζονται για λογαριασμό της, όπως για παράδειγμα οι διαχειριστές περιουσιακών στοιχείων της, να αρνούνται συγκεκριμένες κατηγορίες επενδύσεων (λ.χ. παραγωγή όπλων, εταιρείες που κερδίζουν από τα χρέη του Τρίτου κόσμου κλπ.) και /ή να επενδύουν ένα τμήμα της περιουσίας της σε οργανισμούς που καταβάλλουν βέβαια χαμηλούς τόκους, αλλά προσφέρουν κοινωνική και οικονομική πρωτοποριακή εργασία, όπως για παράδειγμα η Εταιρεία Οικουμενικής Ανάπτυξης και Συνεργασίας (EDCS), που ιδρύθηκε από το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών.

Εκπαιδευτικά προγράμματα

Παράλληλα σε τοπικό επίπεδο υπάρχουν πολλά που μπορούν να επιτευχθούν μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων και υλικών, όπως με τη δημιουργία ομάδων μελέτης οικονομικών προβλημάτων και την έρευνα καίριων περιοχών. Σε πολλά μέρη του κόσμου έχουν ήδη αναληφθεί ενθαρρυντικές πρωτοβουλίες, για να γνωρίσουν πολλοί την «οικονομική αλφαβήτα». Εξίσου σπουδαία είναι η αναγκαιότητα να περιλαμβάνεται το γνωστικό αντικείμενο της οικονομίας στην εκπαίδευση των κληρικών και των εκκλησιαστικών συνεργατών. Μιλώντας γενικά, η εκπαίδευση αυτή και μετεκπαίδευση θα έπρεπε να περιλαμβάνει εξέταση των οικονομικών προβλημάτων από την προοπτική της Βίβλου, της θεολογίας, των εκκλησιαστικών διδασκαλιών και της ιστορίας, καθώς επίσης και τις κοσμικές οικονομικές αρχές και προβλήματα. Με τον τρόπο αυτό θα μπορούσε να δημιουργηθεί για τις Εκκλησίες μια καλύτερη αφετηριακή τοποθέτηση, για να αντιμετωπίζουν τα οικονομικά ερωτήματα τόσο σε εκκοσμικευμένο όσο και σε θρησκευτικό επίπεδο.

Κοινωνική συνείδηση και δράση

Εθνικά εκκλησιαστικά επιτελεία μπορούν να κάνουν πολλά, από μόνα τους και σε συνεργασία με άλλους Οργανισμούς, για να αφυπνίσουν την κοινωνική συνείδηση και να ενθαρρύνουν την ανθρώπινη δράση. Μπορούν να επιδιώξουν προσεκτική διάκριση και κριτική σε σχέση με τις ιδεολογικές δυνάμεις, όχι μόνο ως προς τις δικές τους κατευθύνσεις, αλλά και για το ότι διαμορφώνουν και επηρεάζουν την κοινή γνώμη με τέτοιο τρόπο, που βλάπτει τους περιθωριοποιημένους ανθρώπους στη δική τους χώρα και αλλού. Μπορούν να δημοσιεύουν κριτικά σχόλια για τις αποφάσεις της Κυβέρνησης και άλλων οικονομικών δυνάμεων, με τα οποία να αποκαλύπτουν σε κάθε περίπτωση τις υποκρυπτόμενες συνέπειες των αποφάσεων αυτών και των μέτρων και να διατυπώνουν συστάσεις για υποστήριξη, για διορθώσεις ή ακόμα για μη αποδοχή χάρη εναλλακτικών επιλογών. Μπορούν να ενθαρρύνουν πολιτικούς, δημοσιογράφους και συνεργάτες οικονομικών οργανισμών να μελετήσουν τόσο τα επικίνδυνα φαινόμενα και τις τάσεις όσο και τις υπάρχουσες βασικές δομές που έχουν ανάγκη μεταρρύθμισης. Όσο περισσότερο μπορούν να συνεργάζονται με άλλες εθελοντικές ομάδες της αστικής κοινωνίας, για να προκαλούνται όλο και περισσότεροι άνθρωποι από όλες τις κατηγορίες του πληθυσμού, ούτως ώστε να σκέπτονται και να ενεργούν με τον τρόπο αυτό, τόσο το καλύτερο. Οι δραστηριότητες των πολιτικών και άλλων οικονομικά δρώντων πρέπει να εξετάζονται συνεχώς κριτικά από τους πολίτες.

Μία πρόταση, που απευθύνεται στους ισχυρότερους δρώντες της παγκόσμιας οικονομικής σκηνής, είναι η ιδέα μιας «έρευνας της παγκόσμιας φτώχειας». Πρόσωπα που ενδιαφέρονται για την οικολογική καταστροφή πέτυχαν να πείσουν την Ευρωπαϊκή Κοινότητα να θεσμοθετήσει διαδικασίες «εξέτασης», με βάση τις οποίες κάθε απόφαση, που επιδρά σε ένα ουσιαστικό τμήμα του φυσικού περιβάλλοντος, μπορεί να εγκριθεί μόνον αφού μελετηθούν και αξιολογηθούν οι οικολογικές συνέπειές της. Θα μπορούσε κανείς να υποχρεώσει κυβερνήσεις και πολυεθνικές εταιρείες να υπολογίζουν και να εκθέτουν τις συνέπειες των προγραμμάτων

τους, που αγγίζουν τους φτωχότερους 50% του πληθυσμού, έτσι ώστε εκπρόσωποι των ανθρώπων αυτών θα μπορούσαν να έχουν λόγο, εάν το πρόγραμμα θα έπρεπε γενικά να πραγματοποιηθεί, και εάν ναι, πώς και κάτω από ποιες προϋποθέσεις;

Σε αυτήν την περιοχή της εκπαιδευτικής εργασίας και της συνηγορίας οι Εκκλησίες πρέπει να προσέχουν άγρυπνα για την αξιοπιστία που μπορούν ή δεν μπορούν να κερδίσουν στους λιγότερο προνομιούχους με τη δράση τους σε άλλες σφαίρες. Η πολύτιμη διακονία λ.χ. που προσφέρεται από έξι ή επτά εκκλησιαστικές κοινότητες στους φυλακισμένους των φυλακών του τόπου τους θα ισχυροποιήσει τη θέση της Εκκλησίας σε εθνικό επίπεδο, όταν θα θελήσει να υποβάλει προτάσεις στην Κυβέρνηση για τη μεταρρύθμιση του σωφρονιστικού συστήματος. Μία Εκκλησία μπορεί να βρεθεί αναποφάσιστη μεταξύ των ενδιαφερόντων και των πιέσεων των απλών ανθρώπων από τη μια μεριά και των αρχών από την άλλη· σε τέτοιες περιπτώσεις πρέπει να αποφασίσει με ευαισθησία, εάν θέλει να παίξει κατά κάποιο τρόπο ένα ρόλο διαμεσολάβησης/συνδιαλλαγής, ή εάν η κατάσταση απαιτεί μια σαφή τοποθέτηση υπέρ της μιας πλευράς της διαμάχης.

΄Οπου εμπλέκονται διεθνείς πραγματικότητες οι Εκκλησίες έχουν το προνόμιο της συνεργασίας με συν-Χριστιανές και συν-Χριστιανούς στο (στα) άλλο (άλλα) συμμετέχον(ντα) έθνος(η). ΄Οταν μια ομάδα γυναικών, εργατριών σε μια από τις επικίνδυνες βιομηχανίες (maquiladores) στα σύνορα Μεξικού και ΗΠΑ, αγωνιζόταν για πιο υγιεινές συνθήκες εργασίας, αυτές κατάφεραν να στείλουν τα αποτελέσματα της έρευνάς τους στο γραφείο κοινωνικής ευθύνης της Ηνωμένης Εκκλησίας του Χριστού (UCC) στη Νέα Υόρκη. Εκπρόσωποι της Εκκλησίας αυτής πήραν μαζί τους μερικές από τις γυναίκες αυτές σε μια συνεδρίαση στην έδρα της τελικά υπεύθυνης πολυεθνικής εταιρείας, με την οποία η UCC είχε κάποια σχέση. Η ενέργεια οδήγησε σε μια έρευνα στη μεξικάνικη βιομηχανία και στην απόλυση μερικών υπευθύνων –και τώρα περίπου 3.000 από τις 500.000 «maquiladora» εργάτριες έχουν υγιεινότερες και ασφαλέστερες συνθήκες εργασίας. Και μερικές γυναίκες έμαθαν να δρουν ενεργητικά για αυτοβοήθεια.

7. Δράση σε διεθνείς Οργανισμούς και δίκτυα

Τελικά υπάρχουν πολλά τα οποία μπορούν να αναλάβουν χριστιανικές και εκκλησιαστικές ομάδες σε σχέση με επιμέρους διεθνείς Οργανισμούς, τους οποίους η παγκόσμια κοινότητα έχει αρχίσει να δημιουργεί.

Οι δομές υπάρχουν: πολλές από τις μεγαλύτερες Ομολογίες διαθέτουν έναν Παγκόσμιο Ομολογιακό Σύνδεσμο, μέσω του οποίου μπορούν να συνεργάζονται πέρα από τα εθνικά όρια. Επίσης η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία έχει ένα ισχυρό δίκτυο μέσω των διπλωματικών αντιπροσώπων της αγίας ΄Εδρας, που είναι διαπιστευμένοι στα Ηνωμένα ΄Εθνη και στις κυβερνήσεις σε όλο τον κόσμο και μέσω της παρουσίας της σε πολλές χώρες. Μέσω των Εκκλησιών-μελών του και άλλων οικουμενικών υπηρεσιών το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών έχει επίσης ένα ευρύ δίκτυο επαφών σε όλο τον κόσμο.

Σε σχέση με την κατάσταση της παγκόσμιας οικονομίας το Παγκόσμιο Συμβού-

λιο Εκκλησιών ανέλαβε αρκετές πρωτοβουλίες, οι οποίες παρουσίασαν πρωτοποριακά μοντέλα. Το 1969 το ΠΣΕ δημιούργησε ένα πρόγραμμα για την καταπολέμηση του ρατσισμού με έναν ειδικό οργανισμό, ο οποίος έπρεπε να είναι αποκλειστικά αφιερωμένος σε Οργανώσεις των ίδιων των ρατσιστικά καταπιεσμένων και σε αλληλεγγύη με αυτούς· αυτή η δράση της αλληλεγγύης άνοιξε τα μάτια πολλών για την ποιοτική διαφορά ανάμεσα στο να κάνει κάποιος κάτι *για τους φτωχούς ή στο όνομά τους*, και την ικανότητα των ίδιων να προβούν σε ενέργειες *για τον εαυτό τους*. Μέσω του προγράμματος αυτού για την καταπολέμηση του ρατσισμού το ΠΣΕ βοήθησε να συνειδητοποιηθούν οι τρόποι, με τους οποίους ξένες επενδύσεις και τραπεζικά δάνεια μπορούν ολοφάνερα να υποστηρίζουν άδικα πολιτικά συστήματα, όπως το σύστημα του απαρτχάιντ στη Νότια Αφρική. Αργότερα το ΠΣΕ ίδρυσε την Οικουμενική Εταιρεία Ανάπτυξης και Συν-εργασίας ως ένα όργανο, μέσω του οποίου οι Εκκλησίες –και άλλοι Οργανισμοί– θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τα επενδυτικά κεφάλαιά τους για να υποστηρίξουν ομάδες, κυρίως στο Νότο, οι οποίες μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τις επενδύσεις από το εξωτερικό υγιώς κοινωνικά και κερδοφόρα οικονομικά, χωρίς να έχουν την υποχρέωση να πληρώσουν τους υψηλούς τόκους που συνήθως επιβάλλονται ή να προσκομίσουν τις εγγυήσεις που κανονικά απαιτούν οι Τράπεζες. Ο Οργανισμός αυτός έτυχε μικρότερης προσοχής από ό,τι το πρόγραμμα για την καταπολέμηση του ρατσισμού και παρεμποδίστηκε σε μερικές πλούσιες χώρες με νομοθεσία που περιόρισε την ελευθερία των διαχειριστών επενδυτικών τραστ να χρησιμοποιήσουν τα χρήματά τους με τον τρόπο αυτό. Αλλά η προσπάθεια αυτή για εναλλακτικό εμπόριο και επενδύσεις σε κοινωνικά και οικονομικά υπεύθυνες επιχειρήσεις, οι οποίες δεν αναμένουν ιδιαίτερα υψηλά κέρδη, ισχυροποιείται συνεχώς.

Ευρύτερο, αλλά όχι λιγότερο βασικό είναι το πρόγραμμα του ΠΣΕ για την οικουμενική κατανομή των φυσικών πόρων. Κατά τη διάρκεια μιας συνδιάσκεψης για το θέμα αυτό το 1987 στο El Escorial υιοθετήθηκαν «βασικές κατευθύνσεις και κριτήρια για την κατανομή», οι οποίες αργότερα επικυρώθηκαν από την Κεντρική Επιτροπή του ΠΣΕ. Αυτοί που αποδέχθηκαν τις βασικές αυτές κατευθύνσεις αυτοδεσμεύθηκαν να προσανατολιστούν με βάση ένα πλήρως νέο σύστημα αξιών, που στηρίζεται στη δικαιοσύνη, την ειρήνη και τη διαφύλαξη της δημιουργίας. Αυτό θα είναι ριζοσπαστικά διαφορετικό από τα συστήματα αξιών, στα οποία στηρίζεται η σημερινή οικονομική και πολιτική τάξη. Παραπέρα αυτοδεσμεύθηκαν να είναι αλληλέγγυοι με τους φτωχούς και καταπιεσμένους και τα οργανωμένα κινήματά τους στον αγώνα για δικαιοσύνη και ανθρώπινη αξιοπρέπεια και να εκπληρώνουν την αποστολή που τους ανέθεσε ο Θεός αποκαλύπτοντας, καταδικάζοντας και καταπολεμώντας σε όλα τα επίπεδα τα αίτια και τις δομές της αδικίας, που οδηγεί στην εκμετάλλευση του πλούτου και των ανθρώπων του Τρίτου κόσμου και έχει ως συνέπεια τη φτώχεια και την καταστροφή της δημιουργίας. Ταυτόχρονα πρέπει να εργασθούν για τη δημιουργία μιας νέας οικονομικής και πολιτικής τάξης.

Η συνεργασία μεταξύ μη κυβερνητικών οργανώσεων (NGOs) στο ευρύ δίκτυο των μη κυβερνητικών οργανώσεων που είναι διαπιστευμένες στα Ηνωμένα Έθνη,

προσφέρει παραπέρα σπουδαίες δυνατότητες δράσης. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις είναι γνωστές για την ταχύτητα και ευκαμψία τους κατά τη διαχείριση προγραμμάτων ανάγκης και ανάπτυξης: μπορούν αυτές τώρα να παίξουν ένα πιο ενεργητικό ρόλο στην αναμόρφωση του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών, που είναι αναγκαία, για να δημιουργηθούν συγκεκριμένα όργανα για στενότερη διεθνή ρύθμιση της οικονομικής συναλλαγής; Αυτό δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί χωρίς εντατική και επίμονη ανάλυση και άσκηση πίεσης· πώς μπορούν να συμβάλουν οι Εκκλησίες, για να κινηθούν οι οικονομικοί και ανθρώπινοι πόροι που είναι απαραίτητοι;

Πέρα από την εκπαίδευση και την υπεράσπιση υπάρχει ακόμα η πιο ευαίσθητη περιοχή της κοινής μαρτυρίας. Οι υπεύθυνοι της Εκκλησίας είναι εξουσιοδοτημένοι από τα μέλη της Εκκλησίας –και αυτοί αναμένουν από αυτούς– να εκφράζονται δημόσια, όταν είναι αναγκαίο. Με το πέρασμα των χρόνων οι Γενικές Συνελεύσεις και άλλα όργανα του ΠΣΕ διαμόρφωσαν μια παράδοση της μαρτυρίας μέσω εκθέσεων και αποφάσεων, που μπορούν να παρακολουθούνται παραπέρα σε πιο προσωπικό επίπεδο από τους προέδρους και αξιωματούχους του Συμβουλίου· σύμφωνα όμως με το καταστατικό του ΠΣΕ δεν επιτρέπεται να ενεργούν στο όνομα επιμέρους Εκκλησιών-μελών, ακόμα και στην περίπτωση που μια Εκκλησία το έχει ειδικά ζητήσει. Στη Γενική Συνέλευση της Καμπέρρα υπήρξε σαφές μέλημα να αποκτήσουν κατά τη δεκαετία του '90 οι Εκκλησίες-μέλη μεγαλύτερη ικανότητα ανάλυσης και δράσης σε σχέση με την παγκόσμια οικονομία και τους θεσμούς που τη ρυθμίζουν.

Τελικά πρέπει να επισημανθεί, ότι και σε διεθνές επίπεδο, είναι σπουδαίο να ανακαλυφθεί πνευματική αλήθεια και νοηματοδότηση στην κοινή λατρεία. Στις Γενικές Συνελεύσεις του Βανκούβερ και της Καμπέρρα, όπως επίσης και σε πολλές άλλες διεθνείς συνδιασκέψεις, Χριστιανοί και Χριστιανές από διαφορετικές κουλτούρες, έθνη και εκκλησιαστικές παραδόσεις ανακάλυψαν στην κοινή λειτουργία μια πηγή χαράς και αυθεντικότητας, η οποία σαφώς ισχυροποίησε την κοινή υποχρέωση στα σημεία συμφωνίας και ενέπνευσε τη συνείδηση ότι ανήκουν όχι μόνο σε μία τοπική ή εθνική, αλλά σε μια πραγματικά παγκόσμια οικογένεια διακόνων και διακονισσών του Θεού. Ενόψει των διαιρέσεων και της διαφοροποίησης των γνωμών στον κόσμο η εμπειρία της επί το αυτό ευχαριστιακής σύναξης είναι μια πρόγευση της βασιλείας του Θεού. Είθε να δώσει ο Θεός η ανάγνωση του κειμένου αυτού και οι παραπέρα στοχασμοί και δράσεις, που μπορούν να αναπτυχθούν από αυτό στην ευρύτερη συνάφεια της αναζήτησής μας για δικαιοσύνη, ειρήνη και διαφύλαξη της δημιουργίας, να συμβάλουν στη μεταβολή των σημερινών οικονομικών σχέσεων παγκόσμια, έτσι ώστε από την άποψη αυτή να μπορούμε να προσδοκούμε μια ζωή πληρότητας για όλους στη Βασιλεία του.

Ας είναι κάθε λέξη καρπός της δράσης και του στοχασμού: Στοχασμός μόνο χωρίς δράση ή στοχασμός που δεν οδηγεί σε δράσεις είναι καθαρή θεωρία που μας προσθέτει καινούριο βάρος, όταν είμαστε ήδη υπερφορτωμένοι με θεωρία...

Δράση χωρίς στοχασμό σημαίνει να είσαι απασχολημένος χωρίς νόημα... Δοξάστε τον αιώνιο Λόγο και μιλήστε για να κάνουμε πραγματικότητα ένα νέο κόσμο (Helder Camara, Brasil*).*

Ερωτήματα προς μελέτη

1. Ποια ευθύνη έχουν οι Εκκλησίες και οι Χριστιανοί στην οικονομική ζωή;

2. Δώστε παραδείγματα από πρωτοβουλίες της Εκκλησίας σας υπό την έννοια «σκέψου παγκόσμια, δράσε τοπικά».

3. Εάν η Εκκλησία σας δεν ασχολείται ακόμα με οικονομικά προβλήματα, πώς θα μπορούσε να αρχίσει;

4. Πώς μπορούν οικονομικά ερωτήματα να εισαχθούν και να συσχετισθούν με τη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας σας;

5. Πώς μπορεί το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών να βοηθήσει την Εκκλησία σας να εξετάσει τα οικονομικά ερωτήματα ως μια υπόθεση της πίστης;

Για παραπέρα μελέτη

ΕΝΑΣ ΜΙΚΡΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΚΔΟΤΕΣ ΑΥΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Brundtland Commission: *Our Common Future*, Oxford /New York: Oxford University Press, 1987.

Η έκθεση αυτή της διεθνούς Επιτροπής για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, υπό την προεδρία του Gro Harlem Brundtland, προσφέρει μια επανεξέταση των κριτικών σχέσεων μεταξύ των περιβαλλοντικών και αναπτυξιακών προβλημάτων και διατυπώνει ανάλογες προτάσεις λύσεων.

Hermann Daly and John Cobb, Jr.: *For the Common Good - Redirecting the Economy Toward Community, the Environment and a Sustainable Future*, Boston, U.S.A., Beacon Press, 1989.

Οι συγγραφείς, ένας οικονομολόγος και ένας θεολόγος, εξετάζουν κριτικά την «κυρίαρχη» οικονομική επιστήμη και αποδεικνύουν πώς τα προσανατολισμένα στην ανάπτυξη οικονομικά συστήματα οδήγησαν στις περιβαλλοντικές καταστροφές και σε κοινωνικά προβλήματα. Πέρα από την κριτική προσφέρουν οι συγγραφείς ένα νέο παράδειγμα για την οικονομία, την πολιτική και την κοινωνική ηθική, το οποίο δίνει ηθική προτεραιότητα σε μια εθνική και τοπική κοινωνία και περιλαμβάνει τις μελλοντικές γενεές και τις μη ανθρώπινες κοινωνίες. Οι Daly και Cobb αναφέρουν το οικονομικό μοντέλο τους του «προσώπου εν κοινωνία» σε ένα ευρύ φάσμα πολιτικών προβλημάτων, όπως για παράδειγμα ελεύθερο εμπόριο, πληθυσμός, χρήση γης, αγροτική οικονομία, βιομηχανία, εργασία, φόροι και εθνική ασφάλεια. Ένα βιβλίο που προσκαλεί και προκαλεί.

Charles Elliott: *Comfortable Compassion? Poverty, Power and the Church*, London: Hodder and Stoughton, 1987.

Ο συγγραφέας είναι οικονομολόγος και αγγλικανός ιερέας, ο οποίος κατά την περίοδο της συγγραφής του βιβλίου αυτού ήταν διευθυντής της «Χριστιανικής βοήθειας» στη Μεγάλη Βρετανία. Παρακολουθεί τη συζήτηση και πράξη γύρω από το θέμα της ανάπτυξης, ειδικά σε χριστιανικούς κύκλους από τη δεκαετία του '50, και καταλήγει στην αναγκαιότητα μιας έτοιμης για θυσίες συνείδησης, που αποτελεί μια εναλλακτική προοπτική στα κυρίαρχα μοντέλα σκέψης στη Δύση. Τα τελευταία κεφάλαια περιλαμβάνουν μια θεμελιωμένη συζήτηση των αναγκαίων θεολογικών και πνευματικών προϋποθέσεων.

Susan George: *The Debt Boomerang. How Third World Debt Harms Us All*, London: Pluto Press, in association with the Transnational Institute, Amsterdam, 1992.

Στο τέταρτο σπουδαίο βιβλίο της για την κρίση των χρεών συζητεί η συγγραφέας μαζί με μια ομάδα του Διεθνούς Ινστιτούτου (TNI) έξι σχετικά παραδείγματα, με τα οποία αποδεικνύεται ότι το χρέος του Τρίτου κόσμου βλάπτει επίσης τις πλουσιότερες χώρες: παγκόσμια άνοδος της θερμότητας μέσω της αποψίλωσης, σιωπηρή πίεση να καταφεύγουν στο εμπόριο των ναρκωτικών, χρησιμοποίηση του συστήματος από τις Τράπεζες, για να συμψηφίσουν οι φορολογούμενοι του Βορρά

τις απώλειές τους, απώλεια θέσεων εργασίας και αγορών για το Βορρά, πίεση μετανάστευσης και οι επιπρόσθετες συνέπειες διενέξεων και πολέμων. Μια αφυπνιστική καταγγελία της σκόπιμης τυφλότητας και στενοκαρδίας.

Globale Trends: *Daten zur Weltentwicklung*, 1991 (herausgegeben von der Stiftung Entwicklung und Frieden, Bonn/Düsseldorf, 1991).

Μια νέα έκδοση, η οποία με συγκεντρωτικό τρόπο παρουσιάζει δεδομένα, που έχουν ήδη εκδοθεί σε εκθέσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας και άλλων παρόμοιων πηγών (βλέπε παρακάτω), αλλά μέχρι τώρα σπάνια ήταν προσβάσιμες σε ένα ευρύτερο κοινό. Τα επιμέρους κεφάλαια ασχολούνται με θέματα όπως: πληθυσμιακά προβλήματα, μετανάστευση και φυγάδες, εμπόριο και παγκόσμια οικονομικά, κρίση χρεών, στρατιωτικές δαπάνες, περιβάλλον, εθνικοί πόροι, πληροφόρηση, εκπαίδευση και ανθρώπινα δικαιώματα.

Gustavo Gutierrez: *The God of Life*, Maryknoll, New York: Orbis Books, 1991.

Βιβλικές μελέτες, που ασχολούνται με τον αγώνα για τη ζωή εν μέσω του θανάτου. κοινωνία

Donald A. Hary: *Economics Today. A Christian Critique*, Leicester, UK: Apollos, 1989.

Σκοπός του βιβλίου αυτού είναι να φωτίσει την επιστήμη της οικονομίας από τη χριστιανική προοπτική. Ο συγγραφέας, οικονομολόγος στην Οξφόρδη και Λέκτορας στην Εκκλησία της Αγγλίας, προσπαθεί να υπερβεί την περίπτωση στην οποία πίπτουν ορισμένοι χριστιανοί οικονομολόγοι, όταν επιχειρούν οικονομικές αναλύσεις με θεολογία, που φαίνεται περισσότερο ή λιγότερο ως μετασκέψη ή, λιγότερο άξια να συστηθεί, ως υποστήριξη για μια προκαθορισμένη πολεμική.

Robert L. Heilbroner: *Behind the Veil of Economics. Essays in the Worldly Philosophy*, London/New York: W.W. Norton & Company, 1988.

Ο συγγραφέας αυτού του σαφούς βιβλίου ενδιαφέρεται για την οικονομική επιστήμη περισσότερο με την έννοια ότι αυτή παρουσιάζει ένα πέπλο που συσκοτίζει την κοινωνική μας συνείδηση, παρά με την έννοια ότι είναι ένα όργανο, με το οποίο μπορούμε να βρούμε πώς λειτουργεί η κοινωνία μας. Το πέπλο συγκαλύπτει ότι το σύστημα τιμών είναι ένα σύστημα εξουσίας και ότι οι αναλύσεις αναντίρρητα χρωματίζονται από την ιδεολογία. Ο Heilbroner διασπά αυτό το πέπλο, καθόσον περιγράφει το όραμα που μας προσφέρει ο κόσμος της οικονομίας, όταν συνειδητοποιούμε τη διανοητική και κοινωνική εμπλοκή μας. Αποδεικνύει γιατί η οικονομική επιστήμη έγινε ο κυρίαρχος τύπος της κοινωνικής έρευνας και πώς μπορούμε να την απομαγικοποιήσουμε.

Franz Hinkelammert and Hugo Assmann: *A Idolatria de Mercado: Ensaio sobre Economia a teologia*, Brazil: Ed. Vozes, 1989.

C.T. Kurien: *The Economy - An Interpretative Introduction*, Delhi: Sage Publications, 1992.

Μια προσπάθεια, να περιγράψει την οικονομία ως μια ρύθμιση της κοινωνίας, η οποία εξυπηρετεί την κάλυψη των υλικών αναγκών των μελών της και μαζί τη διαντίδραση μεταξύ του αισθήματος της κοινωνίας, αυθεντίας (κράτος) και ανταλλαγής (αγορά). Το πρώτο μέρος ασχολείται από την προοπτική αυτή με τα προκαπιταλιστικά, καπιταλιστικά και μετακαπιταλιστικά συστήματα, ενώ το δεύτερο μέρος αναλύει με το φως αυτό την οικονομική εξέλιξη στις Ινδίες.

Karen Lebacqz: *Justice in a Unjust World. Foundations for a Christian approach to justice*, Minneapolis: Augsburg Publishing House, 1987.

Με ζωντανά παραδείγματα και ιστορία βιωμένης αδικίας, είναι μια παρουσίαση των διαστάσεων της δικαιοσύνης σύμφωνα με τις μαρτυρίες των βιβλικών κειμένων. Η συγγραφέας θέτει στο επίκεντρο την πρωτοβουλία του Θεού να δημιουργήσει και να αποκαταστήσει τη δικαιοσύνη για τα θύματα της καταπίεσης και τους περιθωριοποιημένους και δείχνει ότι μια σφαιρική βιβλική συμβολή είναι περισσότερο επίκαιρη για τη σημερινή κρίση από ό,τι οι αφηρημένες θεωρήσεις των φιλοσόφων.

M. Douglas Meeks: *God the Economist. The Doctrine of God and Political Economy*, Minneapolis USA: Fortress Press, 1989.

Ως θεολόγος εφαρμόζει ο Douglas Meeks τις διδασκαλίες της Εκκλησίας περί Θεού, τη διδασκαλία της Αγ. Τριάδος, στις συγκεκαλυμμένες σχέσεις μεταξύ Θεού και οικονομίας και προσπαθεί να κατανοήσει, τι εννοεί η Βίβλος με την «Οικονομία του Θεού». Σκοπός της διεπιστημονικής αυτής εργασίας είναι να προσεταιρισθεί ανθρώπους της Εκκλησίας, μεταξύ των οποίων και οικονομολόγους, που φροντίζουν γύρω από τι θα έπρεπε η Εκκλησία να διδάσκει για την οικονομία.

Ολλανδική Κυβέρνηση: *A world of Difference. A new framework for development cooperation in the 1990's*, The Hague, the Netherlands: Ministry of Foreign Affairs, Development Cooperation Information Department, 1991.

Η έκθεση αυτή συγγράφηκε με την ευθύνη του Jan P. Pronk, Ολλανδού υπουργού για αναπτυξιακή συν-εργασία και πρώην προέδρου της συμβουλευτικής ομάδας του ΠΣΕ για οικονομικά ζητήματα. Σε αυτό το κείμενο αναλύει ο υπουργός τους παράγοντες, στους οποίους οφείλεται η επίμονη φτώχεια στις αναπτυσσόμενες χώρες, και φωτίζει το πρόβλημα αυτό από την οπτική γωνία των σχέσεων Ανατολής-Δύσης, που έχουν μεταβληθεί, και την αυξανόμενη φροντίδα για την ποιότητα του περιβάλλοντος, που χειροτερεύει τόσο στο Βορρά όσο και στο Νότο. Η έκθεση σκιαγραφεί μια σειρά πολιτικών σκοπών για την αναπτυξιακή συνεργασία κατά τη δεκαετία του '90.

Walter L. Owensby: *Economics for Prophets. A primer on Concepts, Realities and Values in our Economic System*, Grand Rapids, USA: William B. Eerdmans, 1988.

Το βιβλίο γράφηκε για να βοηθήσει τους Χριστιανούς να πάρουν μέρος με περισσότερη εμπιστοσύνη και γνώση στο διάλογο για την ηθική και την οικονομία. Εξηγεί μερικές από τις πιο βασικές έννοιες του οικονομικού συστήματός μας, εξετάζει πώς οι έννοιες αυτές λειτουργούν στον πραγματικό κόσμο και κρίνει τόσο τις έννοιες όσο και την πρακτική λειτουργία τους από μια βιβλικο-θεολογικο-ηθική προοπτική.

Peter C. Plan: *Social Thought: Message of the Church Fathers*, Wilmington, Del: Michael Glazier, 1984.

Μια ανθολογία επιλεγμένων κειμένων των πατέρων της Εκκλησίας των πρώτων αιώνων για μια σειρά κοινωνικών θεμάτων, όπως για παράδειγμα φτώχεια και πλούτος, ειρήνη και δικαιοσύνη, η κοινωνική φύση του ανθρώπου κ.ά.

Ronald H. Preston: *Religion and the Ambiquities of Capitalism*, London: SCM Press Ltd., 1991.

Ο συγγραφέας, ομότιμος καθηγητής της κοινωνικής και ποιμαντικής θεολογίας, έχει συγγράψει μια σειρά από βιβλία για τη χριστιανική κοινωνική ηθική. Το τελευταίο του βιβλίο αρχίζει με μια κριτική του καπιταλισμού και κατόπιν εξετάζει

το μαρξισμό, που απέτυχε, και την κοινωνική οικονομία της αγοράς πολλών ευρωπαϊκών χωρών. Τελικά, εξετάζει και κρίνει διάφορες χριστιανικές τοποθετήσεις σε επίκαιρα οικονομικά θέματα, μεταξύ των οποίων και εκείνες του ΠΣΕ.

Richards Randerson: *Hearts and Minds: A place for People in a Market Economy*, Wellington South: SRC Books, 1992.

Σε συνεργασία με την Επιτροπή για κοινωνική υπευθυνότητα της Αγγλικανικής Εκκλησίας του Aotearoa/Νέα Ζηλανδία, ανάγει ο Richard Randerson την ευρέως διαδεδομένη φτώχεια και αδικία στη χώρα του σήμερα σε μια και μοναδική αιτία: στη φιλοσοφία του ατομισμού. Δικαιοσύνη και ευημερία για όλους, υποστηρίζει, θα υπάρξει μόνον όταν οι δημιουργοί των εθνικών πολιτικών αποφάσεων θα αποβάλουν την έμμονη ιδέα της αγοράς και αντ' αυτής θα βρουν έναν καλύτερο δρόμο, για να συνδυάσουν το επιχειρηματικό πνεύμα με την κοινωνική υπευθυνότητα.

Robert Reich: *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st-Century Capitalism*, New York: Vintage Books, 1992.

Μια καλή μελέτη για το διαμορφούμενο παγκόσμιο καπιταλισμό και τις πιθανές συνέπειές του για την οικονομία των ΗΠΑ. Ως καθηγητής στη σχολή διακυβέρνησης στο Harvard και σύμβουλος του Μπιλ Κλίντον, καθώς επίσης της κυβέρνησης Φορντ και Κάρτερ, είναι σε θέση να εξηγήσει τις σύγχρονες οικονομικές πραγματικότητες. Το θέμα του βιβλίου του είναι ο μεταβαλλόμενος ρόλος των ΗΠΑ (και όλων των άλλων κρατών) στο εμφανιζόμενο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Ο Reich συζητά την οικονομική σημασία του «έθνους» σε μια παγκόσμια οικονομία, που χαρακτηρίζεται από το απορυθμισμένο κεφάλαιο και ένα παγκόσμιο δίκτυο παραγωγής, και προσπαθεί να υπολογίσει ποιος κερδίζει και ποιος χάνει ως αποτέλεσμα αυτών των νέων εξελίξεων.

Arthur Rich: *Wirtschaftsethik*, 2 Bände: Gütersloher Verlagshaus, 1984 και 1990.

Από δεκαετίες η πρώτη περιεκτική ακαδημαϊκή μελέτη στα πλαίσια της γερμανικής θεολογίας για ηθικά προβλήματα σε σχέση με την οικονομία. Ο πρώτος τόμος αναπτύσσει τη βάση της οικονομικής ηθικής από θεολογική προοπτική, ο δεύτερος συζητά λεπτομερώς τα ηθικά προβλήματα που αναφύονται σε μια οικονομία της αγοράς, σε μια οικονομία κεντρικού σχεδιασμού και στο επίπεδο της παγκόσμιας οικονομίας. Μια απαραίτητη βάση για μελλοντική εργασία.

Pablo Richard et al.: *The Idols of Death and the God of Life. A Theology*, New York, USA: Orbis Books, 1983 (πρώτα εκδόθηκε ως: La Lucha de los dioses: los idolos de la opression y la busqeda del Dios Liberador, Costa Rica, DEI, and Nicaragua, CAV, 1980).

Για τους συγγραφείς του βιβλίου αυτού το κεντρικό πρόβλημα της Λατινικής Αμερικής σήμερα δεν είναι ο αθεϊσμός, αλλά η ειδωλολατρία –η λατρεία των ψεύτικων θεών του συστήματος της καταπίεσης και του θανάτου. Το βιβλίο περιλαμβάνει μία σειρά άρθρων, των οποίων βασική κατεύθυνση είναι η πίστη στον Θεό ως απελευθερωτή, που αποκαλύπτει το πρόσωπο και το μυστήριό του στον αγώνα των φτωχών εναντίον της πολιτικής και οικονομικής καταπίεσης. Η πίστη αυτή περιλαμβάνει αναγκαία την αποποίηση και τον παραμερισμό των ψεύτικων θεών· η πίστη γίνεται αντι-ειδωλολατρία.

James Robertson: *Future Wealth: A New Economics for the 21st Century*, London: Cassell, 1990.

Ο Robertson, που έχει στενούς δεσμούς με το ίδρυμα της νέας οικονομίας, σκιαγραφεί εδώ –εστιάζοντας την προσοχή του στη διαφύλαξη και την ικανότητα– ένα πρόγραμμα οικονομικής στρατηγικής, για την αποφυγή των οικολογικών και κοινωνικών καταστροφών, στις οποίες οδηγούν με μανία οι παρούσες οικονομικές εξελίξεις. Δεν γράφει ως Χριστιανός, αλλά επιχειρεί μια ρεαλιστική ανάλυση των προβλημάτων, για τα οποία δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον πολλοί Χριστιανοί, και επισημαίνει δυνατές εναλλακτικές επιλογές.

Wolfgang Sachs (ed.): *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*, London: Zed Books Ltd., 1992.

Το βιβλίο αυτό είναι μια συλλογή δοκιμίων, που γράφηκαν από τους πιο απροφάσιστους στον κόσμο κριτικούς της ανάπτυξης. Κάθε δοκίμιο εξετάζει μια έννοια-κλειδί της αναπτυξιακής πολιτικής από ιστορική και ανθρωπολογική προοπτική και εξαίρει την ιδιαίτερη ιδεολογική διαμόρφωσή της. Οι συγγραφείς αποκαλύπτουν την ιστορική αχρήστευση και τη διανοητική στενότητα ενός μεγάλου μέρους της συζήτησης γύρω από την ανάπτυξη και καλούν να αποχαιρετίσουμε τη συνολική ευροκεντρική αναπτυξιακή ιδέα.

Alexander Schmemann: *For the Life of the World*, Crestwood, NY: St. Vladimir's Seminary Press, 1963 (ελλ. μετάφρ.: *Για να ζήσει ο κόσμος...*)

Μια εισαγωγή στις απόψεις της ορθόδοξης θεολογίας για τη σχέση της χριστιανικής πίστης και Λειτουργίας με τη διαφύλαξη της δημιουργίας και τη σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο, τη δημιουργία και τον Θεό.

Vandana Shiva: *Staying Alive. Women, Ecology and Development*, London: Zed Books, 1989.

Η Vandana Shiva, μια πρωτοποριακή φεμινίστρια οικολόγος, εξετάζει τη θέση των γυναικών σε σχέση με τη φύση και συνδέει τη βία εναντίον της φύσης με τη βία εναντίον των γυναικών και την περιθωριοποίησή τους, ιδιαίτερα στο Νότο. Και στις δύο περιπτώσεις η βία προέρχεται από συγκεκριμένες υποθέσεις στην οικονομική ανάπτυξη, μια διαδικασία την οποία, όπως υποστηρίζει η συγγραφέας, θα ήταν πιο σωστό να την χαρακτηρίσουμε ως λανθασμένη ανάπτυξη. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι επιπτώσεις των φυσικών επιστημών, της τεχνολογίας και της πολιτικής, καθώς και ο τρόπος λειτουργίας της ίδιας της οικονομίας είναι από τη φύση τους εκμεταλλευτικές. Σύμφωνα με την Vandana Shiva υπάρχει μόνο ένας δρόμος που οδηγεί στην επιβίωση και στην απελευθέρωση της φύσης, των γυναικών και των ανδρών, και αυτός είναι ο οικολογικός δρόμος της αρμονίας, της διαφύλαξης και της διαφοροποίησης. Ξεκινώντας από τις γυναίκες στην Ινδία εξηγεί τη μοναδική θέση των γυναικών στο περιβάλλον, τόσο ως θύματα της λανθασμένης ανάπτυξης όσο και ως ελπίδα για μια παγκόσμια εναλλακτική θεώρηση της οικονομίας, της ανάπτυξης και της σχέσης της ανθρωπότητας με τη φύση.

South Commission: *The Challenge to the South. The Report of the South Commission*, London: Oxford University Press, 1990.

Η «Επιτροπή του Νότου», της οποίας πρόεδρος είναι ο Julius Nyerere, περιγράφει πώς οι παγκόσμιες εμπορικές, χρηματιστικές και τεχνολογικές δομές δυσχεραίνουν το Νότο. Με βάση την αυξανόμενη αλληλεξάρτηση εναπόκειται στα παγκόσμια ενδιαφέροντα να αλλάξουν οι δομές αυτές. Η έκθεση αποδεικνύει πώς οι αναπτυσσόμενες χώρες θα μπορούσαν να κερδίσουν ισχυρές θέσεις και διαπραγματευτική δύναμη μέσω της συν-εργασίας.

Max Stackhouse: *Public Theology and Political Economy*, Grand Rapids: Wm B. Eerdmans, 1987.

Μια βασική και χρήσιμη συζήτηση για τη διαντίδραση της χριστιανικής πίστης και της σημερινής δυτικής κοινωνίας, που κυριαρχείται από τους οικονομικά ισχυρούς, και για την ουσία και τους σκοπούς της χριστιανικής διαχείρισης του οίκου στους ευρύτερους και πολιτικούς ορίζοντές της. Ως καλός γνώστης της διεθνούς σκηνής προσφέρει ο συγγραφέας δηκτικές αναλύσεις για θέματα-κλειδιά της Βορειοαμερικανικής ηπείρου, όπως για παράδειγμα επιχείρηση, τεχνολογία και πλουραλισμός.

The Stockholm Initiative: *Common Responsibility in the 1990s*, Stockholm, Sweden: Prime Minister's Office, 1991.

Η «πρωτοβουλία της Στοκχόλμης για την παγκόσμια ασφάλεια και διακυβέρνηση», που πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 1991, ασχολήθηκε με τα πιο επείγοντα θέματα, που επεξεργάστηκαν διεθνείς ανεξάρτητες επιτροπές της δεκαετίας του '80, υπό την προεδρία του Willy Brandt, Olof Palme, Gro Harlem Brudtland και Julius Nyerere. Παρήγαγε το μνημόνιο για την κοινή ευθύνη κατά τη δεκαετία του '90, το οποίο επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στους πιο σπουδαίους τομείς της πολυμερούς συνεργασίας και στα μέσα και τους τρόπους για την ισχυροποίηση των διεθνών Οργανισμών.

Alan Storkey: *Transforming Economics. A Christian Way to Employment*, London, United Kingdom: Third Way Books, SPCK, 1986.

Ως κοινωνιολόγος και ειδικός της οικονομίας ο συγγραφέας προτείνει μια χριστιανική οικονομική πολιτική από την ευαγγελική προοπτική. Το βιβλίο εστιάζει το ενδιαφέρον του στο πρόβλημα της ανεργίας και σκιαγραφεί νέες δυνατότητες δημιουργίας εργασίας.

UNDP: *Human Development Report*, New York/Oxford: Oxford University Press.

Οι ετήσιες εκθέσεις ανθρώπινης ανάπτυξης που εκδίδονται από το αναπτυξιακό πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών ασχολούνται με διάφορα φλέγοντα προβλήματα από την περιοχή της ανάπτυξης. Η έκθεση του 1992, για παράδειγμα, εξετάζει πώς οι παγκόσμιες αγορές ικανοποιούν τις ανάγκες των πιο φτωχών ανθρώπων ή δεν τις ικανοποιούν. Εκτός αυτού διευρύνει την έννοια της ανάπτυξης με σκοπό να περιλάβει το φυσικό περιβάλλον.

United Nations: *World Economic Survey - Current Trends and Policies in the World Economy*, New York: United Nations.

Η επιθεώρηση της παγκόσμιας οικονομίας, που εκδίδεται κάθε χρόνο από τη Γραμματεία των Ηνωμένων Εθνών, αναλύει τις σπουδαιότερες πρόσφατες τάσεις, τα εμφανιζόμενα προβλήματα και τα πολιτικά ερωτήματα της παγκόσμιας οικονομίας. Περιλαμβάνει εκτεταμένο στατιστικό υλικό.

Marilyn Waring: *Counting for Nothing. What men value and women are worth*, Allen and Unwin, Australia, 1988.

Στο βιβλίο αυτό, όπως και σε άλλα της βιβλία η Marylin Waring, πρώην μέλος του κοινοβουλίου της Νέας Ζηλανδίας, απομυστικοποιεί την εθνική και την παγκόσμια οικονομία. Η εργασία των γυναικών θέτει σε κίνηση την οικονομία κάθε χώρας στον κόσμο. Οικιακή εργασία, αγροτική εργασία, φροντίδα των παιδιών –όλα αυτά συμβάλλουν στην οικονομική αξία του νοικοκυριού στη Νέα Ζηλανδία, στην

Αφρική, στην Αμερική ή στην Παπούα Νέα Γουϊνέα, αλλά σε αυτήν την εργασία δεν αποδίδεται καμιά αξία στο παγκόσμια ισχύον σύστημα υπολογισμού της εθνικής οικονομίας. Η Marylin Waring αναλύει τις αντιλήψεις της υπάρχουσας οικονομικής σκέψης από μια φεμινιστική προοπτική και εξετάζει τις ευρύτερες επιπτώσεις που έχει η περιφρόνηση της εργασίας του μισού του παγκόσμιου πληθυσμού. Το σπουδαίο αυτό βιβλίο κάνει λόγο για την αφάνεια της γυναικείας εργασίας και παραπέρα ότι δεν αποδίδεται καμιά αξία στο περιβάλλον. Επίσης περιγράφει πώς η αφάνεια αυτή έχει θεσμοποιηθεί. Προτείνει εναλλακτικούς τρόπους, που θα μπορούσαν να συνυπολογίσουν τους ανθρώπους και ανθρώπινα αξιολογικά συστήματα και επίσης την αξία της φύσης στην οικονομία.

J. Philip Wogaman: *Economics and Ethics: A Christian Enquiry*, London: SCM Press Ltd., 1986.

Το βιβλίο αυτό ασχολείται με τη φύση των ηθικών κρίσεων· εξετάζει ποιος λαμβάνει αυτές τις κρίσεις και σε ποιες αξίες στηρίζονται. Μετά από μια έρευνα των οικονομικών προβλημάτων και των ανθρώπινων αξιών ερευνά ο συγγραφέας –καθηγητής της χριστιανικής κοινωνικής ηθικής στο Θεολογικό Σεμινάριο του Wesley– εάν υπάρχει μια θεολογική βάση για τις κοινωνικές προτεραιότητες.

World Bank: *World Development Report*, New York/Oxford: Oxford University Press.

Η ετήσια έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας για την παγκόσμια ανάπτυξη προσφέρει μια γενική θεώρηση για την αναπτυξιακή προβληματική. Κάθε χρόνο δίδεται ιδιαίτερο βάρος σε ένα ιδιαίτερο θέμα. Η έκθεση του 1990 ασχολείται με τη φτώχεια, η έκθεση του 1991 προσπαθεί να συνθέσει και να εξηγήσει τις αναλύσεις περισσότερων από σαράντα χρόνια εμπειρίας της αναπτυξιακής βοήθειας και η έκθεση του 1992 έχει ως κύριο θέμα περιβαλλοντικά ερωτήματα. Κάθε έκθεση περιλαμβάνει δείκτες της παγκόσμιας ανάπτυξης, που προσφέρουν επιλεγμένες κοινωνικές και οικονομικές στατιστικές πολλών χωρών και περιοχών.

ΜΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΡΟΣΦΑΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΔΗΛΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΩΝ ΠΑΝΩ ΣΕ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

– «Common Good and Self-interest: Economic activity and responsibility for the future», μνημόνιο της *Ευαγγελικής Εκκλησίας της Γερμανίας*, 1991 (μετάφραση του «Gemeinwohl und Eigennutz. Wirtschaftliches Handeln in Verantwortung für die Zukunft, Eine Denkschrift der Evangelischen Kirche in Deutschland», 1991).
– «Orthodox Perspectives on Justice and Peace», report of an *Orthodox* meeting in Minsk, 1989.
– «The Tagatay '85 Covenant», report of a consultation sponsored by the *National Council of Churches in Philippines*, 1985.
– «The Churches and the Foreign Debt: Reject of a Theology of Death», a declaration of a consultation sponsored by the National Council of Christian Churches (*CONIC*) and the Coordinating Committee for Ecumenical Research (*CESE*) in Brazil, 1989.

– Preliminary report of the *Evangelical Lutheran Church in Tanzania* on the debt crisis, 1989.
– «Christian Faith and Economic Life: A Study Paper Contributing to a Pronouncement for the Seventeenth General *Synod of the United Church of Christ*», A. Ch. Smock ed., USA, 1987.
– «Christian Faith: Economic Life and Justice», a pronouncement from the Seventeenth General *Synod of the Untied Church of Christ*, USA, 1989.
– «Community Economic Development as Mission», a study paper for congregations and agencies of the *American Lutheran Church*, 1987.
– «Christian Faith and Economic Justice», a study document adopted by the General Assembly of the *Presbyterian Church* (USA), 1984.
– «Economic Justice and the Christian Consience», a study and reflection document of the *Episcopal Church* (USA), 1987.
– «Faith in the City, a Call for Action by Church and Nation», the report of the *Archbishop of Canterbury's* Commission on Urban Priority Areas, Church House Publising, 1985.
– «Economic Justice: The Equitable Distribution of Genuine Wealth», a discussion paper prepared by Social Responsibility and Justice Committee of the Assembly of the *Uniting Church in Australia*.
– «Centesimus Annus», εγκύκλια επιστολή του *πάπα Ιωάννη-Παύλου Β΄* για τα εκατό χρόνια της Rerum Novarum, 1991.
– «Sollicitudo rei Socialis», εγκύκλια επιστολή του *πάπα Ιωάννη-Παύλου Β΄*, 1987.
– «Economic Justice for All: Catholic Social Teaching and the US Economy», pastoral letter of the *Roman Catholic Bishop's Conference in the USA*.
– «The Oxford Declaration on Christian Faith and Economics», a declaration from an *Evangelical* perspective, 1990.
– «A Cry for Justice: The Churches and Synagogues Speak», eds Robert McAfee Brown and Sydney Thomson Brown. This book discusses some major statements of religious bodies, Paulist Press, New York/Mahwah, 1989.

ΜΕΡΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΣΕ

Huibert van Beck ed., *Sharing Life, Official Report of the WCC World Consultation on Koinonia: Sharing Life in a World Community, El Escorial*, Spain, October 1987, WCC, 1989.

Ans J. van der Bent, *Vital Ecumenical Concerns, Sixteen Documentary Surveys*, WCC, 1986.

Ans van der Bent, *Churches Speak out on Economics Issues. A Survey of Several Statements*, WCC, 1990.

Coenraad Boerma, *The Poor Side of Europe: The Church and the (New) Poor of Western Europe*, WCC, 1989.

Fred F. Clairmonte, *Mechanics of Finance Capital: Merger Mania and Insider Trading.* CCPD Occasional Study Pamphlet, No 1, WCC, 1988.

CCPD, *Poor in a World Economy.* Presentations at the central committee, Moscow 1989.

CCPD Occasional Study pamphlets, No 3, WCC, 1989. (Επίσης στα Ισπανικά: *Los Pobres en la Economva Mundial.* Γαλλικά: *Les pauvres dans l' économie mondiale.* Γερμανικά: *Die Wirtschaft und ihre Armen*).

CCPD, *Debt Resource Material.* No 1: *A Dossier containing a collection of articles and statements on foreign debt*, WCC, August 1988. No 2: *Highlights of the Ecumenical Hearing on the International Monetary System and the Churches' Responsibility, West Berlin* 1988, WCC, February 1989.

CCPD, *Economics: A Matter of Faith*, CCPD Documents, No 11, WCC, July 1988.

CCPD, *The Debt Crisis and Brazil: A Case Study.* CCPD Documents, No 10, WCC, July 1987.

CCPD, *Churches Report on Transnational Corporations.* CCPD Documents, No 7, WCC, April 1986.

Howard Davis & David Gosling eds, *Will the Futute Work? Values for Emerging Patterns of Work and Employment*, WCC, 1986.

Richard D.N. Dickinson, *Poor Yet Making Many Rich. The Poor as Agents of Creative Justice*, WCC, 1983.

Richard D.N. Dickinson, *To Set at Liberty the Oppressed. Towards an Understanding of Christian Responsibilities for Development/Liberation*, WCC, 1975.

Ulrich Duchrow, *Global Economy. A Confessional Issue for the Churches?* WCC, 1987.

Roelf Haan, *The Economics of Honour. Biblical Reflections on Money and Poverty*, WCC rev. ed. 1991.

Hugh Lewin ed., *A Community of Clowns: Testimonies of People in Urban Rural Mission*, WCC, 1987.

Nicholas Lossky et al. eds, *Dictionary of the Ecumenical Movement*, WCC/Council of Churches for Britain and Ireland/Eerdmans, 1991.

Gennadios Limouris ed., *Justice, Peace and the Integrity of Creation: Insights from Orthodoxy*, WCC, 1990.

Cahterine Mulholand, *Ecumenical Reflections on Political Economy*, WCC, 1988.

Klaus Poser, *Diakonia 2000. Called to be Neighbours. Official Report of the WCC World Consultation on Inter-Church Aid, Refugee and World Service, Larnaca, 1986*, WCC, 1987.

Julio de Santa Ana, Konrad Raiser, Ulrich Duchrow et al., *The Political Economy of the Holy Spirit. Discussion on the Seventh Assembly Theme of the WCC*, CCPD Occasional Study Pamphlets, No 4, WCC, 1990. (Επίσης στα Ισπανικά: *La Economia Politica del Espiritu Santo.* Γερμανικά: *Die politische Ökonomie des Heiligen Geistes*, Junge Kirche, Bremen).

Julio de Santa Ana ed., *Towards a Church of the Poor*, WCC, 2nd ed., 1982.

Konson Srisang ed., *Perspectives on Political Ethics: An Ecumenical Enquiry*, WCC, 1983.

WCC, *Sacrifice and Humane Economic Life*, CCPD Occasional Study Pamphlets, No 7,

WCC, 1992.

WCC, *What about... Women in Poverty In Europe*, WCC, 1992.

WCC, *Giver of Life - Sustain Your Creation! Report of the Pre-Assembly Consultation on Sub-theme 1 in Kuala Lumpur, Malaysia, May 1990*, WCC, 1990.

WCC, *Now Is the Time: Final Document and Other Texts of the World Convocation on Justice, Peace and the Integrity of Creation, Seoul 1990*, WCC, 1990 (διαθέσιμο επίσης στα Ισπανικά, Γαλλικά και Γερμανικά).

WCC, *Gathered for Life - Official Report of the Sixth Assembly of the WCC*, ed. David Gill, WCC/Eerdmans, Grand Rapids, 1983.

WCC, *Signs of the Spirit - Official report of the Seventh Assembly of the WCC*, ed. Michael Kinnamon, WCC/Eerdmans, Grand Rapids, 1991.

Πίνακας Περιεχομένων